

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Q +

WID-LC

PG

3932

.L57x

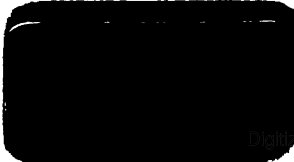
~~052~~

XV

0.632 (2^{on} - 3x/5/11/12)

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

~~15050~~

1928/5091.
1605/8261

50.

~~15052.~~

Литературный

Збирникъ.

Библиотека
ВЪС. РАД. Д. ИИИ НАУК
Специальное Отделение

.....

.....

.....

93522/к

~~№ 175002~~

библиотека

ЛИТЕРАТУРНИЙ

Збірникъ,

XXV

зłożений на споминъ

№ 632

Олександра Кониського.

(1836—1900).

(2^{он} - збірникъ)

У Києві, 1903.

Зъ друкарни Петра Барського, Хрещатикъ, № 40.

16025/8261

WID-LC

PG

3932

.L 57x

✓

Дозволено цензурою, С.-Петербургъ 12 декабря 1901 года.

Widener Smith

П а м' я т и
НЕЗАБУТНОГО ТРУДОВНИКА

НА НЫВИ НАРОДНІЙ

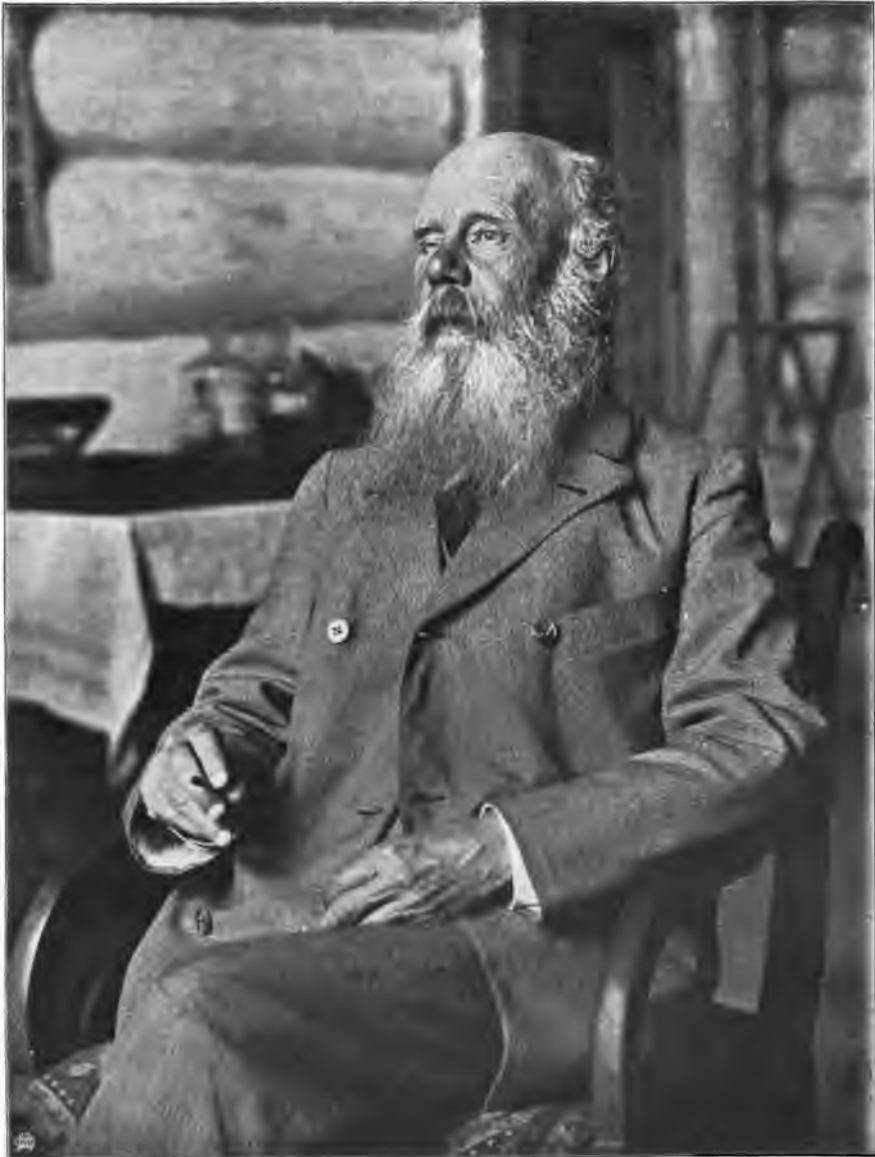
Олександра Кониського.

Библиотека
Учені науки
Спеціальне відділення

ART. OBIL. JEMALD

TRU. OBIL. JEMALD

Chadbourne

На смерть О. Я. Кониського.

Зновь яму вырыто. Зновь безпорадня втрата.
Старыхъ борцивъ докошуе вже смерть.
И тлинь, намъ дорогой, закыдае лопата
Небавомъ ось на-викъ землею вщертъ.

Ще вчора бувъ еси, товаришу, мижь нами
И насъ зрушавъ одрадистю надій;
Ще вчора ты боливъ душею и думками
За урожай на ниви молодій.

Ще вчора... Й раптомъ смерть безжальною рукою
Стяла борця народовыхъ святынь,
И гурть збентеженный стоить передъ труною,
Ховаючы жали у глыбочинь.

И спивъ сумный луна про „вичну пам'ять“ брату...
Вона схова немрущий сердца слидъ:
За слово кривнее, за ридну нашу хату
Зъ лыхымъ еси боровся сорокъ литъ.

О, сорокъ литъ—не жартъ. Пидъ хукгою негоды,
Пидъ стриламы й каминнемъ ворогивъ

Йты та йты впередь, не зупынявшы хóды—
То славный вчынъ и ты його звершывъ.

Не ухыляючысь одъ шляху провидного,
Не бруднячы по торжыщахъ свйй стягъ,
Ты раз-у-разъ стоявъ за наше ридне слово
И въ боротьби чымало мавъ звытягъ...

Рахунки зведени... и розляглыся звономъ.
Не вчуешъ бильшъ напастныкывъ жала:
Правдывый судъ и тутъ, и за кордономъ
Тоби дадутъ не люде, а дила...

Спокійно жъ, друже, спы, проводженный слъозамы
У темный склепъ, у хатоньку малу.
Вирь—прыйде часъ и вильнымы устами
Тоби воздасть коханий людъ хвалу!

М. Старицький.

Дыхо

давнѣ й сьогочаснѣ.

Присвячується В. И. Василенкови.

I.

обре тому Башкыреви, на весь повить добре! Земель въ його—не миряно, слугъ у його—не зличено. Черезъ увесь повить розислалися його ланы шырокополи, выграючы на сонци запашными степами, хвильючы колосыстымъ жытомъ, пшепыцею. Буйни лисы поперетыналы його маетки и вздовшъ, и вшырь, и впоперекъ; шырокоплеси ставы та озера порозлягалися въ затышныхъ балвахъ, по нызахъ, мовъ за-для того, щобъ яснѣ сонце й сыне небо по всякъ часъ любувалися та выдывлялися у ихъ чыстыхъ, прозорыхъ водахъ, щобъ водяна прохолода одволожувала сухе запашне повитре й наповала цилующою росою и безъ того родючу сылу земли. А якъ гарно та весело по маеткахъ пана Башкыря! Спивучи пташкы цилито не вгавають у його садкахъ-лисахъ; табуны коней, череды скоту, отары овецъ оголошують своимъ губомъ вильне повитре степивъ. Куды не глянь, куды не подывыся—всюды благодать Божа, статокъ и достатокъ!

Тильки по його селахъ чогось сумно та нудно. Невеличкы людськы осели пороскыдалися то сямъ то тамъ, мовъ ховалыся одна видь одной, якъ видь лыхого дозорця... И люде, що жылы по тыхъ оселяхъ,—понури та похмури, ними та мовчазливы,—тгыняються, якъ тини, по горахъ та байракахъ, выходять на шыровополи ланы, на пышно-зелени долины не свитомъ билимъ любоватыся, не писень веселыхъ спиваты, а виддаваты буйному витрови свое важке зитханне, свои слезы крени, щобъ винъ, легкокрылй, однесъ ихъ до Господа Бога.

— Господы, де наша смерть забарылася? Або ии поплы, або волю дай!—видъ краю й до краю по Башкыревыхъ маеткахъ ходыло й голосыло людське зитханне.

Що жъ то за знакъ? Невже жъ людямъ недобре жылося середъ такой роскоши та привилля? Чы то ихъ та давня дурьсвитва—воли збывала зъ пантельку й не пускала ясно глянуты очыма наверху?

Послухаймо, що кажуть сусидни панкы та полупанкы въ вичи Башкыреви.

— Добре вамъ, Олексію Йвановичу,—й царевы краще не треба! Земли у васъ не мирано, людей у васъ не злично... Та ще до того й люде таки покирни та слухняни,—ныжче травы, тыхше воды!...

— Не кажить мени такого про людей!—крычавъ Олексій Ивановичъ.—Не кажить ничего! То не люде добри, то гадюкы капосни! Одного я въ Господа Бога моливъ, одніи ласкы просывъ—даты на ихъ усихъ одну спыну, щобъ якъ одного вчыствъ, то всимъ зразу дошкульв! А то руки свои пооббывавъ бьочысь, голосъ стратывъ лаючысь, а все одно: мовъ у стину горохомъ!... И не дыво: бо я одынъ, а ихъ бильше тысячи... Тысяча голивъ на те, щобъ тоби шкоды та втраты наробыты!... Господы, чомъ Ты не давъ имъ одніи спыны!?

— Та якъ ваша рука, поздоровъ Боже, Олексію Ивановичу, то й зъ тысячою справиться!—казали паньки.

— Ни, приставъ... Почавъ приставаты... Колысь правився, та ще якъ правився! Тутъ канчукомъ було лясну—до самого краю мій ляскъ достигае! А теперъ—не те. Колысь самъ ходивъ била того, самъ справлявъ сю роботу, а теперъ у кожному сели свій станокъ завивъ... А все не помога! Не выбьешъ изъ ихъ бисовыхъ лобивъ тией воли та мандривъ... Ніякъ не выбьешъ!..

Не любивъ Олексій Ивановичъ не тилькы воли, а й думкы про волю,—страхъ не любивъ. Звисно не за-для себе: самъ винъ бувъ найвольнлюбившии чоловиекъ на ввесь повіть, не знавъ ни въ чому ніякихъ прыпонъ и перегородъ... А не любивъ, щобъ крѣпакаы дбали про волю, або гонобыли яку-небудь думку про неи.

— На вищо имъ та воля здалася? Щобъ поризались?—казавъ винъ.—Йй-Богу порижуться! Сынъ батька зариче, а не то що чужий чужого... Та якои имъ ще треба воли? Чы воны въ мене голодни-холодни, чы не сыти й одити? Чы имъ нигде середь степивъ прогулятыся? А отъ—пыты та ледарюваты—то дзуськы! Самъ не пью, та ихъ бью, а все не гуляю и имъ не попущу гуляты. Гульня—даремни думкы плодять; даремни думкы—до мандривъ доводять, а въ мандрахъ—пропащый чоловиекъ! Отъ, прымирно, въ царя війсьево. Що бъ воно було, колы бъ усякъ куды хотивъ, туды й нишовъ? Ростеклыся бъ, якъ руди мыши! И цареви горе, й війсьекови—друге. Царя кожний бы нехрысть-бусурмень у полонъ узавъ, а таке війсьево поодынцю перебылы. А отъ, колы вси держаться купы,—що бъ тамъ не держало ихъ: чы страхъ Божый, чы канчукъ гострый,—о-о, то зовсимъ инша ричь!...

Такъ частенько вычитувавъ Олексій Ивановичъ своимъ крѣпакамъ, додаючи до того ще бильше снагы черкеськымъ

арапныкомъ, що вывизъ зъ Кавказу, де за молодыхъ литъ служивъ у вѣйску. И таки речи Олексія Ивановича выслу- хали вѣрепакы зъ велькою повирливостю. Що бильшь корыло крѣпакивъ—чы речи, чы арапникъ Олексія Ивановича? Певне, що одно другому допомагало. Бо сами вѣрепакы хвалылися, що ихъ панъ—могутный панъ: и духу велького, та й силы не малои. Разъ канчукомъ вчеше—до печинкы дойме, а чы голосомъ врыене—душа зъ ляку ажъ у ноги вступе, пидъ п'яты ховається.

И справди Олексій Ивановичъ бувъ чоловікъ не абы- якый: высоченного зросту, плечыстый, рукатый, цыбатый, зъ круглымъ, неначе вышынськый кавунъ, облыччемъ и гостро- верхю головою; ротъ шырокий—трохы не до вухъ, нисъ прыплесковатый, а на княци одутый та круглый, мовъ во- лоська рипа; вусы, руди та довги, у нызъ загнулыся, очи— бульбама, зъ червонымы жылочкама на билыхъ банькахъ. Страшно було глянуты въ ти очи пидъ добрый часъ, а пидъ лыхый,—якъ червони жылочки наллються кров'ю и ажъ вы- пнуться, а въ зиньцахъ зажеврѣють хыжи искоркы,—дыкый зверь—и той бы злякався того страшного погляду й затрем- тивъ бы видъ ляку, а то жъ чоловікъ, та ще й пидданный пана Башкыря! Не дарма вси боялыся зустріватися зъ нымъ, и въ ростичъ тикалы, якъ забачать було хочъ здалеку.

Страшный бувъ чоловікъ Олексій Ивановичъ, та ще до того й могучый. Винъ безпереминно бувъ маршаломъ, а мар- шаль тоди бувъ не те, що теперъ „предводитель“. У його въ рукахъ на увесь повить булы судъ и росправа. Суддя та справныкъ, мовъ ти слугы, по цилыхъ годыпахъ дожыдали за порогомъ, колы буде ласка вельможному панови ихъ до себе въ хату покликаты. Та ще дожыдаючи, Господа Бога молятъ, щобъ Винъ, Мылосердный, пославъ того дня Олексію Ивановичу, устаючи зъ постели, правою ногою на доливку

ступити, бо якъ ливою—то буде така пара, що и въ гарячій лазни, шмагаючи зъ усією силою винькомъ, не наженешъ такои. Зугарний бувъ Олексій Ивановичъ усімъ страху завдаты. Та якъ його й не боятись? Багатырь винъ на увесь повить; губернаторъ пидъ проїзздъ знає тилькы його одного домивку—прямисенько до його завертає; самъ винъ, буваючы въ губерніи, до губернатора, мовъ до свого родыча, заходе; не разъ и цилувалыся зъ губернаторемъ. А кому не звисно, що губернаторъ абы зъ кымъ не поцилується! Сказано—могучий!... Люде кажутъ: зъ дужымъ не бийся, а зъ могучымъ не тягайся,—и не даромъ кажутъ. Нихто не зважытсья накрыво слова сказаты Олексію Ивановичу, а не то щобъ не послухатыся його наказу, або питы проты його. И отъ бы, здається, жыты Олексію Ивановичу, жыты та Бога хвалыты! А проте и винъ часто та густо нарикавъ на свою долю. Ни честь, ни слава, ни заможність—нищо не захищало його видъ тієї напасныци-тугы, що не розбираючи грызе людське сердце и въ багатого и въ убогого!

Чого жъ сумує Олексій Ивановичъ? Чого його сердце туга окрываетъ?—Того, що якъ здума Олексій Ивановичъ, що отъ винъ теперь и въ слави и въ повази, й добра у його—на дев'яты бъ стало,—а кому винъ ту славу передастъ? Кому добро, викамы важыте, перейде? Хто буде роскошуваты у тому добри, засылаючи Богови молитвы за його душу?... То такъ його завина й ухопыть!

Якъ його справи й не сумуваты? Вже двадцять литъ мынає, якъ винъ жонатый, десятеро дитокъ мавъ, та ни однимъ не давъ йому Господь очей нарадуваты. Отсе вродытсья дытнына, наберуть мамокъ-няньскъ; самъ Олексій Ивановичъ пыльнує, щобъ бува часомъ чого не заподіялы дытныни, а дывысь—пожыве зъ пивроку, похыріє-похыріє, та й виддасть Богови душу. За першыми ще не велька була скор-

бота—надія серце грила: молоди ще сами, приведе ще Господь нарадуватись; а якъ умерло п'яте та шосте, уп'явся жалъ въ Олексія Ивановича серце, обняла голову чорна думка... Чого винъ тилькы не робывъ, якъ не роскыдавъ своимъ розумомъ,—вже барыню й по ливаряхъ возывъ, по заграницахъ провадывъ, сама вона сенлькы разъ и на прощу мольтыся йиздыла—нищо не помагало!

— Вы бъ, Олексію Ивановичу, стричныхъ кумивъ узали,—радыть йому добри прыатели.

— Якыхъ то стричныхъ кумивъ?—спытався винъ.

— Такыхъ: якъ знайдеться дыгына, то выйти зъ двору й першого стричного въ кумы запрохаты.

— Першого стричного? А якъ то крепакъ буде?—скрыкнувъ Олексій Ивановичъ.

— На те вже Божа воля: чы крепакъ, то й крепакъ—треба й крепака прохаты,—казуть йому.

Олексій Ивановичъ ничего на те не одвазавъ, тилькы голову схыливъ та замыслывся... Що винъ думавъ тоди? Чы не мыривъ, бува, свій панськый гоноръ зъ Господнею волею? Бо барыня у ти часы якъ разъ вагитна ходыла, а жылы воны въ сели Одради, де близько й полупанка не було—саме крепацтво...

И отъ одного литнього ранку, саме въ жныва, ще тилькы що почало на свить благословытись, якъ збудывъ Олексія Ивановича нестамный крыкъ... То бувъ крыкъ и великои радости, и не малого горя за-для його батькывського серця: йому доведено, що барыня подарувала його сыномъ. Звисно, що винъ сразу схопывся, та ще, якъ запрымитывъ його „камандынеръ“, и на ливу ногу.

— Буде жъ теперь грому!—додавъ винъ, передаючи звистку про те дворовымъ, а дворови—задворовымъ. И пишла та звистка по всьому селу видъ хаты до хаты, поподнимала людей на

ногы й мерщій гнала ихъ у поле, щобъ, бува, яка лыха годына не привела пійматися панови на очи.

Минула тилькы та чутка одну Проценкову хату. Стояла та хата не далеко видъ панського двору—такъ черезъ яръ на горбыку, якъ-разъ виенамы на панське дворище й дыма-ремъ схыллася на його—мовъ разомъ дывылася й слухала... Та видно на той часъ ослипла й оглухла, що не добачыла й не дочула тін недоброй звисткы.

Та якъ їй було не ослипнути й не оглухнути, коли въ їй завелося свое лыхо. У Хведора Проценка занедужала жинка Хивря. Ще вчора була вона любисенька-мылисенька. Винь, вона, ихъ шиснадцятылитня дочка Марына збиралися на ранокъ жаты панську пшеницю й лаштувалися до того цилый день. Хведиръ обдывлявся серпы, чы не пощербылися, не потупылися; Хивря турбувалася йижоу: пекла хлибъ, варыла страву; а Марына, збираючы въ огороди огиркы та стыха выпивуючы, думала про те, зъ кымъ їй доведеться рядомъ у поли жаты, й молыла Бога, щобъ винь надоумывъ рядчыка поставыты била неи кучеравого Васыля Прудосенка—бравого та жвавого двадцатылитнього парубка, що якъ стринеться зъ нею де небудь, то знай пуска їй бисыны очыма.

Такъ було в-день. До вечора збиралися, складалися. Сило сонце, почалы вечеряты; повечерявшы полягали спаты, щобъ на завтра якъ найранишъ устаты. И поснулы швыдко, та не надовго. Ще й перши пивни не проспивалы, якъ Хивря недужымъ голосомъ подала чоловикови й дочци звистку, що зъ нею щось трапылося. Пидъ серцемъ якъ вогнемъ пекло, пидъ груди пидпирало, то выпрямляло прамцемъ, то зводило до купы. Хивря не стогнала—крычала. Коло неи Хведиръ зъ Марыною клопоталыся, щобъ їй даты чымъ запомогты... Давалы непочатои воды й умывалы и збрызкувалы—не помагало.

Марыни кынувся въ вичи хрестъ, що батько напалывъ на сволюци, якъ изъ Страсты вернулись. Устругали того хреста, дали выпыты. Не змогла выпыты Хиври—выкынула... Крыкомъ крычить, духу пускається!...

— Тату, вы бѣ за Лазорчыхоу збигали... може вона одшпечс, одчытае,—плаче Марына.

Лазорчыха живе ажъ на другому краю села. А вже пивничъ, докы додыбаешъ туды та видтиль—свить буде. Хведирь все такы побигъ. Уже зоря займалась, почавъ край неба червониты, якъ Хведирь вернувся до-дому одынъ: Лазорчыху взяли въ друге село бабуваты.

Передъ свитомъ Хиври затыхла, голосу не одведе, тилькы мутнымы очыма поведе, наче хоче чого попросыты, та не зможе.

— Може тоби пыты хочеться?—пытае Хведирь, пидносячы Хиври вухоль зъ холодною водою.

Хиври глянула й одвернула, а Марына, прынавшы до неи головою, заголосыла... Почало сонце сходыты. З-за горы, з-за лису показалося його блыскуче вильце, й пучокъ золотого проминня, падаючы довгою ныткою на землю, розсіявся на гори по травци сызо-золотымъ писочкомъ. Досягъ той проминь и до Проценковой хаты, прокрався черезъ помутнилу шыбку й застрыбавъ на клункахъ, що лежали на полу въ кутку, золотымъ зайчыками. Винъ, здається, нагадувавъ, що пора за ти клункы братыся, въ поле поспышаты. Хведирь першый те помитывъ и наче звечев'я кынувся.

— А ну, годи тоби! Чась у поле—опынымося!—промовывъ винъ до дочы, беручыся за клунокъ.

Дочка глянула на матирь, потимъ на батька и знову перевела очи на матирь, немовъ пыталася: на кого жъ ии кынемо, якъ ии саму зоставымо?

— Що жь я вдію?—сердыто скрикнувъ Хведирь.—Не понесу жь іи на рукахъ за собою! Збираймося, ходимо, бо лановый якъ запримитыть, що насъ немає,—буде халепа!

Марына пидвелася, набрала кухоль свижом воды, поставила въ головахъ била матери, подывылася на нем, узла свій клунокъ на плечи й повагомъ потяглася за батькомъ.

Шляхъ на поле йшовъ яромъ, по-надъ панськымъ садкомъ. Хведирь зъ Марыною, похнюпывшысь, пленталысь мовчкы; Хведирь попереду, Марына за нимъ. Сонце, пиднявшысь высоченью, стыха грило; пташкы спивали въ панському садку, конькы сюрчали въ трави; а вони, не примичаючи того ничого, йшли, одно за другимъ, нога за ногою, похмури та понури.

Мынувши ярокъ, шляхъ повертавъ геть круто по-за садкомъ, зныкаючи въ безкраій далени шырокого та просторого, якъ море, поля, де вже колыхалыся вупканы женци.

— Охъ, лыхо! онъ уже й на постать стали,—промовывъ Хведирь и придавъ ходы. Марына за нимъ поспишала.

— Сй, стій!—донисся до нихъ гучный голосъ изъ саду.

Вони озырнулыся. На окопи з'явывся панъ и, перескочывши черезъ ривъ, чесавъ прямо на ихъ.

Хведирь не стувся, воны въ його клунокъ выслызнувъ зъ рукъ и посунувся по спыни до долу; обома руками мерщій ухопывся винъ за шапку й трохи не зъ чубомъ знявъ іи зъ головы; лице його зблидло, винъ увесь тремтивъ, мовъ у пропащыци. За нимъ зигнулася Марына зъ клункомъ за плечыма, та такъ и заколила.

— Здорови!—промовывъ панъ, наблыжаючи до ихъ.

Хведирь и Марына ничого не одказали на те витанне; у Хведора тилькы мышка забигала на спидній губи та одъ ляку перекосылыся очи.

— Куды се васъ Богъ несе?—пытае Олексій Ивановычъ.

— Пшеници жаты, паночку!—обизвався Хведирь, нязько вклонившысь, и зразу засыпавъ:—вынувати, паночку! опизнылся... Жинка занедужала. Не знаемо, що зъ нею й сталося. Любисенька-мылисенька була вчора, а в-ночи... Твоя, Господы, воля!... Вынувати, паночку, запизнылся. Простить на сей разъ—и пожалуйте, и помылуйте. Не самохитво то, случай такий выпавъ,— не доводъ його, Господы, никому!—одно плескавъ Хведирь, збираючысь кнутысь передъ паномъ навколюшны.

— Та годи тобі!—каже Олексій Ивановичь.—Не объ тымъ теперъ ричь. Я самъ до тебе зъ прозьбою. Будь ласка, не одкажи... Богъ пославъ мени сына—йды його охрестыты.

— Паночку!—скрыкнувъ Хведирь повалывшысь Олексію Ивановичу у ноги.—Отъ Богъ свидоѣъ—жинка занедужала!..

А Марына, мовъ голодна чайка, на все поле заскиглыла. У Олексія Ивановича блиснулы очи.

— То що, шо жинка недужа?—спытавъ винъ гризно.—То черезъ те тобі не можна дытны охрестыты? То ты хреста цураешся?

Думы не думы, а якись роспужени урывкы думовъ носяться у Хведоровій голови... „Дытны охрестыты... Хреста цураешся... Явои дытны? Явого хреста? Окъ, похрестыты отсе винъ насъ, до вику будемо знаты!...“

— То ты не хочъ, пытаю?—ще гризнише скрыкнувъ Олексій Ивановичь.

— Де вже його, цане, не хотиты? Ваша воля—ваша й сила!—покирно одказавъ Хведирь, пидводячысь зъ земли.

— Я тебе не сылую, чоловиче! Я прошу тебе,—каже ласкаво Олексій Ивановичь.

А въ Хведора видъ тіен ласкавои мовы сердце замирае.

— Паночку,—зитхнувши важко, вымовывъ винь.—Хай уже я одынь въ одвити буду... Онъ дочка въ мене... пустить ии, лебедыку!

— Дочка? и гараздъ, що дочка! Хиба дочки не можна зъ батькомъ кумоваты?—пытае пань.

— Вона молода, паночку, дурна!... Якъ батько накаже, то якъ його не послухаты? Простить на сей разъ...

— Та чого ты просишь, дурню?—не второпавъ пань.—Я тебе до себе въ кумы прошу... Чувъ? у кумы!... Богъ пославъ мени сына. Прошу тебе охрестыты. И дочку прошу,—товче йому Олексій Ивановичь.

А Хведиръ дума: „охъ, знаю я, у яки то кумы просишь ты мене зъ дочкою. Знаю,—хвалылися люде, що якусь нову машину придбавъ, щобъ сама влала, роздигала, держала и шкуру спускала... То то теперь, видно, ии на свить народывъ, та й запрохуешъ охрестыты.“—И Хведиръ важко та тяжко зитхнувъ, немовъ хотивъ вытхнуты разомъ зъ зитханемъ и душу.

— То ходимо до хаты,—важе пань.—Повы се та те, поки зберемося, то тымъ часомъ и священныкъ прийде. Я за священнымъ вже пославъ.

Иде Хведиръ за паномъ у двирь,—серце тремтыть, душа не на мисци. „Якъ бы то се молодой, та самъ,—дума винь,—дремувъ бы у биеъ—хортамы бь не нагнали! А теперь?“—Плутае Хведиръ ногамы, мовъ не своїмы, а тутъ з-заду Марына ще хлыпа.

Хведиръ трохи постоявъ, повы дочка наблыжылася, и, погладаючи на панову спыну, сипнувъ ии за полу.

— Цыть, дурна!—прошепотивъ винь стыха,—бильше быты-муты!—и зновъ выступивъ у-передъ, заступаючи дочку собою, щобъ пань бува не помитывъ, що та плаче.

Не забарылыся вони дїйты до двору. Панъ заразъ наказавъ лакеямъ та покойнымъ, щобъ повелы Хведора й Марыну, помылы, прынарядылы й привелы у горныци.

Здыувалыся Хведиръ и Марына, якъ и справди почалы ихъ мыты, чесаты, въ нову одежу вбираты. Нарядылы Хведора, мовъ того полковныка зъ Сичи: чоботы нови—жовтынци, штаны широки—оксамытни, каптанъ зъ сынього едбабу; пидстрыглы, пидголылы,—такъ видъ разу двадцять литъ зъ його облыччя старосты зняли! А Марына?... То не квитка розцвитае вранци въ садочку, то їи краса дивоча пышається въ дорогахъ уборахъ! На Марыни плахта—ажъ очи на себе бере: картата, червчата, шовкомъ затъана; темносивя оксамытова вгерсетка; била, наче снигъ той, тонкого полотна сорочка зъ вышитымы-вымережанымы рукавами; на погахъ невеличкы червони сап'янци; на шыи—намысто добре, хресты та дубачи; на голови—зъ квитокъ виночокъ, а кинецъ косы ажъ горыть стьожками!... Старый Хведиръ дывомъ здыувався, а Марына видъ дыва й не здыше!

Ще було бильше дыво, якъ ихъ, нарядывши отакъ, привелы въ горныци й прыпоручылы панського сына охрестыты. Держыть Хведиръ на рукахъ дытну передъ батюшкою—й не ворухнется, очей зъ неи не зведе! Забувъ Хведиръ, що всього черезъ ярокъ у невеличкїй хатыни лежыть його Хивря тяжко недужа, що на поли яра пшениця його варявыхъ рукъ дожыдае, а лановый вже довивъ прыкажчыкови, що зъ Проценкового двору ни одна душа на панщину не выйшла... Про все на свити забувъ Хведиръ! Що йому теперъ його непривитна хатына, хвора Хивря, колюча ныва, колы винъ панського сына у виру вводе, самому панови кумомъ стае, а його сынови—хрещенымъ батькомъ? Винъ почувае, що се не чужа йому дытна, а е въ йому частына чогось ридного, свого; на те винъ держыть його на рукахъ передъ купелемъ,

на те у хрестъ його вводе!... И те ридне, свое такъ выразно ворупшыся тамъ—на самому дни въ його серци, въ глыбини здывованой души, а прудка думка забігае далеко впередь... И вбачае винь сього хрещенька не на рукахъ уже, малого та нимого, а бравого паныча молодого, що влыче його на пораду до себе, якъ вильного та ривного соби!...

Тымъ часомъ паненя охрестылы, й Хведиръ, поздоровившы пана зъ сыномъ, ни за що не захотивъ хрещенька мамци виддаты. Де жъ се выдано, де жъ се слыхано, щобъ винь оддавъ дытynu комусь чужому, а не самій матери, що його на свить породыла,—не своїй куми?

Папъ тилькы всмихнувся, зачувшы те змаганне Хведора зъ мамкою.

— **Пустять**, пустить його! Хай самій матери виднесе сына. Не одступайте **видъ** закону, не ламайте звычайв!

И Хведора зъ **Марыною** пустылы до паніи.

— Поздоровляю васъ, **барыне-кумо**, зъ сыномъ! Дай, Господы, щобъ великий рись та **щасливый** бувъ!—мовывъ Хведиръ, владучы сына била барыни на постели.

Барыня сердыто та гостро подывылася на нежданныхъ кумивъ. Олексій Ивановычъ, проступаючы слидомъ за нмы, щось по чужосторонньому заговорывъ до барыни й ии гострый поглядъ зразу подобришавъ. Вона навить усмихнулася й вытягла з-пидъ воця свою блиду, замлилу руку. Хведиръ и Марына прыложылыся вустамы до тиі кумыной руки.

— А теперь кумови та куми—йисты та пыты! Спасыбимъ, що потрудылыся; по трудахъ часъ и заусыты!—порядкувавъ Олексій Ивановычъ, выводачы кумивъ у столову. А тамъ уже повевъ стиль стоявъ усяевыхъ напытеивъ та наидеивъ. Олексій Ивановычъ запрохуе пап-отця сидаты, сыломницъ усаджуе й кума зъ кумою.

— Сидайте, сидайте! Чого боїтесь? Не бійтесь. Сидайте, йжіте, пийте: вы теперь мени мовь бы й ридви,—черезь хресть пориднылыся. Прошу покорно!...

Олексій Ивановычъ валывае по чарци соби, пан-отцевъ й кумови доброй оковытон, а куми—червопого солодкого вына. Цокається зь усима чаркою,—такий привитный та ввичлывыи!

— Теперь же, кумо,—повертаючысь до Марыны й заглядаючы у іи чорни, якъ теренъ, очи та свиже, рум'яне облычче, важе Олексій Ивановычъ,—треба сына доглядаты. Кому-жъ бильше те прыстало, якъ не хрещеній матери? Чы такъ я кажу, чесный отче?—повертаючысь до попа, пытае Олексій Ивановычъ.

— Такъ, такъ!—одказуе той, запыхаючы въ ротъ пивъ пырога.—На те кумою ставала, на те бралася, передь хрестомъ прысагалася борониты його видъ усього лыхого.

Марына мовчыть, тидькы душею мліе, а радый Хведирь за дочку одказуе:

— Та-а!... Поздоровъ, Боже, нашого кума та пошлы, Господы, сынови великому зросты, а выгладиты—выгладымо! Хиба моя Марына мала? хиба въ неи руки чужи, щобъ вона сына не вынячыла та не выносыла? Та я самъ іи прыпну до дытны... Стій, а пи зь мисця! Очей не зводь! Не давай и порошны на його впасть!

— Спасыби, спасыби тоби, Хведоре!—дякуе Олексій Ивановычъ.—Ты такы добрый чоловикъ. Выпьемо жъ ще. То за сына було, а се вже—за батька!

— Та ще жъ, куме, й за матирь треба, бо вона жъ його носыла, родыла, муки приймала,—базика Хведирь, вже посоловившы видъ другои.

— А треба, треба!—одказуе Олексій Ивановычъ, дывуючысь про себе, цо въ мужыка таке тепле серце та добрый

розумъ.—Я от-що тобі, Хведоре, скажу,—каже дали Олексій Ивановичъ,—то твоя хата черезъ яръ?

— Якъ вона моя?—ухмыляючысь пита Хведиръ.

— А чья жъ?

— Якъ чья?—Панова!... Мы панськи—й хата панська.

Олексій Ивановичъ ще бильше здывувався.. Сей Хведиръ, хочъ и зове його теперъ кумомъ, а свое стійло зна, свого не забуває!

— Такъ, такъ, Хведоре! Ты правду кажешъ: вы панськи й хата панська,—одказуе Олексій Ивановичъ.—Отже, якъ ты живешъ у тій хати, то вона все такы твоя. То слухай же, що я тобі казатиму: хата твоя стара, кривобова. Дамъ я тобі другу хату, нову, простору,—отутъ въ садочку та въ холодочку звелю выбудуваты, щобъ тобі вильнише було до сына доступыты, по всякъ часъ його бачыты. Чы вынесутъ його на двиръ прогулятысь—то й ты на його позырнешъ, свое сердце порадуешъ... Або дочци твоій заманеться зъ тобою побачытыся, поговорыты—не далеко йй буде ходыты. Чы такъ я кажу?

— Такъ, такъ!... Поздоровъ, Боже, васъ, пане!—кланяючысь дякуе Хведиръ.—Що якъ у насъ паня, то й по цілому свитови другого такого нема!... А все такы я вамъ по правди скажу, ни врыхты не втаю, якъ передъ Богомъ признаюся. Ото, значыть, якъ вы насъ устрилы, пане,—й страху жъ я набрався, Господы! А якъ почалы заклькаты въ кумы, то ще бильшый страхъ мене пронявъ. „О-о, думаю, та й похрыстятъ же мене зъ дочкою!..“ До самого послиднього, ото вже якъ увелы насъ у горныци, дали сына до рукъ та постановылы передъ Евангиллю—тоди тилькы я дойнявъ виры, що вопо не жарты. А то все думавъ: „та й жартовлывыи же якый нашъ нанъ, пошлы йому, Боже, здоров'я, — жартуючы й шкуру здіймае!“

Не подобалсь Олексієви Ивановичеві послідее Хведорове слово; отже п'янений Хведирь зъ такою усмишкою його вимовивъ, немовъ розказувавъ про яку втишну игрушку, або щыру ласку, що Олексій Ивановичъ не розсердився, а тилькы засміявсл.

— Отже, щд я тобі, Хведоре, скажу,—почавъ Олексій Ивановичъ,—щобъ ты не думавъ про мене такого, щобъ часомъ и гадка никола не западала про те въ твою голову, то я тебе на-вики видъ панщыны увильняю. Жытымешъ у мене, якъ у Бога за пазухою, и сытый, и одитый, и не голодный. Я бъ тебе й зовсимъ на волю выпустывъ, та що якъ ты, бува, мене покынешъ? Все одно—ты й не на воли, а жытымешъ, якъ на воли. А якъ настане мій часъ сей свить покыдаты, оттоди я тобі дамъ вольну, щдбъ писля мене ништо тобі не змигъ чого лыхого заподіаты.

Хведирь, колываючысь, пидвися й не пидійшовъ—звалывся на пана.

— Рученьку!... Рученьку вашу билу!—серыкнувъ випъ, ловлячы панову руку й обдаючы ии горячымы поцилункамы.—Барынь... кумочку-барынь!...—и Хведирь заплакавъ.

Ще довго п'яный Хведирь сыдивъ бы та базикавъ зъ паномъ, якъ бы панови не обрыдла його розмова.

— Ну, Хведоре,—сказавъ винъ,—ты теперь иды до-дому та справляй свои дила, а я зъ недилы накажу, щдбъ за-для тебе хату будувалы.

— Та часъ, паночку, часъ и до-дому, бо тамъ у мене жинка хвора,—згадавъ Хведирь про Хиврю.—Отъ бы тилькы роздягтысь треба, въ свое одягтыся.

— На вищо?—пыта Олексій Ивановичъ.—Що теперь на тобі та на твоій дочци—я вамъ дарую, щдбъ вы пам'яталы той день, колы въ мене кумувалы.

Хведиръ знову було кинувся цилуваты пана, та Олексій Ивановычъ остеригъ.

— Буде, буде вже, Хведоре! А то ты зразу вси поцилуны вытратишь,—на друге й не зостанеться!...

Хведиръ п'яний, у своему пышному убори, поколывавъ черезъ двиръ. Марына пиддержувала його, щобъ часомъ бува винъ не впавъ. Уси дворови вытрищались на нихъ, якъ вони проходили дворомъ. Булы таки, що й кепкували.

— Онъ-якъ нового кума прыбралы,—якъ того снигуря!

— Та й кумъ же набрався,—ледве ноги волоче!

— Бо важка, бачъ, робота була!

— А чы будуть же й кума на стайню водыты, якъ и всихъ?

— А чому жъ? Кумъ хрестывъ, то й кума похрестыты!

Такъ гомонилы мижъ собою дворови, а проте все такы кожного завиды бралы, що Хведорови выпало таке щасте. Та й Хведиръ не таився зъ нымъ. Винъ, простуючы черезъ яръ до свои хаты, тилькы й знавъ, що плескавъ про його.

— Отъ ты й знай!... Оттаке,—гомонивъ самъ зъ собою,—и найилыся, й напылыся, и... дило зробылы... Теперь ты Хведора голымы рукамы не беры! Хведиръ—панивъ кумъ, Хведиръ—батько хрещеный його сынови... Онъ-то що Хведиръ, онъ-то якъ!... А ты думавъ якъ?...—и Хведиръ, зупынаючыся и колываючыся, тыкавъ попередъ себе пальцемъ, ныбы бачывъ передъ собою кого другого, що перечывъ йому. Потимъ, похытавшыся, знову йшовъ.

Выйшовшы на гору, вже передъ хатою, винъ знову зупылыся й Марыну зостановывъ.

— Марыно!—повернувсь винъ до неи.—Ты мени отъ-що скажы: хто я такый?

— Хто жъ! Звисно—батько!

— Ни, брешишь! Я кумъ панськый, а ты—кума. Ну, а Хивря, що?... Отъ-що ты мени скажы—Хивря що?.. Я—кумъ, ты—

кума, а Хивря—дуля зъ хвостомъ!... Отъ ты й знай!—додавъ Хведирь, придержуючы Марыну за рукавъ.

— Та годи вже вамъ базикаты! Хочъ мене пустить, а впередъ пиду, бо може тамъ матери треба въ чому допомогты,—сказала Марына, одводячы його руку.

— Ну, то йды... йды! И я прыйду... Ты думаешъ—може, не втраплю?... Утраплю! А якъ по правди розсудыты, то все такы на мое выйде, що Хивря—дуля зъ хвостомъ! Бо я значыть, кумъ, а ты—кума, а Хивря?..—патыкавъ Хведирь самъ зъ собою, колываючысь у прысинку.

Тилькы що Хведирь уступивъ у хату, якъ його ще на порози привитавъ нестямный крыкъ.

— Ой, моя матинко, моя голубонько! на кого жъ ты насъ повынула?—голосыла Марына надъ помершою матир'ю.

Хведора наче въ груди кулакомъ шелепнуло. Винъ хытнувся, трохы не впавъ, отже встоявъ и наче бадьорнише пидійшовъ до полу, де лежала мертва Хивря, а надъ нею прыпавшы, голосыла Марына.

— Умерла?—промовивъ Хведирь.—Такъ швидко? Отъ ты й знай!... Хочъ бы було довелоса побачыты йй, яки мы теперь, дочко, стали зъ тобою! Швода!... Покійныця добра була людына: вибъ зъ нею зжылы, а не былыся, не лалыся,—промовивъ винъ зъ жалемъ, подывився на холодне Хиврыне лице, на ии мертви очи, потимъ положывъ руку дочки на спыну.

— Марыно! годи, не плачь... Може, воно й краще, що Господь ии прийнявъ... Бо що вона таке була мижъ нами?... Я кумъ, ты—кума, а вона?... Не плачь!—потышавъ п'яный Хведирь свою дочку.

Марына не слухала батька, навить не глянула на його, а ще дужче заголосыла...

Того жъ такы вечора, повертаючысь зъ поля до-дому, гомонили Одрадяне про несподиване Хведорове щасте, жалкували, що безталанній Хиври не довелось й нарадуватися тымъ несподиваннымъ щастемъ. „Тутъ бы тилькы жыты та Бога хвалыты, а вона визьмы та й умры!“—гомонили люде.

Одынъ тилькы вивчаръ Уласъ, билий якъ молоко дидуганъ, що й побилить, пасучы отары овецъ, и не знаятъ та й не признававъ иншого щастя на свити, якъ буты билия овецъ,—одынъ тилькы винъ якось глухо бубонить самъ зъ собою: „Толкуються! Про що вони толкуються? Про позаторишни вышвары!... Тоди сважешъ—гоць, якъ высочышь!... Коли бъ ще не довелось Хведорови гирькымы слизьмы поливаты те покуманне... Все брыдня на свити, окроме праведного Бога та вивци смыренной... Та хочъ никому лыха не заподіе,—смырна! А то—все брыдня на свити та омана!...“

Одначе люде не звертали увагы на ти Уласови речи. „Старый ставъ—зъ ума выживъ... Що не кажи, якъ не верты, а все такы Хведиръ кумъ панивъ!“—плескалы вони.

Черезъ тыждень, якъ поховавъ Хведиръ зъ Марыною Хиврю, ихъ перевелы у двиръ. Марыну—прямо въ горныци, до сына Петра пристановылы, а Хведорови, покы ще будувалася за-для його хата въ садку, наказано въ прыкажчыка въ хати перебуты.

Жыве Хведиръ у двори, якъ у Бога за пазухою. Все йому е, чого душа забажае: чы йисты—то й йисты, чы пыты—то й пыты, чы нарядытыся въ що—й нарядивъ усякыхъ Хведорови напылы. Не знае Хведиръ, де те все беретсья, нема йому ни про що турботы, не знае винъ ниякого клопоту,—все те неначе зъ неба падае.

— А ну, Хведоре, панивъ куме! часъ тоби вставаты—робота важка тебе жде... Треба надуматы, де то його цилисенный

день диты!—насмихається Хведирь, продыраючи очи, якъ уже сонце геть-геть пидибьється.

Кепує Хведирь зъ свого несподиванного щастя й радіє йому. А проте самъ не знає, чого частишъ почало западаты йому на думку його трудове жытте у своїй кривобокій хатыни, його Хивря—така клопотлива та неспокійна. „Добра була вона жинка!“—дума винь, и туга, тыхо пидеравшысь, щипає його за серце, въ души жаль провѣдається: чого Хивря такъ швидко вмерла. „Отъ бы колы зажылы зъ неку! Не клопоталысь бѣ: все е... Не прививъ же Господь!“—дума Хведирь, а жаль розростається въ його души дужче, копырає въ серци глыбше; йому вже шкода й свого трудового жыття. „Хочъ и важко було, часомъ гирко було, а все було чымъ жыты, обь чому клопотатыся! А теперь? Усе е, всього доволи, а жинкы—немає, дочкы—немає... пропала сим'я! Все въ ростиць пишло, шкереберть закорпысало,“—трохы не зъ плачемъ скаржыться Хведирь.

Поки ще винь живъ у двори, въ прыкажычковой хати, то було йому хочъ зъ кымъ погомониты, словомъ перекрынутысь, и туга його не такъ доймала. А якъ перейшовъ винь у садобѣ, у свою хату, якъ zostався самъ соби, безъ роботы, безъ клопотивъ,—тоди туга, мовъ гадюка, вѣялася въ його серце, немылосердно ссала-кусала. Важки думкы окривалы його голову, не давалы ниччю спаты. Винь не знавъ тоди, що йому робыты, де себе подиты.

Частышъ та частыше винь почавъ завертаты до пидвального. Посыде, погомониты и пив-кварти до-дому прынесе. А горилка въ пидвали смаковыта та добра!

— А ну, порадыце!—промовляє Хведирь до пляшкы,—заговоры мою тугу!—й вытayne зразу до половыны.

Загорыть, запече коло сердца, розиллеться по тилу якась тепла радисть; голова пиде кругомъ, якась легки думкы ии вкрыють.

— А все такы панивъ кумъ—отъ що!—усмихається самъ до себе Хведиръ, лягаючи спаты.

Роздобривъ видъ такого жыття Хведиръ, потовщавъ. Бувъ колысь сухой та замлилий, а теперь?... „Шыя въ його—хочъ обидда гны, пыка—якъ не лусне, очи жыромъ заплавають, самъ у шкуру не втовпыться!“—кажуть про його дворови.

Добре Хведорови, та ще й якъ!... А Марыни? Та й Марыни въ горныцяхъ не лыхо. Ходыть Марына въ тонкому били, носыть Марына дороги та пышни убory, йисть Марына смашну та сыту страву, пье солодки чай. Роздобрила Марына, выбилылася, мовъ та панянка. Совашна прыгарь зійшла зъ ии повного облччя,—биле воно въ неи та рум'яне, мовъ те яблучко наливчате, й тило, недавно ще шерстке та жылаве,—пом'яшало, надылося; руки й ноги мовъ ти круглякы выточени, кругомъ груди—въ обийма не вгорнешъ, а станъ круглый—рукою не обхопышь... Якъ иде Марына, то й земля пидъ нею угынається!

Покойови кажутъ, що Марыну панське око пушыть, бо чогось на неи дуже панъ задывляється. Та якъ його й не задывытысь на такую козырь-дивку? Якъ надине Марына сорочку тонку лянну, затыгнеться поясомъ шовковымъ та обстебне на себи кгерсетку, а кгерсетка якъ не трисне въ грудихъ—то хто втерпыть не глянуты на неи? чыхъ очей не визме на себе? Що жъ Марына повинна робыты, щобъ на неи не задывлялысь? На те й очи, щобъ дывытыся! Та й якый зъ того прыбутозь, колы ии будутъ обмынаты? Яка ии втрата, колы хто подывытыся?

— Хай дывытыся—не пожывытыся!—каже Марына, граючи веселыми очыма.

Що божого ранку выносе Марына въ свитлицю дыти на погулянке. Свитлиця—якъ-разъ поручь зъ кабинетомъ, де Олексій Ивановичъ пробувае. Марына чуе, що винъ уже вставъ, щось нышпорить, чымсь стукае. Знае вона й те, що Олексій Ивановичъ такъ любить своего сына. А коли любить, то чому йому на його не подывытыся, не порадовать очей?

Марына подае звистку: або стыхенька писню заспивае, або зачувька малого.

— Уже Петрусь вставъ. Питы подывытыся на малого,— каже самъ соби Олексій Ивановичъ.

Выходе, погляне, спытае—якъ Петрусь ниченьку спавъ?

— Мамка хвалылася — добре спалы, — наче въ дзвинежъ задзвоне, одкаже Марына, кынувшы зюса окомъ на пана, потимъ переведе любый та добрый поглядъ своихъ чорныхъ искривыхъ очей на невеличке Петрусеве лычко, що прыткнулося, мовъ до ридной матери, до ии лона.

— Ты гляды, не дуже його прыгортай до себе, щобъ у головку не замулыло,— каже Олексій Ивановичъ.

— И чого бъ такы було йому мулько?—одказуе всмихаючысь Марына.

— Подушечокъ пидмостыла?—регоче Олексій Ивановичъ, кынувшы лукавымъ окомъ на Марыну.

— Отъ ще выгадайте що! — махае Марына головою, и округнувшысь на ноги, повертається до його своимы круглыми, наче выточенымы плечыма та шырокою спыною.

У Олексія Ивановича очи загоряться, чогось сердце шпарко застука.

— Ты, слухай,— каже винъ яось глухо, мовъ йому що зитханне затнуло,— ты не дуже крутыся, щобъ часомъ не впала...

— Не забьюся!—щебече Марына.

— Та ты, певно, не забьешся... А онъ—воно...

— Хай Господь мылуе, щобъ я його впустила!—жахається Марына й зновъ щебече.—Якъ таке малисеньке, гарнисеньке та впустити? Та я бь сама себе, сучку, розирвала!

— А все такы стережыся. Бережепого й Богъ береже!—каже Олексій Івановычъ, мерщій ховаючыся у кабинети.

Чого?—Про те винъ знае, а Марыни яке дило? Марына гулае по свитлыци зъ дытвною сама. Сумно їй, сумно й дытњи. Чому жъ їй не заспиваты, не забавити хлопчыка?

Марына спивас, а їи тонкый та дзвинкый голосъ доносьтыся черезъ стину до Олексія Івановыча, пестыть його ухо, веселыть сердце.

— Гарна ся дивчына Марына,—дума Олексій Івановычъ,—зъ себе красыва й весела прыдалася. А се для дытати добре: його мали очыци веселытыме краса гродлива, його невеличке сердце радуватыме писня весела; радоци та веселоци выстылатымуть його невеличку душечку й выростатыме хлоп'я не похмуре та вередлыве, а спокійно-веселе та добре...

Ясно та лехко стае на души у Олексія Івановыча.—„Треба Марыну чымъ-небудь обдаруваты. Вона ще краще буде сына глядити,“—каже винъ, и дывысь—выкотыть до неи въ свитлыцю таляра або золотого.

— Ловы! Хай пограється хлопецъ!—гукне на Марыну.

Марына визьме, пидносе ту играшку до очей малого, повертае передъ нымъ на вси боки, або повоте по доливци. „Кить-кить“!—забавляе, ажъ покы не обрыдне дытњи та играшка, покы не почне воно очей одъ неи одвертаты.

— Натє вамъ назадъ. Уже не хочуть панычъ гратыся,—награлыся!—каже Марына, просуваючы свою круглу руку кривъ двери.

Дывыться Олексій Івановычъ на ту билу та пухку руку й дума: „Та й чесна яка душа въ сіи Марыны! Друга—по-

тайила бѣ гроши, сказала бѣ—десѣ заботылыся, а вона—ни...
Чесна душа!“

— Хай у тебе будуть!—важе винѣ.

— На що воно мени! Ще загубытсья!

— А загубышь, то не чья втрата—твоя: я тобі ихъ дарую.

— Спасыби вамъ, паночку!—дакуе Марына.—Я сыхъ грошей вигде не дину. Заховаю ихъ далеко-далеко, та тилькы по неділяхъ буду на нихъ дывытсья!

Весела Марына мерщій скрытсья зъ тымъ подарункомъ, можному хвалытсья, у вичи тыче. Побижыт зъ нымъ й до батька.

— А мени сьогодни ось-що панѣ подарувавъ!

— За вищо жѣ винѣ тобі подарувавъ?—пыта Хведирь, уже лызнувшы й гостро поглядаючы на Марыну.

— Я не знаю... За те, мабуть, що дытynu добре гляжу.

— То-то—глядь!... Бачь, яка гладка стала,—видмовляе по-нуро Хведирь.

Чудно Марыни, що таке батько плече на неи. Тамъ повойови й проходу не дають: пройде вона—очыма такъ и проводятъ, за спыною регочуть; а тутъ ще й батько туды жѣ: „гладка“—каже... Ну то щѣ, що гладка? Гарно бѣ було, колы бѣ була гостра, якъ шпычка? То хочъ глянуть е на що, а то—киловѣ килвомъ!.., „Гладь!“—каже... Кого гляды? Дытynu жѣ онѣ гляжу, зъ очей не спускаю... Кого жѣ ще глядытсья?... Чы може се про те, що я зъ паномъ иноди жартую?... То що жѣ? Винѣ кумъ мени, а вѣ його дытя прыймала... Хиба пожартуваты зъ кумомъ не можна?...

Вернетсья Марына вѣ горныци сумна-невесела... Стрине иі Олексій Ивановычъ.

— Чого нисѣ похнюпыла? — спытае, уципнувшы злехва за щоку.

— Гетьте, не лизьте!—скрыкне Марына.—Онъ мени вси голову прогрызлы вамы.

— Хто—вси?—допытується Олексій Івановичъ.

— Хто? Дивчата... батько...

— А тому старому дурневи чого ще забѣжалосѣ?—суворо спытае Олексій Івановичъ и одійде.

На цилый день писля того й сваркы, й гомону по всьому дому. Нихто ничымъ не вгодить Олексію Івановичеви,—и те не такъ, и друге навыворотъ!... Перешывае Олексій Івановичъ дивчаты—на гречку, якъ кажуть, переганяе. Пиде въ садокъ проходытись, до Хведора заверне.

— А ты, вуме, щѣ тамъ дочци чортъ-батька-зна що плещешъ?

Дывытись Хведиръ соннымы очыма на пана. „Що жъ я плескавъ ий? Колы?“—думае й не прыгадае.

— Гляды, Хведоре, щѣбъ не прыйшлося розкуматись! Не знаю, хто тоди въ наклади зостанеться,—сердыто скаже й пиде.

— Розкуматись!—думае Хведиръ,—якъ то розкуматись? Ще такого не выдано було на свити... Та хто жъ то выгадавъ таке, хто довивъ до папа?... Невже вона... гладымаха?...

И морозъ лютый такъ не охолодывъ бы Хведорового сердца, якъ та думка-догадка. Здається, Хведиръ и захмелывся добре на сьогодні; отже де той и хмилъ дився! Въ голови тилькы гуде та на серци холоне.

Хведиръ кынувся знову до пидвального, прынисъ до-дому вже цилу кварту. Сивъ, почавъ пыты. Пье, пье—не бере!

— Чы не помылывся, бува, пидвальный? Чи не всыпавъ воды, замисць горилкы?—промовывъ Хведиръ и выпывъ усе до-щенту.

Сумпо Хведорови, нудно. Хотивъ пыты проходытись—ніякъ не встане; схылывлася голова—головы въ гору не зведе, вона въ його, мовъ на мотузци, на вси боки хыляється.

— А що, Хведоре, панивѣ куме!—ледве ворочаючы языкомъ, вымвяе Хведирѣ,—дожывся? Здыбало тебе щасте, що не втрапашъ, якъ и видкараскатысь видъ його? Еге: щасте, що трясця... Бачъ, якъ тебе стрепенуло!... „Розкумаймося“, важе... Що жъ?—и розкумаймося! Отъ комусь завгорышь! Ще, братъ, Хведора сплоха не зигнешъ... Гнулы його въ тры погыбели всяки педоли, гнулы якъ лозу на каблучку... А що—зигнулы?... Выпрыснувъ Хведирѣ, якъ клынець з-пидъ обуха... Й теперъ выпрысне... Ты його туды, а винъ тоби—видтиля!... Що ты йому зробышь?... В'юнѣ Хведирѣ!—и винъ на всю хату зареготався.

— Бодай уже вси такъ в'юномъ зывалыся, якъ зывається Хведорове серце!—скрыкнувъ винъ трохы перегадомъ, ударившы кулакомъ по столу,—й заплакавъ.

Довго ще винъ самъ зъ собою отакъ розмвяявъ, реготався то плакавъ, помы не знемигся й, схлывшысь на стилъ, не заснувъ.

Цилый тыждень пился того отакъ кружавъ Хведирѣ. Не знавъ винъ за той тыждень другого шляху, якъ зъ дому до пидвального, а видъ пидвального до-дому. Крадькома винъ садкомъ прокрадався туды, бравъ квартиру горилы й крадькома повертавъ до-дому, щобъ, бува, не стринутысь зъ кымъ. Винъ почавъ боятысь людей, боявся ридной дочкы, себе самого боявся. Не разъ йому западала думка: утекты куды-небудъ, забигты безъ-висты, свить за очи. Все одно, де не пропадаты!... Винъ и такъ пропада. Нема въ його никого, кому бъ винъ сповирывъ свое горенько: ридна дочка—й та йому ворогомъ стала... Онъ щось таке панови наклепала... Уже жъ бы винъ не высавъ зъ пальци того, що казавъ ото... Видно вона йому про щось довела... Може, вже й близька стала?... Паны заздри на ласоци... Що кума—то дарма: якъ у серци нема Бога, то гриха не страшно... А

що, якъ то правда?—думавъ Хведиръ и та його думка наче ципомъ по голови молотыла, сердце наче раломъ драла. Куды жъ ты втечешъ видъ тѣи думкы? Немае на свити видъ неи другого втюку, якъ на той свить; немае иншого захысту, якъ пидъ землею!—думавъ Хведиръ.—„Ни, брехня!—втишавъ винъ себе, позыраючы на пляшку,—е залыты-втопыты!“—и Хведиръ залывавъ, щобъ забыты соби паморовы.

Певне, що винъ бы такы ихъ забывъ, якъ бы сама доля не допомогла йому ихъ збутысь иншымъ побытомъ.

Черезъ тыждень писля того, якъ панъ нахвалявся зъ нымъ розкуматися, барыня вперше писля родынъ зволоклася зъ постели. Суха та замлила писля недугу, вона ажъ свитылася и обпершысь на руку покойовой Хвенькы, пишла проходытись по господи.

— Мамка! а гдѣ Пьеръ?—спытала вона про сына, зустрившы мамку.

— Нянька паныча понесла гуляты.

— На дворъ?... Какъ бы не простудила маленькаго!

— Ни, барыня, по хатахъ,—видказала мамка.

Барыня пишла дали. Пройшла гостынну й залу. Все кругомъ неи блищыть та сая, все веселыть очи.

— Кажись, все въ порядкѣ,—шепче вона, простуючы до кабинету.

— Отвори,—стыха наказуе Хвеньци.

Хвенька видчынула двери. Барыня ступыла на поригъ, та такъ опуюю й посунулася до долу. Заченылася вона, чы видъ чого—мовъ два знало!—впала до-долу...

Олексій Ивановычъ мерщій пидбигъ до неи, пиднявъ зъ доливкы, положывъ на кресло, щось пидвисъ у пляшечци, дававъ нюхаты, натыравъ выскы.

— Вонъ! вонъ!—обмираючы шепотила барыня. Потимъ почалыся слюзы, посыкалыся провльоны.

До тыхъ слизъ и провльонивъ додававъ свого репету й Петрусь зъ кресла, де лежавъ винъ, вымахуючы голымы червоненькымы ніжэамаы.

Прыбигла мамка й мерщій вынесла Петруся, а барыню перенесли въ спальню й знову положили въ постелю.

Черезъ годыну писля того Олексій Ивановичъ выйхавъ зъ двору шляхомъ на городъ, а черезъ другу—середъ двору проты выконъ барыниной спальни вывели Марыну въ дравій рядняній сорочци зъ зав'язанымы на спыни рукавамы, посадылы на набыту смитттемъ пидрешитку, почалы стрыгты довгу косу, мазаты голову дьогтемъ, натываты пир'ямъ, а барынины покойови по одній пидходылы до неи й плювали ей у вичи.

За що? Черезъ вищо? Що зробыла вона таке? Нихто ничего не знавъ. Такъ барыня наказала—та й годи!

Одначе Хвенька шептала жинкамъ та дивчатамъ, що тилькы вона одхылыла двери въ кабинети, якъ звидты, мовъ стрила, выскочыла розхристана Марына, зачепылася за барыню та такъ ии на доливку й повалыла.

— Чого жъ вона тамъ була въ кабинети? А панъ же де бувъ?—допытувалысь жинкы.

— Та й панъ же тамъ—зъ нею!...

— Онъ воно що!—ришала молодыци, а дивчата, похнюпывшысь, лукаво всмихалысь...

Хведиръ спавъ п'яный, якъ нестамный грюкъ у визно збудывъ його.

— Хто тамъ? Чого?

— Хведоре, панивъ куме! иды подывыся, до якого шлюбу твою дочку наряжають!—гукала на весь садокъ прыкажчывова жинка, що зъ першого разу зненавидыла Хведора.

У хату вскочылы два лакеи й, схопывши Хведора пидъ руки, не дали, якъ кажуть, и вгору глянуты,—повелы въ

двирь. Хведирь, закустраный та заспанный, хылявся поміж лавеями то на той, то на другий бивь.

— Аж ось и архырея ведуть!—хтось гукнувъ зъ купы, що кругомъ обступила Марыну. Купа зареготалася.

— Розступитесь! розступитесь!—гуквали лавей, пидводячы до купы Хведора. Народъ роздався. П'яного та заспаного Хведора пидвели до дочки й поставыли проты неи.

— Подывыся на свою кралю!... Бачь, якъ ин нарядылы!—злсно гукала прыкажчыкова жинка.

— Марыно-о!—тильки й змигъ вымовыты Хведирь, захытався й якъ снпъ повалывся ий пидъ ноги.

— Бачь, якъ батько кланяється нызенько своій чесній дочци!—базикала прыкажчыкова жинка. Други вси мовчаль та якось понуро дывылись...

Се зразу щось якъ свысне, лясне!... Марына нестямно счыркнула, схопылася й мовъ нависна кынула зъ двору. Барынинъ кучерь Самійло зъ гострымъ батогомъ гнався за нею й чесавъ по чимъ попало. Марына въ драній рядняній сорочци, що кругомъ неи такъ и майтолалася своимъ драгтемъ, мовъ витерь мчалася зъ двору въ поле. Люде навзырци ии провожалы.

— Ачъ, якъ выгирчуе!—гуквала, залываючысь реготомъ, прыкажчыкова жинка.

Та народъ уже не реготався. Де-хто зъ повнымы слизъ очыма поглядавъ у поле, якъ Марына, нестямно лементуючы, тивала; други боязко озырались назадъ, де середъ двору лежавъ блидый якъ смерть Хведирь. Усимъ стало якось мотошно, страшно...

Якъ загнавъ Самійло Марыну ажъ геть за могылы, що вже ии стало не выдко, й вернувся у двирь, то й Хведора прыбралы з-передъ барыниныхъ виконь. Його понесли до того жъ тавы Самійла на конюшню... На вицо? Прочума-

тыся? похмелытыся?—Ни, щобъ проспався... Барыня на другой день звелила за-для батьба инше похмилле готуваты. Самійло хвалывся, що ажъ тры капчуку звелено въ сыривци намочыты. Та выдно Хведирь, хочъ и обмершый бувъ, а проте догадався. На ранокъ його вже не було въ конюшни; шукалы його по всьому двору й садку, та нигде не знаходылы. Кынулысь у нову хату—ажъ Хведирь высить безпешно соби на трамку въ синахъ...

Одрадяне, почувшы про те, наче потетерилы... Та кара надъ Марыною, що придумала ий барыня, та нагла смерть Хведорова, мовъ страховыще яке, стоялы передъ ихъ очыма, а въ серци, на самому дни збентеженои души ворущылось гирке почуванне, що то зъ кожнымъ може таве статися, й нищо въ свити не оборонить ихъ видъ того...

Прыгадалы вони тоди, що дидъ Уласъ плескавъ, якъ вони завьдувалы Хведоровому покуманню... Не даромъ винъ тоди казавъ: „тоди скажешъ—гоць, якъ высочышь!“... Не даромъ!... О, той дидъ зъ нюхомъ!...

А тутъ ще писля того черезъ два дни й Самійло повисывся въ конюшни. Любымый барынинъ жеребець пропавъ. Барыня клыккала до себе Самійла, допытувалася, видъ чого? Покойова Хвенька хвалылася, що барыня дуже гнивалася, наказувала Самійлови, щобъ винъ пам'ятавъ, що вона йому жеребця не забуде. Самійло выйшовъ одъ барыни дуже похмурый, а на другой дець взявъ та й повисывся.

Самійлова смерть такъ барыню чогось налякала, що вона зъ ляку трохи не вмерла. Цилыхъ два тыждни ликари не одходылы одъ постели недужои; гонци за гонцями раз-поз-разъ литалы верхы то въ городъ, то въ Одряду. Якъ трохи ий полекшало, болящу перевезлы въ городъ, а на зиму вона зъ сыномъ пойхала за грядыцю, та вже бильше й не верталася звидты.

Не вертався въ Одраду й Олексій Ивановичъ. Димъ звелено було забыты, прислужныкы ропсустыты. Спустило зовсимъ дворище, у йому тилькы прыважчыкъ zostався, та й той хвалывся, що въ двори небезпешно...

Люде гомонили, що вожной ночи ягась была тинь выхodyла зъ Хведоровой хаты й прямувала до панського будынку, пидъ барынянымы выкнамы чогось жалибно выла и все неначе когось выгыкала. А въ садку десь набралися сычи та совы и въ самій гущавини сумно-сумно перекыкались...

Де жъ Марына дилася?... Марына безслидно зныкла, пропала. Одни казалы, що мабуть вона себе въ глыбокому ставку або въ колодязи поховала; други догадувались, чы не подалась, бува, па вильни степы, бо де-небудь бы проявляся, а то—нихто нигде ии не бачывъ, ничего про неи не чувъ, наче ии земля проглынула...

Одрадяне тому не дывувались. Хиба мало имъ доводилося бачыты всякого дыва на своимъ выку? Спершь погомонили трохы, а потимъ и забулы.

Одно тилькы ихъ дывувало: чого се дидъ Уласъ ставъ такий бадьорный та жартовзывый? То, було, колы-не-колы хиба за хлыбомъ прысуне въ село, та смутный, та сердытый: и того лае, й другого кастыть. А то трохы не що-дня плентається по селу. Пидмогорычывъ бабу-шептуху ажъ трычи на тыждень пекты йому буханци.

— Надолужыла мени лемишка зъ брындзою! Осточортила й каша зъ саломъ!—скаржывся Уласъ.

— Буханця, диду, завортило?—пыталысь люде.

— А тожъ... Хочъ злыдни, та зъ перцемъ! Не хоче вышва простого хлыба—буханця ий подавай!—жартуе дидъ.

А се чутно, що Уласъ збирається зимуваты въ степу. Клопочеться про харчи на всю зиму, щобъ доставылы йому

не на старе становыще била села, а на литне—въ степь, верстовъ за двадцять, або й того бильше.

— Чого се такъ у степу заманулося зимуваты?—пыта прыкажчыкъ.

— Повитре тамъ просторише, для отары здоровише... Тутъ, била села,—лисы та яры, звирь шкодыть; а тамъ—якъ у Бога за пазухою!—одказуе Уласъ.

— Та зъ тебе жъ, диду, тамъ дудва буде!—регочуть люде.

— А якъ буде, то хтось заграе!—жартуе Уласъ.

— А якъ же ты, диду, будешъ самъ зимуваты?

— Чого самъ?

— А зъ вымъ же?

— Зъ самыцею!—регоче дидъ.

— Ото! Чы бачъ, чого забандюрчылося старому?—кажуть жинны.

— На старистъ воно такъ завжде: сывына въ бороду, а чортъ у ребро!—одно жартуе Уласъ.

— Глады, диду, щобъ винъ тоби не проломывъ його!

— Стара киства й чортови не подасться!

Регочуть люде зъ смिशныхъ дидовыхъ выгадокъ, и дидъ регоче, та все збирається у степь зимуваты. Набрывъ соби борошна, буракивъ, капусты, картопли й подався зъ села на всю зиму.

На весну винъ зновъ перекочувавъ до села, тилькы вже не самъ, а зъ помишныцею. За його отарою прыплелася явась чорнява огрядна молодыця зъ невелычкою дивчынкою на рукахъ.

— Що се, диду, за молодыця зъ тобою?—пытають люде.

— А вамъ що за дило?.. Молодыця та й годи!—суворо видказуе дидъ.

— Отъ ты й знай: ишовъ самъ зимуваты, а вернувся зъ самыцею та ще й зъ самыняткомъ!—порывалыся жартуваты жинны.

Дидь мовчавъ. По-мижъ людьмы жъ ходыла чутека, що молодыця—його небога, сестрына дочка, зъ далекого села,—зветься Приською; була замужемъ, та чоловікъ умеръ,—ото дидь и взявъ ии до себе за помишныцю.

II.

Выйшла воля—й дывне дыво: одныхъ до домивкы привела, другихъ зъ домивкы пидвела. Свилькы-то панивъ не пережыло ии—померло! За те багато крепакивъ, пропащыхъ та помершыхъ, знову найшлося, ожыло! Мовъ ти вузочки по весни, що якъ сонечко ясне прыгріе, вылазять зъ непримитныхъ щылынобъ, такъ вони, не знать звидкы, поналазылы въ села та хуторы.

Старый Башкыръ тежъ не пережывъ воли—померъ; за те зъ дидовой небогы Приськы та стала Проценкова Марына. Такъ въ одывъ день взяла Марына та й переродылася зъ Приськы! „Я, каже, не Приська, а Марына!“ Й Одрадяне сразу призналы ии. Хочь Марына постарила й понивчемнила трохи, отже вси призналы ии за панову куму. Де-хто хвалывся, що давно ии пизнавъ, ще тоди, якъ дидь Уласъ перевивъ ии въ село до бабы-шептухы, та знаючы, якого лыха довелося ии запобигты, мовчавъ.

Може то була й брехня, тилькы зъ того часу ништо ии не звавъ Приською, а Марыною, а найбильше—пановою кумою. Згадалы Одрадяне те чудне покуманне, а ще чуднише розкуманне. Сама Марына имъ повидала, якъ вона, тикаючы свить за очи, набрела на панську отару. Выдно, вона була дуже страшна тоди, бо вси вивци такъ у ростичъ и кыну-

лися; одни собаки не злякалися: вони обступили їй кругомъ и не налучысь на той часъ дидь Уласъ—певне розирвали бѣ. Що дали було—вона не прыгадає. Знає тилькы, якъ вона опам'яталася. Була тоди ничъ темна та невидна; дощъ якъ зъ видра лывѣ; гримъ на ввесь свить гукавъ; блискавыци безъ перестанку свитылы. Де вона була—не знала; пидъ нею солома шелестила, на їй—рядно лежало... То, певне, бувъ якыйсь захысть, бо чутно, якъ дощъ шумивъ, а вругомъ неи було сухо. Се, росказувала вона, щось замурчало, а дали за-кашлялося.

— Хто то?—спытала Марына.

— Заговорила!... Слава Богу, заговорила!—почула вона чыйсь голосъ.

Якъ уже розвѣднылось, признала вона дида Уласа. Винъ била неи, мовъ коло малои дытны ходивъ, зъ своихъ рукъ годувавъ и наповавъ, покы вона зовсимъ очуняла. На зиму въ степъ перевивъ, у землянци цилу зиму державъ, на свить не показувавъ, покы въ неи косы не одрослы. На весну, якъ знайшлася въ неи дочка Кылына, винъ перекочувавъ зъ нмы до Одрады, ще циле лнто пры соби державъ, та вже в-осены поселивъ у бабы-шептухы, наказавшы, щобъ вона себе выдавала за його небогу—Присъку.

Отакъ росказувала Одрадянамъ Марына, й люде, слушаючи їй сумну прыповистку, йняли тому виры.

— Слава Богу,—казалы вони,—вже такого дали не буде. Мынулыся нашимъ ворогамъ ихъ роскоши, увирвала свята воля того налыгача, що в'язавъ насъ; охляне теперъ несыта пельба, що насъ пойидомъ йила, та ще й якъ охляне, якъ разомъ зъ людмы та й землю одберуть!—гомонилы люде, важко зитхаючи та заздро поглядаючи на степы безераи, ланы шырокополи та лисы темно-сызи...—Все то наше буде! Отъ тилькы треба слушного часу пидождаты. Що вони намъ

надили ты, мовъ на смихъ, тычуть? Та ще кажутъ—и за те платы! Яка плата, колы воно наше,—нашыми слизьмы та кров'ю полите, нашимъ потомъ та рукамы здобуте? Брехня то все, выгады панськи!... Не браты надилывъ, не браты! До слухного часу подождемо—все виддадутъ, дарма виддадутъ!... До слухного часу, браття, до слухного часу!...

По всихъ сторонахъ, зъ одного краю до другого, заходывъ крепацькый выкрыкъ: „до слухного часу“, збентежывъ крепацьки надів, заморочывъ ихъ задурени головы. Все въ одну шкуру затылися: „не хочемо надилывъ! до слухного часу подождемо“... А найбільше всихъ Башкыряне.

— Луснула стара собака, а щеняты не страшно!—гукалы воны.

За другымы—й Одрадяне. Выйиздывъ до нихъ становый, справный; мировый прыйиздывъ зъ опікуномъ, самъ паньчъ завернувъ—молодой та бравый, якъ дубъ рослый.

— Хлопци! раю вамъ надили браты, бо вамъ же гирше буде,—казавъ винъ, выступаючы попередъ опікуна.

— Чулы мы се не одъ тебе одного! Ты краще свою хрещену матиръ надили за те, що тебе онъ-якого вынявчыла! Ось прыведить, лышень, сюды Марыну, хай подывыться на свого хрещеныва. Якъ бы була знала, то малого бъ у колысци прядушыла, щобъ и свита не паскудывъ!—одказувалы паньчеви Одрадяне.

Утикъ Башкыренко видъ своихъ колысь тыхыхъ та покырныхъ Одрадянь, наслухавшысь видъ ихъ глузу та посмихивъ. А черезъ тыждень у Одряду москали найшлы—ризками накыдаты панськи надили. Та не таки Одрадяне стали, щобъ послухатысь: воны й березову кашу пойилы, а одъ надилывъ все такы одынулыся. Де-хто и въ царському доми, де велики выгна, посидывъ, казенного хлеба не мало перейивъ, а надилывъ не схотивъ браты. „Огороды та хаты—хай за нами,

а надилівъ не хочемо!“—въ одну шкуру плескалы Одрадяне.

На тому уперлыся—такъ по ихъ и сталося. Черезъ пив-року вийшло, що панычъ имъ огороды даруе, абы тилькы пидпысали выкупъ.

Спершу й на тому затылыся. „Яки тамъ подарункы, колы воно наше? Зъ повинъ-вику тамъ жылы, диды та пра-диды наши на тому пробувалы,—що жъ тамъ даруваты й що пидпысуваты? Мы люде темни; може тамъ такого напышуть, що й знову неволи буты... Не хочемо пидпысуватысь!“...

Та свои диды збылы. „Берить, дурни, якъ що дарують; дарованому коневи въ зубы не дывляться! Пышиться, що огороды беремо; на надилы тилькы не пышиться. Надилы й такъ не втечуть видъ насъ,“—раялы диды.

Такъ напысали, пидпысали и втыхомырылыся. По-мижъ другымы достався огородъ и дидови Уласови. Хочъ на самому край села, ажъ за майданомъ, били зимнього колысь Уласового становыща, отже огородъ чымалый, а найкраще на йому—хата: нова, простора, зъ велыкымы вивнамы. Старый Башкыръ ровивъ за тры передъ волею выбудувавъ ии за-для чередыкывъ та вивчаривъ. Тилькы не довго довелося имъ корыстуватысь тиею хатою. Якъ умеръ старый, то череду й отары розпродано, а хата зоставалася пустою, покы ото не досталася дидови Уласови.

— Добра хата, хочъ конемъ грай! Не такому бъ бовкунови, якъ дидъ Уласъ, вона лычыть; отже хай и винъ попотовчеться. Винъ звыгъ на простори,—казалы Одрадяне, та не вгадалы.

— Не звыгъ я въ чотырьохъ стинахъ топтатысь та хатныхъ клопотивъ слухаты,—казавъ дидъ Уласъ Марыни, перевившы ии въ свою хату видъ бабы-шептухы.—Пиду на степы. Може де задержалася хочъ невелычка отара. Дурно за вивчаря стану, абы били овецъ, бо вивця—смырна соби, лыха тоби ниякого не заподіе,—одно плескавъ усю зиму дидъ Уласъ, а

на весну зібрався й подався кудись изъ села, кинувши на доглядъ Марыни свою хату зъ огородомъ.

— Хай вона тоби буде... Онъ у тебе дочка мала, а въ мене—никого. Якъ вернуса та вмру—поховаешъ, а не вернуса—жывы соби!—додавъ, прощаючысь.

Пидпысавшы вмову зъ Одрадянами, Башкыренко, якъ тилькы заплучывъ выкупъ, зразу й майнувъ за гряницю, а Одрадяне засили на своихъ огородахъ. Хто мавъ якый-небудь шматочокъ свого поля, сякъ-такъ його шерабавъ, засивавъ; а хто не мавъ—прывстававъ за половынщыка до того, въ кого було поля багато; панська жъ земля зоставалася не орана, не сїана. По шырокихъ ланахъ, де колысь жыто та пшениця буялы, бур'яны порослы та будякы красувалыся, а по неоворныхъ степахъ—чыстый перїй посухавъ на ворню, хїба хто зъ крепакивъ за-для своєї потреби невелычкый шматочокъ выкосыть. Страшенною пустынею все те отдавало, розоромъ та занепадомъ одгоныло. Й справди—то бувъ занепадокъ. Паны не знали, що зъ землею робыты, якъ и кому їи збуты; маетыкы пустили, ныщылыся, высоченни палацы по селахъ стоялы зъ розбытымы викнамы, забытымы дверыма, дичавою покривлею й дожыдалыся, колы ихъ негода повалыть.

На той часъ жыды налучылыся. То таке зилла, що завдалегидъ пожыву чуже, якъ те гайворонне на стерво нали-тае... Такъ и вони налетылы. Не знать звиды взялыся, найихалы й позабыралы панськы земли пидъ оранду,—звисно, за ту цину, яку самы прывзначылы. Паны й тому ради: краще що-небудь, ніжъ ничого. Мерщїй здалы землю въ оранду, а самы въ ростичъ: хто въ городъ на службу подався, хто въ губерню та столицю на веселе жытте пойихавъ.

— Йдыте, йдыте соби та назадъ не вертайтесь: намъ просторише буде!—провожалы ихъ крепакы, радїючи, що

панськи добра пустошатся й що незабаромъ усе те буде ихъ. Огъ тильки прийде слушний часъ—усе намъ верне!

А жыды тыхъ часомъ свое дило робылы: по селахъ шыныкы позаводылы, за горилку й робочыхъ наймалы, и всяку всячгнуну минялы: курей, гусей, яйца, сукна, полотна—все, що земля родыла й на соби носыла и що людськы руки выроблялы.

Мынувъ рикъ, другый—и знову панськы ланы заволо-сылыся жытомъ-пшеницею; панськы степы окрывалыся наймытською косарською писнею—не вильною та веселою, а зачмеленою жыдивською горилкою. А писля того незабаромъ почалося й межуванне: панськы земли до-бупы зводылы, кругомъ села, мовъ зализнымъ путомъ, обгорталы. Оранда пшшла вгору, земля подорогшала, а „слушний часъ“ не приходывъ та й не приходывъ... Не разъ, не два доводылося глыбоко чухаты въ потылицы тымъ, хто видкынувся надилывъ.

Та никому то такъ не далося въ знакы, якъ Одрадянамъ. Кругомъ села—скылькы окомъ не скынь—панськы ланы та луки; ставъ, що зъ його за крeпaдтвa нхто не боронывъ воды браты та скотыну наповаты, одійшовъ до панського садка, його теперь валомъ обнеслы, одъ села одгородылы,—водопою нема; колодязи—господарськы, та й то де-не-де. Прийшлось Одрадянамъ хочъ пропадаты! Кожна курка, гуска—оплачена й переплачена за ту потраву; свыней на прыкорняхъ держалы, скотыну—зовснмъ звелы. „На вищо та скотына, колы за неи тилькы платы, а робыты нею ничого та й ни на чому?“—казалы Одрадяне й жалкувалы, що послухалыся наговору про „слушний часъ“ та видкынулыся видъ надилывъ. Теперь бы й назадъ, та не можна. Добывалыся Одрадивщыну хоча въ оранду взаты, давалы панычеви дорогшу плату, нижъ жыдъ дававъ, та панычъ не схотывъ. Винъ з-за гряныци вправытеля пимця прыславъ, а нимецъ и ровамы обкопався,

й огорожею одгородився. Одрадяне все дали та дали нищили-пустошылыся: тыны осувалыся—ничымъ ихъ городыты, хаты старилы-кывылыся—ничымъ полагадыты, осели дирчавилы-осувалыся... То старци немичпи жылы, а не колысь заможни хазяинны господарювалы. Тилькы й надін, що на заробитокъ у того жъ таы нимця. А чы багато жъ то въ його заробышь? Винъ про те тилькы й дбае, якъ бы найменшу плату дати; винъ про те тилькы й мыслыть, якъ бы безъ людей обійтысь... Усе якысь новыны заводыты, машыны выпысуе.

Отъ и сього року: вповалы та роскладалы Одрадяне на жныва. У паныча таки жыто та пшениця порослы густы та высокы—благодать Божя! Буде панычеви, та доставеться й женцямъ. Одрадяне вже личылы, скылькы то заробитку спаде на ихъ долю, щд треба зоставыты на харчъ, а щб—продаты. Никого не заманювала думва на вильни степы, на далеки стороны. Чого його зъ мисця зрыватыся та втрачатыся, колы тутъ и на нашу долю буде?... Сыдилы Одрадяне по своихъ хатахъ та дождыдалыся, колы ихъ поклычуть на жныва.

Отъ уже й цора наставала. Зъ другихъ окономій прыйздылы рядчыкы найматы Одрадянь, давалы плату не малу.

— Чого намъ забываться? У насъ жныва пидъ носомъ!—одкынулысь Одрадяне.

Ждутъ-пождуть, а ихъ все таы на жныва не влычуть. Колы се дывлятыся—торохтыть шляхомъ зъ города черезъ село якась машына, блыщать на сонци іи зализни зуб'я та снасти, червоніють выграшени быльця, колеса; сама нызька, розкарякувата.

— Що то?—пытаются Одрадяне возчыкывъ.

— Хыба не бачыте? Машына!—одвазують ты.

— Бачымо, що машына. Та яка?

— Хлебъ жаты.

У Одрадянь кольнуло въ сердце.

— Якъ се—хлебъ жаты? Що се вы? Хиба е така машина?

— А катъ його знае! Видно, що е; бачте жъ—веземо!

Орадяне вирылы й не вирылы... Воны зроду-звику не чулы, щобъ машинами можна було хлебъ жаты. Коны скрутъ та невправка—вынешъ серпъ, за косу визьмешся, а щобъ машиною?...

— Та то насъ дурять, щобъ цину збыты!—втишала стари люде.

— А лыхый знае тыхъ нимцивъ! Може воны на нашу погыбель и таку машину выгадали. Бачте—торикъ же привезлы молотыльву,—толбувалысь молодши.

Тая чутка збентежила все село... А що, якъ справи? И тутъ не стали, и въ другихъ втерялы... Що жъ прыйдеться зимою кусаты?

Надъ вечеръ у село прышовъ прыкажчыкъ до машины хлопцивъ найматы.

— По два семыгрывеныкы въ день—хто стае?

— Тю-тю! Вы подурилы!... Якъ се можна по два семыгрывеныкы на жныва ставаты? Малыи, бачъ, день—його и въ рубля не вберешъ, а воны—по два семыгрывеныкы!

— Та бильше не велено даваты. Та се не на жныва, се—до машины.

— А багато до неи треба?

— На що багато?—всього трьохъ чоловика, та в'язальны-живъ зъ десятокъ.

— Та що се вы—подурилы? Таку сылу поля трынадцатыма душама пидняты?

— То не наше дило: намъ такъ гелено. Хотите—йдить, а не хочете—зъ другого села визьмемо.

— Берить! управляйтесь!

Орадяне одынулыся, думаячы, що то немецькы крутни, щобъ цину збываты.

— Нехай соби й зъ другого села беруть, а мы подывымося та подождемо. Бильше ждали! Ще буде такъ, що немецъ самъ до насъ прыйде кланятись...

Подождали Одрадяне до вечора—не йде немецъ та й посланцивъ не засылае. На ранокъ вони побачылы, що посланци верхамы кынулыся зъ двору въ ризни стороны.

— Пойихалы дурнивь шуваты. Йидьте!—сміються Одрадяне.

Той день прызначався за-для зажону. Отже черезъ те, що Одрадяне не схотили до машины ставаты—зажону не було. Немець бигавъ по двору, гукавъ, лаявся, а Одрадяне, слушаючи те черезъ яръ, реготалыся.

— Чы бачъ, яка його гарячка бье? Ажъ пина зъ рота скаче!

— То мы теперь регочемо, а чы не доведеться намъ на кутни зареготатыся, якъ немецъ справди машиною весь хлибъ пидниме?—спытавъ хтось.

— Та то дурять насъ! Не вирь! — забылы бакы неймовирному.

Того жъ такы вечора йшло черезъ село дванадцять чужыхъ парубкивъ и допытувалыся шляху до окономіи.

— На вищо вамъ окономія?

— До машины нанято—хлибъ жаты.

Одрадяне похнюпылыся. Цялу ничъ вони погано спалы, а на ранокъ, ще до сонця, пиднялыся й якось боязко позыралы на панський двирь.

Ажъ ось почало й сонце зиходыты, зъ двору доныся гомиць. Незабаромъ выйыхала звидты парокъ киньмы машина й подалася на поле; за нею йшло дванадцять парубкивъ, немецъ, прыеажчыкъ.

— Бачъ, яку червону шкуру потяглы! А ну ходимо та подывымося, якъ вона буде шеобертаты,—казалы Одрадяне й соби за машиною сыпнулы въ поле.

Ось коней зостановылы била нывы. Немець сказавъ щось прыкажчыкови, той зъ усихъ нигъ помчався у дворъ.

Покы Одрадяне перейшы черезъ яръ и наблыжылыся до машыны, прыкажчыкъ уже бигъ зъ двору, несучы на плечахъ косу зъ грабками.

— На що то? Машыни помагаты?—хтось спытався и вси зареготалыся.

— То шляхъ для машыны прокосыты,—одгадувавъ другый.— Велыка, бачъ, пани—щобъ не заросылася!

Регить та жарты не стыхалы, ажъ покы прыкажчыкъ не прокосывъ уподовжъ всіи нывы дороги.

— Сядай на козла, поганай!—скрыкнувъ немецъ, беручы ззаду за быльця машыну.

Одынъ парубокъ сивъ; кони сипнулы, пшшы по нывы, а слідомъ за нымъ зашкюбертала машына; ти зубчати косы заходылы-загарчалы. Ажъ ось вона черкнулась жыта, вхопыла, наче рукою, чымалый кущъ, нахлылыла... ж-ж-ж!—й вывернула на землю зовсимъ готовый снопъ, тилькы взаты та перевесломъ перев'язаты. Дали за першымъ—другый, за другимъ—третій,—такъ рядкомъ и выстылае ныву.

Одрадяне якъ побачылы оте, то й духъ у ихъ грудяхъ сперло. Вси наче померлы—затыхлы, однимы тилькы очыма слідкуючы за машыною. А вона вже геть подалася, червоныючы полемъ та валяючы снопы за снопамы. Одрадянамъ здалося, що то не снопы, а то ихъ головы стелюцца по ривному полю...

Ницо на свити такъ не вразыло ихъ серця, якъ та машына. На що вона? Зъ покинъ-вику, зъ дидивъ, зъ прадидивъ такъ велося, щобъ хлибъ рукамы збиралы... И всимъ було, всимъ доставало, на всихъ маты сыра земля родыла, всихъ годувала... А теперъ отъ—зразу стало мало... Для одного мало отсыхъ ланивъ, степивъ безкраихъ? Господы! ну, та й

лукавый же та ненажерливый твое сотворинне—чоловикъ!—думалы Одрадяне, вертаючысь до-дому.

Що теперъ имъ zostалося робыты? Зъ самого малу ихъ приставлено до земли; зъ давнихъ литъ вони тилькы й знали—бия неи ходыты, хлибъ пахаты... А отъ теперъ—ни земли, ни хлиба! Куды жъ имъ повернуты? Де себе подиты?... Голодна смерть чорнымъ врюкомъ носылася падъ ихъ головами, гнула до долу.

Неначе тини ними-мовчазни, ходылы вони одинъ бия одного, соромылысь одинъ на одного глянуты, боялысь одинъ одному слово сказаты... Замисто ихъ, такъ голосно деренчала машина зъ поля.

— Ичъ, якъ спивае! Що то вона каже?—спытався невеличкый хлопчыкъ у другого.

— То вона стогне, що людямъ ничего буде йсты!—одказавъ той, зитхнувши.

Та розмова невеличкыхъ хлоп'ятъ зразу всихъ дорослыхъ розбудыла. Все вони голосно заговорылы.

— То все отой немецъ! То винъ на наши головы накладе. Убиймо невиру, якъ ту собаку!...

— Що се вы мовыте, нерозумни головы?—почалы гарачыхъ охоложуваты стари диды.—Якого гриха на свою душу хочете взяты?

— Та за такого и Богъ не каратыме, й люде не осудять!—гукають молодши.—Який тамъ грихъ—собаку задавыты?... Не пропадаты жъ намъ всимъ черезъ одного?..

— Гай-гай! та й дурни жъ вы та не розсудлыви!—одно охоложуютъ диды.—Що зъ того, що нимця вбьете? Його вложите—другый буде: не буде Галя, буде другая!...

— Що жъ намъ робыты? Що намъ казаты? Якъ його въ свитоньбу зъ малымы диточкамы прожыты?

— Що робыты? Треба за розумъ взятись—онъ що треба робыты! Треба прырозумиты, якъ ту бисову машыну скасувати. У ій одній—усе наше лыхо, видъ неи наше горе...

— А не одинъ, бачъ, бисъ—що машына, що нимаець? Одну скасуемо—друга буде!—гувають молодши.

— Все та не все: покы то другу дастануть, а хлїбъ треба вбираты!—розжовують диды.

Повеселишала трохы Одраяне. Справди, що треба машыну скасувати! Тилькы—якъ то його? Та й хто за те визьметься? Хочъ бы не были дурнымы та не одыдалыся одъ наймивъ. А то теперь чужи стали. Своему безпечнише можна бъ було шепнуты, а чужый—ще выдасть!...

Надія, що на хвылыну звеселыла була ихъ засмучени головы, почала знову меркнуты-зныкаты. Передъ очыма знову вставала голодна смерть.

Цилый день тупцювалыся та толкувалыся Одраяне, не знаючы, що имъ робыты, якъ выплутатысь зъ тїи биды, що негаданно-несподиванно скоилася падъ ихъ головамы. Що машыну скасувати—то вже и Богъ веливъ. Одно—якъ його й кому? Прохалы коваля,—винъ бия зализа ходыть, краще знае. Дакъ и коваль откынувсь.

— Якъ я,—каже,—и скасую, не бачывшы зроду, що воно таке? Може то тава сатана, що й тебе на трое перерижє! Щобъ машыну скасувати, треба розуму, та ще й не абыякого.

— То ты пиды, подывыся!

— Дывыся, колы тамъ ничого не выдео! Треба знаты, якъ ии зробыты, то тоди знатымешъ, якъ ии ростыраты,—одказавъ коваль.

Огже Одраяне все такы послали коваля до машыны. Пишовъ той, та й вернувся ни зъ чымъ.

— Тамъ треба розуму та ще й розуму!—одно плеще.

Коли трохи перегодомъ доноситься зъ поля крикъ-гукъ. Хлоп'ята, що цилый день бигали черидкою за машиною, не бачившы зроду такого дыва, теперъ якъ витеръ неслися въ село, тильки вурява шляхомъ вставала.

— Що тамъ таке трапылося? Жвуть васъ геть, чы що?— допытувалыся Одрядяне хлоп'ята.

— Машина пропала! Машина пропала!—гукують ти.

— Якъ пропала?

— Поламалася къ лыхій годны!

— Чого?

— Та Йвась Кабанцивъ пальцю пидставивъ. Вона ту пальцю якъ пидхопыла, якъ черконе! Таеъ къ лыхій годны вси зуб'я й сплескалыся! Теперъ тильки смыче, а не риже.

Одлягло Одрядянамъ. Вони знову вынулыся до коваля.

— Ой, та й мытець! Розуму, кажешъ, треба, розуму! А онъ невеличкый хлопецъ и безъ твого розуму ии скасувавъ. А ще ковалемъ зветься!

Смычуть коваля хто за рукавъ, хто за сорочку, а хтось пидбигъ та зразу насунувъ йому шапку ажъ на очи. Зовсимъ подурилы зъ радощивъ! На-силу коваль вырвався видъ ныхъ та штикъ. Кабанцевого Йвася вси трохи на рукахъ не носятъ.

— Ось **это** нашъ спаситель! Ось хто порятувавъ насъ видъ голодной смерти. Якъ будемо в-осены въ городи на ярмарку, цилою громадою тоби свыстуна купымо,—жартують батькы.

Ивась, спершу боячысь, щобъ батько прочухана не давъ за те, що такои шведы наробивъ, теперъ почавъ хвастаты та выхвалятысь.

— Я,—каже,—назнарошне такъ зробивъ. Загородивъ пужално та ще й повернувъ!

— Молодецъ Ивась, молодець!—выхваляють батькы.—Змалу бу призвычайся свого захищаты! Такъ имъ, бисовымъ па-

намъ, усе й роботы шкodu! Не мылуютъ вони насъ—и ты ихъ не жалуй!...

Ажь ось выглядили Одраяне, що машину повезено въ двирь. Побиглы до шляху, чымъ дужь гукають:

— Нажерлася, ненажера, що й зубы поламала! Такъ п треба вамъ, влятымъ! Хотилы, бачъ, Бога перемудрыты, а Вынь, милосерднй, не попустывъ того, щобъ святыи хлйбъ Його оттакъ нехтуваты та збавляты!

Радіють, наче мали диты. Де-хто й до шынку навидався, восьмуху задавывъ на радощахъ.

— Теперъ же, браття, якъ будутъ на жныва найматы, цны держитесь!... Гостривъ на насъ нимецъ зубы, хай же теперъ попоцока нымы!

Радяться, по чому ставаты. Городять таку плату, мовъ справди ихъ хто наймае, та ще й просытъ наймаючы. А тутъ уже й вечориты стало. Ради та весели поросходыллысь Одраяне вечеряты та лягаты спаты; де-хто, сподиваючысь, що на завтра прійдеться на жныва ставаты, й серпъ позубывъ, косу нагостривъ.

Заходило Одраянамъ зъ вечора сонце ясно, а на ранокъ вставало въ хмарахъ та негоди... Такъ имъ здавалося, сонце жъ по вчорашньому свитыло й грило, та Одраяне того не примичалы, бо вляту машину зновъ поволокы зъ двору на поле, зновъ вона загарчала, валючы та вывертаючы снопы за снопами.

— А що, не я вамъ казавъ, що треба розуму, та й ще розуму!—реготався теперъ коваль надъ учорашними глумыль-ныками.

— Йды соби къ бисовому батькови зъ своимъ розумомъ!—уже навсправжы лаялыся селяне. Имъ було досадно; вони дивналыся, що разомъ зъ машиною привезено де-килькы зай-

выхъ вись, що ото ихъ уставлено нови, а позублени виддали въ поправку.

Та вже, видно, Орадянамъ сама доля служыла. Въ пивдпи знову поволокли машину въ двиръ. Погоничъ яеось задывывся й не доглядивъ, якъ машина смыкнула батигъ зъ його рукъ, пидвернула пидъ себе, и зновъ обь пужално косы посклипувались. Немець розлютувався, гукае на наймытивъ, збавляе всимъ плату на поправку машины.

— Якъ то се? А мы чымъ вынни?—гукують у свою чергу наймыты.—Ну, й вывертай зъ вынுவатого, а зъ усихъ—за вищо?

Немець и слухаты не хоче. Наймыты погостили, погостили мижъ собою, плюнули на свою зароблену за пивтора дни плату та й потягли ни зъ чымъ ланамы до-дому.

Зостався немецъ безъ робочыхъ зъ поламаною машиною. Зновъ прыкажчыкъ забигавъ по Оради, выгукуючы: „хто хоче статы по два семыгрывеныкы на жныва?“

Теперь уже Орадяне не одкыдалися. Воны тилькы злехка докорялы:

— Набралы чужыхъ, а теперь зновъ до своихъ!...

Зъ вечора радылся—кому йты; цілою громадою выбрылы й щось шепталыся. На ранокъ выставылы дванадцять чоловика, та все здоровыхъ.

Закыпила робота—ажъ горыть! День пройшовъ благополушно, й немецъ, радый, пообицывъ ще гывеныка накупты на чоловика, колы й дали такъ щиро роботымутъ.

На другый день не пощаслывило: машина переломыла косу обь здоровенный дрюкъ, що непримитно десь середъ поля взявся. Отже ничего,—нову косу вставылы й зновъ поволокли.

— Вопо й добре сіею машиною хлибъ браты, та то не гараздъ, що вона такъ часто ламається!—казали Орадяне вимщевы.

На третій день знову благополучно, а на четвертий—
выражаючи на ранок хлопців до машини, Одрядяне щось
імъ таємно шептали.

— Глядитъ же—на ямци, на ямци... Та не спынай ты
коней!...

Выйихали хлопци на поле зъ машиною; чы протягли,
чы не протягли іи разивъ зо тры вповодшъ поля, якъ би-
жыть одинъ у село.

— Чого? Забувъ що?

— Де тамъ забувъ!... Нещасте!...

— Яке нещасте?

— Зовсимъ къ лыхій годни верутили в'язи машини!

— Якъ саме?

— А такъ! Якъ разъ на ямци—видно, вже на зло—хтось
набывъ въ землю прикорнивъ, та ще середъ ихъ и зализяку,
завтовшкы въ руку, встроимывъ. Мы, звисно, про те байдуже.
Та й кому въ голову зайде думка, що тамъ не безпешно?
Жнемо соби; Грыцько коней поганяе, машина добре бере.
Добираємось до ямки. Грыцько коней дужче пустывъ, щобъ
разомъ выхопытысь зъ ямки; машина ажъ гуде та риже...
Колы се—якъ загарчыть, якъ зашкoberтае!... Дывимось—одна
зализяка, що нагынае до машини пашню, летыть къ бисо-
вому батькови; дали спидня зубчаста коса, а тамъ и верхня—
мовъ хто руками бере ихъ та геть одкыдае! Не встыгли й
оглянутыся, якъ машина свакнула въ ямку та такъ шкере-
берть и перевернулася... Зупынылы коней. Поглянемо—ажъ
от-тавенна завтовшкы зализяка у ій застряла й не тилькы
тоби косы, а все поламала! Кружало такъ и триснуло; за-
лизну примостку, що на ій снопы клалыся, вдвое зигнуло,
въ землю вгородыло; па що висъ—товста та зализна—такъ
и перегорила... одно колесо видъ неи ажъ геть-геть одко-
тылося!...

— Нажалы значыць?—не то зь радистю, не то зь докормомъ вымовлялы Одрадяне.

— Нажалы!—одказавъ парубокъ.—Тамъ немецъ—якъ не плаче... Насъ выноватыць... Машына, важе, пятьсотъ рублівъ коштуе, а вы іі не догляділы... А чымъ мы выновати? Якъ ты іі доглянешь, колы хтось у ямеу прыкорнивъ набывъ, та ще й зализяку встроимы? Не йты жь намъ попередъ вей та не доглядатыся—чы нема тамъ чого-небудь!...

Одрадяне мовчалы. Де-хто пішовъ на поле подывыцца, що сталося зь машыною; де-хто, махнувшы рукою, промовыць: „хай выноватыць!“—и пішовъ до хаты.

Опывдні прыкажчыкъ ганявъ по селу та выгукывавъ: „Бога вы не боітеся,—отакон шкоды наробыты!... Усімъ селомъ теперъ одвпчаты будете!“

Одрадяне й слухаты про те не хотілы.

— Чого насъ до тій шкоды тулыты?... Напрыймалы спершу чужыхъ, не далы імъ заробленой платы—отъ и выдаітеся зь нымы! А до насъ нічого чеплятыся,—одказувалы вони на те.

Отакъ дошукывалыся, дошукывалыся выноватого та й члюнулы. А тымъ часомъ хлібъ треба вбраты, та ще й не гаючыся, бо не тількы жыто—й пшевыця поспіла, а ячмінъ ажъ полякъ. Прыбігъ зновъ прыкажчыкъ.

— Ставайте на косовыцю за плату!

— Не хочемо за гроши. Зь копы давай!—одказують Одрадяне.

Нічого німцєви робыты—прышлося виддаты зь копы. Одрадяне грохы не всімъ селомъ выішылы вь поле: чоловныкы та парубкы зь грабкымы, а жынны та дывчата свопывъ в'язаты.

— Отакъ буде краще: по Божому та по давньому, якъ и за батькывъ робылося! А то выгадалы—машыну: й другимъ

лыхо, й соби не на прыбутокъ,—казалы Одрадяне, шпарко беручысь за роботу.

Свинчылыся жыва; почалося порадкуванне та вбыранне того, що сыра земля зародыла. Загупалы цпы по Одради зранку до пизной ночи; закурили кыптягою товы, де перивалы купы намолоченой пашни. Загула-засвыстала и въ пансьёму току молотылка, невеличкою галёю чорніючы коло страшныхъ стогивъ, що била ней, мовъ вавылону, здіймалысь. Все то вона намирылася пожерты за якый-небудь мисяць!

— И не подавытсья, влята!—казалы Одрадяне, слухаючы про те, що вона за день по сто кыпъ збывае. Хай збывае! Имъ до того никола встраваты; треба мерщій за свое хапатыся, била свого порадкуваты. Гирка нужда вже гомонила по хатахъ, а тутъ ще й за подушне надавылы. Одрадяне крутылыся, якъ мухы въ окропи. Мерщій хлибъ прыбиралы та вывозылы на продажъ, не заглядаючы впередъ, чы на довго то його стане,—абы мерщій диркы залататы та роспиркы позапыхаты. Урожай того року не густый вдався, всихъ обдурывъ: зъ бопы ледве-ледве по тры миркы выбывалы. Якъ поличылы Одрадяне, то хлиба не то, що до нового, а хочъ бы до Рыздва стало. А проте не дуже въ тугу вдаралыся.

— Слава Богу й за те, що е, а тамъ побачымо, що ще буде. Може, пошле Мылосердныи, що горлата ненажера втомытсья, якъ и восарка,—тоди ще трохы замолотомъ прыдбаемо. То сымъ, то тымъ бокомъ зиму перебудемо. Абы черезъ зиму, а тамъ, якъ люде кажутъ, вовкя сами ногы годують!—казалы Одрадяне, сподиваючысь на пансьеи стогы та на те, що може подавытсья молотылка-ненажера.

А „ненажера“ тымъ часомъ не тилькы не давылася, а ще бильшъ зихала та дерла свого рота: не тилькы видъ ранку й до вечора гула да свыстила, а ще й пичцю торохтила на

всю Одраду. Та й доторохтилася!... Выхоулася якось пидъ витерь искра зъ высокого дымаря,—мала-невелычка сама, а великой шкоды наробыла, разомъ пожежею весь тивъ обхоуыла. Таке огныще розвела, пемовъ середь пекла: по земли густый дымъ стеле, до хмаръ жарке полум'я засылае.. Въ ночи страшно було глянуты на те: чорне небо, якъ распечене зализо, червоніе; врываве зарево на всю округу свитыть та сяе; панський двирь и Одрада сумно позырають на те огненне море, бездушны що-небудь зробыты, якъ-небудь запоmogты горю; собаки глухо выють, наляканы невыданымъ дывомъ, и ихъ глухи заводы сумомъ та жалошамы розносяться по всихъ усюдахъ. Моторошно й страшно!...

Тры дни й тры ночи не втыхаючи палало; на четвертый день выпавъ дощъ и загасывъ пожежу. Чого не знехтувавъ пекельный огонь, то те докынчыла дощова вода: велычезны стогы розлизыся-роспалыся; замисто ихъ страшенны купы попила та недогар'я чорніють.

Одрадяне якось сумно на те дывылыся. Не то, щобъ имъ було жалко, а досада бильше доймала ихъ. „Скыльки то добра за однимъ разомъ пропало!... А все черезъ жадность та пенажерлывисть людську. Выгадали машынами молотыты—огню до соломы пидкладаты—на те тилькы, щобъ бидному чоловиекови не даты заробыты шматка хлиба. Отъ и не дали!... Самы пожылы? Ни людямъ, ни соби!

Настала осинь зъ ии негодою, пышы дощи дрибны та безперестанни зъ сывымы непроглядными туманамы—й лыхо прыйшло зъ пымы въ Одраду. Одыпъ бидкається, що хлиба обмалъ; другой плачется, що вже не стае; третій стогне—й послідне зъ засика вышкрябавъ... По хатахъ крива та плачь стоять,—дитвора репетуе: „йисты хочеться,“ а матери гукають: „черры бъ васъ пойлы, вляти!“—й годують дитвору духопелькымы. По вгородахъ чоловикы сновыгають, не зна-

ючы—вуды бь його забиты, де схватыся видь того пекла, що по хатахъ позаводылося.

За те въ хати, де жыла Марына, тихо. Якъ дидь Уласъ пишовъ видь ныхъ, zostалася Марына одна зь дочкою малою. Треба було ий самий про все думаты-гадаты: и одежду дбаты, и про харчъ старатыся. Де жь ты всего того однымы рукамы захопышь? Безъ хазяина, кажуть, и худоба плаче. Хочь у Марыны и не было худобы,—никому было плакаты!—за те сама Марына не разъ и не два вмывалася ряснымы, якъ надавлять ии злыдни та недостачи. А колы жь было таке, щобъ воны ии не давылы? Гирко та трудно ий прыходылося жыты. А про те вона хочь и скрыпила, та все не подавалася,—турбувалася и про себе, и про дочку. Теперь Кылына давно вже на пори стала, давно дивуе. И ростомъ выйшла—высока та брва, и красою взяла—наче квитка та, що ранкомъ розцвитае. Одно тилькы—сумна завжде. Та якъ його и не сумуваты, колы злыдни та недостачи въ печингы вийлыся; якъ його веселою буты, колы дранте та латте покрывае молоде тило?... Не дивно, що сумпа Кылына вдалася. А пидъ сей рикъ и Марына мовчавы справляе. Що ий и про вищо говорыты, колы ще до жнывъ вона позычками жыла, а въ жныва хочь и заробыла зь дочкою кипъ зь десять, та треба було молотныка найматы, позычки виддаты.

Глухо и нимо у Марыны въ хати; высоко стины мороеъ обрывае; у побыти викна не свить заглядае, а на свить вытрищылося ганчир'я зь виконъ; у хати холодъ пануе, а голодь нимоту справляе; сама хата, колысь высокая, теперь понижчала-прысила; двери покрывылыся—не прыстають щильно; оселя подирчавила, осунулася; з-окола стивы перивни та били, а брудни—ажь чорни, пошпуговани дощамы та полупани негодою.

— Дочко! ты бѣ може де нанялася, до кого-небудь на зиму стала? Сама бѣ я саяъ-такъ перебылася,—казала Кылыни зѣ осены Марына, колы ще було вѣ неи пивѣ-влунка борошна.

— До кого жѣ я стану, мамо?... Наймать—я зѣ радистю, — сумно одказала дочка.

„Наймать! наймать!“—наче молоткомъ гамселять Марыну вѣ голову. Кому його нанаты? Хто найме? У сели заможни господари своихъ у городѣ збувають. У ихъ хочѣ е у вищо одягтыся, е чымъ туды доставытыся. А Кылыну— голу-босу й простоволосу—якъ пустыты? Хто ин таку найме?

Мовчыть Марына, дойида свого пивѣ-влунка. Незабаромъ и дойила... Ни пылыны, ни врыхтыны!...

— Дочко! що його робыты?—хлиба немає. Ты може бѣ пишла по селу та роздобула де хочѣ пивѣ мысочкы...

Кылына по селу бига, до колинъ у непролазній калюци свои ноги топыть,—роздобувае того борошна. Пидѣ добрый часѣ, то, дывыся, и роздобуде, а бильшь усього вертається до-дому зѣ порожньою мысочкою.

— Кылыно! пиды, моя дытыно, на поле... Якѣ жалы, то багато тамѣ колоскивѣ на поли зсталося. Назбирай... Може, не зѣ кожного птыця выпыла; може, вѣ якому й зерно задержалося...

Кылына на поле чухрае колоскивѣ збираты. Йй па те щастыло: не проходило того дня, щобѣ вона зѣ пивѣ-влунка пшенишныхъ колоскивѣ до-дому не прыносила. Хоча булы мижѣ нымы зѣ проростомъ, булы й зовсимѣ трухли, та—илькысь! Просушаты та обимнуть Марына зѣ Кылыною ти колосочки, а на вечирѣ и е вѣ ихъ горщыкъ кути.

Разѣ якосѣ пишла Кылына на поле за колоскы зѣ ранку, та вже й вечирѣ—а ин немає.

— Господы! Де жъ се вона дилася? Чы не перестривъ, бува, ии лыхый чоловикъ, чы не зустрілась изъ звиремъ у поли?—думае Марына.

Ные-омливае матерыне серце. А тутъ уже й ничъ наступае, непроглядна темнота находе. Марына ни жыва, ни мертва. Коны чые—щось лизе въ хату, ледве лизе...

— Ты, дочко?

— Я, мамо!

— Де жъ се ты була такъ довго? де барылася?

— Свитить, мамо, свитло. Благодать Божа!

— Яка благодать?

— Якъ засвитыте—побачыте...

Марына засвитыла. Кылына передъ нею стояла, а бия Кылыны ажъ п'ять снопивъ пшеницы лежало.

— Де се ты, дочко?—ажъ скрыкнула Марына.

— У току, мамо, въ панському току, де була пожежа. Тамъ пидъ купамы попилу багато такихъ снопивъ зисталось.

— Мовчы жъ, дочко, щобъ ниhto не дизнався!

— Та се жъ я й дожидалася до смереу, щобъ ниhto не бачывъ.

Обсушылы ти п'ять снопивъ, обим'ялы. Пыльнували кожные зерна, щобъ де не запропастылося; набралося ажъ пивъ-клунка зерна.

Наварылы кути—дымомъ та гар'ю несе видъ тией кути. Силькысь! Все жъ попойисты е що, вытопыты е чымъ, та й бигаты Кылыны зъ мысочкою по селу не треба. Ягъ уже на сходи зерно, Кылына выкрадется пидъ вечирь, а якъ смеркне—тягне до-дому п'ять снопивъ; и знову у нихъ е, покы не стане.

Отакъ вони жылы вдвохъ. Пыльнували про одну кутю, бильшь ни про вищо. Зъ людьмы не водылыся. Та й коны имъ було зъ ными водытысь? И якъ зъ ными воды та пере-

воды, колы въ кожного свое лыхо?... У того жинка занедужала, той самъ лежыть у оближній; тамъ сынъ умирае, тамъ дочка вже вмерла. Пишла на людей пошесть та хвороба всяка: ризачка та пропасныця, а найбильше—обклады. Скильки видь ныхъ дитворы перемерло! Отсе зъ ранку любе-мыле бигае; дывысь у обидь—розгорилося-розпалылося, на горлянку жаліється, а на другый день и Богови душу виддае... За малымы почало й велькыхъ косыты: не проходить того дня, щобъ двоухъ або трьохъ не ховалы. Заздалегидь почалы ямы копаты. Спершу плакалы за помершымы, а то й плакаты пересталы. Колы йисты ничего, то на вищо його й жыты? Одни собаки не переставалы що-ночи выты,—чы то воны вмерущого чулы, чы вылы видь голоду?... Сумъ пишовъ по селу, страшный, не-людський сумъ обнявъ його... Де вже було пидь той часъ Марыни до людей, або людымъ до Марыны? Коженъ самъ себе знавъ, себе одного беригъ. А прыйшлося табы такъ, що й про неи люде згадамы! Та ще якъ,—цилою громадою прыйшы прохаты!

Прочулы Одрадяне, що панычъ вернувся зъ далекихъ краивъ и буде въ Одради. Давни думкы зновъ обрылы ихъ головы, давни надіи заворушылыся въ душахъ... А може панычъ видасть имъ въ оранду Одраду? Якъ побачыть, що ти мудри та розумни вправытели тилькы до шкеды та розору доводять, то може й видгукнется на ихъ давне жаданне... Отъ и сього року скильки то добра пропало? А черезъ вищо? Черезъ недоглядъ, черезъ выгады мудрыхъ,—дуже вже, бачъ, перемудрылы... Що не кажы, а не панське дило била земли ходыты: й клопоту багато, та й утраты не мало. Саме краще: видай людымъ та готови грошыкы беры.

Зновъ почалы Одрадяне сходытысь до гурту та радытысь помижъ собою.

— Колы бѣ то скоріше паньчѣ прійихавѣ. Пидемо вси до його, до одного пидемо й дитей заберемо зѣ собою. До нигѣ упадемо, слизмы прохатымемо—хай визьме видѣ насѣ свого невиру, хай виддасть намѣ въ оранду Одраду. Хйба въ його тилькы й земли, що пры Одради? Багато е й по другихѣхъ сторонахъ. Хай на тій, колы вже хить е, його нймець господарюе, а сією намѣ поступытѣся. Наши батькы його батькови вирно служылы, то невже жѣ винѣ не зглянетѣся на наше убожество, невже попустытѣ нашымѣ жывамѣ пропадаты?—такѣ гомонилы Одрадяне помижѣ собою, гоноблячы надію въ серци про оранду.

Ось одного дня, опивдни хтось ще здалеку запымитывѣ, що рыдванѣ котытѣ у Одраду шестерыкомѣ.

— То винѣ, винѣ! То його самѣ Богѣ до насѣ засылае!—мовылы Одрадяне й ~~выступылыся~~ въ двй лавы по вулицы.

Ось показався шестерыкѣ и въ Одради, ~~несучы~~ за собою здоровенный рыдванѣ. Викна въ йому зачынени та ще й хвартушынамы завншани; высокы, мовѣ версты, кони важко тюпають; у ихѣ селезны грають та калюка з-пидѣ колисѣ роскыдаетѣся на вси боки. Ось воны вбиглы у вулицю. Тисна вулиця за-для шестерыка; кони одно до другого тулятѣся, щобѣ не зачепытѣся обѣ тынѣ. Одрадяне поступылыся въ дворы, шапки скыдають, нызько вклонаютѣся... Та ихѣ рыдванѣ не прымичае,—котытѣ соби зѣ затуленымы выннами; одынѣ тилькы еучерѣ выгукуюе: „ну, дываолы!“ та до-купы зводытѣ коней. Шестерыкѣ не забарывся промчатѣся селомѣ и повернувѣ у панскый двирѣ.

— Махнемо черезѣ ярѣ навпереймы!—хтось гукнувѣ и денилька зѣ молодыхѣ кынулыся бигты.

— Пстойте! пстойте!—загукалы на ихѣ старишы.—Бачыте—въ викнахѣ ныкого не выдко й шыбки катулено. Выдно

спить паньчъ. Выморывся за дорогу та й заснувъ. Ничого сьогонди його турбуваты, хай на завтра.

На завтра—ще не свить, не зоря, а вже по Одради ходыть гоминь видь двору до двору: кому йты? якъ досту- пытыся?

— Та кому жъ якъ не хрещеній матери?—хтось пораявъ.— Хай спершу вона пиде, понесе буханця, зъ прыйиздомъ пры- витае, замовыть и за насъ слово, вывидае—якъ тамъ... А тоди вже й мы за нею доступымося.

— А справди, що такъ!—загуканы вси й мерщій майнулы усымъ гуртомъ до Марыны.

Марына тилькы що встала й не вмывалася; очи въ неи заспани, волоссе роскуйдане.

— До тебе, Марыно, зъ проханнемъ! Запоможы горю!—за- гомонилы.

— Якому? Що за рада?—пытае Марына.

— Йды до двору. Доступыся до паньча,—тоби до його вильнишь доступытыся. Все жъ, бачь, хрещена маты,—тебе не прожене. Йды, замовъ за насъ добре слово, не дай жыв- цемъ пропасты. Попросы його—хай виддасть намъ Одраду въ оранду...

— Якъ же я пиду туды? Якъ я доступлюся до його, колы въ мене сорочка драна, одежа лыхая?—замовыла гирко Ма- рына.

— Отъ ще що выгадай! Йды такъ, покажыся такою... Дран- темъ та латтемъ скорышь уразышь панськы очи!

— Не пиду я туды старчыхою, не пиду!—одрубала ршучо Марына.

Громада задумалася. „Отъ ты й знай! Що жъ теперъ робыты?“—де-хто загомонивъ.

— Хиба на всьому селу не знайдеться ни въ кого доброн сорочки або плахты залежьной?—гукнувъ хтось.

— А справди! Бижи, въ кого е, та мчы мерщій!—загукали Одрадяне й повернулись до Марыны.

— Не турбуйся, Марыно, одежею. Нарядымо тебе, якъ грапню! Тильбы й ты насъ уважь.

Назносилы Марыни одежи. Той те дае, другый друге тыче.

— Мою, Марыно, надягай! Нехай хочъ моя одежа паныча побачыть,—каже одынь.

— Бери мою! Моя буде краща,—перебывае другый.

— А моя новиша!—гукае третій.

Юртгуються Одрадяне... Й смихъ, и лыхо!

Умылася Марына, прычепурылася, нарядылася... Де и́н й старистъ дилася, де й краса взялася! Хочъ и знівечена лыхомъ, прытоптана голоднымы злыднямы, отже якъ прыкрыла Марына ти злыдни доброю одежею та выпарувала лице холодною водою, то воно въ неи такъ и зашарилося—краскою грае, зовсимъ молодую Марына выглядае!...

— Гляды, Марыно, щобъ ще, бува, въ тебе нимецъ не захохався! Та узловата тварюка такъ и стрилае очыма, якъ побачыть що красне!—регочуть одни, а други радять:

— Знаешъ що, Марыно?... Наряжай и дочку та йдить разомъ. Покажыся, якъ тамъ кажуть, лычкомъ! Вона въ тебе така, що не стыдъ показатися. Та воно жъ, здається, й зъридни трохы,—зразу въ вичи кынется... Кровъ не вода!...

Нарядыла Марына и Кылыну. Якъ квитка та по-мижь травою, таъ червоніе Кылына въ новому убори. Лычко въ неи хочъ и замлиле, та биле; очи якъ зори грають; надъ очыма гарни бровенята дугамы послалыся, мовъ бархатни рямця зверху ясни очи оточылы; товста коса ажъ за поясъ сягае. А вборы мовъ по заказу прыйшлысь на Кылыну: сыня вгерсетка такъ и обхопыла шыроки плечи, высоки груди; червона крайка выплася въ тонкый та гнучкый станъ, а черв-

чата плахта, мовъ пугъ квитовъ, облягла кругомъ неи. Якъ надила ще Кылына черевычкы-сап'янци,—картына, а не людына! Уси дывувалыся на неи.

— Що то воно значыть панського роду та благородного колина!—дывувалыся люде, а найбыльшъ усихъ Марына. Во на на Кылыни добачыла свое давне, згадала про свои молоди лита та ажъ заплакала.

— И красу, й здоров'е Богъ давъ, та щастя не вгадавъ!—плакалась Марына.

— Годи, Марыно, не плачь,—потышала люде.—Не смуты красы своей. Воно такъ кожному на свити: те в, другого не достает; одного й багато, а другого—ніякъ не запобыжышь... Збирайся у двирь—пора вже!

Провелы Марыну трохи не до самого двору, а якъ Марына ввійшла у двирь, чоловикы попрысидали въ ярку дождыдаты, колы Марына буде назадъ повертаты й чымъ то ихъ порадуе. Ждутъ-пождутъ—Марыны немає; уже й сонце высоко пидбылося, уже й на обидню пору повертае, а Марына не показується...

— Наша, браття, взяла! Выдно Марыну, якъ поважну гостю, прыняли,—бачъ, и доси не вертається. То-то розжывемоса!—радіють Одрадяне.

— А що якъ Марына насъ змылыть?—обизвався хтось.

— Якъ то змылыть?

— А такъ: объ соби поклопочеться, а про насъ забуде...

— Що се ты, дурню, верзешъ! Якъ же се можна? Хиба не однаково вона зъ нами страждала? Ще може бильше видъ нашего.

— То-то й е, що страждала: про себе бильше й дбатыме. Якъ голодный чоловикъ, то винъ и ридного батька за шматокъ хлиба продать!

— А що вы думаете! Хиба не правда?—пиддержавъ ще хтось.

—Та ни! Такого не може буты. Марына не така людына, та й на соби звидала панську ласку... Певно, не забула того, що якъ бы дидь Уласъ не приберигъ, то пропала бь; зна, що за свого треба держатись: свй и пожаліе, й не выдасть!—забывалы бакы неймовирнымъ.

— Згадалы про дида Уласа,—промовивъ хтось.—Де то винъ теперь? Жывый ще, чы померъ?... Певно нема вже на свити... Скилькы литъ минуло, якъ пишовъ одъ насъ!

— Давно то було, давно... Кылына ще, здається, й дивеюю не була, якъ винъ кынувъ село, а теперь, бачъ, давно вже Кылына дивуе.

— Мабуть вже й кисточоєъ не зисталось видъ Уласа—потлилы!

— Якъ бы жывый бувъ, то вернувся бь, або звистку подавъ. А то—скилькы часу пройшло, а про його й чутка пропала!... Певно—померъ...

— Того не мынешь: уси тамъ будемо... А проте шкода Уласа. Хочъ и чудного зь себе вдававъ, та певный бувъ, громадський чоловикъ: свого ни за що не выдасть...

Отакъ гомонилы по-мижъ собою Одрадяне, сыдячы въ ярку та дожыдаючы Марыны, а Марыны все не було. Вже сонце почало зь пивдня звертаты; вже де-яки, выголодавшысь, махнулы до-дому хочъ чого-небудь перехопыты; вже повернулыся й назадъ, а Марыны все немає... Почало вечориты.

— Ходимо, мабуть, до-дому. Завтра дознаемося,—ришылы Одрадяне й сумни повернулы въ село. „А що, якъ справди Марына змылыла?—скребла кожного за сердце думка.—День не малый: здається, можна бь за цилый день хоча звистку податы... А то—ни Марыны, ни звисткы!“

Не хотилося Одрадянамъ тому вирьты, та на серци, на самому споди души, завлюнулося недовир'е й росло, шыршало, пиднималося вгору, мутыло тыхую радисть, застелало сумнымъ почуваннемъ ясну надію...

На другый день, ще ни свить, ни зоря, якъ Одрадяне кынулися до Марыныной хаты. Хата стояла чогось росчынена, на столи лежавъ бокомъ розбитый горщыкъ зъ недоиденою кутею та окрывавъ холодный морокъ голи стины. Ни Марыны зъ Кылыною, ни ихъ убогого збижжя Одрадяне въ хати не знайшли. Ще більший сумъ обнявъ ихъ головы.

— Значыть, Марына верталась, колы збижжя немає й хату кынула розчынену... Чого жъ то такъ крадькома?—допытувалысь вони сами себе. Перше недовир'е перевернулося въ виру, що Марына змылыла ихъ. Гирка печія вхопыла за серце. Отже коженъ ще здержувався, не знаючы, що то справди такъ.

Тилькы вже на третій день, якъ паньчъ пойнихавъ, Одрадяне запевне дизналыся, що винъ дуже радо прынявъ Марыну, звеливъ нимцєви одвесты ій ту хату, що покійный батько выбудувавъ у садєу за-для Марыныного батька, а Кылыну такъ понравывъ, що й зъ собою взявъ.

Оттоди все зле та лыхе, що було за душею въ Одрадянь, сразу вывернулось зи-споду, зирнуло на-верхъ. А найбильшь тоди, якъ Марына черезъ прыкажчыка вернула имъ одежу, що нарязалы іи зъ дочкою, якъ ишла до паньча.

— А що—одигрилы змію бияя свого серца!—гукалы перши неймовирци.

— Хто жъ знавъ, хто гадавъ, що таке каторжне задасться, тає провлятуще зародыться?... Дочки, бачъ не пожалыла, а то жъ чужыхъ!—казалы ти, що йняли вирьты.

— Та що вы плещете про дочку?—спынялы стариши люде.—Вона жъ, хочъ яка тамъ не е, а все жъ сестрою йому доводиться... Якъ же то можна? Не звиръ же винъ буде!

— На вищо жъ винъ узаявъ ии зъ собою? Чого така шана та дяка матери?... Знаемо мы тыхъ панивъ! Що имъ зъ жыру робыты?...

Лютувалы Одрадяне—страхъ явъ! Пустылы про Марыну зъ Кылыною недобри висти; казалы, що Марына продала панычеви свою дочку, а сама била нимця ворожыть.

Та Марына того не дочувала, до Марыны те не доходило. Въ тепли та въ добри вона згадувала ти лыхи годныны, що ий приходмылося пережываты, й дывувалася, якъ то вона ихъ пережыла.

— Було таке—ни зерныны, ни соломыны! Йисты ничого, топыты ничымъ. Колы бъ не панычивъ тиеъ, то доси бъ зъ голоду опухлы!—хвалылася вона нимцеви й розказувала, якъ Кылына по-мижъ кучугурамы попилу знаходыла недогорили снопы й носыла ихъ ничю, щобъ ниhto не бачывъ, до-дому.—Тамъ ще багато е хлиба, якъ бы вымолотыты,—додала.

— Ну, та й що зъ того? Куды той хлибъ годыться?—спытався немецъ.

— Люде бъ пойилы... За одробитокъ позабиралы бъ,—одказала Марына.

Немець чогось мугыкнувъ, а на другый день, на дыво всій Одради, звеливъ до току машыну котыты, недогар'е мслотыты.

Йшлося вже до Риздва. Люти морозы скувалы землю, прыкрылы ии снигомъ глыбокымъ. Пошестъ на людяхъ почала стыхаты,—чы то холодъ ии задавывъ, чы вси ти, кому сужено було вмерты—перемемерлы. Зосталыся тилькы ти, до кого й смерть боялася прыступыты; зосталыся за-для того, щобъ повидаты нащадкамъ—чого то чоловнєъ не пережыве

та не перенесе!... Хлиба, справжнього хлиба, вже давно не стало. Той хлібъ, що йили люде, бувъ випечений зъ усякои всячины: тамъ була й полова зъ остюкамы, й земля зъ кукилемъ та горошкомъ, и жолудивъ пидкыдали за-для смаку. Такий хлібъ тилькы заможниши йили, а биднота й того не знала; надолужалы картоплю, бурякамы, та й те вже було на сходи, й те матери выдавали выдавцемъ дитямъ, на-казуючы „не все сразу жерты“. То бувъ справжній голодь, голодне лыхо, що прымушувало про все на свити забуваты, про себе одного дбаты... Одрадяне, ягъ ти вовкы, тынялысь по вулицяхъ та по вгородахъ, розривалы кучугуры снигу, еподиваючысь знайти на смитныку який-небудь завалючий огрызокъ; выходили за село въ чужыхъ одниматы; выгонылы голыхъ и холодныхъ дитей мылостыни прохаты; были тыхъ, що ничого не прыносиы до-дому.

Тоди саме нимецъ гукнувъ по селу: „хто хоче хлиба до нового урожаю позычыты, або за одробитокъ узаты—йды до двору!“

Якъ та галичъ налынулы Одрадяне у двиръ, до комиръ, зъ мишкамы та лантухамы. А тамъ уже Марына стояла та ключаы побрызкувала.

— Бачыте, добри люде! чула я, що вы мене кленете та прокльнаете... А за вищо? Що жъ мени було робыты, колы панычъ не схотивъ вамъ земли виддаты? Чымъ, каже, вони будуть платыты, колы имъ и самимъ йисты ничого?... Хиба не правда то? А вы кленете!... Та силькысь! я злого не пам'ятаю и отъ вамъ ще въ прыгоди стала. Якъ бы не я вговорила Карла Карловыча вамъ хлибомъ допомогты—зъ голоду бъ уси пропалы!—стрила вона Одрадянь зъ докоромъ.

— Та то лыхи наши ворогы отаке на насъ наклепалы! Щобъ мы та васъ? щобъ мы та вамъ?... Та хай Богъ боронить!—кланяючысь белькоталы Одрадяне.

Марына, вдягнена въ крыту сукномъ кожушанку, зап'ята товстымъ шерстянымъ платкомъ, у добрыхъ юхтовыхъ чоботяхъ, не дослухалася, що їй казали люде; вона, якъ та дзынга крутылася, наказувала робочымъ, щобъ выгрибаючи зъ засикивъ борошно, не дуже миркы вывиршували й насыпали въ пидставлени людьмы мишкы та лантухы. Вона личыла, скільки кому всыпано, а нимецъ тутъ жъ сидивъ за невеличкымъ столыкомъ та записывавъ.

Вернулись Одрадяне до-дому зъ повнымы мишкамы за плечыма, ради та весели. Жинкы кынулись до мишкивъ борошно обдывлятысь.

— Чого жъ се воно чорне? Попроламъ зъ землю?—пыталы жинкы.

— Де тамъ земля? То воно трохы зъ горилымъ, бачъ же й дымомъ прыпахает... Спасыби й за се!—дякувалы чоловикоы.

Вчынылы те борошно, хлиба наробылы, спеклы... То не хлибъ билый зъ борошна, то кизякъ чорный зъ попилу та гари!... А проте смакуючы йилы та дякувалы Марыну.

— За що вы їй дякуете?—пыталы жинкы.—Воно жъ треба за се гориле колысь добрымъ видаваты.

— Колы то буде та виддача? А вона теперъ запомогла!—одказувалы чоловикоы.

А Марына того жъ такы вечора, налываючы чай нимцеви, казала:

— Бачъ, яеъ бы не я, то вы бъ и не догадались гориле въ дило пустыты! А теперъ, якъ лита диждемо, назадъ добрымъ вернемо.

— Бо твой мужикъ—дуракъ!—одказавъ нимецъ, зайидаючи солодеый чай пухкою зъ масломъ будкою.

Черезъ тыждень писля сього несподиванно вернувся въ Одряду дидъ Уласъ. Старый та немичный, винъ ледве волочывъ ноги, обпираючысь на довгу вгырлыгеу. Облычче въ

Його було суше якъ кистка, жовте ажъ чорне, борода ридка, якъ молоко—била, одни густі брови чорнили, настобурчывшысь надъ запалены очыма.

— То смерть иде! смерть прыйшла!—гукалы хлоп'ята, тикаючи въ ростиць видъ дида Уласа, якъ винь ковлявъ черезъ село до своєї хаты.

Не веселымъ привитомъ, не тепломъ та радистю стрила Уласа його хата; вона дихнула на його холодомъ пусткы; забытыми дверыма та чорными дир'яма, замість шыбокъ, прымушувала його повертаты назадъ.

— Отъ ты й знай! — промовывъ Уласъ, поглянувши на хату.—Пусте... Та, здається жъ, вона?... Здається, я не помылывся? Де жъ Марына дилася? Невже й їи довелося пережыты?

Дидь Уласъ почвалавъ довидатыся про Марыну до зборни. Тамъ винь дознався, що Марына теперъ у-гору пишла, панією стала. Люде йому розказали все про Марыну: й якъ вона своїхъ обійшла, якъ дочкы не пожалила, якъ теперъ людей наділає горилымъ хлибомъ.

— На, дидусю, самъ роскоштуй, що намъ доводиться йисты!—казалы йому Одрадяне, тываючи Уласови шматокъ хлиба, сухый та чорный, якъ кизякъ.

Дидь Уласъ взявъ шматокъ хлиба, мовчкы подывывся на його й сховавъ за пазуху.

Переночувавши въ зборни, винь на другый день подывавъ у двір' провидаты про Марыну.

Марына зпершу не хотила до його выйти: думала—за мылостынею старецъ прыплентався.

— Одрижте шматокъ хлиба та вынесить йому!—порядкувала Марына.

Слуга вернулася зь шматкомъ назадъ и повидала господарци, що дидь не за мылостынею прыйшовъ, а хоче бачыты зь самою господынею.

Нехотя выйшла до його Марына.

— Чого тобі треба, диду?

— Не пизнаешъ мене?—миряючы очыма спытався Уласъ.

— Господь тебе знае, хто ты. Багато васъ швендяе теперь!—неласкаво одказала Марына.

— Може й багато... Чувъ я—голодомъ Господь карае!... А певне въ тебе бувъ одынь тилькы дидь Уласъ? Пам'ятаешъ його?

— То ты будешъ—дидь Уласъ? Пам'ятаю,—якъ же не пам'ятаты? Колысь мени въ велькый прыгоди ставъ... Чого жъ тобі, диду, треба?

— Чого треба, пытаешъ? Тебе бачыты... на тебе подывытысь. Бачъ, ты теперь не та стала, що була колысь. Пам'ятаешъ, якъ дидь Уласъ переховувавъ тебе видъ лыха?...

— То давно було!—якось вырвалось у Марыны.

— Давно кажешъ? А теперь?—спытався дидь Уласъ, пыльно дывлячысь на Марыну.

— Що жъ тобі теперь треба видъ мене? Може йисты хочешъ, то йды до хаты,—нагодую.

Дидь увесь затрусывся, голова й борода ходоромъ заходылы, а очи з-пидъ настобурченыхъ бривъ язь вугилля запалалы.

— Марыно, Марыно!—замовывъ винъ старечымъ охрыплымъ голосомъ.—Не йисты я прыйшовъ у тебе прохаты... И безъ тебе нагодувало мене лыхо такъ, що вае йисты не хочу... Я прыйшовъ довидатися, чы правда все те, що люде кажуть?

— Що жъ воны про мене кажуть?—граючы очыма, спытала Марына.

— Не добре кажуть, Марыно!... Якъ тебе колысь лыхо спитвало, воны тебе прыбереглы й не дали лыхови тебе по-систы, а якъ ихъ прымерутыло голодне лыхо, то що ты зъ ными вчыныла? Якого хлиба даешъ имъ у pozyву? Ось—на, подывыся!—И винъ вытягъ з-за пазухы той шматокъ хлиба, що сховавъ учора.

— Колы имъ не згодно-браты трохы прысмаженого, то хто жъ ихъ до того сылуе?—байдуже спытала Марына.

— Голодъ, Марыно, голодъ!—глухо бубонить дидъ Уласъ.

— А мене хто чымъ годувавъ, якъ я зъ голоду пухла? Имъ теперь вадыть трохы прысмажена пашня, а того, не бійсь, не хотать знаты, що якъ бы не я, то й такой бъ не було. Годи про дурне, диду, базивкаты, даремно часу гаяты!—одказала повертаючысь Марына.

— Дурне, кажешъ?—спытався дидъ.—А щобъ же ты була давно здурила, клята!—гупнувшы въ землю вгырлыгую, скрыгнувъ дидъ.

Марына, мовъ їи що шпыгнуло, выпросталася й гордо pozyрнула на дида.

— Чы въ тебе, диду, уси дома?—покрутившы въ себе пальцемъ надъ лобомъ, прызро спытала його.—Чого ты прийшовъ до мене? Лаятыся? То йды соби заздалегидъ, бо тилькы пам'ятаючы давне, я не велю тобі въ тры шыи даты!...

Дидъ Уласъ увесь затипався, хотивъ плюнути Марыни въ вичи та видъ немочи тилькы на землю плюнувъ, кынувъ геть видъ себе шматокъ хлиба, що показувавъ Марыни, й повернувъ зъ двору.

Винъ пишовъ зновъ до зборни, та якъ лигъ видпочыты, то вже бильше й не пидводывся. Сторожъ росказувавъ, що всю ниченьку винъ бубонивъ зъ собою. Все кыкавъ Марыну, то корывъ їи, то вговорювавъ покаяться. „Марыно, Марыно!—гукавъ винъ вытрищывшысь у сволокъ очыма:—

кажешъ, що пам'ятаешъ давне лыхо?... Правда, що й то лыхо було—тяжке лыхо, що насъ до земли гнуло, надъ нами знущалося, за людей насъ не личило. А проте—те давне лыхо не ризныло людей, не розводило ихъ въ ризни сторони, не прымушувало забуваты своихъ, навчало держатися купы. А теперъ яке лыхо настало?... Охъ! Сьогочасне лыхо—то справжне лыхо!“—метаючыся на вси боки, выгукывавъ дидъ Уласъ.

На ранокъ винъ затыхъ, а объ обидній годьни й на той свить переставився. Якъ обмывали тило, то знайшли въ дида на шыи гаманецъ, а въ гаманци дви сотни грошей та якусь бомагу.

Паламарь, чытаючы по складахъ ту бомагу, повидавъ Одрадянамъ, що дидъ Уласъ одпысуе Марьни свій огородъ и дви сотни грошей, абы тилькы вона прыберегла його на старистъ та поховала.

— А теперъ же якъ буты?—спытався хтось, яке паламарь свинчывъ чытаты бомагу.

Упередъ выступывъ самъ староста.

— Ке сюды бомагу!—сказавъ винъ паламареви, взявъ у руки, пидійшовъ до печи, що топылася на той часъ, и кынувъ бомагу въ огонь. Вона зразу спалахнула й незабаромъ покрылася билымъ попиломъ.

— Отакъ буты!—сказавъ староста.—Дида Уласа яке слидъ поховаето, що видъ його грошей зостанеться—на церкву дамо, щобъ помынаты його праведну душу, а огородъ—въ обчеське пиде...

1897.

Панасъ Мырный.

Беатриче Ченчи.

Поема.

(Трохымови Зиньківському).

I.

Вь италійській землі пышний Ченчівъ ридь
Гучно вславывся здавна за всихъ—
Не до правды палкымъ закоханнемъ своимъ,
Не вельчннстю вчынкивъ своихъ,
Не въ бояхъ за свій край проты иншыхъ краинъ,
Але кривдамы скризь здавна вславывся винъ.

Де злочынство гыдке—Ченчи дило було,
Але злото въ магнатськихъ рукахъ
Такъ робыло тоди, що й святому судди
Проминь правды згасавъ у очахъ.
Та останній, що бувъ въ роди довгому ихъ,
Переважывъ одынъ винъ злочынствамы всихъ.

Мовъ з'єдналысь уси, що на предкахъ булы,
Найгыдчиши грихы въ одному:
Винъ людей убывавъ, на шляху грабувавъ
И пидпаль не гыдкый бувъ йому;
И здавалось, немовъ и найгиршее зло
За-для його добромъ найлюбишымъ було.

Въ яму винъ положывъ першу жинку свою,
Другій,—тільки видь шлюбу узявъ,—
„Теперь знатимешъ ты, що за чорта питы
Було бъ липше тобі!“—винъ сказавъ.
Винъ замучывъ уже двоухъ найстаршыхъ сынивъ,
А живыхъ ище двоухъ не жалившы гнитывъ.

Але въ Ченчи була ще й єдина дочка,
Беатриче—такъ звали ии.
Хочъ дивчатъ молодыхъ, якъ зоря чепурныхъ,
Є багато въ тій пышній земли,
Та видкóлы въ снигахъ Альпы гордо стоять,—
Имъ такои красы не доводилось знать.

Пышни кучери внызъ ий спадали на станъ,
Округъ билого лычка вылысь;
Очы сялы ясни; неземни-чаривни
Зъ ихъ любовы проминня лылысь;
Але чыста душа, що свитылася въ ихъ,
Ще чыстиша була видъ очей осяйныхъ.

Гей, щó батькови та неземна чыстота?
Изъ дурныць винъ сміється такихъ!
У палаци що-дня въ його бенкетъ-гульня
И обіймы коханокъ палкыхъ.
Хай знущанне терпыть и нимує дочка!
Хто бъ озваться посмивъ—тому кара тяжка.

Такъ росла сырота середъ горя та мукъ,—
Ий шиснадцята встала весна,
И тоди середъ тыхъ сумуваннивъ тяжкыхъ
Ий зирнычка блыснула одна.
Та надія-зоря—то коханне було,
Що до Гвидо тыхцемъ у души розцвило.

Ой, не разъ те було, що въ зеленимъ садку,
Де схылявся до квиточки квить,

Пидь гиллястымъ дубкомъ було любо имъ двомъ
Забуваты людей и ввесь свить.
Шепотилы уста тамъ блаженни слова,
Туманила обомъ одъ тыхъ сливъ голова.

А було и таке, що до Гвидо свого
Прыпадала безщасна въ сльозахъ
И казала вона, яка мука страшна
Ий судылась въ дивочыхъ литахъ.
„Ой надіе моя и коханне мое!
Не виддасть винъ мене, мое сердце убье!“

— „Ни, не буде сього! Утикаймо видсиль!
Полынимо, кохана, мерщій!
Все спрїае ще намъ... Винъ не знайде насъ тамъ,
У далекій краини чужій.“ —
„На край свиту пиду я зъ коханымъ моимъ,
На край свиту й за свить,—абы вдвохъ тилькы зъ имъ!“

Такъ змовлялись вони середъ тыши вночи,
Заховавшись пидъ дубомъ ряснымъ.
— „Жды жъ, кохана, мене, якъ тры дни помыне,
Якъ обгорне ничъ третяя Рымъ...“ —
И весела вона до палацу пишла,
У оселю страшну лыходїства та зла.

II.

Вечирь. Пышный палаць осявае огнемъ,
Гучно чуты весели вываты.
То грапъ Ченчи своихъ тыхъ магнативъ бучныхъ
Запрохавъ на бенкетъ погуляты.
Въ пышныхъ шатахъ уси, сяють злотоу, срибломъ,
Посидалы вони за роскишнымъ столомъ.

Бенкетують уси у палаци тому,
Бенкетують, не маючы лыха;

Пьютъ магнаты вино, веселыть ихъ воно,
Ясно сѣе имъ въ очихъ утиха:
Хочъ здобуто вино рабуваннемъ гыдкымъ,
Але зъ того воно имъ не стало гиркымъ.

Але въ зали нема Беатриче ниде
И вона тамъ гостей не витае:
Зачынывшысь сама, въ свой хати вона
Поки бучи кинецъ дожыдае.
Жде, а зъ залы ій чуть крыкы тостивъ гучныхъ
И якъ кубкы бряжчатъ, озывається смихъ.

Невельчкый покій... Стилъ та лижко... и садъ
Зазырае въ виконце кризъ кграты...
И портретъ дорогой, спомынъ вично-святый,—
То бездольна, замучена маты.
Тыхо сѣйво мыгтыть и Того обгорта,
Що, росп'ятый за свить, похыльвся зъ хреста.

Беатриче тремтыть... О, не вперве уже
Такъ одъ батька вона утикае!...
Його поглядъ чудный... и чудный, и гыдкый...
Поцилункы—все страхомъ проймае...
И сьгодні іи у ту залу прытягъ,—
Знову такъ винъ дывывсь... цилувавъ пры гостяхъ...

И вона утекла. Вона жде и тремтыть,
Але чуе—бенкетъ утыхае,
Уже гости идуть... Ось ходы вже не чуть,—
Страхъ изъ серця потроху зныкае...
И схылылась вона передъ Богомъ тоди,
И молитву уста шепотилы блиди.

Але чуть—хтось иде... Увиходыть слуга:
Въ залу батько изновъ іи клыче,
Заразъ, швыдче веливъ!... Затремтила безъ сливъ
И турботна иде Беатриче.

Ченчи самъ, безъ гостей, за бенкетнымъ столомъ,
Повнымъ кубкивъ, пляшокъ зъ недопытымъ выномъ.

„Ты тремтышь? а чого? Що тамъ сталося тобі?“
Винь глузливо пытає дивчыну:

„Отъ, дурныця яка! Батько—я, ты—дочка:
Ну, и хочу побачыть дытну!...“
И злый усмихъ тоди йому вразъ на губахъ
Перебигъ и сховався, навиваючы страхъ.

Беатриче стоить... Ледви може казать—
—„Чого жъ, тату, вамъ треба?“—пытає.
„Чого, дочко моя? Врода пышна твоя
Вже давно мое тило проймає:
Впьешся, дочко, сю ничъ ты коханнемъ палкымъ,
И я буду теперь самъ коханымъ твоимъ.“

Вона чула те все. Холодъ сердце пронявъ,
Затремтила зо страху и муки,
Згась у дчихъ ий свить; мовъ пидризаний квитъ,
Похылылась, ламаючы руки,
Похылылась вона и зъ бланнемъ страшнымъ
Впала бидна тоди передъ батькомъ своимъ:

„О, мій батьку!... Ни, ни!... Вбий ты краще мене,
А-нижъ такъ мене тяжко зганьбыты!
О, хочъ разъ пожалій, я благаю, и вбий!
Краще буде въ земли мени тлиты,
Нижъ такую ганьбу зазнаваты тяжку!...
Пожалій-же хочъ сьмъ неповынну дочку!“

Сміючыся дочки видмовля кардыналъ:
„Я сказавъ, то инакше не буде!
Не марнуймо жъ мы сливъ“...—И ии винъ хотивъ
Прыгорнуты до себе на груди.
Ще хвылына одна... його поглядъ горить...
Але вырвалась зъ рукъ Беатриче въ ту мыть.

Заблыщала тоди въ очихъ сыла гнивнѣ,
Вся душа їй огнемъ запалала,
И у батька кынджалъ, що носывъ кардыналъ,
Вона зъ поясу мыттю зирвала.
— „Батьку! геть оступысь! Не торкайсь до дочки,
Бо не вдѣржу тоди я своєї руки!

— „Думавъ ты, що нема вже ратунку мени?
Ни, ще есть оборона остання:
Геть, не важся иты! Якъ насмилышься ты,—
Я зъ жыттемъ не злякаюсь прощання.
Смерть мени не страшна! Краще вмру отуть я,
А-нижъ скарбъ мій одынь,—честь загыне моя!

— „Честь зганыбыть я не дамъ!“...—Зупынылась вона,
У руци загартовану зброю
Вона мицно держыть, щобъ у сердце встрымыть
И знущатысь не дать надъ собою.
Немовъ гостри мечи сяють очи ясни,
Пышно впалы на станъ їи косы рясни.

„Га-га-га!“ —роскотывсь тоди регить гучный:
„Чымъ, дурна, ты схотила лякаты!
Чы тоби жъ себе вбыть? Такъ ще хочешъ ты жыть!
Краще будешъ мене ты кохаты!...
Не борысь, бо зломлю и визьму тебе я!
Видь сьогодни, кажу, ты—коханка моя!“

Але ще у души їй надїя була:
Їи Гвидо въ садку дождае:
Може винъ боронить... Вона зъ залы бижыть,
Ченчи покы їи не спыняе.
Усмихнувсь и сказавъ: „Не втечешъ ты, дурна!...
Але жъ катъ його й зна, яка гарна вона!...“

III.

У безмирному блакытти,
Въ недосяжній далыні,
Тыхымъ сяйвомъ оповыти,
Збѣри свитються ясни.

Мисяць плáвле, озырае
Землю, стомленую сномъ,
И видъ краю та й до краю
Сыпле винъ по їй сриблѣмъ.

Змовкы вульци шыроки,
Сплять будынки и хатѣ
На церквахъ стрункихъ высоки
Злотомъ свитються хресты.

Рымъ заснувъ... Затыхло всюды,
Тилькы въ тыхъ рясныхъ садкахъ
Витерець дыханне збуде
Й задримае у квиткахъ.

И на кветы мисяць свите,
Проминь ихъ цилуе тамъ...
А дерѣва, сномъ повыти,
Похылылыся гиллямъ

И, поныкнувшы, ховалы
Вбраннемъ темнымъ и густымъ
Тыхъ обохъ, що тамъ стоялы,
Смуткомъ змучени тяжкымъ.

Беатриче була тамъ и Гвидо іи...
„Мій коханий, ратуй, бо я гыну!
Вырвы зъ пекла, зъ тюрмы и зъ собою визьмы!...
Заразъ! швыдче!... Тутъ быть хочъ хвылыну

Вже не можу я бильшь!... Тутъ безмирнее зло
Вже собою усе навкругы повыло*...

— „Що зробылось? скажи!“ — „Ни, коханий, того
Въ мене сылы немає сказаты,
Але краще въ труни лягты заразь мени,
А-нижъ гиршого тутъ дожыдаты!
Ни хвылыны не гай!... Тутъ нелюдське, страшнè!...
Швядче, серце, видсиль!... О, ратуй же мене!...“

— „Я по тебе прыйшовъ... Я тебе на рукахъ
Занесу видсила изъ неволи.

Ты—кохана моя, и рука ничья
Тебе въ мене не вырве никола...“ —

— „Такъ ии вырву—я!“ — хтось тутъ гримнувъ надъ имъ.
Озырнулысь: воны—передъ Ченчи самымъ.

— „Забирайте обохъ и за мною тягнить!“ —
Въ Гвидо шабля въ рукахъ задзвенила,
Але встыгла въ ту мыть його челядь звалыть,
Бо иззаду його обступыла.

— „Гей, мицнише держить! Хай не топче садкивъ!“ —
И самъ Ченчи тоди Беатриче вхопывъ.

И у батька въ рукахъ уже бьеться вона—
Винъ несе, вона вырватись хоче...

— „Не втечешъ! ты моя! Чы на те жъ тебе я
Назорывъ зъ сымъ дурнымъ середъ ночи,
Щобъ изнову пустыть?...“ —И зомлилу ии
За собою потягъ у палацы свои.

Ледви Гвидо видбывсь, — Беатриче нема,
Зновъ у ката въ неволи!... А въ його
Нема сылы ти, щобъ одняты ии,
И на помичъ немає никого!...
Що робыть йому? що?... А ии волочуть.
И до льоху вельть ии Ченчи замкнутъ.

IV.

Писля ночи изновъ сонце ясно зійшло
И плыве воно знову горою,
Та не радисть воно у той день принесло
На засмучену землю зъ собою:
Ченчи въ замокъ дочку Беатриче замкнувъ,—
Гвидо зблидъ, якъ ту висть про кохану почувъ.

„Поки батько живый, можновладный харцызъ,
Дурно бъ я и змагавсь проты його...
Та ни муки ии, ни гиркыхъ ии слизъ
Не простю тобі, лютий, ничего!
Моя помста тобі уже кару несе,
Я видячу тобі за дочку и за все!“

И надіи отси винъ голубыть страшни
И людей на помогу шукае...
А тымъ часомъ ишли и прохдылы дни,
Ось и тыждень спокійно мынае,
Та якъ промінь вгори зъ неба в восьме засявъ,—
Ченчи зъ лижка свого уже бильше не вставъ.

Зворухнувсь увесь Рымъ: Ченчи вбыто! И скризь
Стоголосная висть пролетила.
А ще й инши слидкомъ десь за нею взялысь:
Беатриче то батька убыла.
Наче вбыла його и учынкомъ своимъ
За вси муки и гнить такъ помстылася надъ имъ.

Ой не дурно жъ отой поговоръ полетивъ:
Беатриче замкнулы въ неволю,
Зъ нею мачуху тежъ узялы и бративъ,—
Вси зустрилы однакову долю...
Беатриче въ тюрми все жытте прожыла,
Теперьъ въ иншу тюрму, ще страшнишу, ввійшла...

Знову мисяшна ничь по-надь Рымомь лягла,
 Накрытте свое кынула всюды
 И прывабльвымь сномь вона все повыла
 И заснула земля и вси люды,
 Усе мисто навкругь обнимае впокій,
 Тилькы мисяць згоры позырае ясный.

Та не всимь упокій!... Ни впокою, ни сна
 Беатриче безщасна не знае
 Не одну уже ничь: у темныци вона...
 Мука сердце ии розрывае...
 Два ступни та и мурь... Тыша... Ничь налягла
 И вона туть сама, жертва кривды та зла!...

Темно, сумно туть скризь... А за муромь товстымь
 Мисяць сяе въ блакытнимь простори
 На всю землю, на Рымь... И изнову надь тымь,
 Надь садкомь мыготять теперь зори...
 И згадавсь ий садокь, и згадавсь ий винь,
 Зь кымь щаслывыхь вона зазнавала хвылынь.

Охъ, на вишо жь саму винь покынувъ ии,
 Той, кого вона такь покохала,
 Кому все виддала: душу й сердце свои
 И вирнише надь кого не знала?
 На що кынувъ ии у велькій журби,
 Безпорадну, въ тюрми и въ несвितській ганьби?

Але ни! На що жь такь нарикае вона?
 Винь не вынний, винь певне не знае...
 На що робыться такь,—тилькы Богь про те зна,
 За що доля такь тяжко карае...
 Але жь, Боже святой! Де жь ратунокь ий, де?
 Кто поможе ий туть и чому винь не йде?

Охъ, якъ тяжко вмиратъ!... Умиратъ безъ выны,
Пидъ ганьбою злочынства гыдкога!...
Дни зійшылы молодежи,—не дала ій воны,
Не дала воны щастя ничога,
Викъ у неі мывувъ безъ утихъ, безъ пуття:
Вона хоче ще жыть, хоче знаты жыття!

Вона хоче ще жыть, оправдытьса здола:
„Не злякавшысь, до суду я стану,
Роскажу я усе—якъ робыла й жыла,
Усю правду, щобъ знаты догану.
Судди жъ мають серця,—тільки знать треба имъ!...
И вернусь до жыття я зъ коханымъ моимъ...“

Видъ солодкыхъ думокъ сердце зновъ ожива,
Заколысують душу наді,
И схыляється вже на спокій голова,
Сонъ ласкаво skleпляе ій віи...
И жажнулася вразъ, якъ замокъ забряжчавъ!..
Вже свитає... Прийшылы... Судъ по неі прыславъ...

VI.

Хмурна зала. У ій за столами сыдыть
Суддивъ рядъ,—воны мусють судыты.
Беатриче ввійшла... И хто бъ мигъ у ту мыть
Іи поглядъ, облычче уздрыты,
То побачывъ бы винъ, що, и тяжко смутна,
Свитомъ правды яснымъ сяла въ часъ той вона.

Якъ бы въ неі въ души по облыччу хто вмивь
Зъ отыхъ суддивъ всю правду чытаты,
То запевне уже винъ тоди бъ зрозумивъ,
Якый прысудъ винъ мигъ ій сказаты.
Та чытаты въ серцяхъ зъ ихъ ни хто бъ не спромигъ:
Беатриче була передъ суддивъ слипыхъ.

Судь почався. Вона вбыла батька и тымъ
Людськи й божи законы стоптала,
И видколы ставъ свитъ, ще злочынствомъ такымъ
Воля Божа людей не карала.
Що? невынна вона? Такъ дизаємось мы!...
Сій запеклій души було мало тюрмы!

Хай наблыжыться катъ! Пом'янувши Хрыста,
Хай во славу престола святого
Винъ мордуе и, поky гришни уста
Скажуть все, не сховавши ничего!
Во им'я Твое, Той, що за насъ расп'ялѣ,
Хай наблызыться катъ!...—И ии узялы...

Ще хвылына—и ось... Але жъ, Боже мій, ни,
Росказаты нема въ мене сылы
Про ти муки тяжки, про ти муки страшни,
Що въ им'я Твое люде робылы!
И колы буде судъ и простышъ Ты усимъ,
То сього не простышъ, не забудешъ ты имъ!

И не день, и не два тая мука тяглась,
Та ий сылы вона не зламала:
Якъ ламалысь кисткы, кровь червона лылась,—
„Я не вынна“,—безщасна казала.
И не знала вона, що и маты й браты,
Вынуватють ии, мукъ не змигшы знесть!...

VII.

Що жъ намистныкъ Хрыстивъ непогришний? Винъ зна
(Хто жъ бо въ Рыми того ще не знае?)
Якъ ий жыты було, що невынна вона,—
Та... убогыхъ винъ родычивъ мае:
Треба грошей йому,—не соби, але имъ,—
А багатствомъ пышавъ Ченчи здавна своимъ.

И судыты іи винъ скорише вельть,
Зновъ безщасну взялысь катуваты:
Ій однакъ умирать! Що та смерть?—одна мыть!
Але може ридню вратуваты:
Хай на себе бере! Богъ тамъ зна, хто зробывъ,—
Але мачуху тымъ заратуе й бративъ.

И вона узяла... Передъ суддивъ уп'ять
И вона, и браты іи й маты...
Беатриче встав... Присудъ будутъ чытаты,
Але хоче вона ще сказаты...
Ледви тило іи, зъ мукъ розбыте, стоить,
Але въ очихъ ще ій тихый прѳоминь горыть.

„Знаю присудъ я вашъ“,—промовляе вона,—
„И той присудъ мене не лякае:
Перемучылась я!.. така мука страшна!..
Ни, душа вже спокою бажае...
Такъ, я знаю, що вмру, и прохаты у васъ
Я не буду жыття у останній сей часъ.

Батька вбыла свого,—такъ сказала я вамъ...
Нехай буде вже такъ, якъ сказала...
И жытте я свое безъ вагання виддамъ,
Абы другихъ я тымъ ратувала.
И колы треба жертвъ, то одна буде хай:
Тило кволе визьмить,—воно змучене вкрай!

Та де жъ правда й любовъ, той Хрыстивъ заповитъ?
Ось, у васъ винъ теперь пидъ ногамы,
Престиль правды святыи вже розбытый лежыть,
Святокрадивъ розбытый рукамы!
Вы розбылы його! Бо распуста и зло
Оборону у васъ и прытулокъ знайшло.

Такъ! не правду души и не чыстисть іи
Вы, святіи отци, боронылы:
Зналы батька мого, знали муки мои,—

Оступытыся вы не скотили.

А теперь вы, вашъ судъ мени смерть присудывъ!...

— „Цыть! мовчы!“ — трыбуналь якъ одынь загремивъ.

— „Геть ии! и нехай не скверныть до кинця

Нечестывый языкъ и поганый

Повелиння благи пресвятого отця

И нашъ присудъ, одъ Бога зисланный:

Выправляе вона тутъ злочынство свое

И до його хулу на Хрыста додае!“ —

И святыи трыбуналь розлютованыи вставъ:

— „Мусыть смерть сыхъ злочынцывъ скараты!

Мусють вмерты уси,“ — присудъ винъ прочытавъ, —

— „Беатриче, браты ии й маты!“ —

Свить ий въ очихъ погасъ передъ присудомъ тымъ:

Яка зрада страшна!.. Смерть усимъ!.. Смерть усимъ!..

VIII.

И день смертныи прыйшовъ. Вже народъ хвлююавсь

Кругъ помосту страшного для страты,

И зъ сокырою катъ у рукахъ дождавсь

Тыхъ, що мусыть на смерть покараты.

Хвлююавсь народъ, Беатриче жаливъ,

Але встать сыломиць винъ за неи не смивъ.

И народъ дождавсь, дождавсь и боявсь...

А надъ людмы тією добою

Небосхылъ пивдньовый нерухомо схылявсь,

И пльвло ясне сонце горою,

И проминне палкѣ обльвало усихъ...

И видразу народъ сколыхнувсь и затыхъ.

Озырнулысь уси: вони йдутъ уже, йдутъ,

Ти, кого боячысь дождадалы,

Середъ стовпыщъ людськыхъ передсмертнуо путь

До помосту вони проходили.
И нарешти народъ тую матирь, бративъ
И безшасну саму Беатриче уздривъ.

Вона йшла. И булы надъвычайно ясні,
Надъвычайно спокійни їй очи:
А ни страхъ, ни журба, ни вагання смутні
Не тьмарылы їй поглядъ дивочый.
И хочъ зъ мукъ у тюрми помарнивъ їи выдъ
И рум'янець уже на шокахъ їй поблїдъ;

Хочъ, здавалось, вона ледви-ледви могла
Порушатысь,—такъ змучылось тило,—
Але чыста душа ище дужа була,
Тяжке лыхо їи не здолило.
Про що дума вона? Чымъ въ останню сю мыть
Їи думка живе, їи серце болыть?

Чы про те, якъ вночи Гвидо, плачучы, впавъ
Їй до нигъ у тюремній кимнати
И якъ мовчки винъ їй кайданы цилувавъ
И, не змигшы ничего сказаты,
Втикъ рыдаючы винъ безъ прощання, безъ сливъ
И в-останне їи бидне серце розбывъ?

Чы про те, якъ въ тюрми їи косы рясни
Катъ сьогодни видризавъ для страты,
Щобъ, якъ схылыться тамъ, на колоди страшній
Було лекше сокыри рубаты?
А чы инше жытте въ сю останнюю мыть,
Те, небесне жытте, передъ нею стоить?

Не вгадае ни хто и ни хто не диза,
Але повна спокою святого,
Якъ той духъ неземный, безтурботно-ясна
Наблыжалась до краю страшного.
Вона йшла, и народъ на бикъ геть розступавсь
И дывывсь, и жаливъ, и кинця дождавсь.

Ось нарешти й помисть. Навпроты двохъ святыхъ, *)
Що Хрыстову любовь возвищали,
И, закрывшысь Хрыстомъ, що пославъ до насъ ихъ,
Тутъ на страту помисть збудували:
Передъ тыхъ, що жытте виддали за любовь,
Заразь лытмутъ тутъ неповынную кровь.

Передъ Божымъ хрестомъ вона впала... Въ ту муть
Поедналася зъ Богомъ душею...
Дали—катъ дожда, на помости стоить,—
Винъ прынись розставанне зъ землею.
Першый братъ ихъ иде... Дали маты пишла,
И червоная кровь той помисть залыла.

Не убылы вони: почалыся тяжки,
Невымовни, несвितськiи муки:
Клищи тило имъ рвуть, имъ ламають кисткы
Та рубаютъ и ноги, и руки—
Все, що выгадать мигъ судъ и люти каты,
Все безщаснымъ тоди довелося знесты.

И въ народи тоди скрыкъ навкругъ роскотывсь:
Вже наругу терпиты несыла!..
И видразу народъ сколыхнувсь, розступывсь:
Купа вѣрхивнивъ юрму розбыла—
Гвидо зъ имы летыть... Ще хвылына одна—
Ви-тъ одниме ии, буде жыты вона!

Ще хвылына одна... Але вже не стае
Имъ боротыся зъ дужчымы сылы;
Ще змагаецься винъ и на варту ще бье,
Та його видъ помосту видбылы:
Свою жертву въ рукахъ держать мицно каты
И зъ помосту ии вже несыла звесты.

---

*) Петра й Павла статуивъ.

Беатриче зійшла... Нахылылась вона,
До колоды, безшасна, прыпала...
Помынула хвылына безкрая, страшна—
И сокыра пидводытысь стала...
И ударила внызь!.. Людъ навкругъ застогнавъ:
Мертву голову катъ надъ помостомъ пиднявъ.

Е п и л о г ъ.

Мынули не рѣкы—сториччя вельки,
У ями заснулы на вичніи вики
Стари поколиння; скризь свить одминявся,
И тамъ, де высокій престиль пидіймався
Всевладному папи,—тамъ тилькы руины.
Мынули краини тяжкіи годыны,
Мынула безславна кормыга чужая,
Прокынулась воля: весна молодая
Неначе дыхнула—велькее свято!..
Мынуло багато, забулось багато!..
Ии жъ не забуто: сльозамы, буває,
Народъ и теперь Беатриче згадає
И часомъ роскаже зъ докоромъ про того,
Що сылы умерты не стало у його,
Щобъ вызволыть тымъ неповынную мылу.
Нудьга задавила ту душу безсылу,
Сумлинне загрызло,—людей винъ покынувъ,
Утикъ винъ одъ свиту, и слидъ його згынувъ...

Дивчыно безшасна, безумства слипого
Невынная жертво! Свого молодого
Тоби не судылося вику дожыты,
Але й писля смерты ты будешъ свитыты
Своеи души молодой красою!
И я тежъ заплакавъ не разъ надъ тобою,

Не разъ мени въ серци жали прокыдались
И слизьмы-писнями зъ души выльвались...
Просты! Не здолавъ я твій образъ коханий
Въ краси у тыхъ спивахъ одбыты бажаній!
Що мигъ—на могылу тоби я складаю
И зъ краю твого я до ридного краю
Твій образъ теперь перенёсю писнями:
Нехай на Украини витае мижъ нами!

1889.

Б. Гринчѣнко.

М у л я р ь.

Оповиданне.

Ахъ, той стукъ, те валананне, ти врыкы на вульци, язь-разъ проты мого виена, проганяють усяку думку зъ мои головы, не дають мени й на хвилью спокою, видрывають видъ праці!... И никуды мени подитыся, никуды сховатыся видъ того невгамовнаго стучу. Видъ рана до вечера винъ не перестает, а колы ляжу спаты, мученый денною спекою, то чую його выразно навить у снѣ. И вже цѣли два мѣсяци такъ, подумайте собѣ! Видколы на проты моихъ виконъ почалы муруваты оту нещасну каменицю, видтѣди я не напысавъ а ни одной стричкы, и стукъ та калананне не вгавалы въ моихъ вузахъ.

Не можучы самъ ничого робыты, сидаю день-денно у виени й дывлюся на роботу другихъ. Видъ руху, биганыны, праці кильбадесяты людей, що крутяться й вышпорять въ тимъ тиснимъ мѣсци, мовъ мурашки въ купыни, проганяе нервове роздрозненне. Я вспокоююсь дывлячыся, язь помалумалу пидъ рукамы тои масы робучого людю росте велика камениця, язь здвугаються вгору іп муры, язь шыпыть та кургыся вапно, котре гасять у великыхъ дощавыхъ скрыняхъ

та спускають видтає въ ямы; якъ муляри тешуть цеглы,— допасовуючы ихъ до належного мисца, якъ жинкы й дивчата носять цементъ у цебрыкахъ, черезъ вуха котрыхъ просы- лений дрючокъ; якъ помичнымы, зигнени въ дугу, на де- рев'яныхъ носылкахъ, яромъ накладеныхъ на плечи кругъ шыи, двыгають цеглу вгору рыштованнемъ. Уся важка, що- денна робота тыхъ людей проноситься передо мною мовъ хмаґа, й чуючы ихъ крыкы, жарты та розмовы, я й самъ про себе забуваю, немовъ тону въ якимось безбережнимъ непрозоримъ тумани, й швидко, невловимо плыве година за годиною, день за днемъ.

Лышь ты пидмайстри зъ своимъ крыкомъ, зъ своєю лайкою, погрозами та самоволею надъ робитныками выелы- кають мене зъ того непрозорого туману, нагадують жыву, погану дійсність. Ихъ лышь два, а наче ихъ усюды повно; вси робитныкы мовкнутъ и хыляться, де котрый зъ нихъ про- ходыть. Ничымъ имъ не догодыты, нищо имъ не въ ладъ, па все у нихъ готова наруга, готове гнивне, згирдне слово. А нехай-по котрый робитныкъ посміе видозватися, боронитися або впимнутися за товаришемъ,—заразъ лице пана пидмай- стра нальвається кров'ю, зъ устъ прыскае пина, й мається жъ тоди видъ нього выноватець! И то ще добре, колы йому доз- волять терпиты, колы не наженуть въ сій хвыли видъ роботы! Адаже воны тутъ повни паны, ихъ власть надъ робитныками необмежена, а нагнавши одного, воны заразъ же надыблють чотырьохъ, котри ще й напрошуватись будуть на мисце прогнаного. О, нынишне лито для пидмайстривъ жыво! Вы- бирай лышень и зъ платни урывай килька хочешъ—ничого не свазуть робитныкы; а якъ котрый схоче поскаржыться будивнычому—геть изъ вымъ, най гыне зъ голоду, колы не хотивъ буты покирнымъ!

Одного дня, коли я, якъ звичайно, сядячы въ виени, поглядавъ на роботу, вчынывся наразъ крыкъ на самій фронтівій стини. Причыны крыку я не бачывъ,—чувъ тилькы, якъ пидмайстеръ кынувся до одного робитныка, понуро, високого муляра середнихъ литъ, и почавъ ганьбыты його остатними словами. А той—ничого: похылвся й дали робыты свою роботу. Але пидмайстра ся уперта, понура мовчанка розлютыла ще бильше.

— Ты злодію, ты драбе, криминальвыку, заразъ мени забирайся видсы!—крычавъ запиненый пидмайстеръ, чымъ разъ бльжче надсвакуючы до робитныка.

Я бачывъ, якъ понуре, нахылене надъ цеглою лице муляра чымъ разъ бильше червонило, мовъ жаромъ наливалось. Винъ затысь зубы й мовчавъ.

— Чы маю стó разивъ до тебе говорыты, ты шыбеныку, голодранче, розбійныку одынъ, га? Маршъ видсы, заразъ забирайся, бо скынуты вазу!...

Робитныкъ очевыдячы боровся самъ зъ собою; лице його ажъ посынило. Въ кинци, не выпростовуючысь, пидвивъ трохи голову й звильна, зъ невымовною погордою въ кожнимъ звуци процидывъ:

— Хлопъ хлопомъ! Мудъ мудьомъ! Не дай, Боже, зъ хлопа пана!

Пидмайстеръ на хвылю немовъ застыгъ на мисци прытыхъ словахъ. Очеvidно прымовка мулярева вразыла його въ саме боляче мисце: винъ бувъ зъ хлопського роду й теперь, ставшы „паномъ пидмайстромъ“, дуже встыдався своего походження. Тожъ по хвылевимъ остовпинню винъ выбухъ повною сылою пары.

— Такъ? Такъ ты до мене? Чекай же, я тоби покажу! Я тебе навчу! Маршъ!

Робитныкъ не рушався зъ мисця й робывъ свое.

Оступытыся вы не схотили.
А теперь вы, вашъ судъ мени смерть присудывъ!...
— „Цыть! мовчы!“ — трибуналь якъ одинъ загремивъ.

— „Геть ии! и нехай не скверныть до кинця
Нечестывый языкъ и поганый
Повелиння благи пресвятого отця
И нашъ присудъ, одъ Бога зисланный:
Выправляе вона тутъ злочынство свое
И до його хулу на Хрыста додае!“ —

И святыи трибуналь розлютованныи вставъ:
— „Мусыть смерть сыхъ злочынцывъ скараты!
Мусють вмерты уси,“ — присудъ винъ прочытавъ, —
— „Беатриче, браты ии й маты!“ —
Свить ий въ очихъ погасъ передъ присудомъ тымъ:
Яка зрада страшна!.. Смерть усимъ!.. Смерть усимъ!..

VIII.

И день смертныи прыйшовъ. Вже народъ хвylieвавсь
Кругъ помосту страшного для страты,
И зъ сокырою катъ у рукахъ дожыдавъсь
Тыхъ, що мусыть на смерть покараты.
Хвylieвався народъ, Беатриче жаливъ,
Але встать сыломиць винъ за неи не смивъ.

И народъ дожыдавъсь, дожыдавъсь и боявсь...
А надъ людьмы тiсю добою
Небосхылъ пивдньовыйи нерухомо схылявъсь,
И пльвло ясне сонце горою,
И проминне палкe облывало усихъ...
И видразу народъ сколыхнувсь и затыхъ.

Озырнулысь уси: вони йдутъ уже, йдутъ,
Ти, кого боячысь дожыдали,
Середъ стовпыщъ людськыхъ передсмертнуу путь

До помосту воны проходили.
И нарешти народъ тую матиръ, бративъ
И безщасну саму Беатриче уздривъ.

Вона йшла. И були надъвычайно ясні,
Надъвычайно спокійни їй очи:
А ни страхъ, ни журба, ни вагання смутнїй
Не тъмарылы їй поглядъ дивочый.
И хочъ зъ мукъ у тюрми помарнивъ їи выдъ
И рум'янець уже на щокахъ їй поблидъ;

Хочъ, здавалось, вона ледви-ледви могла
Порушатысь,—такъ змучылось тило,—
Але чыста душа ище дужа була,
Тяжке лыхо їи не здолило.
Про що дума вона? Чымъ въ останню сю мыть
Їи думка живе, їи серце болыть?

Чы про те, якъ вночи Гвидо, плачучы, впавъ
Їй до нигъ у тюремнїй кимнати
И якъ мовчкы винъ їй кайданы цилувавъ
И, не змигшы ничего сказаты,
Втикъ рыдаючи винъ безъ прощання, безъ сливъ
И в-останне їи бидне серце розбывъ?

Чы про те, якъ въ тюрми їи косы рясни
Катъ сьогодни видризавъ для страты,
Щобъ, якъ схылыться тамъ, на колоди страшнїй
Було лекше сокыри рубаты?
А чы инше жытте въ сю останнюю мыть,
Те, небесне жытте, передъ нею стоить?

Не вгадае ни хто и ни хто не дизна,
Але повна спокою святого,
Якъ той духъ неземный, безтурботно-ясна
Наблыжалась до краю страшного.
Вона йшла, и народъ на бикъ геть розступавсь
И дызвывсь, и жаливъ, и кинця дождавсь.

Ось нарешти й помість. Навпроты двохъ святыхъ, *)
Що Хрыстову любовь возвищали,
И, закрывшысь Хрыстомъ, що пославъ до насъ ихъ,
Тутъ на страту помість збудували:
Передъ тыхъ, що жытте виддали за любовь,
Заразь лытымуть тутъ неповынную кровь.

Передъ Божымъ хрестомъ вона впала... Въ ту мыть
Поедналися зъ Богомъ душею...
Дали—катъ дожда, на помости стоить,—
Винъ прынись розставанне зъ землею.
Першый братъ ихъ иде... Дали маты пишла,
И червоная кровь той помість залыла.

Не убылы воны: почалыся тяжки,
Невымовни, несвитськiи муки:
Клищи тило имъ рвуть, имъ ламають кисткы
Та рубаютъ и ноги, и руки—
Все, що выгадать мигъ судъ и люти каты,
Все безщаснымъ тоди довелося знести.

И въ народи тоди скрыкъ навкругъ рокотывсь:
Вже наругу терпиты несыла!..
И видразу народъ сколыхнувсь, розступывсь:
Купа вѣрхивнивъ юрму розбыла—
Гвидо зъ ими летыть... Ще хвылына одна—
Ви-чъ одниме ии, буде жыты вона!

Ще хвылына одна... Але вже не стае
Имъ боротыся зъ дужчымы сылы;
Ще змагається винъ и на варту ще бѣе,
Та його видъ помосту видбылы:
Свою жертву въ рукахъ держатъ мицно каты
И зъ помосту ии вже несыла звесты.

---

*) Петра й Павла статуивъ.

Беатриче зійшла... Нахылылась вона,
До колоды, безщасна, прыпала...
Помынула хвылына безкрая, страшна—
И сокыра пидводытысь стала...
И ударила внызь!.. Людъ навкругъ застогнавъ:
Мертву голову катъ надъ помостомъ пиднявъ.

Е п и л о г ъ .

Мынули не рѣкы—сториччя вельки.
У ями заснулы на вичніи вики
Стари поколиння; скризь свить одминявся,
И тамъ, де высокій престиль пидіймався
Всеволодному папи,—тамъ тилькы руины.
Мынули краини тяжкіи годыны,
Мынула безславна кормыга чужая,
Прокынулась воля: весна молодая
Неначе дыхнула—велькее свято!..
Мынуло багато, забулось багато!..
И жъ не забуто: сльозамы, буває,
Народъ и теперь Беатриче згадае
И часомъ роскаже зъ докоромъ про того,
Що сылы умерты не стало у його,
Щобъ вызволыть тымъ неповынную мылу.
Нудьга задавила ту душу безсылу,
Сумлинне загрызло,—людей винъ покынувъ,
Утикъ винъ одъ свиту, и слидъ його згынувъ...

Дивчыно безщасна, безумства слипого
Невынная жертво! Свого молодого
Тоби не судылося вику дожыты,
Але й писля смерты ты будешъ свитыты
Своеи души молодой красою!
И я тежъ заплакавъ не разъ надъ тобою,

Не разъ мени въ серци жали прокыдались
И слизмы-писнямы зъ души выльвались...
Просты! Не здолавъ я твій образъ коханий
Въ краси у тыхъ спивахъ одбыты бажаній!
Що мигъ—на могылу тоби я складаю
И зъ краю твого я до ридного краю
Твій образъ теперь перенёсю писнямы:
Нехай на Вкраини витае мижъ нами!

1889.

Б. Гринчѣнко.

М у л я р ь.

Оповиданне.

Ахъ, той стуѣъ, те калатанне, ти крывы на вульци, якъ-разъ проты мого виена, проганяють усяку думку зъ мои головы, не дають мени й на хвилью спокою, видрываютъ видъ праці!... И нигуды мени подитыся, нигуды сховатыся видъ того невгамовнаго стуку. Видъ рана до вечера винъ не перестав, а колы ляжу спаты, змученый денною спекою, то чую його выразно навить у снѣ. И вже цѣли два мѣсяци такъ, подумайте собѣ! Видеолы напроты моихъ виконъ початы муруваты оту нещасну каменцю, видѣоди я не напысавъ а ни одной стрѣчки, и стуѣъ та калатанне не вгавалы въ моихъ вузахъ.

Не можучы самъ ничого робыты, сидаю день-денно у виени й дывлюся на роботу другихъ. Видъ руху, биганыны, праці вилькадесяти людей, що крутятся й вышпорять въ тимъ тиснимъ мѣсци, мовъ мурашки въ купыни, проганяе першове роздрозненне. Я вспокоюсь дывлячысь, якъ помалу пидъ рукамы тои масы робучого люду росте велика каменеця, якъ здвываются вгору ии муры, якъ шыпыть та курьгься вапно, котре гасять у велыкихъ дощаныхъ скрыняхъ.

та спускають видтакъ въ ямы; якъ муляри тепуть цеглы,—допасовуючы ихъ до належного мисця, якъ жинкы й дивчата носять цементъ у цебрыкахъ, черезъ вуха котрыхъ просылений дрючокъ; якъ помичнымы, зигнени въ дугу, на дерев'яныхъ носылкахъ, яромъ накладеныхъ на плечи кругъ шыи, двигають цеглу вгору рыштованнемъ. Уся важка, щоденна робота тыхъ людей проноситься передо мною мовъ хмага, й чуючы ихъ крыкы, жарты та розмовы, я й самъ про себе забуваю, немовъ тону въ явимость безбережнимъ непрозоримъ тумани, й швидко, невловимо плыве година за годиною, день за днемъ.

Лышь ты пидмайстри зъ своимъ крыкомъ, зъ своєю лайкою, погрозамы та самоволею надъ робитныкымы выблыкають мене зъ того непрозорого туману, нагадують жыву, погану дійсність. Ихъ лышь два, а наче ихъ усюды повно; вси робитнымы мовенуть и хыляться, де котрый зъ нихъ проходить. Ничимъ имъ не догодыты, нищо имъ не въ ладъ, па все у нихъ готова наруга, готове гнивне, згирдне слово. А нехай-но котрый робитныкъ посміе видозватися, боронитися або впимнутися за товаришемъ,—заразъ лице пана пидмайстра наливається кров'ю, зъ усть прыскае пина, й мається жъ тоди видъ нього виноватець! И то ще добре, колы йому дозвolyть терпаты, колы не наженуть въ сій хвыли видъ роботы! Адаже воны тутъ повни паны, ихъ власть надъ робитныкымы необмежена, а нагнавшы одного, воны заразъ же надыблють чотырьохъ, котри ще й напрошуватись будуть на мисце прогнаного. О, вынишне лито для пидмайстривъ жыво! Выбирай лышень и зъ платни урывай килька хочешъ—ничого не скажуть робитнымы; а якъ котрый схоче поскаржытись будивнычому—геть изъ нымъ, най гыне зъ голоду, колы не хотивъ быты покирнымъ!

Одного дня, коли я, якъ звичайно, сядячы въ вишні, поглядавъ на роботу, вчынувся наразъ крыкъ на самій фронтів стини. Прычыны крыку я не бачывъ,—чувъ тилькы, якъ пидмайстеръ кынувся до одного робитныка, понурого, високого муляра середнихъ литъ, и почавъ ганьбыты його остатними словами. А той—ничого: похылвся й дали робыть свою роботу. Але пидмайстра ся уперта, понура мовчанька розлютыла ще бильше.

— Ты злодію, ты драбе, криминальнику, заразъ мени забирайся видсы!—крычавъ запинений пидмайстеръ, чымъ разъ бльжче надскакуючы до робитныка.

Я бачывъ, якъ понуре, нахылене надъ цеглою лице муляра чымъ разъ бильше червонило, мовъ жаромъ нальвалось. Винъ затысь зубы й мовчавъ.

— Чы маю стб разивъ до тебе говорыты, ты шыбенуку, голодрамче, розбійнику одынъ, га? Маршъ видсы, заразъ забирайся, бо скынуты важу!...

Робитныкъ очевыдякы боровся самъ зъ собою; лице його ажъ посынило. Въ вишци, не выпростовуючысь, пидвивъ трохы голову й звильна, зъ невымовною погордою въ кожнимъ звуци процидывъ:

— Хлопъ хлопомъ! Мудъ мудьомъ! Не дай, Боже, зъ хлопа пана!

Пидмайстеръ на хвылю немовъ застыгъ на мисци прытыхъ словахъ. Очеvyдно прымовка мулярева вразыла його въ саме боляче мисце: винъ бувъ зъ хлопського роду й теперь, ставшы „паномъ пидмайстромъ“, дуже встыдався свого походження. Тожъ по хвылевимъ остовпинню винъ выбухъ повною сылою пары.

— Такъ? Такъ ты до мене? Чекай же, я тоби покажу! Я тебе навчу! Маршъ!

Робитныкъ не рушався зъ мисця й робывъ свое.

— Забирайся, опрышку! Махай до сто бисивъ, бо велю полицая заклякаты!

Робитныкъ уперто ценъкавъ молоткомъ объ цеглу. Тоди пидмайстеръ прыскочывъ до нього, вырвавъ йому молотокъ зъ руки й шпурнувъ на вулицю. Розлюченый муляръ заскреготавъ зубамы й выпрямився.

— Хаме!—крягнувъ винъ,—якого ты биса до мене вчепився? Чого ты видъ мене хочешъ?

— А! такъ ты нахваляешся? — рекнувъ пидмайстеръ. — Гвалту! Гвалту! Розбійныкъ!

На той крикъ прыбигъ другой пидмайстеръ и обыдва сполученымы сыламы кынулысь на муляра. Той не опирався. Кулакы посыпалысь на його плечи; супроводженый стусанамы, нимый зъ лютосты й розпукы, винъ зійшовъ зъ рыштованя и взявъ на плечи свій мишокъ зъ начыпемъ.

Други робитныкы, що бачылы цилу ту справу, мовчы працювали похылепи надъ цеглою й закусючы губы. Нихто зъ выхъ не пыспувъ а ни слова.

— Масты хлопа лоемъ, а винъ смердыть глоемъ!—крякнувъ на видхиднимъ муляръ уже зъ вулицы. На лыци його ще разъ показалась сылувана насмишка, але въ очахъ ривночасно проты сонця заблыщала слезы.

— Лышь ты не йды на зломану голову, ты опрышку, Довбущуку поганый! — крякнувъ пидмайстеръ зъ муру й погрозывъ муляреви кулакомъ.

Другого дня я вставъ разо й выглянувъ кризь викно. На вулицы ще було тыхо. Робитныкы йно-що сходылыся „на фабрыку“. Я дуже зачудувався, побачывшы мижъ нумы прогнаного вчора муляра. Зацикавленый я почавъ дывытыся, що зъ того буде, якъ прыйде пидмайстеръ. Други робитныкы мало розмовлялы мижъ собою, а до видигнаного й зовсимъ ништо не пидходывъ,—винъ стоявъ зъ боку коло пареану.

Ажъ ось и пидмайстеръ надійшовъ, фукаючи чогось, якъ михъ ковальський. Винъ швидко озирнувъ робитникввъ; його гнивный поглядъ зупинився на прогнанимъ учора муляри.

— А ты, опрышку, зновъ тутъ? А ты чого тутъ? Хто тебе потребуе?

— Пане пидмайстеръ,—озывається робитникъ, пидступаючи два крокы, й середъ загальнои тыши чутно, якъ тремтыть його на-сылу здавлюваний голось,—пане пидмайстеръ, майте обачивне! Що я вамъ зробивъ? За що вы мене хлеба збавляете? Адже знаете, що теперь роботы ниде не найду, а дома...

— Маршъ ты мени, криминальська мордо!—ревнувъ пидмайстеръ, котрому выни не въ ладъ була покирлыва стать такъ, якъ учора уперта, понура мовчанка.

Муляръ звисывъ голову, взявъ пидъ пахву свій мишокъ зъ начиннемъ и пишовъ.

Цилый тыждень видтакъ що-рана я бачывъ ту саму сцену па вулици. Видигваний муляръ очевыдно не мигъ ниде найты роботы й що-рана прыходывъ просыты пидмайстра, щобъ його прыпявъ. Але пидмайстеръ бувъ твердый, якъ каминь. Нияки благанця, а пи закльнявця не порушувалы його, и чымъ бильшь муляръ гнувся та хылывся передъ нимъ, чымъ глыбше западалы въ голову його потускнеличи очи, тымъ гордише бадьорывся передъ нимъ пидмайстеръ, тымъ прыкрышымы та згирднишымы словамы ганьбывъ винъ бидолашнои робитника. А той, неборака, по кожнимъ видкази тилькы стыскавъ зубы, бравъ мовчки пидъ пахву свій мишокъ и втикавъ не оглядаючи, пемовъ боявся явонсь страшнои спокусы, що такъ и перла його до поганого дила.

Було то ввечери въ суботу. Нанпрасный дощъ захопывъ мене середъ вулици и я змушений бувъ схоронитыся до поблызького шывочку. Въ шывку не було никого; брудпа,

вохва свитлыця була ледве освичена одною лампою, що сумовыто гойдалася на стели, а за шыневасомъ *) дримала стара, товста жыдивка. Оглянувшыся по куткахъ, я—дыво дывне!—за однимъ столомъ побачывъ знайомого муляра поручъ изъ своимъ завзятымъ ворогомъ—пидмайстромъ. Передъ кожнымъ стояла шклянка пыва до половыны надпыта.

— Ну, дай намъ Боже, куме!—сказавъ муляръ, стукаючи своєю шклянкою въ пидмайстрову шклянку.

— Дай, Боже, й вамъ!—видповивъ той тономъ де-де лагиднишымъ, нижъ на вулицы коло роботы.

Мене зацичавыло се дывне товариство. Я казавъ соби даты шклянку пыва й сивъ далеко, у другимъ кинци свитлыци въ кутку за столомъ.

— Та що, куме,—говорывъ муляръ, выдымо змагаючыся на сылу й на свобидный тонъ,—не добре то, що ты такъ на мене завзявся, бигме не добре! За таке, куме, Богъ гнивається!

Говорачы се, винъ закалатавъ шклянкою объ стилъ и замовывъ ще дви шклянкы пыва.

— Та жъ ты, куме, знаешъ, що у мене дома, яка нужда! Не треба тоби й говорыты. Жинка слаба, заробыты не може, а тутъ я вже, зъ ласкы твоеи, цилый тыждень а ни о!... Та ще колы бъ то я самъ, то вже бъ чоловикъ якосъ терпывъ. А то, выдышъ, слаба жинка, та й ти бидни хробакы—вже ледве лазять, хлиба пыщать... Серце крається, куме,—бигме, що крається! Адже я имъ якийсь отець!

Пидмайстеръ слухавъ тои бесиды, похылывши голову й хытаючи нею, немовъ дримавъ. А колы жыдивка прынесла пыво, винъ першый узявъ шклянку, калатнувъ объ муляреву й сказавъ:

---

*) Одъ немецкого Schankfass—прылавокъ.

— На здоров'е твоеи живкы!

— Дай, Боже, щобы й ты не хорувавъ!—видмовивъ муляръ и надпивъ трохи свою шелянку. Видно було зъ його лица, якъ не охоче його уста тикалися напытку. Ахъ, може на нього пишовъ останній гришъ зъ позыченого передъ чотырма днямы гульдепа, що мавъ прохарчуваты цилу його нещасну родыну ажъ до липшыхъ дней, бо другого Богъ-знае чы де вдасться позычты! А теперъ винъ за останній гришъ узався гостыты свого ворога, щобы хочъ такъ його задобрыты!

— И ще жъ ты, куме коханий, зважъ таеъ на сумлинне, що я тобі такого зробывъ? Що въ злости я тобі сказавъ нечемне слово?... А ты жъ мени килько наговорывъ! Бигме, куме, не добре такъ кривдыты бидного чоловика!

Кумъ, выпывши пиво, зновъ схыливъ голову й хытавъ нею, немовъ дримавъ.

— Та вже,—заговорывъ несмило муляръ,—будь ласкавъ, у понедилокъ... тее... Самъ выдышь, куды бидному чоловикови дитыся? Хиба такы на ни гынуты зъ жинкою й дитымы?

— То що, скажешъ ще даты шелянку того шуму?—перреравъ його бесиду пидмайстеръ.

— А, и овшимъ, и овшимъ! Гей, ще шелянку пыва!

Жыдивка прынесла пиво, пидмайстеръ выпывъ його й обтеръ уста.

— Ну, та якъ же буде?—спытавъ тривожно муляръ, сылкуючысь узаты пидмайстра за руку й дывлячысь йому въ лице.

— А якъ буде?—видповивъ той холодно, встаючы и збираючыся до видходу.—Дякую тобі за пиво, а до работы въ понедилокъ не маешъ чого прыходыты,—я вже прынявъ другого. А втимъ,—си слова сказавъ уже коло самыхъ шынокыхъ дверей,—я таыхъ опрышеивъ, таыхъ шыбенывивъ, якъ ты, не потребую!

И підмайстеръ однимъ своимъ выби́гъ на вулицю й затриснувъ за собою шынкowi двери.

Нещасливый муляръ ставъ мовъ громомъ прыбтыи на ти слова.

Довгу хвилю стоявъ нерухомо, не знаючы запевно, що й думаты. Дали прокынувся. Якась дыга думеа блысла въ його голови. Винъ одною рукою пирвавъ стиль, за котрымъ сыдивъ, и якъ стій видломавъ видъ нього одну ногу, а вид-такъ замахнувъ видломаною ногою по шыневаси. Брязкъ, дренъвить, хрусть, врыкъ жыдивки, гамирь людей, що за-разъ поназбигалыся, крывъ полиціанта—все въ одной хвили зиллялося въ дыкый, оглушаючыи хоръ. За хвилю—нещасный муляръ опынывся середъ юрбы жыдивъ, що ажъ ревла та пыщала зъ гниву, и воны зъ велыкымъ рейвахомъ виддали „скаженого та биснуватого розбійныка“ въ руки полиціанта. Грызный сторожъ публычного безпеченства ухопывъ його за плечи й пхнувъ на-передъ себе. Побичъ полиціанта поволклася перелякана до смерты шынкварка, лышывши замясть себе другу якусь жыдивку въ шынку, а довола выхъ голосячы та верещачы, цила юрба жыдыкывъ и всякою вулычнои голоты повалыла до полиціи...

Иванъ Франко.

Кобзарь.

Я гравъ на весилли, я гравъ надъ труною,
Пидь стрихою гравъ и въ палаци;
Усихъ розважавъ я, добою жъ ничною
Прытулку не мавъ писля пращи.

Гожу всимъ бувало, писни такъ и ллються,
Въ самого жъ ни роду, ни хаты;
Дивчата ажъ плачуть, а хлопци сміються;
Хочъ тяжко, а треба спиваты.

Довештавь до-краю, що й сылы не стало,
Що й волосъ мій чорный биліе;
Багацько скризъ горя, та радощивъ мало...
Хто въ свити прыгорне, прыгріе?

Туманъ якыйсь въ очахъ, не слушають ноги,
Видъ кобзы легенькои гнуся;
Давно погубывъ я вси ридни дороги,
Не видаю—де опынюся.

Блукаю одынцемъ и вмру сыротою,
Безъ слизъ поховае чужына;
Нехай же положуть и кобзу зо мною,
Бо се—моя втиха едына.

Павло Грабовський.

„Наталка Полтавка“.

Сторинка зъ спомынивъ.

то не знае сіеи праматери украинського народнього театру?

Висимдесять лить „Наталку“ грають на сцени, висимдесять лить видъ неи віе молодистю, свижистю и вона такъ само мыла серцеви кожного освиченого й неосвиченого чоловика теперь, язь и въ часы свого народження.

Недавно (р. 1898) на Украини святкували столитній юбилей украинського пысьменства, що почалося трудамы славного и незабутнього автора „Наталки Полтавки“, першого поета украинського Ивана Петровыча Котляревського; незабаромъ у Полтави на вичный спомынъ йому буде поставлено пам'ятника,—и не забудеться им'я першого народнього поета нашого во-визы. Зъ поводу такого велького свята захотилося й мени побалакаты зъ землякамы, подилытыся зъ нымы усымъ тымъ, що вдячне сынове серце почуває до батька нашои украинськои драмы.

Згадки блискавкою прудкою проносяться передъ моиы очыма; въ пам'яти вырынають давни вражиння, що zostавылы тамъ на-визы глыбоки борозны, котрымы й теперь хожу, оручы ныву народнього театру своимъ поганенькымъ плужкомъ.

Чы жъ з'умію я все те высловыць, що хотилось бы сказаць—не знаю, а все такы не можу спынить бажання подытыся зь землякамы своїмы думкамы.

Висимдесять лить!... Мало не столитте „Наталку“ высталяють на сцени и аматоры, и справжњи актѳоры; я самъ трыдцять и тры рокы слухаю „Наталку“ и навить належду до выконавцывъ одного зь дѳевыхъ людей сіен славнои піесы—Возного...

Багато воды утекло въ море забуття въ протязи такого довгого часу, тысячи драматычныхъ піесъ спочывають вичнымъ сномъ, забути на-вѳы, а „Наталку“ вѳвчылы на пам'ять мало не вси слухачи, и часто мени прыходылось чуць, якъ въ театри, перше ніжъ актѳоръ скаже слова зь своєї роли, хто-небудь нервово йому проказуе дали, нѳбы суфлируе!...

Здавалось бы, й „Наталци“ пора спочыць, а вона безъ перестану лунае на сцени дѳивно-мылымы піснямы и буде лунаты довго-довго, бо вона жде свого настоящего слухача—селянына, для котрого й напысана...

„Наталку“ знае покы городянынь, а селянынь не знае навить и щѳ то за театрѳ, якъ не знавѳ сього висимдесять лить до сього часу Выборный, котрый пытае бувалого Петра: „Де, въ театри? Що жъ то таке: городѳ чы мѳстечко?“ Але буде часѳ, колы й селяне знатымутъ театрѳ, знатымутъ „Наталку“, и часѳ той мы повинни прыспшыты, змагаючысь зо всѳей сылы, щѳбъ засновать народни аудиторіи-театры хочъ по мѳстечкахъ та по велькыхъ селахъ. Таки аудиторіи-театры булы бѳ найкращымы пам'ятныкамы якъ Котляревському, такъ и тѳй интеллигенціи, котра въ основу свого жыття на земли положыть любовѳ до народу и працю за-для народнои освѳиты...

Яку бѳ корысть театрѳ зробывѳ на сели!.. Але не скоро те буде, щѳбъ село мало спроможныть бачыты „Наталку“.

Въ городи все е, щобъ розважить чоловіка, щобъ дати йому силу лекше щоденно працювати, дати яке-небудь моральне задоволення. На сели жъ панує тьма, и ніякихъ веселощивъ, радощивъ, розвагъ—нема. Сумъ якийсь обгортає въ сели, невымовно боляче ные серце, дивлячысь на сиру братію, що видъ ранньої зори до вечірньої працює, не маючи жадной втихи. Театръ на сели пом'ягчывъ бы суворе жытте, давъ бы хочъ трохи радощивъ та втихи середъ тієї тяжкої праці, видъ котрої ниміють руки, черствіють сердца... Велику заслугу передъ народомъ матимуть ти люде, чы земства, чы яки инши організації, котри заснують аудиторіи-театри по селахъ.

Певно знайдуться въ громади люде, котри скажуть, що народъ не зрозуміє театра и що ся розвага йому не буде до вподоби; взагали скажуть, що се—примха.

Що й казати! И шксла—примха, и добра одежа—примха, и пшенишний хлибъ—примха, и чай, и кофе... Безъ сыхъ примхъ обходитися селяне (бо мусять—черезъ свои злыдни!)—ну то звичайно, що вони обійдуться и безъ аудиторіи-театру. Але яка то велика помылка гадати, що те, безъ чого люде можуть иноди обходитися—не потрібне, зайвна!...

Городъ давно знає „Наталку“. За довго ще до засновання сучасного українського театру М. Л. Кропивницькимъ, „Наталка“ гралась мало не въ кожній труппи. Акторы звали „Наталку“—„кормылицею“, особливо на Украини.

Труппа Жураховського и Молотковського, що грала на Украини въ 50-хъ рокахъ, найбільшъ сприяла популярности „Наталки“ середъ громады. Труппа ся мала гарныхъ українськихъ акторивъ и, кримъ „Наталки“, вона выставляла пієсы Ващенко-Захарченка та Квитки Основ'яненка. Де-якихъ акторивъ изъ труппы Жураховського та Молотковського я знавъ тоди, якъ вони розійшлись по иншихъ труппахъ и тамъ

впливали на части выставки сіей славной піесы. Такъ стали грати „Наталку“ въ кожній труппи, бо скризь вона вабыла до театру слухача й давала антрепренерамъ добрый заробитокъ; слава „Наталки“ зъ кожнымъ рокомъ росла.

Ридко въ якій труппи не було одного-двохъ актѳоривъ, котри бъ не грали Возного або Выборного; решта—сяка-така. И отъ явъ тилькы заробитку нема, зборы поганеньки—а се бувало й буває частенько,—антрепренеръ починає вышукувать у свойй труппи Выборного, чы Возного, або хочъ и одну Наталку, абы поставыты сю популярну піесу, щобъ хочъ „зборъ узаты“... Поставыть „Наталку“—и повный зборъ! Поганенько грали, нигде правды диты, а люде охоче йшли до театру слухать любыму народню піесу—и задовольнялись. Теперь, колы народывся справжній украинськый театръ, колы репертуаръ поширився, громада стала такы вередлыва й часто перебендюе: и те не такъ, и друге не до речи... А въ ти давни часы людямъ радисно було слухать художній утвиръ, не зважаючи на выконанне.

Середъ усихъ видомыхъ мени актѳоривъ тыхъ часивъ найкращимы выконавцями были: Лютостанськый, Лавровъ, Матковськый, Михайловськый, Ольшанськый и Дрейсихъ (бувъ ще знаменытый Соляныкъ, але сього я не бачывъ); въ роли Наталки зосталась въ мойй пам’яти тилькы Янковська, а Терпелыха—Данылова. Такыхъ Терпелыхъ, явъ Данылова, я не бачывъ и доси. Не можна забуты николы, яе вона робыла вражинне писнеку: „Ой дочко, дочко“... И сама Данылова стара, и голосъ у неи старый та жалибный-жалибный!... Забудешъ, що се Данылова; думаешъ, що й справди Наталчына маты, Терпелыха стара, голосыть надъ своею долею важкою, и слезы покотяться тоби зъ очей... На превелькый жалъ, си актѳоры не грали разомъ въ одной труппи,—воны были роскыдани по рижныхъ труппахъ, и повного ансамблю „На-

талка“ перше николи не мала. Або одынь Возный, або Выборный, або така Терпелыха, явъ Данылова,—Наталка жъ часто не знала й мовы гараздъ, абы голосъ. И не дивлячысь на бракъ ансамблю, волю выставлялы „Наталку“,—театръ раз-у-разъ бувъ повный.

„Наталку“ часто гралы аматоры й дуже гарно гралы: инши зъ кращымъ ансамблемъ, нижъ справжни актёры.

Въ 60-хъ рокахъ на масляній въ Елисавети „Наталка“ выставлена була въ зали „дворянского собранія“ шість разъ: тры разы вдень и тры разы у-вечери, и за кожnymъ разомъ народу було такъ багато, що и протовпытыся важко. Въ пам’яти мойй ясно, мовъ живи, стоять: Терпелыха—Тарнавська, Наталка—Безрадецька, Петро—Новицький, Выборный—Тарнавський, Возный—Островерхый (зъ Полтавы), а Мыколу—забувъ хто гравъ,—мабуть, поганенько, то черезъ те й не вдержалось у пам’яти. Мени казали тоди, що Островерхый—найкращый Возный, що сю ролю винъ гравъ, удаючи зовсимъ славного Полтавського возного Старицького: поважно, сановито, безъ робленого комизму, добродушно й вельмы симпатично. И справди Островерхый-Возный и Тарнавський-Выборный робылы вельке вражинне. У-день гралы—„для прислуги“,—такъ було сказано и на афиши. Панивъ тоди въ городъ зйиздылося багато на такъ звани „ресурсы“, а прислугы у нихъ було въ ти часы тежъ дуже-дуже багато. На вечирню выставу я не змигъ попасты: одно—дорого (ложка 25 рубливъ, а кресла дешевше 2 рубливъ не було), а друге—билеты были розибрани на вси тры спектакли ще за довго до выставъ. А вдень цина за мисце коштувала тилькы 25 копійокъ, и отъ на сыхъ дешевыхъ выставахъ и я бувъ и бачывъ своимы очыма, якый впливъ „Наталка“ робыла на простый народъ: и радистъ, и горе, й слёзы Наталчыни были горемъ, слёзама та радоцама сіей залы, котра була набыта

панською прислугою, що тут забувала своє суворе похмуре житте...

Незабутни вражиння!..

Тужить Наталка за милою дружиною, що з нею розлучыты мусила через бидність коханця та погорду багатого перше батька. Покирно, з усмишкою на устахъ важко працуюе вона, трудамы рукъ своихъ годуючы стару матирь, и чотыри роки жеде свого коханого Петра. Наталка видказуе всимъ женахамъ, навить панови Возному „одризала такъ, що вдруге не прыстане“. Добра, розумна, „не-спесыва“, чыста якъ херувимъ, въ надіи на Бога, що винъ їи не оставыть, Наталка жеде того, хто одынь пануе надъ їи душею.

Лыха годына спобигла голубку...

Голуба нема чотыри роки, нема про його й висточкы, а маты тужыть, а маты вбывається, що дочка не хоче йты замижъ, що вона—стара, пиде въ могылу, й не доведеться їй побачыть едыну дытыну, едыну утиху свою въ чесному подружжї, середь мылыхъ дитокъ, а їи онукывъ.

Пидъ сылою матерыныхъ слызъ та докорывъ голубка схыляе свою головоньку и згожується йты замижъ за пана Возного.

Щобъ осушыть матерыни слезы й дати спокій старій, Наталка прыносить себе въ жертву.

Вона просыть Бога помогты їй забыты Петра й навернуты їи сердце до пана Возного, бо безъ сього чуда вона пропаца на-визы.

Ные дивоче сердце й выльвае свою журбу-тугу въ писни, влыче: „Прыйды, мылий, подывыся, яку терплю муку“, и тяжкый стогинъ вырывається зъ наболилои души выгукомъ: „За нелюбомъ колы буду, то мушу пропасти!“ Рыданямы глушыть вона той моральный прымуць, якый роблять надъ їи душею обставыны тяжкого жыття.

Але ось Наталку засватано за пана Вознаго.

Народни звычайи мидными кайданамы вже закували Наталку на-вики: вона подала рушныкы...

Въ сей ментъ вертається Петро.

И тутъ Наталчына душевна краса засяла яснымъ проминемъ, ии чысте, якъ крышталь, сердце воскресло; воно повне кохання до Петра; краса чыстои дивочои души могутно себе показуе: „А я на выкы твоя!“—говорыть Наталка Петрови.

Наталка смилыво, безъ ваганья, выступае на боротьбу зъ звычайамы, на боротьбу зъ матир'ю и зъ поважнымъ, багатымъ паномъ—своимъ женихомъ Вознымъ. И чуешъ усмыъ своимъ сердцемъ, що теперь вона порве наймидниши кайданы, що духъ ии не стерпыть а ни на хвылыну прымусу. „На-вики одрикаюсь видъ Петра и за Вознымъ николы не буду“,—остаточно говорыть Наталка.

Вси замовкы. Вси певни, що такъ и буде, якъ вона сказала.

Пидь впливомъ такои моральной сылы, женихъ ии Возный, бувшы зъ прыроды добрымъ и розумнымъ, не хоче сылывать Наталку йты за себе й видступається видъ своихъ правъ.

Наталка йде замижъ за Петра...

Вси ради, що такъ скинчылось, и душами своимы злываються зъ радощамы Наталкы й Петра.

Нехай злии одни плачуть,
Що недобре замышляють,
А Полтавци добре скачуть
И на зло другимъ гуляють!—

лунае останнимъ аккордомъ писня, и заслона впала, а прости слухачи довго ще не можуть отямытысь видъ тыхъ чаривныхъ сценъ, що пройшы у ихъ передъ очыма; довго

ще чуються розмовы, въ якихъ выльваються переповнени
вразинными души... Переслухуючы ти розмовы, бачышь, що
не примха театр, а справжня школа, котра навчає на все
добре й одвертає видъ лихого...

Дали Наталку гралы все частише й частише.

Звычайно, що ни аматоры, а ни поодиноки актёры въ
рижныхъ труппахъ не могли дати такого блискучого ансам-
блю, якимъ засяла славна труппа М. П. Старыцького вже въ
80-хъ рокахъ. М. К. Садовська (земля їй перомъ та вична
пам'ять!)—Наталка,—кращою видъ неи Наталки не було й
немає; знамении ныни артысты-художныкы: Кропывныцький—
Выборный, Саксаганський — Возный, Садовський — бурлака
Микола—задовольняли самыхъ суворыхъ крытыкивъ. Садов-
ський вытворивъ Мыколу-бурлаку въ реальный тыпъ, поста-
вивъ його нарівни зъ Вознымъ та Выборнымъ и давъ такий
выкинуный зразокъ, по котрому ныни вси сучасни актёры
грають. Петра найкраще выспивувавъ Мова.

Року 1886 ся труппа, бувшы вже пидъ орудою М. І.
Кропывныцького, грала 3 мисяци въ Петербурзи и мала тамъ
надзвычайный поспихъ, а тымъ часомъ „Наталку Полтавку“
выставлялы въ Петербурзи двадцять разъ!

На кожну выставу „Наталки Полтавки“ така сыла лю-
дей приходыла, що въ Кононивськимъ зали, де давала выставки
украинська труппа, не могли мистыться—не ставало билетивъ.

Столычна громада, що бачыла найбращи класычни утворы
цилого свита, тає само, якъ и провинціальна громада, була
зачарована...

Ой якъ болыть мое сердце,

А слёзы не лютяся,—

лунає спивъ Наталки въ Кононивськимъ зали, выклькаючы
зо дна души симпатіи и у старого дидугана, прыгадуючы
йому молоди лита, и у молодого юнака чы дивчыны, на

котрихъ свижемъ сердечнымъ подыхомъ молодого щырого
кохання віе видъ Наталки и пробужуе въ душахъ ихъ до-
вичню правду духовои красы.

Столычна громада въ двадцатый разъ слухала „Наталку“, любовалася нею й вынесла зъ театру въ двадцатый разъ те саме переконанне, яке висимдесять литъ уже выно-
сыть зъ театру провинціална громада:—Що то за краса—
щыре сердце украинської дивчины!

Багато е людей, що дывляться на „Наталку“, якъ на
сентыментальну піесу. Може воно й такъ, може вибъ та чер-
ствисть людська, що зростае зъ кожnymъ рокомъ, вбачають
туть сентыментальнисть,—може... Але те все не поменшае
красы и правды сіеи піесы,—красы и правды захованого въ
ій щырого чуття, и тымъ то „Наталка“ вже висимдесять
литъ чаруе й довго ще чаруватыме навить черстви души лю-
дей незалежно видъ ихъ воли.

Въ чому жъ ся сыла піесы, въ чому іи чаруюча душу краса?

Въ надзвычайній простоти, въ правди и, найголовнише,
въ любви автора до своего народу,—въ любви, котра изъ
серця Котляревського перейшла на его утвирь.

Не звысока дывыться Иванъ Петровычъ на свій народъ,
не высміюе його, а стоить поручъ зъ нымъ и, якъ худож-
ныкъ, злышысь въ єдыну плоть зъ народомъ, дае высокый
артыстычный утвирь, зразокъ народнои поезіи въ драматич-
ній форми.

Мырь праху твоему, щырый народолоубче! Не забудуть
тебе во-вики вдячни Украинци!... Проїде ще столитте, и
наши правнуки поставлять тобі въ Полтави кращого пам'ят-
ныка, нижъ той, на який мы спромоглыся!...

Иванъ Тобилевычъ.

18. III. 1898.
Хутирь Надежда.

До Далекой Царивны.

Зъ Рстана.

I.

Надъ вечерь.

Зъ гирь лягла на воду
Довга-довга тинь...
Сумъ плыве на сердце...
Тоскно... хочъ загынь...

Онъ чайкы кыгычуть,
Коло хвыль летять...
Ахъ, прыхыльну душу
Заразъ бы обнять...

Вранци подорижже—
То одна зъ утихъ.
Та надъ вечерь—краще
Вдома, у своихъ.

II.

Обняты биявкы, стыснуты чорнявкы
Та й такъ ихъ кохаты—не дывно!
А я—дакъ кохаю, кого—и не знаю:
Далеку Царивну.

Хто вирный для любкы, бо тыска ій руки
Та полу цилує,—се легко!
Не могу я й зриты, а буду любыты
Царивну—Далеку.

Бо се щось високе, бо се щось глыбоке:
Любыть, хочъ не люблять васъ ривно;
Надъ всякую миру кохаю я щыро
Далеку Царивну.

Любыть безъ надіи... ховаты лышь мріи...
Самисиньки мріи...—чы легко?!
Не мриты жъ—не жыты!—не кыну любыты
Царивну—Далеку.

А. Крымський.

Марійка.

Нарысь.

I.

ату, тату! Ты мени полагодышь мою ляльку? Вона поламала соби руки! Ты садь о-туть, та робы, а я буду дывытысь. Чуешь-бо, тату?— дзеленькотивъ веселый голосокъ маленькои Марійки, котра вже зраня, радіючи, що сььогодні батько не йде на службу, упадала коло нього й чеплялася то зъ тою, то зъ иншою выгадкою.

— Та заразъ, заразъ! — муркотивъ наче незадоволенный Михайло Корнієнко, зъ легкымъ осмихомъ поглядаючи па веселу, жваву дивчынку, рокивъ чотырбохъ, зъ блискучымы карымы очыма, гарненьку, якъ свижа вышнева ягідка, вбрапу рады свята въ пышне украинське вбранне.

— Ну, тату, та якъ ты довго!—щебетала Марійка.—Отъ хтось звонить! Одчыньть? Я одчыню!—И Марійка бигла пь передпокій, звиды вже заразъ зновъ лунавъ їи голосокъ:— А, се дядько Гнать! Мамо, мамо, дядько Гнать прыйшовъ!

И вона полышыла всихъ у хати, бигла до мамы, зновъ верталась до гостя, простягала до нього ручепята й, свитачы

павруги своимъ яснымъ дытячимъ осмихомъ та веселыми очыма, щось йому оповидала про свои ляльки та игрушки. На зустрічъ гостеви выходила Корнієпчыха й, витяючы його, гладыла голівку своєю допкы, що вже тымъ часомъ зтыхла й прытулылась до мамыной сукни. Гість, давній прыитель хазяина, увиходивъ у хату, и соби весело осмихаючысь на веселе прывитанне. Хазяи садовылы гостя на банапци, сидалы самы й почыналася жвава розмова, пересыпана сміхомъ, жартамы, спогадамы про минуле. А Марійка, умоствышысь влубочкомъ на мамыныхъ колиняхъ, и соби прыслухалася до розмовы, переводячы вари оченята зъ батькывъ на гостя. Хвылына—и вона вже зирвалася зъ мисця, побигла до дытячого покою, и вже звидты чуты було їй щеставпце до ляльокъ та до павкы.

А прыходывъ вечеръ, запалювалася груба—коло ненъ въ крисли сидала Корнієчыха, яка любила, не святачы свитла, дывытысь на полум'я, що палажкотило въ груби и то выдало перивпе, перерывчате свитло на стипы, столы й стильци, то зновъ оступалось передъ темрявою, котра закрывала вси куткы въ просторому покою. Довго сыдила Корнієчыха передъ вогнемъ; по їй замысленому облычю перебивавъ рожевий промивъ видъ полум'я, а їй думкы литалы далеко по-за межамы не то власного покою, а павить и миста, и часу,—десь тамъ, на Украини, въ давнихъ, дивочыхъ летахъ... И ось тыхенько пидходила до неї Марійка, зновъ, якъ въ кубельци, умощувалася на матерыныхъ колиняхъ, дывылась, якъ потроху палыво перегорало въ жаръ, полум'я помалу зныкало й груба свитылась тыхимъ, червонястымъ свитломъ. А мамына рука тыхенько гладыла Марійку по головци, и такъ їй чулось тепло, та солодко, та хороше... Куткы въ хати потроху темпылы, а зъ пыхъ потыхельку пидрадався до дытвы сонъ-дримота и обхоплювавъ їй своимы м'якымы обіймамы... Тыхо-

тыхо сыдила маты, боячысь поворухнутысь, щобъ не потривожиы донькы. Глыбока тыша панувала въ хати; далеко летилы думкы замысленой матери, и въ ии мрїяхъ выразно малявалася ии люба дытына—весела, гарна та втишна... „Чы буде жъ вона щаслыва?“ пытала себе Корніенчыха, сылкуючысь заглянуты въ таемвычу, невидому будуччыну. И все навругы наче злывалось въ одному почуванни тыхой прыязни до Марійкы; и зъ темныхъ кутыивъ, и зъ червонастого мыготиння жару наче неслысь бажання ий щаслывои доли. Але ось—тупотила чыясъ хода, въ хату вносылы свитло—и зачарованне зныкало...

II.

До Корніенкывъ завитало лыхо: Марійка тяжко заслабла. Уже зъ пив-року передъ сымъ вона перенесла инфлюенцу, та такъ и не одужала якъ следъ: якось засумувало дивчатко, стало погано йсты, зблидло, скухло... Прыходылы ликари, дывылысь, заспокоювали батькыивъ, що „ничого немає серъозного“, прыпысували якысь крапли та микстуры й видходылы. Але дытыни видъ тыхъ крапель не лекшало: все якось, навпаки, зменшалыся сылы, а дали почалася вибы пропасныця... Зновъ прыходылы ликари, зновъ заспокоювали батькыивъ: „въ неи трохы зъ серцемъ якось непевно, але ничого небезпечного, — ось нехай лышь прыймае отси крапли“...

„Серъозне“ й „небезпечне“ настало вже тоди, якъ Марійка стратыла пам'ять и лежала въ огневыци, зываючысь видъ корчывъ. Сьогодни бувъ видомый професоръ и сказавъ, що се—туберкулезъ мозку и що врепти нема жадной надїи. Якъ прыголомшени выслухалы сей прысудъ Корніенкы. Та думка, що мывоволи сама крадькома

заповзала въ сердце батькивъ и наче драгувала ихъ, часъ видъ часу нагадуючы про можливистъ страшного кинця Марійчыной хворобы,—ся думка теперь зовсимъ выразно й гостро заглянула имъ у вичи. — „Нема жадной надіи?“ — якъ не своими устами промовывъ Корніенко. — „Що-жь робыты!“ — прощаючысь говорывъ професоръ: „знаете, бувають выпадкы, колы наша наука безсыла“—и стыскаючы в-останне хазайську руку, винъ призвычайною жменею згорнувъ свою платню, торкнувся рукою до цилиндра и звыкъ за дверыма.

Марійка важко дыхала, роскынувшысь непрытомно на своему дытячому лижку. Маты сыдила поручъ на стильци й пыльно дывылась на схудле, пожовкле лычко дытны, зъ сухыми, запевлымы губамы и тьманымъ поглядомъ зъ на-пивъ закрытыхъ повикивъ. Пидійшовъ и Корніенко. Пыльно прыдывлялысь батькы до своей донькы, и якосъ чы ніяково, чы страшно було имъ подывытысь одно на одного, нибы вони боялысь прочытаты въ очахъ дружыны тяжку, докирлыву думку: „а що, не вберегли!“ И мымоволи вони почувалы, що въ сю хвилью межы ными росте явасъ холодна стинка, що потроху нибы видсуває ихъ одно видъ одного... Въ сусиднимъ покою велыкый годынныкъ пробывъ килька разивъ, наче вымовлявъ: „нема надіи, нема, нема, нема...“

А ще жъ недавно Марійка бигала—весела та втишна, звертаючы на себе загальну увагу, выклекаючы осмихъ навить на самыхъ похмурыхъ облыччяхъ. Ще жъ недавно, якъ дзвоникъ, лунавъ ін голосомъ по покояхъ... Та чы справди жъ недавно? Отже, здається, видъ того вже Богъ знае скыльки пролынуло часу,—таку високу й непорушну межу мижъ *сьогодни* и *очора* положило оте „нема надіи“. Чы думавъ же хто, що отсе маленьке створинне такъ недовго щебетатыме, що вже на його ясне жытте насувається темна, непроглядна хмара, яка незабаромъ зовсимъ прыкрые й рос-

топыть Марійку въ невидомій мли... И вже вона тутъ, та ~~дмра~~, вже вона поручъ зъ Марійкою, заглядае їй у вичи, ~~висше~~ зъ нею помалу жытте... И ничого не можна зробити: ще ~~вильма~~ часу—и *Марійки не буде!* На що жъ вона и з'яглася на свити, щобъ теперь роставуты, якъ першый недовгий снигъ, полышывшы по соби лышь спогады та слёзы?...

И Корніенчыха хутко пишла до свого лижка, впала лыцемъ на подушку й занимала въ надъ миру тяжкимъ гори. А батько все дывывся на доньку, що збирала себе въ далеку подорожъ, и велики крапли слёзъ котылися по його щокахъ. Марійка пашила вогнемъ и зъ засмаженихъ губокъ ии часами вырывався окрыкъ тяжкои, хочъ и несвидомои, муки...

III.

На двохъ складенихъ столыкахъ лежала Марійка, въ билому вбранню, въ билыхъ панчишкахъ на довгихъ, сухенькихъ ніжкахъ. Жовте, наче воскове, лычко, глыбоко запали, закрыти очки, склеплени, зсохли вустонькы; вся—велька, наче за си тыжни їй зразу прыбильшало у-двое и рокивъ, и зросту. Якъ лежала останни дни безъ пам'яты, такъ и видійшла, сама того не чуючы; згасла, якъ той каганчыкъ, що въ йому вже давно не було лою, але вогныкъ все блымавъ, черезъ сылу борючыся зъ обступаючою питьмою: останній подыхъ—и питьма подолала...

Въ передпокою раз-у-разъ дзеленькотыть дзвоныкъ, видмыкаються двери, увиходять люде, щось шепочуть межы собою й до хазяина, що зустричае ихъ на порози. То сходяться родычи й прыатели Корніенкывъ на панахыду. Ось забубонили чысь груби голосы—и въ кимнату увійшлы духовни. Почався клопитъ лаштування потрібныхъ для панахыды дрибныцъ: высокый, зъ розкудовченимъ волоссямъ дыяконъ розды-

мае жаръ у кадлы, хутко махаючы нымъ попередъ себе; псаломщыкъ зряуе мотузкою кнльа квиточокъ замистъ кропыла, наливае свяченой воды въ мысочку; батюшка убирається въ свои рызкы. Все готове. Почалысь переспивы церковныкывъ. Гости, въ чорныхъ сурдутахъ та сукняхъ, дедолы хрестячысь, стоялы на-окола. Корніенчыха, якъ мармурова статуя, стояла обичъ, не зводячы очей зъ того, що вчора було їи дытыною. Позадъ усихъ стоявъ батько, блидый, похмурый, зъ гиркымъ выразомъ зморшкывъ коло стыснутыхъ губывъ.

— „Уповой Господи душу младенца...“ лунало въ кимнатахъ, и сывый дымъ прозорчатымы пасмамы зывався въ повітри, покы батюшка обходывъ зъ поклонамы, махаючы кадломъ, округъ Марійкы. А вона лежала недвижно, зъ якоюсь задумою на лычку. „И чудни-бо вы, доросли люде!—наче говорило воно:—чого вы клопочетесь? Вы за свое жытте заплымы себе брудомъ, яеъ зналы—и вы просыте Бога за мою душу?! Просылы бъ краще мене, щобъ я тамъ за васъ поклоталась...“—Але стари, бородати, сыви, та лыси Марійчыни гости не розумлы того, що говорило имъ їи облычче, й доводылы до кинця свои, не потрибни їй, обов'язкы....

Скынчылась панахыда, и гости загомонилы голоснише; де-хто роспытувавъ Корніенка, якъ и видъ чого дытына вмерла, а винъ въ двадцатый разъ понуро оповидавъ ту жъ саму сумпу исторію. Гости хыталы головами, высловлювалы свій жалъ, мицно стыскалы хазяинову руку и по-троху видходылы, поспишаючысь до своихъ канцелярій и департаментывъ. Пишылы до-дому и церковныкы, зъ панахыднымы прыладамы пидъ пахвамы, жваво розмовляючы то про свои справы, то про гарне вражинне, яке зробывъ на выхъ, прощаючысь, батько небижкы.... Якусь особлыву бадьористъ почувалы въ соби си люде, що росходылысь зъ панахыды, наче радлы, що воны ще жы-

вуть и будуть жыты... де-хто, выходячы, кыдавъ останній поглядъ на Марійку. А вона спокійнымъ выразомъ своего личка наче хотила высловыты задоволенне, що їи жытте перетялося въ самимъ початку...

IV.

Въ широку, хочъ низеньку, деревяну церкву городського кладовища все прыбували люде: скоро мала початысь заупокойна одправа для сьогодняшныхъ небижчыкывъ. Одну за одною вносили у церкву труны, вельки й маленьки. Церковни сторожи, въ старыхъ засмальцьованыхъ довгихъ либеріяхъ бигали по церкві, становыли въ рядъ ослоны й помосты, а на нихъ складали нови та нови труны. Килькы маленькыхъ труночокъ стояло поручъ на одному широкому ослони. Коло трунъ купылыся родычи и знайоми покійныкывъ, чекаючы останньої жыттьовой подіи, въ якій мерци малы взяти спилну участь зъ живыми...

Тутъ булы и Корніенкы, й коло ихъ невеличча купка близькыхъ людей. Пани Корніенкова ще дома, якъ прощалась зъ донькою передъ выносомъ, наче прокынулась зъ своего прыголомшення, але воно розійшлося глыбокымъ пароксызмомъ рыданна, яке й доси, пидіймаючысь десь зъ самого дна души, надрывало всю їи истоту своїми прыпадками. Ось пидійшовъ и старый Корніенко, що все клопотався зъ выконаннемъ тыхъ умовъ, якымы обставлено фіналь людського жытти,— тыхъ умовъ, яки прымусыли наше селянство, зъ його звычайнымы реалистычнымы поглядами, выробыты про смерть близькыхъ людей страшне прыслив'я: „не такъ шкода, якъ невыгода“... Зъ могылкою все було выкинчене ще вчора; сьогодни Корніенко здобувъ дозвиль полиціи поховаты Марійку,

а отсе—купивъ у церкви „вѣнчикъ“ зъ святымы словами, безъ якого на той свить никого не пускають...

Почалася служба. Почесни прихожане—въ вельмыхъ и малыхъ трунахъ—поважно лежалы, байдужни до того клопоту, зъ явымъ коло ныхъ метушылыся жыви люде. Часамы кризь сыльный запахъ ладану тонвою течійкою розходывся по церкви другой духъ, який свидчывъ, що й природа не хоче звертаты увагы на людськи выгады и навить у церкви робить свое дило... А навкругы, наче на велькому ярмарку, товпылыся люде, зъ яыхъ бильшисть тежъ була думканы далеко видъ кладовыща. „Жывыи живе гадае“—и воны, терпелыво выстоючы свій обов'язоувъ, певне, въ думкахъ провадылы свои власни жыттьови справы й рахункы. Лышь тамъ, коло маленыхъ труночокъ, цилкомъ панувала Смерть. Лышь маты, що втратыла дытynu, не може „гадаты про живе“, бо все ии жытте на той часъ сховане зъ дорогомъ тиломъ пидъ виво. И зъ той купкы все выныкало часамы урывчате, спазматычне рыданне Корниенчыхы, стыхаючы дали пидъ впливомъ зверхнихъ вражинь церковной службы, покы зновъ гостра думка про втрату не пронызувала, якъ ножемъ, матерыного сердца...

А тымъ часомъ, помижъ метушиннемъ людського натовпу, можна було постерегты не тилькы думы „про живе“, а навить и справжне практичне жытте, зъ його найважншыимъ питаннемъ—про шматокъ хлиба. Тутъ ишла жвава коммерція „нематеріальнымъ“ крамомъ, яка ще бильше нагадувала про велькый ярмарокъ. Отъ промижъ людомъ сновыгають спивакы зъ церковного хору, пидходячы до родычывъ, що замовылы своимъ покійныкамъ окрему видправу, и досыть настырливо намагаються зъ своимы послугамы—одспиваты службу гуртомъ. Коло выходу купчатыся обидрани старци и старчыхы, простягаючы руки до всякого, хто входывъ до церкви

чы выходывъ зъ неі, и сыжуючысь надаты жалібный выразъ своимъ хыжымъ поглядамъ и зануженымъ видъ піяцтва облыччямъ. Врешти, зъ кожного куточка выглядала та чы інша коммерція и вси дрибныци поважнай й сумной справы останнього прощання зъ покійныкамы малы тутъ свій перекладъ на грошову мову. Ся заупокійна служба „оптомъ“ для гурту покійныкывъ и „вроздробъ“, „по особлывому замовленню“, си хыжи спивци и старци, що нышпорять очыма по церквы за пожывою,—все се было у вичи своимъ крамарськымъ духомъ, якый, здавалось, расходывся по церквы разомъ зъ кадильнымъ дымомъ. Лышь дывна ричъ—въ симъ ярмарку и крамари, й старци были чогось далеко нахабниши, нижъ на звычайнымъ торгу,—може тымъ, що туды люде ходять по охоти, а сюды ихъ загнала велька прынуда—смерть... „Жывый жыве гадае“... Але чого жъ се „жыве“—таке гыдце та ничемне?...

V.

Служба сбинчылась. Родычи, хапаючысь, почалы розбираты й выносыты зъ церквы своихъ покійныкывъ. По церквы розлывся плачь останного прощання найблызшыхъ людей зъ дорогымы тиламы. Пидійшлы й Корніенки до своєї Марійкы. Пыльно вдывлявся батько в-останне въ рысы донькы, потимъ поцилувавъ іі въ жовтый лобыкъ и оступывся, даючы місце жинци. А вона ледве здержувала рыдання; часте, перерывчасте дыханне, закушени губы, скривлений спазмою выдъ зъ выразомъ якагось чудного напруженого осмиху—все выявляло тяжкый и непевный іі настрій. Хвылына—и сыла, що здержувала се напруженне, увирвалась. Зъ пронызуючымъ скрыеомъ бынулась маты на домовынку, обхопыла іі рукамы и въ истеричному напади былася объ іі край головою...

Закрылы Марійку вико́мъ и понесли до земляной хаты. Потрусывшы на домовыну землею, батюшка вернувся до церкви, и упорядувалы Марійку на новимъ казайстви вже сами близькии люде. Хутко насыпали копачи могилку, обривняли лопатамы й поставылы билого деревяного хреста зъ коротенькымъ напысомъ: „Марія Корніенко, 1897 † 1901.“

Невельчкымы купцамы росходылыся видъ могилкы Марійчыни гости. По доріжкахъ гробовыща ныкалы старци й старчыкы, выспивуючы свое настырлыве: „за упокой родителей, Христа ради...“ За воритьмы гробовыща, по обидва боки дороги, роскынулыся вже справжни крамарни, зъ винцамы, хрестамы, пам'ятныцамы, готовымы цементовымы могилкамы и всима выробамы того велыкого, цилкомъ самостійного промыслу, що вырися роскишнымъ будякомъ побичь протоптаного Смертею шляху... Тыхо йшлы Корніенкы й ихъ родычи поміжъ тымы крамарнямы, все дали й дали видходячы видъ того, що полышыла по соби Марійка... Наче зирка падуча, блыснула вона кризь земну атмосферу й зныкла въ невидомій темряви, зъ якои й вышла... Лышь въ пам'яти людськый зосталось вражинне блысучого ии слиду, та й те помалу зблидне й зныкне, якъ и всяке людське вражинне...

Павло Смутонъ.

Козаки.

Поэма.

Прологъ.

Рй у-ранци изъ туману
Зъ гырла тыхого Лыману,
Тилькы зори гаснуть стали,
Въ сыне море вылиталы
На шыроке погуляння,
На кривавее буянне
То не соколы завзяти—
Нызови орлы крылати.

Розступивсь Лыманъ бокамы,
Море вкрылось байдакамы.

А вже день ясный свитае,
Сыне море оживае.
Гей ты, витре, де подився?
А чы ты ще не зигрився?
Подмухны жъ на сыне море,
Пиднимы на йому горы:
Хай засяе, хай заграе,
Козакивъ поколыхае!

Ропускае витерь крыла,—
Море хвыля все покрыла.

Пидь човнамы сыне грае,
Витерь парусы здймае;
Нибы чайкы прудкокрыли,
Байдакы летяць по хвыли...
Гей, турчыне, годи спаты.
Уставай гостей витаты,
Пывомъ-медомъ частуваты,
Срибломъ-злотомъ надиляты!...

I.

Надъ моремъ горы повставалы,
Шпылямы въ небо пиднялысь,
И ихъ розлоги перевалы
Лисамы сыними вдяглысь.
А тамъ, де море пидступыло
До темныхъ лису берегивъ,
И скели де дарма точыло
Зъ недовидомыхъ намъ викивъ,—
Турецьке мисто оселылось
И все поморре перекрылось
Середъ провалливъ та садивъ
Зубцямы билымы домивъ.
Надъ нымъ здймаються мечети,
И на высокимъ минарети
Що-ранку й вечора мулла
Намазъ выгукуе. Й хвала
Що-дня видъ тысячь правовирныхъ
Згучыть Аллахови у мырныхъ
Серцяхъ народа. И летыть
До вирного його пророка
Мольба народова шырока.
Що-дня хвалу йому шумыть
И сыне море необмирне,

И безтурботно тамъ иде
Жытте людей сонлыво-мырне,
Нудне, порожне и блиде.
Отто—Сынопъ. Соби не знае
Нигде винъ заздрыхъ ворогивъ
И тилькы зъ жахомъ пам'ятае
Страшни гостыны козакивъ.

До моря сонце доплывае
И тыхымъ сявовомъ своимъ
Сынопъ зубчастый залывае,
Немовъ прощаючыся зъ нымъ.
Ляглы вечирни довги тини
Геть видъ будынкивъ кам'яныхъ,
И срибне лысте на маслыни
Уже потъмылося у ихъ.
И тилькы горди кыпарысы
Стоять высоки и ясни,
И ихъ верхивъ стримчасти рысы
Горять въ вечирньому огни.
Кинець важкій денній роботи;
Сповнять намазъ гука мулла.
Кинець и пращи, и турботи,
Спочынокъ всимъ дае Алла.
Въ садахъ заходе прохолода,
Вже скоро выпадє роса;
Але на ранокъ—непогода,
Бо грають жаромъ небеса.
Червони сонце кыда спыци,
Весь захидъ въ заграви жахтыть,
И тыхе море въ багряныци
Немовъ у полом'и тремтыть.

Зъ садивъ робитныкы до-дому
Идутъ спочынуты вночи,
Та хити щось нема никому
Писень спиваты, идучы.

заповзала въ сердце батькивъ и наче дратувала ихъ, часъ видъ часу нагадуючы про можливисть страшного винця Марійчынной хворобы,—ся думка теперъ зовсимъ выразно й гостро заглянула имъ у вичи. — „Нема жадной наді?“ — якъ не своими устами промовывъ Корніенко. — „Що-жъ робыты!“ — прощаючысь говорывъ професоръ: „знаете, бувають випадкы, колы наша наука безсыла“—и стыскаючы в-останне хазайську руку, винъ привычаеюю жменею згорнувъ свою платню, торкнувся рукою до цилиндра и зныкъ за дверыма.

Марійка важко дыхала, роскынувшысь непрытомно на своему дытячому лижку. Маты сыдила поручъ на стильци й пыльно дывылась на схудле, пожовгле лычко дытныны, зъ сухыми, запеклымы губамы и тьянымъ поглядомъ зъ на-пивъ закрытыхъ повикивъ. Пидійшовъ и Корніенко. Пыльно прыдывлялысь батькы до своей донькы, и якосъ чы ніяково, чы страшно було имъ подывытысь одно на одного, нобы вони боялысь прочытаты въ очахъ дружыны тяжку, докирльву думку: „а що, не вберегли!“ И мымоволи вони почувалы, що въ сю хвилью межы ными росте яеасъ холодна стинка, що потроху нобы видсувае ихъ одно видъ одного... Въ сусиднымъ покою великый годынныкъ пробывъ килька разивъ, наче вымовлявъ: „нема наді, нема, нема, нема...“

А ще жъ недавно Марійка бигала—весела та втишна, звертаючы на себе загальну увагу, выкликаючы осмихъ навить на самыхъ похмурыхъ облычяхъ. Ще жъ недавно, якъ дзвоникъ, лунавъ їи голосокъ по покояхъ... Та чы справди жъ недавно? Отже, здається, видъ того вже Богъ знае скількы пролынуло часу,—таку високу й непорушну межу мижъ *сьогодни* и *очора* положило оте „нема наді“. Чы думавъ же хто, що отсе маленьке створинне такъ недовго щebetатыме, що вже на його ясне жытте насувається темна, непроглядна хмара, яка негабаромъ зовсимъ прыкрые й рос-

топыть Марійку въ невидомій мли... И вже вона тутъ, та ~~жмара~~, вже вона поручъ зъ Марійкою, заглядае ій у вичи, ~~выскае~~ зъ нею помалу жытте... И ничого не можна зробыты: ще ~~Вильда~~ часу—и *Марійки не буде!* На що жъ вона и зъяглядае на свити, щобъ теперь роставуты, якъ першый недовгый снигъ, полышывшы по соби лышь спогады та слъозы?...

И Корніенчыха хутко пишла до своего лижка, впала лицемъ на подушку й занимала въ надъ миру тяжкимъ гори. А батько все дывывся на доньку, що збирала себе въ далеку подорожъ, и велики крапли слъозъ котылися по його щокахъ. Марійка пашила вогнемъ и зъ засмаженихъ губокъ ии часамы вырывався окрыкъ тяжкои, хочъ и несвидомои, мукы...

III.

На двоухъ складенихъ столыкахъ лежала Марійка, въ билому вбранню, въ билихъ панчишкахъ на довгыхъ, сухенькихъ нижкахъ. Жовте, наче воскове, лычко, глыбоко запали, закрыти очки, склеплены, зсохли вустонькы; вся—велька, наче за си тыжни ій зразу прыбильшало у-двое и рокивъ, и зросту. Якъ лежала останни дни безъ пам'яты, такъ и видійшла, сама того не чуючы; згасла, якъ той каганчыкъ, що въ йому вже давно не було лою, але вогныкъ все блымавъ, черезъ сылу борючыся зъ обступаючою питьмою: останній подыхъ—и питьма подолала...

Въ передпокою раз-у-разъ дзеленькотыть дзвоныкъ, видмыкаються двери, увиходять люде, щось шепочуть межы собою й до хазяина, що зустрічае ихъ на порози. То сходяться родычи й прыатели Корніенкывъ на панахыду. Ось забубонили чысь груби голоса—и въ кымнату увійшли духовни. Почався клопоть лаштування потрібныхъ для панахыды дрибныцъ: высокый, зъ розбудовченимъ волоссямъ дыяконъ розды-

мае жарь у кадыли, хутко махаючы нымъ попередь себе; псаломщыкъ звязуе мотузкою вилька квиточокъ замість кропыла, наливае свяченой воды въ мысочбу; батюшка убирається въ свои рызы. Все готове. Почалысь переспивы церковныивъ. Гости, въ чорныхъ сурдутахъ та сукняхъ, деколы хрестячысь, стоялы на-окола. Корніенчыха, якъ мармурова статуя, стояла обичъ, не зводячы очей зъ того, що вчора було їи дыткою. Позадъ усихъ стоявъ батько, блідый, похмурый, зъ гиркымъ выразомъ зморшкивъ коло стиснутыхъ губивъ.

— „Упокой Господи душу младенца...“ лунало въ кимнатахъ, и сывий дымъ прозорчатый пасмамы звывався въ повітри, помы батюшка обходивъ зъ поклонамы, махаючы кадломъ, округъ Марійкы. А вона лежала недвижно, зъ якоюсь задумою на лычку. „И чудни-бо вы, доросли люде!—наче говорыло воно:—чого вы клопочетесь? Вы за свое жытте запламыли себе брудомъ, якъ знали—и вы просыте Бога за мсю душу?! Просылы бъ краще мене, щобъ я тамъ за васъ поклопоталась...“—Але стари, бородати, сыви, та лыси Марійчыни гости не розумлы того, що говорыло имъ їи облычче, й доводылы до кинця свои, не потрибни їй, обов'язкы....

Свинчылась панахыда, и гости загомонилы голоснише; де-хто роспытувавъ Корніенка, якъ и видъ чого дытына вмерла, а винъ въ двадцатый разъ понуро оповидавъ ту жъ саму сумпу исторію. Гости хыталы головами, высловлювалы свій жалъ, мицно стыскалы хазяинову руку и по-троху видходылы, поспышаючысь до своихъ канцеларій и департаментивъ. Пишлы до-дому и церковныкы, зъ панахыдымы прыладамы пидъ пахвамы, жваво розмовляючы то про свои справы, то про гарне вражинне, яке зробивъ на нихъ, прощаючысь, батько небижкы.... Якусь особлыву бадьористъ почувалы въ соби си люде, що рсходылыся зъ панахыды, наче радилы, що вони ще жы-

вуть и будуть жыты... де-хто, выходячы, кыдавъ останній поглядъ на Марійку. А вона спокійнымъ выразомъ своего лычка наче хотила высловыты задоволенне, що їи жытте перетялося въ самимъ початку...

IV.

Въ широку, хочъ низеньку, деревяну церкву городського кладовища все прыбували люде: скоро мала початысь зауспокойна одправа для сьгодняшныхъ небижчыкывъ. Одну за одною вносили у церкву труны, вельки й маленьки. Церковни сторожи, въ старыхъ засмальцьованыхъ довгихъ либеріяхъ бигали по церкви, становыли въ рядъ ослоны й помосты, а на нихъ складали нови та нови труны. Килькы маленькихъ труночокъ стояло поручъ на одному широкому ослони. Коло трунъ купылися родычи и знайоми покойныкывъ, чекаючи останньої жыттьовой подіи, въ якій мерци малы взяты спильну участь зъ жывымы...

Тутъ булы и Корніенкы, й коло ихъ невеличка купка близькыхъ людей. Пани Корніенкова ще дома, якъ прощалась зъ донькою передъ выносомъ, наче прокынулась зъ своего прыголомшення, але воно розійшлося глыбокымъ пароксызмомъ рыданья, яке й доси, пидіймаючысь десь зъ самого дна души, надрывало всю їи истоту своимы прыпадками. Ось пидійшовъ и старий Корніенко, що все клопотався зъ выконаннемъ тыхъ умовъ, якымы обставлено фіналь людського жытти,— тыхъ умовъ, яки примусыли наше селянство, зъ його звычайнымы реалистычнымы поглядами, выробыты про смерть близькыхъ людей страшне прыслив'я: „не такъ шкода, якъ невыгода“... Зъ могылкою все було выкинчене ще вчора; сьгодні Корніенко здобувъ дозвиль полиціи поховаты Марійку,

а отсе—купывъ у церкви „вѣнчикъ“ зъ святымы словами, безъ якого на той свить никого не пускають...

Почалася служба. Почесни прихожане—въ велькыхъ и малыхъ трунахъ—поважно лежалы, байдужни до того клопоту, зъ явымъ коло ныхъ метушылыся живи люде. Часамы кризь сыльный запахъ ладану тонкою течійкою розходывся по церкви другой духъ, якый свидчывъ, що й природа не хоче звертаты увагы на людсьби выгады и навить у церкви робить свое дило... А навкругы, наче на велькому ярмарку, товпылыся люде, зъ якыхъ бильшисть тежъ була думкамы далеко видъ кладовыща. „Жывый живе гадае“—и воны, терпелыво выстоючы свій обов'язокъ, певне, въ думкахъ провадылы свои власни жыттьовни справы й рахункы. Лышь тамъ, коло маленькыхъ труночокъ, цилкомъ панувала Смерть. Лышь маты, що втратыла дытynu, не може „гадаты про живе“, бо все ии жытте на той часъ сховане зъ дорогымъ тиломъ пидъ виво. И зъ той купы все выныкало часамы урывчате, спазматычне рыданне Корніенчыхы, стыхаючы дали пидъ впливомъ зверхнихъ вражинь церковной службы, покы зновъ гостра думка про втрату не пронызувала, якъ ножемъ, матерыного сердца...

А тымъ часомъ, помижъ метушиннемъ людського натовпу, можна було постерегты не тильбы думкы „про живе“, а навить и справжне практичне жытте, зъ його найважншыимъ пытаннемъ—про шматовъ хлиба. Тутъ ишла жвава коммерція „нематеріальнымъ“ крамомъ, яка ще бильше нагадувала про велькый ярмарокъ. Отъ промижъ людомъ сновыгають спивакы зъ церковного хору, пидходячы до родычывъ, що замовылы своимъ покойныкамъ окрему видираву, и досыть настырливо намагаються зъ своимы послугама—одспиваты службу гуртомъ. Коло выходу купчаться обидрани старци и старчыхы, простягаючы руки до всякого, хто входывъ до церкви

чы выходывъ зъ неи, и сылкуючысь надаты жалібный выразъ своимъ хыжымъ поглядамъ и зануженымъ видъ піяцтва облыччямъ. Врешти, зъ кожного куточка выглядала та чы інша коммерція и вси дрибныци поважной й сумной справы останнього прощання зъ покійныкамы малы тутъ свій перекладъ на грошову мову. Ся заупокійна служба „оптомъ“ для гурту покійныкывъ и „вроздробъ“, „по особлывому замовленню“, си хыжи спивци и старци, що нышпорять очыма по церевы за побывою,—все се было у вичи своимъ крамарськымъ духомъ, якый, здавалось, росходывся по церевы разомъ зъ кадильнымъ дымомъ. Лышь дывна ричъ—въ симъ ярмарку и крамары, й старци булы чогось далеко нахабнишы, нижь на звычайнымъ торгу,—може тымъ, що туды люде ходять по охоти, а сюды ихъ загнала велыка прынуда—смерть... „Жывый жыве гадае“... Але чого жъ се „жыве“—таке гыдке та никчемне?...

V.

Служба скынчылась. Родычи, хапаючысь, почалы розбираты й выносыты зъ церевы своихъ покійныкывъ. По церевы розлывся плачъ останного прощання найблызшихъ людей зъ дорогоймы тиламы. Пидійшы й Корніенки до своен Марійкы. Пыльно вдывлявся батько в-останне въ рысы донькы, потимъ поцилувавъ ии въ жовтый лобыкъ и оступывся, даючы мисце жинци. А вона ледве здержувала рыданна; часте, перерывчасте дыханне, закушени губы, скривлений спазмою видъ зъ выразомъ якагось чудного напруженого осмиху—все выявляло тяжкый и непевный ии настрій. Хвылына—и сыла, що здержувала се напруженне, увирвалась. Зъ пронызуючымъ скрыкомъ кынулась маты на домовынку, обхопыла ии рукамы и въ истеричному напади былася объ ии край головою...

Закрылы Марійку вѣкомъ и понесли до земляной хаты. Потрусывшы на домовну землю, батюшка вернулся до церкви, и упорядкували Марійку на новимъ хазайстви вже сами близьки люде. Хутко насыпали копачи могилку, обривняли лопатамы й поставылы бѣлого деревяного хреста зъ коротенькымъ напысомъ: „Марія Корніенко, 1897 † 1901.“

Невельчымы купкамы росходмысы видъ могылы Марійчыни гости. По доріжкахъ гробовыща нывали старци й старчыкы, выпивуючы свое настырлыве: „за упокой родителей, Христа ради...“ За воритымы гробовыща, по обыдва боки дороги, роскынулысь вже справжни крамарни, зъ винкамы, хрестамы, пам'ятныцамы, готовымы цементовымы могылкамы и всима выробамы того велыкого, цѣлкомъ самостійного промыслу, що вырись роскишнымъ будякомъ побичъ протоптаного Смертею шляху... Тыхо йшылы Корніенкѣ й ихъ родычи помижъ тымы крамарнямы, все дали й дали видходячы видъ того, що польшыла по соби Марійка... Наче зирва падуча, блыснула вона кризь земну атмосферу й зныкла въ невидомій темряви, зъ якои й вышла... Лышь въ пам'яти людськѣй зосталось вражинне блыскачого іи слиду, та й те помалу зблдне й зныкне, якъ и всяке людське вражинне...

Павло Смутокъ.

Козаки.

Поэма.

Прологъ.

Рй у-ранци изъ туману
Зъ гырла тыхого Лыману,
Тилькы зори гаснуть стали,
Въ сыне море вылиталы
На шыроке погулянне,
На кривавее буянне
То не соколы завзяти—
Нызови орлы крылати.

Розступивсь Лыманъ бокамы,
Море вкрылось байдакамы.

А вже день ясный свитае,
Сыне море оживае.
Гей ты, витре, де подився?
А чы ты ще не зигрився?
Подмухны жъ на сыне море,
Пидними на йому горы:
Хай засяе, хай заграе,
Козакивъ поколыхае!

Роспускае витерь крыла,—
Море хвыля все покрыла.

Пидь човнамы сыне грае,
Витерь парусы здймае;
Нибы чайкы прудкокрыли,
Байдакы летять по хвыли...
Гей, турчыне, годи спаты.
Уставай гостей витаты,
Пывомъ-медомъ частуваты,
Срибломъ-злотомъ надиляты!...

I.

Надъ моремъ горы повставалы,
Шпылямы въ небо пидняльсь,
И ихъ розлоги перевалы
Лисамы сыними вдягльсь.
А тамъ, де море пидступыло
До темныхъ лису берегивъ,
И скели де дарма точыло
Зъ недовидомыхъ намъ викивъ,—
Турецьке мисто оселылось
И все поморре перекрылось
Середъ провалливъ та садивъ
Зубцямы билымы домивъ.
Надъ нымъ здймаються мечети,
И на высокимъ минарети
Що-ранку й вечора мулла
Намазъ выгукуюе. Й хвала
Що-дня видъ тысячь правовирныхъ
Згучыть Аллахови у мырныхъ
Серцяхъ народа. И летыть
До вирного його пророка
Мольба народово шырока.
Що-дня хвалу йому шумыть
И сыне море необмирне,

И безтурботно тамъ иде
Жытте людей сонлыво-мырне,
Нудне, порожне и блиде.
Отто—Сынопъ. Соби не знае
Нигде винъ заздрыхъ ворогивъ
И тилькы зъ жахомъ пам'ятае
Страшни гостыны козакивъ.

До моря сонце доплывае
И тихымъ сяевомъ своимъ
Сынопъ зубчастый залывае,
Немовъ прощаючыся зъ нымъ.
Ляглы вечирни довги тини
Геть видъ будынкивъ кам'яныхъ,
И срибне лысте на маслыни
Уже потьмылося у ихъ.
И тилькы горди кыпарысы
Стоять высоки и ясни,
И ихъ верхивъ стримчасти рысы
Горять въ вечирньому огни.
Кинець важкій денній работи;
Сповнять намазъ гука мулла.
Кинець и пращи, и турботи,
Спoczynокъ всимъ дае Алла.
Въ садахъ заходе прохолода,
Вже скоро выпадє роса;
Але на ранокъ—непогода,
Бо грають жаромъ небеса.
Червони сонце кыда спыщи,
Весь захидъ въ заграви жахтыть,
И тихе море въ багрянщи
Немовъ у полом'и тремтыть.

Зъ садивъ робитныкы до-дому
Идутъ спочынуты вночи,
Та хити щось нема никому
Писень спиваты, идучы.

Бо то—невольныкы. Зибрала
Неволя ихъ зъ усихъ краивъ;
И Украина бь тамъ признала
Своихъ зневоленныхъ сыннивъ.
Ажъ онъ ихъ ~~купа~~ повертае!...
Зъ горы спускаються ~~воны~~
Старый ихъ турокъ доглядае,
Немовъ худобу въ табуни.
Идутъ, потомлени, зъ роботы.
На сонце дывляться... И имъ
Нема ни часу, ни охоты
Намылуваться яснымъ.
Имъ увыжається будынокъ,
Куды дозорчый ихъ жене,
Черствый шмать хлиба и спочынокъ,
Ажъ покы зновъ ихъ не штовхне
У боки вранци винъ ногою,
Щобъ пиднималыся робыть
И йшли, сердегы, пидъ пугою
Жытте на праці тій губыть.
Втекты бь?.. Такъ крыль у ихъ немае.
А море, море те ясне—
Воно и мане, и лякае,
И зновъ звабляе, нависне.
Але видъ його тилькы й ждаты
Спромижно воли козакамъ:
За моремъ Сичь—козацька маты,
И Украина люба тамъ.
Тамъ, у степахъ, по-надъ ричкамы
Стоять ихъ ридни хутори,
И тамъ, оточени садами,
Пусти сумують ихъ двory...

И часто снытьсѧ имъ ночамы,
Злыденній правди навпаки,
Що море крыетьсѧ човнамы...
Плывуть по хвыли козаки...

Шумыть корогва військова,
Зъ сердытымъ витромъ розмовля...
А море стогне, море грає...
Не чуть, не знаты, де земля.
И чутно сурму... И проснеться
Невольныкъ бидный у-ночи,
И разомъ зъ лижка пидведеться:
„Га?!... де то грають сурмачи?..“
И чує—песъ турецький выє...
„О, будь ты проклять, нависный!..“
И винъ до свиту не закрыве
Очей въ тюрьми свой тисній.

II.

Пишли невольныкы до миста,
Уже не чуты ихъ ходы.
Зоря згасає променыста
И млоу крыються сады.
Нигде не видно а-никого.
Зъ межгир'я питьма наплыва.
Не чуты гомону людського,
И занимилы дерева.

Ничъ розгорилася тихая, зоряна,
Питьмою вкрылся гирськи шпыли;
Сонцемъ, турботою за день наморена
Спыть вся краина у срибляній мли...
Спите, наморени, спите, знесылени,
Спить затурбовани диты земли,
Рабствомъ, неволею въ землю нахылени,
Сыльнымы стоптани, кволи, мали!..

Море хлопощеться, ледви хвylieючы,
Лашцяться сынее до берегивъ;
Ничъ-чаривныченька, спокій даруючы,
Владно замырює всіхъ ворогивъ...

Спать, нагодовани, спите, напоени,
Щастемъ покохани сыльні земли,
Владою, сылою, злотою узброени—
Спите въ наповній спокіемъ мли!...

И тыхо скризь. Шпыли мовчать,
И у Сынопи люде сплять.
Але далеко пидъ горсю,
Де заховалыся въ садахъ
Будивли, зложени рукою
Нужденныхъ бранцивъ-сиромлахъ,—
Тамъ чуты спивъ. То на чужыни
Згадавъ невольныкъ ридный край,
И тыхий вечеръ на Вкраини,
И ридну ричку, й темный гай,
И у саду тому чужому
Винъ заспивавъ на самоти
Про наймылише молодому
Въ його невольнычимъ жытти:

„Ой що-дня за моремъ сонце
Гасне-погасає,
А мойй неволи краю
И кинця немає.
Брате, соколе крылатый,
Вильни маєшь крыла,
А мени жъ то зла неволя
Крыла пидломыла“...

Спива, сердешный, и думкамы
На Украины винъ лита,
И небо сине зиронькамы
Його самитного вита
И мовъ говоре: „не журыся:
Ты ще, козаче, молодой;
Незоли часъ якый скорься,
Але кинець буває й ій“...

И мисяць тыхо выплывае
Червонымъ коломъ з-по-за гирь,
На нимъ невольныкъ прыпыняе
Сумный, зажуреный свій зирь
И дума: „тамъ, на Украини,
Такъ саме жъ мисяць золотый
И саме въ сій доби-хвылыни
Зиходе въ небо“... И смутный
Стоить винъ довго... И шепоче
Зваблыво садъ густый надъ нымъ,
Та няты виры винъ не хоче
Зрадлывымъ лестощамъ оттымъ...

III.

Сынiе море. Мисяць свите
И хвылю сяевомъ срибныть.
Въ Сынопи все, немовъ псбыте,
Давно затыхло й мирно спыть.
Въ гареми тилькы ще гуляе
Въ тумани чарь баша старый,
Та варту держе, не дримае,
Не спыть на мури вартовый.
Винъ ходе тыхо середъ ночи
По мури вздовшъ и въ далечинь
На сине море шулыть очи,
И ходе зъ нымъ його лышь тинь.
Зъ Стамбулу велено, якъ мога,
Имъ догляцяты козакивъ,
Бо може выпадє дорога,
Бува, въ Сынопъ ихъ байдакивъ.
„Ну, тутъ понюхають табаки!
Баша хочъ добре и гуля,
А хай навернуться, ссбаки,
Такого дастъ, що видсила
Назадъ не вернуться зъ чубами!...“
Оттакъ миркує вартовый,

Баша жъ раює мижъ жинкамы,—
Забувъ про все, ласунъ старый...

А мисяць зъ неба такъ и сяє,
Проминнемъ мисто залыва,
И море хвылею мовъ грає,
Пидъ берегъ пину пидбыва.
И та, блискуча, мовъ живая,
Неначе дыше, вся тремтыть,
И до каминня прыпадає,
Зновъ поky хвыля налетыть.
И по-надъ моремъ кам'яныци,
Залыти сяевомъ блидымъ,
Стоять вси били, мовъ гробныци
На кладовыщи мовчазнимъ.
Мижъ ихъ посталы кыпарысы
У сномъ обвіяныхъ садахъ,
Ясніють срибніи зависи
Ольв гыллястыхъ по буграхъ,
И на широкому майдани
Крыштально-срибный водограй
Здійма всю ничъ до неба грани,
Вода спада й бижыть у гай;
И зъ гаю темного безгучно
Плыве у теплій сызій мли
Туды, де море любогучно
Кохання гимнъ спива земли...

Мынає часъ. И зъ моря хмара
Навпроты мисяця встає,
Неначе гиръ жива отара
Кряжемъ сриблястымъ выграє.
Слидомъ за нею дали й дали
Помалу други потяглысь,
Немовъ изъ моря повставалы,
И тыхо въ небо пиднялысь.

Померкло море, потемнило,
Витрець свижишый подыхнувъ,
Объ муры хвылею забыло,
И вартовый заснувъ.

IV.

А на мори
На простори
Козаки стоялы,
Та годыны,
Та хвылыны
Смирно дожыдалы.
И точылы,
И гострылы
Тыхо шабли гостри—
И къ турчыну
На хвылыну
Споряжалысь въ гости.
Гей, турчыне,
Ничка плыне,
Чы вчувавшъ горе?
Бо клекоче
Одъ пивночи
Щось недобре море!...

А мисто спыть, нимують муры,
И тыхо въ улыцяхъ нимыхъ.
А часъ мыне—страшни джяуры
Въ ноци згвалтують разомъ ихъ.
Струмямы брызне кровъ невынна,
Заплачуть диты и жинкы...
Ой скоро, скоро та хвылына,—
Вже блызько, блызько козаки!...
И море хмурыться, темніе,
На йому хвыля вже гуля,
Холодный витерь зъ моря віе,

Заснулый городъ прысыпля.
Поснули крипко агаряне,
Нимують били будынкы...
А скоро, скоро часъ настане,
Вже блызько, блызько козаки!..

„Ну, до праці, паны-браты!“
Ватажокъ мовляє,
„Заразь—свитла добуваты:
Хай намъ прысвичає!...“
Тыхо весламы сплеснули,—
Байдакы рвонулись
И пидъ берегъ пидвернули.
Туркы и не чулись.
„Ну, на муры... Тыхше, тыхо...“
Чуты середъ ночи..

Ой, Сынопе, спышь, а лыхо
Нижь на тебе точыть!
Ой прокынешся, проснешся
Пры лыхий годны,
На ножахъ, шабляхъ забьешся,
Всюды кровь порыне!...
„Свитла, свитла козакови!“
Зъ муру хтось гукає.
Мисто жъ спыть, нема видмовы,
Лыха не чекає.

V.

И запалавъ Сынопъ зъ пивночи,
И кровь струмямы полылась,
Пиднявся плачь и гвалть жиночий,
Ризня нещадна почалась.
Здригнулись муры. Спыхватывся
Недбалый турокъ та—бида:
За голе ястрибъ ухопывся,

Здобычныкъ знае, де сида...
Въ дыму нежданой пожежи
Мечетивъ бани роспысни
Хвылясти лыжуть вже огни.
Мовъ ураганъ набигъ на вежи
Дитей степивъ и ихъ розмивъ,
Якъ гуртъ безпечный лебедивъ,—
Такъ низова буйна дружина
Въ-ночи, ясній не згирше дня,
Гниздо ледачого турчына
Перевернула навманья...
Горыть, до хмаръ здймае хвыли
Сынопъ сполоханий, горять
И мынареты почорнили,
И кыпарысы обгорили
Въ палкому куреви стоять.
А въ неби темному, мутному,
Въ дыму, въ перѣстраси важкому,
Кружляють купы голубивъ:
Огонь и ихъ посыротывъ.
И мисяць, выбывшысь з-за хмары,
Въ дыму облычче показавъ
И на бенькетъ отой въ пожари
Глядивъ, блидый, и сумувавъ.
Неначе думалось старому:
На вищо ллеться людська кровъ,
И брата братъ жене изъ дому?...
И заховавсь у хмары зновъ.

Козаки жъ мижъ будынкамы
У вогни литають
И ножами та шаблями
Нехрыстивъ рубають.
Пообсмалени, кривави,
Безъ шапокъ гуляють,
Добувають честы, славы,

Хмарамъ допикають,
Зъ бусурменської неволи,
Зъ каторгы тяжкою
Выручають дитокъ воли,
Воленьки святою.
И встають вонь, й прокляти
Пути розбивають,
И ноживъ соби, завзяти,
Местныцькихъ шукають.
Кровъ за кровъ! За часъ неволи
Смертю турокъ платять!..
А невольникъ вольну волю
Серцемъ не обхватить:
„Ой ты, свите!... Гей ты, доле,
Воленько ясна!...
Ось ты, ось!...“— бурлацтво голе
Въ нестями гукає.

VI.

Гуляє въ Синопи козацтво... Гуляє—
Ажъ мури червонимъ виномъ залыває!..
А моремъ галера въ Синопъ поспишає,
Изъ хвыли на хвылю, мовъ чайка, пурхає.
За нею дви други. мовъ лебеди били,
Плывуть на пив-мыли по зпиненій хвыли.
Рвуть хвылю галеры, летять, мовъ крылати,
Гребуть на ихъ диты України завзяти:
По трыста зъ ихъ кожна невольникивъ має,
По трыста украинцивъ на нихъ загыбає.
Летять до Синопу галера стрилою,
Козацтво жъ гуляє, йому не до бою.

А баша на тій галери
Ходить-похожає,
Прыдывляється на берегъ,
Руки потырає:

„Залетило, сире птаство,
Хвylieю забыло...
Почекай, лыхе бурлацтво,
Вернешъ те, шо зйило!...“
Та не дуже то не дбав
И козацтво жваве,
Ватажокъ уже гукае, —
Всихъ на ноги ставе:
„Гей, до берега, хлоп'ята!
Въ байдакы сидайте,
Бо галера йде треклята!
Швидко!... Не дримайте!...“

И сыне море пидхопыло
На хвylieю сорокъ п'ять човнивъ,
Навколо въ пини закъпило,
Мовъ богъ морськый осатанивъ.
Зареготало, загудило,
Човны вси хвylieю закрыло,
И вразъ на гребни пидняло,
И геть, мовъ трискы, понесло...

„Гей скоришь гарматы ладъте,“
Чуть—баша гукае:
„И у пекло псивъ провадъте,—
Богъ намъ помагае
Потопыты въ сынимъ мори
Ворогивъ пророка!
А, втикаты, подли воры?!..
Стежка не широка...“
Не зморгнувъ писля промовы
Ще баша и разу,
Якъ почувлась до розмовы
Видповидь видразу.
Сыпонулыся турчыны,
Мовъ зъ деревъ кыслыци:
То озвалысь у дружыны
Славни гакивныци...

„Гей скоришъ, скоришъ стриляйте,
Бо втечуть джяуры!
Та влучнійше нациляйте,
Не жахайтесь бури!“
И ревнулы, що есть мочи,
Ковани гарматы,
И закрывъ дымъ туркамъ очи,
Свиту не выдаты.
Розійшовся... позырнулы,—
А човны вси цили!...
Козаки жъ имъ тычуть дули,
Весла прыпынылы.
„Гей погани бусурмене,“
Ватажокъ мовляе,
„Поучылысь бы у мене,
Якъ козакъ стриляе.
Ну-те, хлопци!...“

Градомъ кули

Зъ байдакивъ сыпнулы
И гарматы зновъ ревнулы...
Хвыли все те чулы,
И кыпили, выгравалы,
Байдакы гойдалы:
То до неба пидіймалы,
То до дна спускалы.
А отаманъ лышь сміється,
Зъ ворогомъ жартуе:
То у руки мовъ дається,
То зъ рушныць частуе...
Ой, не часъ, не два турчыны
Козакивъ ловылы,
Утикалы до Вкраины
Козаки що-сылы...

VII.

Кыгыче чайка надъ Лыманомъ
Летыть, на море погляда,

А море вкрылося туманомъ,
Вляглось и ночи дожда.
Втомылось сыне лютуваты,
Писокъ зъ дна вгору пидійматы,
На клочче хвилью сыву рвать,
Голоднымъ звиремъ завывать.
И мисяць выглянувъ з-за хмары,
На море свитло срибне лле,
И мовъ сумує самъ, безъ пары,
Немовъ и въ його думы є.
Поглянувъ винъ на млу морськую—
Тамъ новыны йому нема,—
И въ хмару голову старую
Закутавъ тыхо винъ... И тьма,
Простягшы довги чорни крыла,
Надъ тыхимъ моремъ повылась.
Потьмылось море, почорнило,
Зъ водою мла нична злылась.

Гей, а що жъ то на Лымани
У ночи маяче?
То з'являються въ тумани
Байдаки козачи.
То козаченькы зъ походу
Къ Сичи поспишають,
Днипровую тыху воду
Весламы збывають.
Тры дни гнались за ными
Ти галеры кляти,
Тры дни пелькамы гризными
Грымалы гарматы,—
Та не вдіялыничого:
Утекла сирома,
И не страшно їй никого,
Бо теперьъ вже дома.
Ось до берега прыстали,
Берегъ освитылы,

Вынъ, горилки видшукалы
Та и закурылы!...
И далеко по Днипрови
Спивы розляглыся,
И замисто слизь та крови
Вына полылыся.
И отаманъ зъ козакамы
Вкупи бенькетуе,
И турецькымы чаркамы
Козакивъ частуе.

VIII.

Гуляе козацтво, мовъ море те грае,
И огныща сяють-палають в-ночи.
Кобзарь на пидпытку спивать починая,
„Жвавише!“—отаманъ гука, лежучы.
Лежыть винъ, пидпылый, на шури тыгровій,
И пыхае люлька у його въ зубахъ,—
„Ану танцюваты, а хто зъ васъ здоровый?..
Травы намъ не шкода у нашихъ степахъ!...“
И танкы, и спивы пры брязкоти зброи,
И сяева плямы видъ огныщъ палкыхъ
На хмурыхъ облыччяхъ старшыны старои,
Розмовы буйни и регить, и смихъ —
Усе помишалось, до купы злылося.
Невольныкъ забувся про муки важки.
Усе те мынулось, въ туманъ повылося...
„Гуляймо, панове, сповняймо чаркы!..“

Одынъ лышь мучывся нудьгою
И чаркы въ руки не прймавъ
Отой козакъ, що пидъ горою
Колысь въ Сынопи сумувавъ.
Лежыть винъ осторонь и чуе
Гуллыви спивы козакивъ,
А думка зновъ йому малюе

Подіи сыхъ останнихъ днівъ:
Горыть Сынопъ, укывсь тиламы...
Голосять диты, матери...
Гарматы грымають пелькамы...
Бурхае хвыля въ лютій гри...
И ось винъ тутъ. А тамъ, надъ моремъ,
Стоять руины и по ныхъ
Гурты людей, убытыхъ горемъ,
Сумують въ купахъ мовчазныхъ.
И дымъ тонкымы течіямы
Пидходе въ небо... Такъ було,
Колы розбыте ворогамы
Горило риднее село.
Тоди татары налетилы,
Хаты потоплы у вогни.
Шабли, арканы засвистилы,
И опынывсь винъ въ полони.
А батька вбылы. Бидна маты
Въ ту пору на поли була,—
Пишла, сердешна, жыта жаты
И якъ вернулась, то знайшла
Сумну руину й чоловика
Холодный трупъ... И повела
У Крымъ орда його та дыка,
А потимъ дали завдала,
Ажъ до Сынопа, у неволю.
И зновъ у ридныхъ винъ степахъ,—
Дало йому козацтво волю...
И лыне дали винъ въ думкахъ—
Туды, де всюды по Орели
Осилы сельбыща весели,
И двиръ стоить биля двора,
Це маты жде його стара.
А може вмерла?... Та не хоче
Того винъ... думка та, мовъ нижъ,
Проймае серце...

„Ну, пан'оче“,—

Гука отаманъ—, ну, жвавишь
„Ченця“ ушкварь!.. Дарую злота,
Нехай потишыться голота!
Летыть червонецъ... И спива,
Кобзарь—самы течуть слова:

„Ой якъ тяжко мени жыты,
Циый вискъ поклоны быты,
Въ довгій ряси пожататы
Та кадыломъ знай махаты.
Ой яка жъ ты нудна,
Моя доленько,
Вискъ я бѣ пывъ та гулявъ,
Колы бѣ воленька!...

День и ничъ велять законы
Намъ ченцямъ гатыть поклоны,
Плотъ чернечу усмыраты
Та акавистивъ чытаты.
Гей, занудо моя,
Зануденная,
Ты, турбото моя,
Кажноденная!...

Якъ у келіи заприся
Та горилочки напыюся—
То и вси, сказать до речи,
Наши й радости чернечи.
Гей же, чарко моя,
Непытушечко,
Поцилуй ты мене,
Моя душечко!...

Прыгортае панъ панянку,
Козакъ—гарную селянку,
А чернецъ хиба—по духу--
Стару бабу-шепотуху:

„Гей, бабусенько,
Сухорлявая,
Ты покайся мени,
Не лукавая!...“

. . . . .

„Ха-ха-ха!“—реве бурлацтво,
Росходилося козацтво,
У очахъ завзяте грає,
Думка выслову шукає.
И всю ничь лунають спивы,
Чутно регить и гуллыви
Буйни выгукы завзятыхъ
Сичовыхъ орливъ крылатыхъ.
И всю ничь огни палають,
И козачи очи грають
Ще палкише видъ багаття
Потайнымъ огнемъ завзяття.

ІХ.

А ничь стоить, мовъ море, повна
Важкой млы. И не здригне
Ни очереть пидъ бокомъ човна,
Ни лоно водяне скляне.
И Днипръ спокійно пидпливає
До моря сынього у мли,
Човны нечутно прыбиває
До нерухомой земли;
И мовъ кризь сонъ винъ зачуває
И спивы, й регить козакивъ,
И у-ви снѣ Днипро витає
Старыхъ завзятыхъ воякивъ
И тыхъ, що зъ ными повернулисьъ
На волю вольную, ясну
И ще до дила не прочнулисьъ

Писля тюрмы важкого сну.
Ого, прочнуться соколята,
И ихъ дружинонька завзята
Ще дасться туркамъ у знакы,
Бо въ ихъ не вмерлы козаки!.

1888.

М. Черняевский.

Дубенко.

Нарысь.

I.

Прыродо-маты, ты адна перадвiчна правда! Прыдавлене жытце людське, де середь тяжкыхъ обставынь заплуталыся нашы думы, погляды й чутта,— не воскресыць, не обновыць слабыхъ, зневиреныхъ людей!... Немае мiсця тамъ, де хочь на хвыльну можна було бь спокiйно зупынытысь думкою людыни. Ни, не тамъ, не въ тымъ кыпучымъ, валамутнымъ мори душею видпочынуты людзе!... До тебе, маты, перадвiчна правдо, до тебе лынемо: ты заспокойшь, ты сылы обновышь и правдывою рукою благословышь ты чоловiка хочь якъ-не-якъ тягты свое жытце!“...

Такъ думавъ Мыхайло Петровычъ Дубенко, вертаючысь въ лису, що розрысся недалечко за городомъ, на супротывнiй гори. До города було верстовъ зо двi; дорога йшла долыною, вкругомъ цвилы жыта, повiтре розливало пахоци квiтковъ... Заходыло сонце и з-за лиса останнимъ проминемъ золотыло дзвiныцы всiхъ трохъ церквiвъ... Повiяло вечiрньою прохолодою; пiсля душного лiтнього дня такъ и хотилося догво-

довго не вертатыся у городъ—статы отуть у гай й зачароватыся надовго, дывлючыся оддалеки на городъ...

Недалеко видъ Михайла Петровыча, мовчки, неначе посварывшыся зъ нымъ, ишло двое юнакывъ: Иващенко й Ключивськый, студенты правъ Кывивського Универсытету. Обыдва вони колыся учылися у К—ськый прогимнази, у Михайла Петровыча, и сьогонди, тилькы-що прыйихалы до своихъ батькывъ на лито, заразы же пышы одвидаты свого любого Дубенка, подылытыся зъ нымъ пысла довгой розлуки усымъ тымъ, що пережывалось за останній рыкъ.

Дубенко раз-у-разъ бувъ радый ихньому прыйизду: у городи вынъ ни зъ кымъ не сходывся, й цыле лито—оты тры мисацы дружнього товарыського жыття—було йому справжнимъ святомъ. Та тилькы зъ кожnymъ литомъ все бильше

бильше выявлялося у нихъ такихъ пунетывъ, що вносылы болючый дысонавсь въ ихны прыятельськы розмовы. Зъ кожnymъ рокомъ прыйыздылы юнакы на лито все бильше й бильше набравшыся новыхъ думоевъ та ршыучыхъ замыривъ, а Дубенко, багато зазнавшы тяжкыхъ часывъ за свое довгее жытте, раз-у-разъ тверезою, холодною водою зупынавъ пытывъ безкрайныхъ молодыхъ надый, показуючы ршыучою рукою на ту стезжу, якою йшовъ вынъ самъ и яка йому здавалася едыною теперь...

Але... проходылы часы и йому все трудныше пыходылося въ розмовы зъ юнакамы: одразу не ослышъ, затыгнеться розмова гостра,—дывысь—зачеплять за жыве-болюче, пывернуть усю душу; а часомъ пыходылося й самому Дубенкови оглядатыся на свою стезжу та пытаты у себе самого: —а чы такъ? а чы не дурно пышла його праця й разомъ зъ нею все його жытте?...

— Мы дуже вдячны вамъ, Михайло Петровычу: безъ вашихъ пымылокъ не було бъ такъ ясно теперь, що тилькы

нашою дорогою треба йти; ваші помилки навчають насъ, що коли не хочешъ опынитися супроти течіи громадського жыття...

— И видѣли вы взялися, такі пророки?... Наша робота— дурна праця, наше жытте—помилки, тилькы вы одни прями- сенькы йдете до Риму!...

— Може й не мы одни; а тилькы ваша дорога, запевне, до Риму не доведе: вона вже й привела до такого місця, що дали вже нивуды, и отъ останни роки товчетесь вы вже на однимъ місци, поки зовсимъ не выбьетеся зъ сыль...

Такими ричама, глузуючы жартомъ одинъ зъ другого, вони почали обминюватися сьгодня ще дома... И отъ теперъ, не пройшло ще 4—5 годынъ, якъ вони зійшлись, а вже мовъ ворогамы стали: одстали одинъ одъ другого саживъ на п'ять, не обзываются, кожний, наморщившы лоба, мизкуе щось про себе...

Дубенко—въ чесучовому пиджади, въ солом'янимъ брыли, що злегенька сыдивъ у його на самій макивци—йшовъ попереду всихъ и, високо пиднявшы голову вгору та заложившы руки за спыну, глыбоко вдыхавъ старыми грудьми весняни па- хощи лисови. Уже зъ пив-годыны пройшло писля ихньои гострой розмовы въ лиси на кручи; Дубенко вже трохи за- спокоевсь, поки йшли лисомъ, и теперъ, оддавшысь увесь чарамъ весняного вечора, одпочывавъ, злывався всією душею зъ тихымъ настроємъ въ прыроди...

За Дубенкомъ, не дорогою, а зъ боку, коло самого жыта, йшовъ Ключивськый, юнакъ годивъ за двадцять и, йдучы задумано, рукою нахылявъ колоскы, рука його уся була обы- пана цвитомъ изъ жыта. Ключивськый бувъ русавый ставный юнакъ, одагнений тежъ у чесучу и въ солом'янимъ брыли, з-пидъ котрого розсыпалося, трохи и на плечи падаючы, роскишне русаве волоссе; на верхній губи ледве видно про-

бывалыся маленьки вуса. Винъ ишовъ задумавшысь, та тилькы думкы у його были неспокійни: винъ инколы нибы порывався, щобъ щось сказаты Михайлови Петровычу, й видно було зъ його лыця, що якъ бы ще хочъ трохы вони протягнулы розмову, то винъ розбывъ бы Михайла Петровыча на всихъ пунктахъ. Иващенко йшовъ позадь усихъ, далеко одставшы видъ товариства. Винъ бувъ трохы старшый за Ключивського, рокивъ йому було зъ двадцять и п'ять, чорнявый, зъ великою чорною бородою, у чорному сиртуци, билій крохмаленій сорочци, ще й у чорному зимовому брыли. Дывлячысь на його литомъ, самому робылося душно, а йому й байдуже: наче винъ самъ по соби, а вбранне його—само по соби, и йому не було ніякого дила до свого вбрання, и литомъ, и зимою однакового. Иващенко дуже любывъ Михайла Петровыча, хочъ и розходывся зъ нимъ трохы чы не у всьому. Винъ часто зупынявъ Ключивського, колы той, було, выводывъ изъ себе Дубенка. Иващенко казавъ, що „Дубенко зробывъ усе, що тилькы можна було за його обставынъ зробыты“, що „зъ нимъ не можна спокійно розбираты де-яки теоретычни пытання, бо вони давно вже стали у Дубенка жыттемъ и виддылыты ихъ одъ себе безъ болю пекучого не було у його сылы“, що „багато де-чого Михайло Петровычъ такъ такы просто не зросуміе и суперечытыся зъ нимъ немає ніякисенькои меты“. Ключивський тежъ любывъ Михайла Петровыча, та тилькы винъ вирывъ, що пидъ впливомъ розмовы за одынъ вечиръ може переродытыся людына, и черезъ те раз-у-разъ ставывъ принципіальни пытання й прытыскавъ Дубенка, якъ то кажуть, до стинкы, таеъ що хочъ кровь зъ носа—а прымусыть його згодытыся зъ своимы думкамы.

Ще яеъ были отси юнакы хлоп'ятамы, Дубенко, чы въ свято яе, чы таеъ выпаде хороший день, ходывъ зъ нимы у проходку въ сей же самый лисъ. Тамъ у лиси, надъ са-

мою ричкою, звислася величезна круча, переплетена не-счисленнимъ кориннамъ столитнихъ дубивъ. Зъ сією кручи за ричкою на десятки верстовъ виднілися луки; на лугахъ—генъ роскынулися села и, якъ у зеленій роскишній панорами, сяють билыми дзвиницями своїхъ церковъ. Далеко, за лугами, мріють горы.

И хлопци, й Михайло Петровычъ дуже любыли отсю кручу. Сядуть пидъ деревомъ, надвляться на привильну картину, що розкынулася у нихъ передъ очыма, й полетяться у нихъ розмова безъ кинца... Дубенко почне розказувати про житте людське, про всяки правды та врывды; про те, якъ жыють люде, и якъ бы слидъ було имъ жыты... Зъ кожною годиною малюнки кращого жыття все бильше й бильше розросталыся передъ очыма хлопцивъ и будылы въ нихъ гуманни, выщи почування. Який шырокий свить, яке радисне житте ввыжалося имъ!... И слухають хлопци, не наслухаються шырои розмовы свого любого вчытеля. Свитлая година проходила непомитно й хлопцямъ, и Дубенкови.

Але то було давно колысь. Сьогодни жъ... сьогодни Михайло Петровычъ всією сылою свого авторытету хотивъ спыныты потиць молодои течіи, що рвалася въ безодню, звидкы не було вже воротта... Михайло Петровычъ хотивъ захыстыты, выратувати ихъ, поставивъ, якъ то кажуть, на карту весь свій авторытетъ и скрызъ бувъ розбитый... Говорылы довго, довго гарячылыся. Нарешти Ключивськый, обмовывшысь, обизвавъ „мерзотою,“ „гыдкою никчемницею“ тыхъ людей, що, выховавши въ души своїй свитли думкы, згорнули руки й бояться поставыты чесно та просто свои пытанья... „Вже жъ якъ и свитліи думкы та бажання не примусять людну жыты по-людськи, то чого жъ можна ждаты, чого сподиватыся видъ громады, котра складається зъ звычайныхъ, сирыхъ, щоденныхъ людей?! Не треба, не треба намъ такихъ пророкивъ,—

вони тилькы шведать дилови: вони зневирають и другихъ людей, бо хто жъ имъ пойме виры, колы ихни богы не мають силы ихъ самыхъ повернуты до праці!... У вищо жъ тоди вирыты, за-для чого жъ тоди жыты?!

Иващенко говорывъ, що „не можна перты безъ огляду впередъ, мовъ божевильному,“ що „хто не йде на компромисъ, той зводить себе на шляхъ щоденного суесловія,“ бо „те, що йде впередъ, мусыть тертыся зъ тымъ, що кругомъ діється, й иноди мусыть йому поступатыся.“

Мыхайло Петровычъ стоявъ на своемъ: мета въ жыттю вожной окремой людныи—справдыты свій моральный идеаль найблыжче коло себе; организація жъ громадськихъ группъ на боротьбу за истнуванне, або за свои идеалы—то забава молодыхъ та горячыхъ голивъ...

— Будь самымъ собою й жывы для своихъ идеаливъ, якъ ты самъ ихъ розуміешъ, а видъ другихъ людей не жды пидмогы, бо обставыны сучасного жыття...

— Ни вже краще вмерты чесноу людноюу въ-боротьби, нижъ жыты, мовъ ведмеди въ барлози, та тремтиты, якъ зайци, ликаючысь обставынь!... Яке намъ дило до обставынь, до всього умовного жыття, що округъ насъ?! У насъ есть выща правда, що дається намъ нашимъ розумомъ, и до неи тилькы мы й повинни обертатыся...

— И отся сама выща правда,—одмовывъ, здержуючы себе, Мыхайло Петровычъ,—прыневолюе люднуу зберегаты свои силы, обмежуватыся якъ найменчымы вѣломъ... Вси шыроки замиры, сами найсвитлиши идеалы, якъ тилькы вони кориннемъ не звязани зъ сучаснымъ нашимъ жыттемъ, не зростуть у жытти, марно пройде праця, потрачена на нихъ; людныа зневирається, побачывшы черезъ де-якый часть, що зъ його замирывъ и тысячна частына не справдылася, и складае руки... И не одынъ вже чоловикъ погынувъ такъ....

Дубенко трохи помовчавъ, але за хвильнку знову скипивъ:

— Що вы мени кажете? Пусти, ничемни, гарячи, красиви слова, фразы... „Розбудуть людей!“... „Одкрыты очи!“... „Идеалы свитлыхъ людей!“... Чымъ открыты очи? Якимъ слвомъ розбудуты людей? Де воно—те слово? Якою такою организацію з'єднаете людей?... Нема:—ни сливъ такихъ, ни організації нема!... Гроши, радости, задоволенне своихъ вузькихъ бажанъ на першій, якій трапыться, спосибъ—ось чымъ жыуть люде!.. Все ваши слова, все ваши організації...

Чымъ дали говоривъ Михайло Петровичъ, тымъ його мова ставала все бильше й бильше неспокойною: винъ почынавъ поспышаты, голосъ пидіймався все выще й выще, въ йому почулыся неспрызны ноты... Чымъ дали, тымъ яснше ставало, що Михайло Петровичъ не теорію проводить передъ юнаками: вся його мова була—безпосередній, болызній крыкъ наболело души... Закрывшы очи на все, винъ говоривъ, не обмиркуючи навить своихъ сливъ,—винъ одводивъ душу... Сьогодни його зачеплено за саме сердце, сьогодни йому нагадано його юнацьки годы... Сьогодни середъ того спокою, въ якому перебували давно вже його почуття й порыванна, прозвенила въ души його молода нотка; ледве примитно, на одну мыть, молодой проминець блыснувъ, осяявъ душу и зныкъ. Мовъ мерцивъ у темному склепи, винъ осяявъ давно вже заспокоени, але незадоволены потребности, й зныкъ, бо не було йому місця межы ныхъ... Молодой порывъ спалахнувъ и пропавъ; за одну мыть винъ зачепивъ за саме сердце, за одну мыть нагадавъ йому колышны його бажання... Дубенко порывнявъ те, чого колысь бажавъ, зъ тымъ, що е,—и... и... такъ не схоже було одно зъ другимъ... И йому ясно стало, що все його жытте, вся його праця, все його колышны бажання, надіи, вира—все марно пышло... Тяжелы думы прыгнытылы його душу... „Все

марне... Все наши замиры, надіи й саме навіть слово „прогрессъ“—марне слово“.

А давни-давни його мріи, мовъ жыви теперъ стоялы у його передь очыма, заглядалы йому глыбоко въ вичи й неначе довірливо пыталися: чому жъ теперъ не тилькы не „такъ“, а й нема надіи навіть, що буде „такъ“?! И все його жытте, що непомитно, зъ хвылыны на хвылыну, перетворялося за двадцать и п'ять литъ, жытте, въ котримъ ни одынь день неначе не одризнявся видъ другого,—все воно здалося йому одразу перерванымъ на дви частыни: „я теперъ“—одна и „я колысь“—друга, а промижъ ныхъ—безодня. Страшна, темна, безпросвितя безодня... Михайлови Петровчу ажъ страшно стало за самого себе...

— Ну, Михайло Петровчу, се вже вы дуже пессимистычно дывытесь,—заговорывъ Иващенко, щобъ хочъ трохы розигнаты тяжке вразинне.—Отъ вы служыте народній просвити... Невже жъ такы й ся організація на вашъ поглядъ—марна?

— Яка просвита? Де просвита?!

Винъ розкрывъ рота, хотивъ ще щось додаты й не змигъ, и тилькы вже черезъ яку хвылыну зашепотивъ соби пидъ нисъ: „просвита, просвита“!...

Все йшы мовчы... Сумно стало округъ ныхъ. Дубенко йшовъ, похвюпывшысь. Кожный про себе мизкувавъ и боявся поглянуты на другого. Уже ажъ пидходячы до города, Дубенко тыхо додавъ: „де-яки люде мріялы весь свить переробыты по новому, та... скинчылося на тому, що хочъ бы тилькы себе, душу свою вызволыты, та й то“... Дубенко замовкъ, неначе шукаючы слова, а дали зновъ загадався. Молодижъ почула, що Дубенко про себе натякнувъ, и имъ стало жаль своего вчытеля... „Розбыте жытте“—подумалося юнакамъ, и всимъ зробылося ще сумнише...

Розмова затихла. Кожный думавъ про свое, и вси знали, що вони й мовчки розуміють одинь другого...

— Отъ вы кажете, — обернувся Михайло Петровычъ до Ключивського, — що я видгородився густымъ тыномъ видъ громадського жыття... Поживете—побачите... Багато ще у васъ виры въ людей, покы вони не навчатъ васъ вирыты тилькы въ свои сылы...

Довго, здавалося, тягнувся часъ, покы йшли вони городомъ. Осъ недалечко вже й хата Дубенкова. Пидходячы до хаты, Михайло Петровычъ неначе видъ сну прокынувся й, озырнувшысь навверугы, промовывъ, показуючы рукою на хвиртку:

— Просю до господы!

— Ни вже,—сьогодни мы дуже просылы бъ васъ до Карпенкивъ: тамъ мають зібратыся... Хотилось бы, щобъ усн свои прийшли: трохы бъ побалакали, бо у насъ е багато про що розмовляты... Ну то якъ же, Михайло Петровычу, пидете до Карпенкивъ?

— Й-Богу, не знаю, якъ... Не обицяю... Якъ нищо не перешкодыть... Тилькы запевне не знаю...

— Ну, глядять же, мы дожыдатимемо васъ...

— Може, може... Але не знаю...

Зъ тымы словами Михайло Петровычъ, стыснувшы имъ руки, ввійшовъ у свій двиръ. Не встыгъ винъ увійты въ двиръ, якъ побачывъ, що навверугы дожыдалося його багато всякого дила. Дубенко заразъ же взявся за роботу, а черезъ килька хвылынъ неначе й забувъ уже про своихъ ученикивъ. Винъ пишовъ зъ поливалныцею у садокъ, поливъ тамъ вси молоди дерева, що самъ сіен весны посадывъ; потимъ пишовъ до коморы, де вже дожыдалося його багато всякои птыцы, посыпавъ имъ проса, переличывъ, чы вси тутъ. А осъ и старый Карпо, що рокивъ зъ двадцять вже служыть у Дубенка, вы-

ходыть зъ „чорного двору“, подоившы корову. Карпо бувъ чогось сердытый и суро довивъ Михайлови Петровычу, що бузымка давно вже слидъ продаты, бо винъ тилькы сино переводыть. Бузымокъ не послухавъ його отсе заразъ: свилькы Карпо не одгонывъ його—все лизъ до дйныци. Михайлови Петровычу жаль гарнаго, мовъ намальованого бузымка, але винъ знае, що то Карпо тилькы сердце свое одвесты хоче, й винъ згожується продаты бузымка хочъ и першого жъ понедилка... Карпови тилькы того й треба: у його одйшло вже видъ сердца, хочъ винъ и не перестававъ щось бубониты соби пидъ нись. Та завтра Карпо скорише самъ себе продасть, нижъ свого мазунця-бузымка...

По хазайству було вже все зроблено. Карпо сивъ на дровахъ, що лежали складени била коморы, й почавъ робыты цыгарку. Се бувъ знаеъ, що винъ задоволеный и хоче побалакаты.

— А що намъ варыты завтра на обидь?—обернувся винъ до Михайла Петровыча.—Треба бъ отого сирого пивня засмажыты: все одно йому нема ходу видъ „дзюбара“.

„Дзюбаремъ“ прозывався любимый пивень Каршивъ, и винъ того пивня що-разу выхвалявъ передъ паномъ за його сылу та красу. Михайло жъ Петровычъ любывъ сирого пивня за те, що його вси кривдылы.

— Ну вже й выгадавъ! Та хйба зъ базару нема чого прынести?

— Звисно, що е, та тилькы все дороге...

— Такъ що жъ, що дороге? А тоби абы птыцю нивечыты?

— Якъ знаете... Про мене, то завтра хочъ бы й не обидаты!

— Чому жъ не обидаты?... Отъ можна „дзюбара“, а то й бузымка: все одно винъ „сино тилькы переводыть“...

Карпо засміявся собі въ усъ; Михайло Петровычъ— тежъ. Обомъ стало чогось весело та радо, й вони погодылыся, щобъ купыты на базари чужого пивня.

— А що, Карпе, чы не пора бь уже й чай пыты?

— А вже жь, пора! Въ садокъ, кажете, самоваръ занести?

— Пидь клены!

А сонце вже зовсимъ сховалося за лисомъ, и пахощи квитокъ генъ разносылыся по садочку та по двори...

* *
* *

За чаемъ Михайло Петровычъ зъ Карпомъ сѣдили довго, ажъ покы на двори вже зовсимъ не смерелоса. Сѣдючи въ тихому закутку, пидь густымъ розложыстымъ кленомъ, Михайло Петровычъ незвычайно оживывся й безъ перестану все говорывъ, говорывъ, говорывъ... Карпо тилькы скоса подывлявся на пана та дывувався, що зъ нымъ таке сталоса?! Видно було, що не спроста такъ оживывся Михайло Петровычъ: потокомъ своихъ ричей винъ сылкувався заспокоиты ту бурю, що пиднялася въ його души писля розмовы зъ вошышними ученыками. За роботою въ садку Дубенко трохи такы бувъ заспокоився й неначе позбувся того тяжкого вражиння, зъ якымъ вернувся до-дому зъ лису; теперь же за чаемъ, колы винъ думавъ видпочыты видъ довгого сьогодняшнього дня, скоро на одну тилькы хвылыну зостався на самоти зъ самымъ собою й безъ нїякого дила, думы—одна другои темниша—почалы потыхеньку выплывати зъ закуткывъ його згадокъ и знову турбувати трохи заспокоєну душу.

Михайло Петровычъ розказувавъ Карпови про свій садокъ, про птыцю, про бузымва; росповидавъ, яки реформы мае зробыты по хазяйству... Закыдавъ слово й про те, для чого треба людныи жыты,—що треба жыты не для часовыхъ,

переступныхъ формъ громадського жыття, а для вичныхъ, непохитныхъ моральныхъ идеаливъ. Доводывъ Карпови вси помылкы тыхъ людей, що будуть жытте окремой людныны й усїей громады на пидвалыни економычного матерїалїзму... И все те винъ говорывъ скоро, хапаючысь, зъ наломъ, та тилькы слова ти й трохи не задовольнялы його, и винъ нарешти не-терпляче почавъ перебуваты Карпа, про що бъ тилькы той не почавъ говорыты. Дубенкови треба було одвести душу, щыро зъ кымсь побалаваты про те, що нахпыло у його на души; винъ хотивъ и себе, и весь свить запевныты, що въ розмови зъ юнакамы правда була на його сторони... Йому треба було запевныты, бо тутъ на карту ставылося все його жытте: винъ такъ прожывъ увесь свїй вїкъ и неже мусыть його выкреслыты, якъ ничемну сторїнку въ кнызи?!... Не мигъ винъ Карпови переказаты всего того, що заворушылося у його на души, и винъ все бильше й бильше чеплявся до Карпа, до кожного його слова...

Карпо, побачывшы, що зъ паномъ щось таке сталося и що сьогодни зъ нымъ не зговорышь, почавъ прыбираты зъ столу: однисъ самовара, скляны, знявъ скатертыну, позабывъ шпатулочки, чайныцю й пишовъ у хату.

Мыхайло Петровычъ зїстався самъ. Довго винъ сьдывъ та въ думкахъ перебивавъ свое жытте. Винъ згадавъ знову своихъ ученыкывъ, и йому стало ще сумнише: юнацькы годы його пронеслися, за нымы пронеслося и все довгее його жытте,—и йому стало ясно, що все пережыто не такъ, якъ винъ колысь бажавъ, а якъ вымушувалы його ти обставыны, середъ якихъ сьладалося та розывалося його жытте... Й одразу самъ соби винъ здався, зъ своимъ розумомъ та волею, явоюсь маленькою крыхтовою, безсылымъ, непримитнымъ атомомъ... „Жытте—процессъ, стыхїйный, могутный процессъ; розкынулося воно одъ краю й до краю та тыхо, не поспи-

шаючы, переходыць зь аднаго ступня на другі, і тількі хіба за сотню рокіў перемінуць той чы іншы элементъ въ свойй основи й выявыцца въ трохы іншій комбинаціи своихъ элементивъ... Жытце—процесъ стыхійный, і разываецца вінъ по законамъ, що не залежать одъ воли людскаго... Протестъ, що выявыць духъ людскій непохытнымъ законамъ прыроды, протестъ той і досі скрыз дзвенеть, у кожныму руху жытця людскаго; зь кожнымъ выкомъ все бильше й бильше разростаецца вінъ; выявляецца вінъ зь кожнымъ выкомъ все въ іншыхъ та новішыхъ формахъ; людына все зь бильшою й бильшою сылою порываецца скынуты зь себе та забраты у свои рукы залізни пута свитовыхъ законивъ, а воны — неодминни та вични — стоять, мовъ стовпы нерухоми, мовъ колбсы, і—ні зь місця... А тымъ часомъ, на прѣязи всього жытця людскаго, з'являлыся поодыноки люде і зь свитлымъ розумомъ, і зь гарнымы бажаннямы; мовъ зиронькы, ввыжаюцца воны теперъ намъ здалеку... З'явылыся, хотілы свитомъ розуму свого хочъ трохы освитыты той хаосъ, де люде задыхалыся безъ просвітку, хотілы свитомъ розуму, добра та правды хочъ трохы освитыты ихъ жытце... І всіхъ поглынуць ихъ, мовъ крыхоткы, той ненажерлывы процесъ жытця, й само жытце, всмоктавшы въ себе душу й серце найдорогоціннішыхъ людей,—само воно чы хочъ на крыхту крацымъ стало?...

Якымъ маленькымъ та непримитнымъ здалося Михайлови Петровичу все те, що людына може зробыты, і якымъ великымъ, гризнымъ, невблаганнымъ—свитовый ладъ выковичный!... „І його любыхъ дитей,—тагла свое думка,—зъ ихъ чыстымы, свитлымы думкамы, зъ ихъ юнацкымъ запаломъ та порываннямы, жытце завертыты, заплутае, знівечыты, і вси воны пидуть на поталу неорганизованному хаосови, бо орга-

низованне не що инше й есть, якъ тилькы всмоетуванне въ себе хаосомъ сокивъ и розуму жывой свитлой людны“...

Давно стемнило вже на двори; темрява-чаривныця давно закутала темнымъ покрываломъ и садъ, своимъ и димъ, и кож-ный кущъ, и самого Дубенва навить, що сидивъ обпершыся на стиль пидъ кленамы... Темрява ставала все густипа, и пидъ кленамы такъ зробылося темно, що навить обрысу Дубенкового вже не було выдно; тилькы инволы то здавленный голось, то явесь болизнее зитханне вырветься зъ темрявы й зныкне десь середъ тыши, що панувала навєругы. Ничъ, ты-ха, литня ничъ обгорнула собою цилый свить; невыдымо змыла вона въ одно и садъ, и димъ, и всю оселю, и здава-лося, що весь свить ставъ однимъ жывымъ организмомъ... Все змылось для якогось иншого, незрымого жыття... Тиль-кы зори ясни та далеки, тыхо мыгтючы, дывылыся правдывы-мы очыма на божый свить...

Въ темряви, десь далеко, ледве чутно загувъ жукъ-ро-гачъ, за нымъ другой и третій,—и небавомъ увесь простиръ велькый, тыхий исповнывся неясного, ледве чутного гудин-ня... И слушаешъ, и пыльно ловышь вухомъ, и не знаешъ, де гуде: чы тамъ—далеко десь, чы близько... Душа збенте-жена: не знаешъ, де шукать об'єкта для думокъ. Здається— тамъ, далеко, за зорями, въ простори безкраимъ заховано те, що одно тилькы й вабыть душу людсьєую до себе... И льне духъ туды, а звидты зновъ обертається до часивъ давномы-нулыхъ та въ давній давныни шукае розуму й меты истно-ванна... Тамъ. у тій далекій давныни, у самый першый часъ, якъ почала трансформуватися матерія, заховано весь розумъ жыття свитового: очи вдвляються въ темряву, й кризь неи десь на безкрай сфєри шукають видповиди на пекучи пы-танна про власне жыття... И забувається тоди увесь свить; зори, простиръ, часъ—усе пропадае, а очи нибы проглянули

у душу самого чоловіка й тамъ знайшли те, про що була потреба думати... И не знаешъ, чы ты тутъ, чы тамъ—въ безкраймъ простори... Все злылося, все загубило свою индивидуальность, розумъ и форму: и чоловікъ, и Богъ, и природа—все злылося въ одынъ нимый аккордъ...

Не скоро вже Михайло Петровычъ прокынувся одъ своихъ думокъ и подывывся навругы... Покрывало чаривне знялося зъ окбла: навругы було тилькы темно й ничего не видно... Чорни хмары тыхо обложили небо... Тыхо, душно пидъ хмарами... Михайло Петровычъ прокынувся знесмыслений... Розбитый и слабый, безъ жадного вогню въ очахъ прыгаслыхъ поплентавсь винъ у хату...

II.

Прошло днівъ зо тры. Михайло Петровычъ ни зъ кымъ не бачывся. Винъ заперся у кабинети, звеливши Карпови никого не пускаты, й цилымы часами сидивъ нерухомо на лижку въ кутку, поблавышы ногу на ногу та мовъ зализомъ здышывшы обома руками коліна... Винъ схудъ, змарнивъ, пожовкь; позападали очи, збентежени та неспокойни, пыльно дывылыся въ одну цятку, а зъ ныхъ выглядали таки темни та безпросвитни думкы, що ажъ страшно було глянуты у ти очи...

Михайло Петровычъ выйнявъ изъ столу цилу купу спысаного паперу: то була диссертація, що почавъ винъ ии ще двадцять и п'ять рокывъ попереду, та такъ доси не довивъ и до половины. Лыстыкы пожовкы, видъ ихъ повіяло цвиллю... Винъ прочытавъ зъ середынй одну сторинку й ніякъ не прыгадавъ: куды вона? до чого? И видъ думкы, що була тамъ запысана, повіяло цвиллю, и сторинка здалась йому мертвою... Сумно стало на души, мовъ стоявъ винъ.

самъ у себе на похоронахъ: темно, безпросвитно округъ його, й немає меты жыты—ніякои. А ось и лысты якись до його: давни, дуже давни лысты, й рука неначе по-знаву; але винъ ніякъ не прыгадае, чья вона... Рука жиноча... молода... Коли се одразу, несподивано—винъ ще й не згадавъ, якъ увесь здригнувъ, ажъ злякався: кровъ йому вдарыла у голову, въ сердце; у голови помутнило и все переплуталось... Що таке?... Звидкила?... Коли?... Але тилькы одна мить—и Михайло Петровычъ вже прожогомъ схопивъ ти лысты обома руками, мовъ сварбъ який дорогой, що хтось хотивъ у його вырвати, и жадивно впився въ ряды... То были лысты давно-давнихъ часивъ, лысты мылои товаришкы його юнацькыхъ литъ—Натали Павловны Горощенковон...

Черезъ годьну Дубенко гукнувъ на Карпа, и боли той увійшовъ у кабинетъ, заговоривъ до його тыхо, ледве здержуючы ту бурю, що клекотила у його въ грудяхъ:—Мени треба на тыждень у Кывивъ; такъ отъ—зберы мени, що треба... я завтра йиду...

Карпо подывився на пана: лице у його було червоне, очи попидухалы,—и не мовлючы ни слова, выйшовъ винъ изъ кабинету...

Михайло Петровычъ зновъ сивъ у кутку на лижку, знову здушивъ обома руками свои колины и такъ нерухомо просыдивъ ажъ до пивночи. А думкы його литалы далеко-далеко десь, у давній давныни...

* * *

Трохы не трыдцять рокивъ попереду Михайло Петровычъ прыйхавъ до Кывивського университету — молодой, бадьорый, повный сылы та здоров'я. Не дывлячысь на те, що йому було тоди вже двадцять рокивъ, винъ цилкомъ ще бувъ

дытна, зъ дытячою чыстою душею, що не задержала въ соби а ни одніей часткы зъ тыхъ наукъ, якимъ його вчено у гимназіи... Необачна душа його була обернута тилькы до того, щобъ якъ найвеселише пережыты часы студентскаго жыття. У ихній гимназіи ходылы чуткы, якъ весело жыуть студенты, и молодой Дубенко полынувъ у Кывь, щобъ и соби порынуты у тимъ кыпуче-веселимъ мори. Батько його спроможенъ бувъ высылаты чымало грошей на веселе та безпечне жытте.

Але Дубенкови пощастыло ненарокомъ спрытелюваты зъ такимы товаришамы, що прямувалы до зовсимъ иншого... Нови товариши його щыро брались до кныжокъ та до науки й тилькы въ часы видпочыну, балакаючы про-мижъ себе про свою будущыну, мріялы вони выйты на шляхъ громадскыхъ справъ, стоючы на твердимъ грунти науки. Здружывшыся зъ ными, Дубенко черезъ якийсь часъ неначе переродывся: ихни бажання та думкы одбылыся й на йому; вони заглянулы до його въ душу, освитылы іи проминемъ нового, невидомого до того часу щастя та й опанувалы нею на довгий часъ. Винъ тилькы тоди зрозумивъ, для чого слидъ було вчытыся, и прытьмомъ узався до науки. Вира въ будущыну ще бильше надала йому до того охоты.

Але сыдючы за кныжкы, не науци виддаався цилкомъ Михайло Петровычъ; не наука сама по соби прываблювала його до себе, а щось инше, чого можна досягнуты тилькы черезъ науку. Дубенко теперь, якъ и ранишь, рвався до власного щастя,—тилькы теперь винъ пошырывъ сферу сього щастя пидъ впливомъ новыхъ идей. Винъ вирывъ, що немає кращою праці, якъ та, що мае на мети щасте людей; винъ високо пидносывъ тыхъ людей, що виддалы себе громадскымъ справамъ всією душею... И бачыты себе такимъ, пиднесенымъ такъ высоко, обытымъ лавровымъ вінкомъ... У його ажъ духъ захоплювало видъ такого щастя...

— Наука й тилькы наука! Тилькы вона одна вгамуе звиря вь людьни й выведе людей на вильный шляхъ, де вильно всимъ, не тилькы одному йому...

И прытомлений своими мрїями береться винъ слабою рукою зновъ за вьнжку... А свичка вже давно погасла, давно вже ясный день, мовъ роза вь маю, розцвивъ надъ городомъ, и ранишня прохолода навїяла спокійный сонъ на обваженили вїи... Такъ тилькы жъ ни: сьогонди любый ихъ профессоръ чытае лекцію, проспаты їи було бъ злочынствомъ... Дубенко вмывається, на швыдку пье чай, перечытуе конспевтъ учорашньої лекціи й першый одъ усихъ бижыть у храмъ науки...

* * *

Такъ пройшло два рокы. Старши товариши Дубенка, зъ якими винъ найбільше бувъ здружывся, скынчылы университетъ и выїхали зъ Кыва: хто до Петербургу, хто по другихъ мистахъ, хто до чужоземныхъ университетивъ доучуватыся. Михайло Петровычъ zostався самъ. Де-який часъ ишовъ винъ по инерціи, що надало йому нове жытте и товариство. Та тилькы не довго вже винъ пїсля того кохався у прыпалыхъ пыломъ фолїантахъ. Його натура рвалася зъ тисного кабинету: жыты зъ людьмы, заводыты усяки организаціи, весты розмовы про все, що тилькы ръ сыли на-ново видбудуваты весь ридъ людський и на инший, шыршый шляхъ направыты його. Не пройшло й пивъ року, якъ винъ вже одвивъ для науки тилькы невеличку частыну своего часу: текуча журналыстка стала його найпершою духовою поживою...

Михайло Петровычъ, мовъ на крылахъ, не чуючы земли пидъ собою, лїтавъ зъ своимы думками по Кыву. Промовы зъ усть його лылыся безъ кінця... Винъ зъ паломъ выеладавъ про радисни часы недалекои свитлои будуцыны...

Вси сылы його буйной уявы приходылы йому на пидмогу, и треба правду сказаты—то булы роскишни малюнки людського добробыту...

— Законы природы, — промовлявъ винъ було середъ товариства, — переможуть у всякимъ рази. Вси заходы, вси утыскы розибьются объ сей законъ, мовъ хвля морська объ кам'яну скелю... Та тилькы крапля по крапли й хвля зможе поточыты у скели боки. Треба не допустыты до того, треба пиднаты, напроты поставыты культуру народности... Просвита народня, выхованне живои народньої интеллигенціи—се сылы, що въ нивець обернуть чужи ворожи спысы...

Пройшло ще зъ пивъ-року, й Дубенко бувъ уже знайомый трохы не зъ половиною Кыива, а середъ молодыхъ студентивъ його просто малы за найпершого ватажка у всякихъ ихнихъ организаціяхъ. Щодня, неначе въ клубъ який, приходылы вони до його по одному та по двое... Ти входылы, ти выходылы... Ти засилы десь у кутку и, не звертаючы увагы на Дубенка, балакають промижъ собою про свое; а ти обсилы Дубенка навкругы й роспытуються—хто про якусь кассу, хто прынесъ гроши за лотарейни билеты, хто роспродававъ билеты на вечеру, звидкы гроши йшли тежъ на якийсь громадськи справы... Однъ прынесъ коректу (Дубенко выдававъ книжечкы для народу, збираючы для того гроши лотарейны та всякымы вечеркамы); другый доводывъ про спектакль, що ставылы вони десь у знайомахъ тежъ на корысть якийсь громадській справи... Дубенко вже звыкъ до сього и тилькы инколы, и то хиба въ часы экзаменивъ, винъ зачынявся у хати и выставлявъ на дверяхъ: „мене нема дома“. Въ други жъ часы винъ живъ у сій атмосфері, якъ рыба у води.

Вси знайоми Михайла Петровыча знали його якъ гарну та щыру людыну и дуже любылы його. Де въ кого була яка

вечирка, чы такъ ненарокомъ зберуться, Дубенко тамъ вже бувъ мижъ першыми гостями. Коло його раз-у-разъ було побачышъ багато молодыхъ студентивъ та панночокъ и винъ розмовлявъ зъ ними безъ перестану... Розмова та промова—се була його стыхія... Велька хата, багато въ ній людей, гоминъ, смишкы, ясныи свить лампы—все се якось одразу захоплювало Дубенка. Винъ дуже любывъ, щобъ зала палала огнями, и треба правду сказаты—пры другихъ обставинахъ його промовы выходили не такы выразливи, не зъ такою сылою выкладалися. Якъ треба було зібратыся, помизкуваты про що, то винъ раз-у-разъ було казавъ: „тильки не в-день: у-день, знаєте, зовсимъ не те... та й роботы у мене въ день багато“...

Выкладаючы середъ товариства свои думкы, винъ бажавъ тилькы одного: щобъ його промовы малы впливъ, видповидный його идеаламъ. Одна тилькы думка, що зъ його промовъ не буде ніякои корысты людямъ—и вже досыть було бъ Дубенкови, щобъ на-викъ одректыся видъ нихъ. И пры всимъ тимъ винъ все такы любывъ свои промовы не тилькы за ихъ добрый напрямокъ. Винъ выкладавъ свои думкы, а вухомъ прыслухався до кожного своего слова: кожде слово, кожный гарный выразъ свитомъ отдавався въ його очахъ. Винъ бачывъ, якъ яке слово вражало слухачивъ, якъ вони неначе выпростуються, переглядуються й, широко одерывши очи, починають дывытыся на його,—и се ще бильше надавало йому сылы.

Але найбильше пидлягали його впливу панночкы: зачервонившысь, слухали вони його промовы, очей зъ його не зводючы, а очи ти—дыво очи!—то полум'ямъ займутыся, то мовъ та блискавка блыснуть пры кожнымъ вырази рипучимъ... Все вони малы Дубенка за людину, який немає ривной на цилимъ свити. А Наталя Гороценкова—занадто. Йй було

Тильки висимнадцять років; вона була вище середнього росту, тоненька та гнучка, як та тополя; чорна коса їй вилыскувалась, як крыло гайворона; глибоки карі очі розумомъ свитылися з-пидь чорныхъ бривъ. Вся вона, мовъ квітка рожева, цвила молодістю й видавала свої молоді порывання на боротьбу за щасте людське. Після вечирокъ зъ промовамы Дубенка приходила вона до-дому сама не своя: вся душа їй рвалася туды за нимъ... Дубенко бачивъ їй гарячи, щыри видносны до його идеалівъ и йому здавалося, що вона найлучча, найщыриша зъ усихъ його знайомахъ панночокъ...

Наталя Павлівна після одной розмовы зъ Дубенкомъ одразу й рішуче взялася готовытыся на ликарськы курсы. Після того часу у неї вже не було ні иншихъ думокъ, ні иншихъ бажань. У мріяхъ малювався їй образъ ликаря, котрый, запомагаючи людямъ у найгіршій биді, підходить до нихъ якъ найблыжче. „Тильки тутъ,—думала вона,—можливо блызько зійтыся зъ людмы! Тильки тутъ“... И Наталя Павлівна не згіршъ Дубенка сыпала перлами: „світлый шляхъ“, „людська воля“, „громадське жытте“, „боротьба“...

Вона розказувала про свої думкы Дубенкови; винъ всією душею благословивъ їй на новий шляхъ и самъ навіть напросився запомагаты їй, якъ що буде потреба.

Пройшовъ рікъ и Михайло Петровичъ полюбивъ їй, якъ саму найблыжчу людину. Вся вона видалася його впливу, а зате—кожне їй слово, кожне їй проханне було Дубенкови закономъ... Наталя Павлівна, готовлючыся на курсы, не чулася, якъ и прохидывъ часъ. Сей рікъ бувъ найлуччымъ въ їй жытти. Бачыты въ перспектыви радисні цилі й лынуты до нихъ поручъ, рука зъ рукою, зъ чоловикомъ, котрого такъ любышь—се було їй щастемъ... Наталя Павлівна жыла, мовъ у зачарованому сні.

Наставъ май мисяць. Дубепко скінчивъ свои останни университетські экзамены и збирався йихаты на лито до батьба видпочты, щобъ після лита десь прытулытыся за вчытеля. Непрымтно пройде лито; вернетъся винъ до Кыива... тилькы не стрине вже тамъ Натали Павливы. не почуе вже іи шырого та ласкавого голосу, що такъ глыбоко западавъ йому въ душу, не побаче мылыхъ карыхъ очей, що такъ довірливо дывылыся на його и якъ зори свитылы у його жытти. Засумувавъ Михайло Петровычъ, засумувала й Наталя Павливы. Останній часъ вони цылымы днямы не одходылы одно видъ другога. Якъ бы не зъ такымъ паломъ виддалася Наталя Павливы своимъ думкамъ про ликарські курсы, Михайло Петровычъ и на одпу хвылыну не пустывъ бы іи видъ себе. А теперь... винъ боровся зъ своимы бажаннямы, тратывъ сылы свои и не знавъ, що й робыты. Вшы все хотывъ ій сказаты, щобъ попереду справыты весилле, а тоди вже вона пойиде... И не змигъ: азыкъ не повертався, губы сами собою зцыплювалыся... „Ни, не треба: не стану я ій на дорози своимъ власнымъ щастемъ“—такъ думавъ винъ, а груди тяжко пидіймалыся й голосъ замиравъ на устахъ...

Останній вечиръ, весинній, тецый, тыхый... Михайло Петровычъ сыдивъ зъ Наталею Павливыною надъ Днипромъ на кручи, що по ій роскынувся Царський садъ. На двори темно. Днипро—темный та спокійный—заснувъ, далеко простягнувшысь нидъ гороу, й тилькы зори-самоцвиты, оддаючысь въ його дрибненькыхъ хвыляхъ, хотылы збудыты могутного, та писня соловейкова лунала по провалли. Днипро й темни горы, й лысть на дереви—заснуло все, заснула, упывшысь власнымъ щастемъ, кожна былынка...

Михайло Петровычъ сыдивъ мовчы и понуро дывывся у провалле. Наталя Павливы думкою перебирала все, що

пережыто було за останній рікъ. Такъ пройшло багато часу. Нарешти Наталя Павливно провинулася одъ думокъ и обернулася до Дубенка:

— А вы ще не спите, Михайло Петровычу?

— Не сплю!...

— Дивиться, якъ тутъ гарно! Ни, не гарно, а якось.. неначе страшно, неначе сумно... Я й сама не розберу.—Вона трохы помовчала.—Здається, цілий виєк сидила бь тутъ!...

Дубенко мовчавъ, мовъ нима могла. Винъ ничего не бачывъ, одна думка, мовъ цвяшкомъ прыбыта, засидла йому въ голови и винъ не мигъ ничего зробыты зъ нею. Винъ боровся зъ самымъ собою...

— А що бь вы знали, то такы й справди тутъ гарно!... Дуже гарно... А до-дому все такы треба...

Наталя Павливно вѣхотя, задумано встала й вони мовчмы пишли по саду, кожый думаючи про свое. Выходючи зъ саду, Наталя Павливно ожывылася, неначе одразу поришыла зъ якымсь неяснымъ для неї та тяжкымъ пытаннемъ и голосно обернулася до Михайла Петровыча:

— Мени здається, сама не знаю видъ чого, що мы бильше не побачымось. И такъ мени тяжко, якъ я про се згадаю, неначе хто здавыть мени груди... Михайло Петровычу, хибажь такы справди мы бильше зъ вами не побачымося?!...

— Побачымось, мыла, любя Наталя Павливно, побачымось!... Ще й якъ заживемо!... Боже, який я щасливый, якъ згадаю тилькы, що буде черезъ п'ять рокыивъ!...

Наталя Павливно задумано йшла, обзираючиьс обома рукамы на руку Михайла Петровыча.

Черезъ тыждень Дубенко выйхавъ до батька; якъ винъ прыйхавъ зновъ до Кыива, то Наталя Павливно була вже въ Петербурзи на ливарськыхъ курсахъ.

Не прошло ще й пивъ-року нового їи жыття, якъ Наталя Павливно захопывъ уже новый рухъ. Въ лыстахъ вона вже зовсимъ росходылась погледамы зъ Дубенкомъ. Винъ, якъ старый батько, оберегавъ їи одъ усього того, чымъ жыла молодижъ кинця симдесятыхъ рокивъ, и далеко не за-вдовольнявъ потребъ їи души. На другой рикъ зимою вона повинчалася въ тюрми, а весною пойихала за своимъ чоло-виекомъ въ сныгы, на чужыну...

* * *

Багато часу пройшло зъ той поры; багато тяжыхъ хвылынъ довелось пережыты Дубенкови. Винъ мусивъ запев-нытыся, що ще не гуртъ тыхъ людей, зъ якымы поручъ винъ мигъ бы прямувати до своей меты, и—що ще гирше—при-йшлося спустыты свои замиры на свилькысь тонивъ ныжче. Михайло Петровычъ зъ часу на часъ—чымъ дали, тымъ бильше—все входывъ въ самого себе й нарешти одгородывъ свое жытте видъ громадського густымъ тыномъ, та тамъ и потонувъ на-виекы; про молодистъ мынула боявся навить и згадувати. Тилькы щиро-батькивьськи видносывы його до уче-ныкивъ своихъ нагадували теперь, якою хотила волысь буты отся людына...

И отъ теперь, писля двадцаты й п'яты рокивъ своего вчытелювання згадавъ винъ колышпе свое щасте, и сей спомынъ перевернувъ у йому давно вже заспокоену душу. Рокивъ зъ десять попереду винъ чувъ, що Наталя Пав-ливна прыйихала на жытте до Кыива зъ своимъ чоловикомъ; але тоди не було ще въ його сылы, щобъ пойихаты й побачы-тыся зъ нею. А теперь... Цялу ничъ и цилый день збирався винъ у дорогу: не йивъ, не спавъ, и тилькы сердце тремтило, мовъ

высочыты хотило зъ грудей. „Де вона? Що зъ нею?... Побачыты іі, хочъ на хвыльну побачытыся!“...

III.

Степъ, шырокій, безкрайній степъ... Мовъ кылымъ зелений роскынувся винъ на простори й тихо колышется высокою травою. Пахощи степови розлылыся видъ краю й до краю; вони напоили собою кожную травцю, кожную былинку, а винъ—могутный—заснувъ и тилькы мліе въ дримоти фантастичныхъ мрій.

Шляхы шыроки, мовъ темни смугы, простяглыся въ далечинъ, простяглыся и геть разбиглыся дрибненькымы воліеками на вси боки. На нихъ, мовъ комахня, безъ перестану, безъ спочыну вештаються люде, и писня-стогинъ хвилею далеко розлывається, доводячы всимъ людамъ про долю хлиборобського жыття.

Мыхайло Петровычъ выйхавъ на шырокій шляхъ. Йому до захидъ-сонця треба буты на воззали залызныци, що проходить за сорокъ верстовъ видъ того миста, де винъ жывъ. Сонце вже звернуло на захидъ, але стояло ще высоко. Баски кони лехко пидкопылы визокъ Мыхайла Петровыча и якъ трисочку понесли по шляху; тилькы курава сывнымъ стовпомъ стояла тамъ, де пройхавъ Мыхайло Петровычъ. Летили кони, летивъ визокъ... Одни думы Мыхайла Петровыча стоялы на однимъ мисци, обгорталы всю його душу й не давалы йому спокою. Винъ нетерпяче крутився на визку та крутивъ головою, неначе одбывався видъ мухъ...

— Знайду, розшукаю, побачуся... Може завтра... Що жъ я скажу? Чымъ я подилюся зъ усього мого жыття?! Двадцять и п'ять рокывъ!... Прошло, пронеслось, мовъ зныкло, и

слиду немає... Все те, що волись було, все те и зосталося... Побильшало павить лыха за сей довгий чась... Де жь дился ти люде, що заприсяглись до смерти всимь своимь жыттемь служыты правди та людсьбому щастю?... Не выдео й не чуты .. А пошесть лыха та темноты й злыднивь тыхо, непримитно дойидае „православный людь“...

Спивають... То парубкы та дивчата пидгортають бурякы... Блжче, блжче, и вже до ушей Михайла Петровыча выразно доносяться слова:

„Воць калина, воць малина,
Въ лись по ягоды ходила“...

Михайло Петровычь безнадейно схылывь свою голову. И знову передь нимь пройшлы його молоди годы, и на души стало такь темно, якь осиння ничь...

— Клялся, влялся... А я?... Я клявся бильшь за всихь... И... и... зробывь!... Сыдивь, дывывся... якь поузь мене люде йшлы, жытте текло дорогою своею... А я?... объ палець пальцемь не ударывь... Та чы й дывывся я?... А чы не закрывь я очей, потонувшы зь головою въ тихому заутку власного жыття?... Та хочь бы й такь, а все такы я въ гимназiи... Що? Що таке?... Я... въ гимназiи... идеи...

Дубенкови стало соромно свого власного образу, що одразу повставь у спомынахь, и винь не знавь, куды дитыся й де сховатыся видь того образу. Що бь винь давь, абы можлыво було втееты видь себе самого!...

А кони летать, летыть визовь, и тилькы курава темносыва геть простяглася по шляху та показуе, куды поихавь Михайло Петровычь зь своимы думкамы.

— Такь ни жь бо, ни!... Я збиравь людей, а сылы покладавь, а радывь всимь ставать до працi!... И що я мигь зро-

быты тамъ... одынь... у безпросвітній, темній мли, середь загального підслужуваня та самохитного прыныженя!...

И въ ухахъ його продзвенила безсоромна ричъ його товариша-службовыка Бандуривського, що той колысь скававъ на вчительській ради: шпигунство надъ дитьмы—ото и все ихъ завданне; сочыты не за вчынкамы навить, а за думкамы—ото ихъ служба... Михайло Петровычъ ажъ сплюнувъ одъ самой згадки про се, заворушывся, нибы одганяючы видъ себе щось огыдлыве, й выпростався на визку.

— Поганай, хлопче, поганай: опизнымся!...

Хлопець обернувся и ажъ злякався: позадь його сыдивъ Дубенко зъ перекривленимъ лицемъ, блидй, розпатланий и помутнилымы очыма дывывся округъ себе. Не мигъ винъ сказаты, що кони й безъ того летать, скилькы мога, що вони дуже вже прытомлени, и видъ страху почавъ шкулыты ихъ батижкомъ... Кони полетили дужче, а Михайло Петровычъ зистався зъ своимы думкамы...

* *
* *

О пивъ до п'ятой годны Михайло Петровычъ вже пидходывъ до того мисця, де двадцять и п'ять ровивъ передъ сымъ провивъ винъ останній вечеръ зъ Наталею Павливною. Винъ ишовъ, якъ прысуджений на страту... „Хочъ кручу ту побачу“—стояла думка въ голови. Груды тяжко пидіймались у-гору, серце тремтило, якъ піймана пташка, кровь прыливала до головы й ноги неначе пидкошувались. Кругомъ тыхо—ни души жывой. Онъ здалекы завиднилася та сама круча; онъ те саме дерево... Михайло Петровычъ зупынывся й передыхнувъ. Дали, дали... ще трошкы, и винъ вже на кручи. Михайло Петровычъ знявъ брыля и провивъ рукою по голови. Передъ вымъ—Дняпро, облытый золотомъ соняшного проминя. Геть скрызъ по йому плавають човны, а на ихъ

молодижь гуляе, спиваючы пisenь. Сливъ не чутно, а голосоъ ледве-ледве доносыгъся зъ найблыжчого човна. „А молодистъ не вернетъся, не вернетъся моя“, вгадавъ зъ голосу Михайло Петровычь.

— Та сама пisenя, що й я колысь спивавъ... Спивавъ, а въ души думавъ, що молодистъ николи й не мынетъся. О, якъ вирылося тоди! Якъмъ шырокомъ свитлымъ раемъ на земли здавалося тоди жытте, скыльки надій повладалося тоди!... Якъ бы хто знавъ, що не справдяться ти надіи, що вси воны обернутъся, якъ я на старистъ литъ, въ сумну, повынуту, никому непотрибну, самитну могулу!... О, добре знаю, щд воны тоди заспивали бъ... Вирылося, палкымы думкымы будынкымы велычезны будувалысь... И... все въ руину обернулося. Каменя на камени не зосталося навить, слиду нѣвого не кынуто...

Спивають... щаслывы... вирять... Онъ вернутъся воны додому, за кныжкы посадають, щобъ дизнатысь, якъ найдокладнише справдыть свои замыры, й вищымъ окомъ бачытмуть будуцynu свитлу; а мыне десятокъ-другый литъ—то впевнятъя, що вона ихъ одурыла... И пройдуць знову сотни литъ, и правнукы ихъ зновъ спиватымуть сю пisenю, витаючы душею молодою въ безкраихъ перспектывахъ. И молодижъ Полянъ, що й згадыкы выразной про неи не лышылось, такъ само тутъ гуляла на човнахъ и весело спивала пisenи про педалеку свитлу будуцynu; а мы, потомкы ихъ ничемни, балакаемо въ голосоъ про высоки речи, не бачучы слыпымы очыма, що все стоить такъ само, якъ и сотни литъ назадь стояло... Якъ и тоди—теперь такъ само—есть свои щаслывыци и нещаслывыци; одни далеко геть втыклы видъ своего часу й черезъ те не мыряться въ жыттемъ, други—далеко ще и своего навить часу не догналы и зъ пересердя брешуть на прогресъ;

середына радіе, темна, шаслыва й тымъ, що е... И скількы не леты впередъ—ничого иншого нигде не вздрышъ...

Мыхайло Петровычъ сумно загадався, забувши на хвильну про весь свить. Коли се видразу неначе прокынувся й згадавъ, де винъ и чого сюды прыйшовъ. Винъ тривожно озырнувся на вси боки. На краю далекимъ стежки показала ся якась пани, вся въ чорнимъ и темною вуаллю закрытый видъ. Вона тихо йшла на Мыхайла Петровыча, задумано дивлючысь кудысь далеко впередъ себе. Мыхайло Петровычъ вставъ, якъ опареный...

— Невже?...—У його помутнило въ очахъ, ноги пидконгувались... Блыжче, блыжче... Мыхайло Петровычъ, божевильно роскывшы очи, ришуче простувавъ до неи. Побачывшы чоловіка зъ такымы страшнымы очыма, пани звернула зъ дорогы, щобъ обмынуть його; але винъ просто йшовъ до неи. Пани одступыла на бикъ и тривожнымы очыма дывылася на Мыхайла Петровыча.

— Выбачайте, я помылывся...

Пани злякалася: їй здалося, що се якыйсь божевильный, и зляканымъ поглядомъ вона шукала наверху помочи...

Мыхайло Петровычъ зрозумивъ свою помылку и ставъ, якъ вкопаный. Пани, не обертаючысь, вся тремтючы, пройшла поузь його...

Вже й сонце почало заходыты, и знову вже природа своимы чарами роскывлася передъ душею чоловіка, тагнула його туды кудысь далеко видъ людей, щобъ отрунты його, набищаты йому такого щастя, абы тилькы груди його выдержали... И несамовыто лынуть вси, не чуючы въ тимъ щастя зрады. Онъ поручъ вдвохъ пройшлы—юнакъ и дивчына... Не мовлючы одно другому а ни слова, вовы неслись кудысь, неначе щось ихъ пидхопыло, и вдвохъ вони здавались однимъ...

А Михайло Петровычъ стоявъ, прытулывшысь до дерева, й неначе дывывся зъ кручи на Днипро. Але на занимилomu його лыци, въ примерельныхъ очахъ не було видно нїякои думкы..

---

* * *

За тыждень Дубенео пойихавъ до-дому. Не тилькы Натали Павливы, а навить и такыхъ людей, що бъ їи зналы, не знайшовъ винъ у Кыиви. Стривавъ винъ тутъ за цилый тыждень багато всякого люду: булы тутъ и розумни, и чесни, и свитли люде, та тилькы вси вони булы йому чужи.

Дома вся familia Дубенка стрила його зъ радистю: и Карпо, и худоба, и птыця зрадли й виджылы, побачывшы свого пана.... Але Михайло Петровычъ не прывитався навить до нихъ... Винъ мовчы ввійшовъ у свій кабинетъ и заперся тамъ...

М. Н.

Грило сонце у виконце
Та й за гай сховалось;
Серце ждало-выглядало,
Весело всмихалось.

Ишла доля шляхомъ зъ поля,
Хмуро позырнула,
И швиденько те серденько
Бокомъ обмынула.

Нема доли... Тыхо въ поли,
Тилькы воронъ кряче...
Безъ людны въ самотыни
Серце нышкомъ плаче.

3. Ткаченко.

Якъ Лепестына карасиру *) добувала.

Оповиданне.

I.

Ивнѣ прожыла, та не було мени такои прыгоды, якъ на тому тыжнѣ проты четверга, або й у четвергъ вранци, та все черезъ чоловика... Ой Господы Мылосерднѣй, Боже нашъ Мылостывѣй, що я за вымъ муки прыняла—не прыведи, Царыця Небесна! Змарвила, зсушылася; увирвалася, немовъ та гвѣла нѣтва, мова моя швыдѣа; загнула пам'ять моя гостра—та все черезъ його. Клопочуся, побываюся, до усього доглядаюся, а винь... абы тѣи славы, що „господарюе.“ Ось хочъ и тоди: йиздывъ до торгу, гонывъ воровокъ пидъ отаку хуртовывну, а гасу не купывъ: „чомъ, каже, пляшкы не дала?“ Бый тебе, сыла Божа! Чы мени однѣю головою та прыгадаты все? Та я бъ не забулася, до выку не забулася, якъ бы не отой Цымбаленко—сусида прѣпоганѣй. Прытаскала жъ його морока

---

*) Въ Лубняхъ кажуть „карасиру“, за Лубнямы—„гасу“.

саме у той часъ, якъ старый выйздывъ зъ двору. А чога прытаскало?—спытаете. Лаятысь прыйшовъ: жменю попилецю высыпала за його ривецъ, такъ винъ зразу й прыскавася: „заволодила, крычыть, сусидськымы огородами и ливоручъ, и праворучъ, а се вже й до мене прешся?!“ А бодай ты своими пучкамы такъ володивъ, якъ я тымы огородами: попилецъ высыпала, та й то заборонили... Розсердивъ, роздосадувавъ мене та й потюрывъсь до-дому, а я черезъ його й про гасъ забулася.

Прыйшовъ вечеръ, чоловікъ повечерявъ, Богу помолювсь, вывернувся на увесь пилъ та й спыть, якъ заризаний, а ты сндай, волю хочъ, бидна голивонько, та пряды, якъ хочъ, безъ свитла. Якъ на те ще й мисяць примеркае... Сила я соби била вивонца, сыжу выщечкомъ, а слозы, якъ горохъ, сами котяться: обрыдло вже мени, на свити Божому жывучы, охота до пради пропала, нікому вже я не потрібна, ніхто й мени не нужень...

Колы увиходе кума Солоха. Поздоровкалася та й пытається:

— Чога се вы, кумасю, доси каганця не свитылы?

— Таеъ и такъ, кажу: чоловікъ забувсь гасу купыты.

— Пидить,—важе Солоха,—позычте де-небудь.

— Не хочу, кажу, по сусидахъ ходыты—Богъ зъ нымы! Теперъ такий свить наставъ, що довы сыдышь у свойй хати, доты тильки й безъ клопоту...

— И выгадають! Теперъ вже на васъ ніхто й не враждуе. Колы та сварка була, а вы все згадуете й доси. Теперъ на нашому кутку, хвалыты Бога, якъ у вуси тыхо... Найбільши ворогы—сусиды ваши навколо—вже й покумалыся й посвталясы: Цымбаленко позавчора кумувавъ у Катри, а Столяренчыха та Бабенкова вкупи панськи коноплы завушылы, на

одному вози й привезлы ихъ; тилькы ваша, каже, кумасю, хата зъ краю: ни вы ни до кого, ни до васъ нихто—сыдыте сами, немовъ та сырточка, та ще й безъ свитла!...

Якъ сказала вона мени се, якъ нагадала про мое жытте, про мое безталанне сырительство, я такъ и умылася гирькымы. Господы, Господы! до чого я дожылася, на вищо я перевелася? Що буда колысь Лепестынка на все село молодычка, а теперь же сыдыть, немовъ та червыва пещерычка. Що видала колысь Лепестынка, куды и птаха у вырїй вылїтае, а теперь же вона не знае, що й сусида замышляе. Що було колысь тїен Лепестыны й кожнисиньке слово свято, а теперь же въ неи й мовоньку виднато... Та звязано мене жъ та прыборкано, та холодною застращано, на свить Божый дывытысь чоловикомъ заборонено, до людей ходыты не дозволено...

Пишла кума. Глянула я на пиль—спыть-хрое мое безталаннячко, на увесь пиль роскынулася моя недоленька, пе бачыть, не чуе ничого моя лыха годынонька. Видлягло въ мене видъ серденька, наче ажъ на свить народылася: выбигла я на вулицю. Выбигла, глянула—тыхо скрызъ, тыхо; по всихъ хатахъ свитытыся...—„Пиду-по, думаю, здобуваты карасиру“.

Не хотилося, Господы, якъ не хотилося мени до Катри заходыты: опорочыла вона мене недавнечко передъ усымъ хрещенымъ мыромъ: зигнала, Богъ зъ нею, свою квочку зъ того гвиздечка, що я, лыха не мыслывшы, якось пидъ своимъ прыпичкомъ помостыла... Не хотилося, кажу, та почула, що въ неи лытынка плаче, а я жъ видъ тїен плаксывыци перша знахарка.

Увійшла я смилыво у хату.

— Здорова була, кажу, зъ середю! А чого то твоя дытына плаче?

— Господь їи знае—видь самого обиду не стыхае та все у колысци бьеться...

— Зь привору, важу.

— Никого жь,—каже Катря,—и въ хати не було, причь Цымбаленка.

— То жь то и е: назбирали кумивь вытришкатыхъ, а теперь и дывуетесь, що дытыви лыхо! Хиба таки, якъ отой Цымбаленко, годни дытыву у хрестъ вводи ты, хиба винь здатень до того?—важу, а сама надійшла до колыскы, дмухнула на дытынку, злызала їй выдокъ, промовыла, що сїндь видь пласывыци,—ого! угамувалася трохы!

— Чы немає,—важу тоди,—карасиру позычыты?

— Хиба,—каже Катерына,—за собачымъ народомъ що вдержышь? Була повнисепька пляшка, та якыйсь супостатъ, якъ кравъ сало, то ї карасиръ вывернуувъ.

— Яке сало?—пытаюся, бо жь, хочъ и запрысягты, не чула, не знала ничего.

— Хиба не знаете?... Хтось увесь здоръ, якъ е, зь торбою потягъ. Отсе думка до ворожки їты.

— Я тоби, важу, буду ї ворожка: сама, своимы очыма бачыла, якъ тїй кумъ прехороший, отой Цымбаленко вытришкатый, ту ничъ тюрывъ щось на плечахъ—вже не що, якъ твое сало.

Вона такъ и спалахнула:

— А у його жь, каже, вчора ї коржи булы на сали...

Пишла я зь порожньою пляшкою до Иваненчыхы.

Увійшла, колы тамъ саме Воропыха хвалыться, якъ їи баба Безпосыха видь бешыхы пособыла...

— Дякую, важу, и я баби Безносыхы,—хай їй легенько вгадається, обрятувала ї мене вона видь наглои смерты.

— Колы?—пытається Иваненчыха.

— Бачте, вaju, яка зъ васъ сусида? черезъ огородъ жывете та й то не знаете, що я генъ у ту недилю трохи не присвятилася. Якъ бы не баба Безносыха, то я бь и па той свить, до святого престолу потаскала зъ собою жукивъ такъ якъ зъ мыску... Прышанувала, кажу, неvistочка балабушкамы та пирогамы—хай вже вона на тому свити одвить держыть, чымъ ихъ начыняла... У недилю писла службы забигла я до неи... Вона така рада, така рада мени: настановыла мени й пырижкивъ, и балабушокъ, пляшку горилкы прытаскала... Я выпыла чарочку, зйила пырижка, подякувала, пишла соби... Коль се у-вечери, якъ ухопыть мене... Горенько! я и шпыгарю, я й дьохтю—не лекша, а все гирша та гирша. Запругъ старый коровокъ, посадывъ мене на сани, повлавъ мирочку пшеници, взявъ полотно на рушныкъ, горилкы пляшку, повизъ до Безносыхы. Огледила вона мене та й каже: „Отруено тебе, галочко, отруено: вже й жуки завелыся въ утрунку. Остаься на одынъ день та на одну ничку—то выпользую“. Наварыла мени вона чогось, настояла на горилци—напоила мене... Якъ збунтувалыся жуки! Не прызведы, Маты Божа, заступы насъ, Святи Угодныкы! Не те—й згадаты страшно! Лазять по утрунку, скребуться, а потимъ, якъ почалы йты... цилисеньку ничку одно йшлы, одно йшлы...

— Та ото жь мы й не зналы ничого!—здывувалася Иванчыха.

— То жь то й горе мое, що й доброй сусиды пидъ часъ прыгоды немає... Ось хочъ бы й вы... Враждуеге на мене, що я пидъ повиточку тришечкы вашого огородцю була прыхватыла, а хйба жь то я зъ свого ума зробыла? Петренко мене до того прызвивъ: прысягавсь мени, що за дида нашъ вгруппъ ажъ до вашой груши сягавъ...

— То вже винъ бреше!—такъ и скыпила Иваненчыха.— Хай люде доважуть, помы нашого кгрунта, а винъ хай не гавка...

— Та хиба жъ, кажу, я сама не бачу, що то винъ на перекирь вамъ мене дурну до клопоту лрызвивъ?... Я жъ прыняла геть ту повиточку, якъ загадалы... Богъ зъ вами: не хочу я вашого, не хочу чужымъ добромъ багатиты... Отсе забигла до васъ на часынку—гасу позычыты, та такъ до речи прышлося...

— Охъ, нема жъ,—каже Иваненчыха,—и въ мене гасу—хиба побижу позычу...

— Ни, ни, кажу, хай я сама де здобуду.

Пышла видъ Столярыхы, помынула свою хату, падійшла до сусыды лыворучъ—Петренчыхы.

Увійшла, прывіталася. Вона ничего, не згадуе мени про кабана, що їи картоплю пошпетывъ, запрохуе сидаты...

— Спасыби тоби, галочко, никоы мени сидаты,—позыч трохы гасу, то я й пиду соби...

— Давайте, каже, пшыку—трохы позычу. Вчора чоловикъ прывизъ повнисеньку бальзапчыку та то й розпозычала: самымъ Дорошенкамъ пшыку палыла.

— Хиба вы вже зъ Дорошенчыхою не въ сварци?—пытаюся, а сама стою немовъ мене хто вилкомъ по голови влучывъ, немовъ ажъ туманъ передо мною розислався, бо не люблю, Господы, не люблю тией Дорошенчыхы.

— Еге,—каже Петренчыха,—вже я Дорошенчыху запрохала до мози Гапкы бабуваты...

— Ой, плохи жъ вы, важу, сусидонько, плохи та не злопам'ятни!... Та певже жъ вы забулыся, якъ вона васъ гускою обизвала?

— Коы?—напынула на мене Петренчыха.

— Хиба, важу, не чулы? На Водосвати, на Йордани... Вы тилькы што увійшы въ церкву, а вона штовхъ Домаху та: „дывысь, важе, гуска увійшла: й чоботы червонн, и хода, якъ у гускы“...

— Я гуска? Хай же, хай! хай теперь знатыме... Я ий покажу, яка я гуска, пам'ятатыме вона мене!—ажъ запинылася вона.

— Цыть,—почавъ такы гамуваты ии чоловиеъ.—Чого ты розсердылася? Не ты гуска, а чоботы твои—якъ у гускы ноги!

Такъ ни: розсердылася, розгнивалася, бига по хати, ко-чергамы та хваткамы шпурляе, дитей штовхае та одно лае ту Дорошенчыху.

— Хай я й гуска, хай мой й хода така невподобна, та не плягаю у-ночи черезъ тыны до прыкажчыкывъ... Давно вже люде натявалы, давно люде гомовылы, што старша ии дочка на того влешового Йосыпа свыдаецься, одже я мовчала, мовчала, мовъ и не знала й не чула ничого, а теперь прывселедно осоромлю ии, не пошкодлю ии сывыхъ патливъ—хай знае, якъ мене порочыты!

— Може, пытаюся, менн колы довидатыся до Гапкы? Я жъ у неи й за першенькымъ бабувала.

Вона такъ и учепылася за мене:

— Прыходьте, прыходьте—я вамъ и платокъ уготую.

Отсе тилькы й було пашои розмовы. Посыдила я ще тришечкы, взяла гасъ та й побигла до-дому.

II.

У четвергъ, тилькы стало на свить благословытысь, чую—щось стугоныъ, гремотыть, ажъ земля дзвеныть, та все до моеи хаты паблыкаецься.... „Святъ, Святъ, Святъ! Духъ свя-

тый зъ нами!“—молюся соби выщечкомъ зпросонку. Лупнула очыма, ажъ у мойй хати вже й ступыты ниде. Напередъ усихъ вбигла невестка. Бижить, ажъ засапалася; очи вытрищыла, сычыть, якъ гадюба, плыга, якъ та жаба, а пина зъ рота, якъ у тиен скаженюкы...

— Коны я васъ труила? Кажить: коны вы псля моеи шанобы жукамы блювалы?—крычыть вона та ажъ на пичъ стрыбае...

— Тю-тю, дурко! Схаменыся! Кому я казала? Кто се тоби набрехавъ?—обизвалася я зъ печи першъ тыхенько та прымненько, бо, Господы, боюся того клопоту! Коны вже й Цымбаленко з-за невесты выглядает... Зубы выскальвъ, баньмы вытрищывъ—такъ, хочъ и зйисты мене!

— Коны вы, бабо, бачылы, якъ я сало кравъ?—пытається винъ гунаво.

— Задавсь ты зъ своимъ саломъ! Одійды одъ мене, цуръ тоби, пекъ тоби! Не бачыла я ни сала твого, ни тебе поганого...

— Ни, не видбрихуйтесь! Я вамъ сього не подарую: одсыдыте на старистъ у холодній!—страща поганецъ...

Ажъ чую вже мій Омелько спынае когось у синахъ. Лышенько—уже Петренко преться!

— Коны я тебе явчавъ повитву на Иваненчышному огороди становыты?—ерычыть ще зъ синей...

— Коны я обзвала Бабенчыху гускою?—верещить, ажъ у вухахъ лящить, Дорошенкова.—Ты жъ сама, стара видьма, сміялася у церкви зъ нею, а теперь на мене звернула!

— Видчепитсья видъ моеи души!... Дайте мени хочъ Богу помолытсья!—покрыконула я на выхъ, а сама схопылася зъ печи, бо вже й не улежу.

— У волость ім таву-сяву!—гугнывыть Цымбаленко.

— У волость!—лящить Дорошенчыха.

— У волость матирь!—себто „пате й моихъ п'ять, щобъ було десять“, ажъ до стели стрыба певиства.

— Ййште, рижте, катюгы, тягнить у волость!... никоу я не казала ничого та й край!—кажу, бо чы я жъ хотила того клопоту?

— Не казала? не казала?—напалыся вопы вси на мене.

— Не казала!—кажу, а сама ледве вже на полу встою.

Якъ загвалтують, якъ закрычатъ воны тоди вси, а най-паче та Дорошенчыха...

— Звидвыця! Брехухо! Така-сяка онь-яка—у волость ии, у волость!

Охъ, якъ ухопыло мене за сердце!

— Гетьте, поганци, гетьте, катюгы, зъ мои хаты!—поврыконула я мовъ на тыхъ овецъ, ажъ шыбкы затремтлы, а сама якось поступылася напередъ та гуць зъ полу—такъ и ростяглася!

Якъ заболыть у мене поперекъ, якъ визьме досада—у мыть розидрала на соби добрисеньку сорочку.

Ухопыла я макогынъ та до ныхъ. Що жъ вы думаете, мои голуб'ята? Уси чысто, наче ти пополохани горобци зъ конопель, повтикалы!...

Я за нымы ажъ на двиръ.

— Дождыдайся тецерь, брехухо, платка видъ невесткы!—чую, крычыть вже билия ворить Петренчыха та дули мени тыче...

— Пам'ятатымешъ ты сало!—крычыть и Катерына.

Мене наче ножемъ шпыгнуло: Господы, Господы! се жъ я сама тилькы й буду вынна!

— Поспытайся, хапдоле, Петренчыхы, на кого твоя старша дочка скыдається!—погукала я на Дорошенчыху.—Роспытайся мене, що вона про тебе казала!...

Вопа назадъ зъ улыци, та до мене.

— Що вона казала? що?

— Казала, що твій чоловік Йосиповыхъ дочокъ годує!..—
кыпула я, а тоди сама мерщій до Цымбаленка, щобъ и винъ
почувъ.

— Поспытайся, вытришкатый, у Катерыны, чы добри булы
въ тебе коржи на ии сали!

— Яки коржи?—присыкавсь винъ до мене.

— Оти, що вона йила въ тебе!

Ой, лышенько, горенько! Якъ не вызвирьтяться той Цымба-
ленко на Катрю, якъ не кынется до неи... Де не взявся
Дорощъ—налявъ Петренкову; Бабенко—до Дорошенчыкы, а
Иваненко до Петренка—не те розказать, а й спысаты не
можпа... Лаялыся вовы, лаялыся, докорялы одно одне, доко-
рялы, а потимъ, якъ счепылыся бытсья,—ледве люде рознялы...
у волости судылысь. Ось вже майже два тыжни пройшло, а й
доси вси сусиды у сварци. И цуръ йому, й пекъ йому, тому
гасови: якъ бы знала свое горенько, то краще бъ тры дни не
свитыла! Якъ-то мене Господь мылувавъ ще одъ переполоху?
Де-жъ пакъ—на сопну людмпу та отака напасть несподивана?!
Спыть соби жипочка, святи янголы увыжаються,—де не визь-
мутся лыхи ворогы, збентежать, налякають, якъ ось и мене.
Та ще жъ... сказано—на горенько йшлося... Коны бъ хочъ
довелося той ваганецъ засвитыты, а то... прыйшла я до-дому
зъ тымъ гасомъ, лапаю, лапаю завирткы—не знайду. Стук-
нула я разъ, вдруге—не чье чоловік: спыть, якъ провлятый.
Серце взяло мене: я по такому холодн та лыхій годныи по
хутору бигаю та гасу здобуваю, а йому й клопоту мало:
ухопыла я ципокъ та зъ усіен сылы по дверяхъ, а винъ, той
провлятый ципокъ, якъ не выпорсене зъ рукъ та по плящи—
такъ тоби на селяночкы й распалася!..

Л. Яновська.

* *
*

Я вмиру... И вже, здається, скоро...
Чого жъ бо й справди ще чекать?—
Спадають силы, серце хоре,
И груди тяжко такъ болять...

Чого чекать? Хвороба люта
Лягла на грудяхъ молодыхъ
Вагою сыльною й мовъ пута
Въ обіймахъ тысне нависныхъ.

Чого чекать? Въ тяжкій сій скрути
Яку пораду мени дасть
Наука, розумомъ добута,
Чы людская мизерна власть?

На вищо жъ думкою дурною
Себе в-останне веселить?...
И такъ оманю пустою
Мени прыйшлося довго жыть!

Дарма! А въ серци безъ упыну
Росте бажанне жыть та й жыть...
Надія зновъ не зна спочыну—
И їй не вперше вже дурить.

А жыть такъ хочется!... Мій раю,
Якъ бы то я ище здолавъ
Прожыть для тебе, ридный краю,—
Я бь душу всю тоби виддавъ!

Якъ я бь кохавъ! якъ серцемъ вирнымъ
Ставъ спочувать твой биди,
Твоимъ стражданнямъ неомирнымъ,
Твой недоли и нужди!...

О. Доорохольський.

Несподивана зустрічь.

За народною піснею.

Жыла вдова на Подоли,
Та не мала собі доли.

Зъ піснн.

I.

На пышнымъ Подиллѣ, надъ Бугомъ-рикою, била споконвичного бору чымале село розляглося. Изъ краю села ажъ до самого лиса тулылась, немовъ бы то захысту въ його шукала, Дубыныхы хата. Дубына бувъ пыльный господарь,—на егрунти новому, на одшыби, блыжче до лиса поклавъ винъ вельку й просторую хату; та жыты въ осели новій не йому довелоса, а жинци-вдовыци та сыротамъ-диткамъ. Працюе-горюе вдова бидолашна, по людяхъ на хлибъ заробляе для дитокъ. А диты маліи—все вдома саміи, не знають видъ матери ласкы й науки.

И вабыть, и очи мылуе удовына хата, малюючысь вразно въ шатахъ роскишныхъ зеленого гаю; за нею винъ тягса далеко-далеко, неначе и краю-кннца не було йому въ свити.

Отъ ськине бувало зма оцяцькованый срибломъ свій кылымъ холодный—и лисъ почынае вдягатысь въ новую, ще врацу, зелену одягу. Такъ мляво-линово тоди подыхае повітре, упывшыся совомъ пахучымъ изъ свижого лыстя; такъ нижно освичуе сонечко землю кризь лысть молодой та прозорый, немовъ бы то пестыть іи та голубыть; такъ тыхо, такъ мыло на лони прыроды, такъ все подыхае щаслывымъ спокоемъ!

Радіють удовыни диты. Изъ ранку до ночи, немовъ ти метелькы, въ лиси, не зваючы втомы, литають; якъ срибни дзвиночки, лунають по лиси писни ихъ, и регить, и скрыкы.

Повернуть, бувало, пташкы изъ полудня и мисця шукають кубелечко звыты. А диты вже стежать-слидкують за вымы и тилькы-ино вглянуть кубельце—даремна тоди вся пташыная праця: издіймутъ, зруйнують гниздо, заберуть, замордують малыхъ пташенятювъ. Кыгычуть, мовъ плачуть, безщасній птахи, литаючы по-надъ рунпаны тыхого щастя, та жалъ не проймае дитей пустотлывыхъ.

Настане и лито. Въ полудень, колы одъ палючої спеки сховатыся мисця не знайдешъ,—такъ легитно-мыло лежаты у тинявимъ затышку лиса, пидъ гыллямъ буйвымъ-соковытымъ, дывытысь у ясно-блакытну, безмежную стелю небесну, на било-прозоріи хмары летючи. Ущухнуло все, лышь вгори верховите шумлыве веде межъ собою поважну розмову; затыхне усе й на души тутъ—и навить найтяжчи образы, пайбильшіи боли и музы.

Не стыхнуть лышь тіи выгадлыви диты—на ричци пустують, зъ высокои вручи у воду кыдаються насторчъ. Запнытятся Бигъ скаламученый, тыхе лоно роскрые, бережно обійме дытячее тило и легко та нижно изнову здіймае наверхы, немовъ бы шкодукычы вроду дытячу губыты; та довго

помалу расходятся пиняви хвыли, немовъ дидуганъ то докар-
льво дитямъ кывае, трясе кучерявымъ та сывымъ волоссемъ.

А якъ в-осены хороше тутъ! Весь лисъ закрасытьсѧ у
пышніи шаты изъ щырого злота; поважно спадае на землю
пожовчее лысте, неначе сумльво прощаючысѧ зъ свитомъ;
немовъ бы жалкучочы хворее лысте губыты, задержуе сонце
палкучую сылу проминня, пестльво и нижно въ задуми роз-
луку воно осявае повитре прозоре. И сумъ безпрычинный, и
жаль безпидставный всю душу обійме...

Та жально не знае дятчее сердце малея,—мале, та запегле.
Якъ лысте опаде и никуды стане сховатысѧ створинню жы-
вому у лиси,—мовъ хыжи шулики шугають усюды удовыни
диты, мордуючы все, що лышь имъ доведеться спійматы. Коны
замордованый звирь на очахъ ихъ доходывъ, в-останне на
своіхъ мучыгеливъ кыдавъ жалькый, передсмертный свій по-
глядъ,—вопы реготалы зъ тыхъ мужъ и радилы изъ забавкы
своі; ихъ регить веселый луною расходывсѧ по лиси.

И холодъ зимовый, и лютая хуьга не въ сылы булы
тыхъ дитей прыпынты. Такъ страшно зимою у лиси, 'болы
завирюха скажена лютуе, столитніи велетни гне-нагынае та
сыпле все борошномъ билымъ-холоднымъ, и чуты, якъ вые
голодна звирюка! Тоди мывоволи обхоплюе душу одно поры-
ванне—до захысту хаты, до свита—вогну, товариства—
розмовы.

Страху лышь не знали здычавили диты, не вабыло ихъ
и до ридной хаты. Бувало, у злу хуртовыну ихъ темная ничъ
заставала де-небудъ на витяхъ обмерзлыхъ, въ гущавыни
темній, далекій, де прытулку дыкее звирря шукае. Ихъ ва-
было й тее, що все тамъ було небезпечне, що кожнои хвыли
тамъ хыжого ворога треба було сподиватысѧ, що мигъ винъ
у мыть розирваты.

А маты сидять одынова у свдѣй хатыни та журуться-
тужыть за дитьмы своимы...

Рослы такъ удовыни диты, и втихы зъ ныхъ маты не
знала, и люде не малы борысты.

Сыны зрослы—въ розбѣй пишлы,
Дочки зрослы—у лисъ пишлы:
Сама старша утопылась,
Середушу звири вѣзлы,
А найменча, Катерына,
Въ темвимъ лиси заблудыла.

II.

Иде Катерына не часть—не годыпу, все пущею-лисомъ.
Мисця їй усе незнайоми, не видяю нигде ни тропы, а ни
людського слиду. Кругомъ лышень лисъ все шумить-гоновить
щось суворе та гризне до неї. Вже й ничъ розгорнула
серпанокъ свѣй темный и лисъ вже густою питьмою укрыла.
Иде Катерына все дали и дали, та вже не такъ смѣливо
їй певно, якъ перше бывало. Що ступить, то бачыть ся їй
страховынне усяке. То онъ—увывжається—звиръ пидъ корчемъ
прятав ся; горять його очи и винъ паготовыв ся прыгнуть
на неї,—и скрыивнуть хотила, та голосъ застыгъ їй видъ
ляку й склепылись уста їй видъ тыши жахливо-нимоп. То—
зновъ увывжається—зъ гыля дубового дывыть ся темпе явсь
страховыще й махає до неї рукою; воно усмихається, й билии
зубы велыки такъ страшно блыщать середъ темравы ночи.
От-отъ щось нелаче руки и обхопыло, й дивча похололо
одъ ляку,—та ни жъ бо: то витте ии зачепыло. Такъ дивчына,
ледве жыва, подається все дали въ глубъ пуци.

Ажъ ось несподивано проминь ясныи въ далыни усю
темраву ночи густую проризавъ. Якъ вкопана Катря стояла,

изъ радощивъ вся ажъ тремтила, що близько вона вже видъ людського жытла. Якъ блискавка, першая думка майнула у неи—полынуть туды и забыты весь страхъ и жаханне. Та въ мыть пройняла и иншая думка: „а що явъ тамъ люде недобри, ще бильшь небезпечни, нижь хыжее звирия? Хиба жъ то тутъ може у пуци та инший хто буты?“

Не чутно все близьче та близьчъ до вогню подавалася Катря,—и духъ захопыло у неи: на галави ривний

У тимъ гая вогонь горыть,
Коло вогню розбій сыдыть,

й осяяпа свитломъ, блыщыть розбишацькая, зброя.

Подалася Катря назадъ, щобы заразы втикаты, та стала на лысте сухе и въ тыши почулось його шамотинне.

— Гей, хто тамъ?—гукнули вси вразъ розбишабы, схопывшысь на ноги.

— Озвися, бо буду стрилаты! — одынъ изъ розбійныкывъ выгукнувъ вдруге.

А Катря прыпала до дерева, зъ ляку не въ сыли була й ворухнутысь.

Розбійныкъ пиднявъ самопала—и голосно гуркить луною розтявся по лиси; почулося Катри, що наче бъ то джмилъ продзычавъ била неи, и впала вона у нестями на землю.

Розбійныкы кынулысь мыттю до неи, до свитла на галаву вынеслы зъ лиси и стали вси трое надъ нею. Багатте свитыло ихъ темни, засмалени сонцемъ облыччя; ихъ очи блыщали якось не по людськы, а хыжэ та люто, неначе въ звириявъ, що изъ ими жылы вони въ лиси.

И стали розбійныкы раду про Катрю держаты.

Що зъ нею робыты? Пустыть? Та вона розголосоыть про сей потаемый ихъ схонокъ. Убыты? Та навить и ихъ розби-

шацьке сумлінне на те не прыстало. А то—чы не краце
востатысь ій зь нымы?

И оть, колы Катря прыйшла зновъ до себе, одынь розби-
шака и каже до неі:

Прыстань, дивко, въ виру нашу,
Будешь йасты зь намы кашу,
Будешь слаты постиль нашу.

Почула се Катря й вжахнулася сливъ тыхъ ще бильше, якъ
смерты самон. И тутъ прыгадала, якъ матирь утихы видь
неі собі сподувалась,—вона жъ бо одна лышь осталась у
мамы дытына,—отъ добра утиха! Згадала и виезь свій ди-
вочый, и пбдругъ, що вси воны жытымуть чеснымъ, ко-
рыстнымъ жыттемъ, а вона? Та невже жъ вона жытыме въ
пущахъ зь розбоемъ, та у розбишацькыхъ прыйматыме участь
подіяхъ? Та ни жъ бо!—вона не зостанеться зь имы.

И страхъ весь забувшы, вона изъ погордою такъ вид-
казала:

Ще жъ я въ ненькы не оддана,
Щобъ я вашу постиль слала!

Не ждали розбійнымъ чуты такои видмовы-видвагы,
такои погорды жыттемъ ихъ злочыннымъ. И лютисть несытая
ихъ обгорнула, и очі ихъ гнивомъ палады; лышень наймо-
лодшыи, найменше запеклыи мижь нымы, почувъ въ своимъ
серци до дивчыны жаль якыйсь дывный.

Одынь каже: „зарубаймо!“
Другый каже: „розстриляймо!“
Третій каже: „роспытаймо!“

Послухались меншого, стали пытатыся Катрю—и хто вона,
й звидкы, и роду яеого.

Ой, дивчыцо-дивчыпонько,
Скажы жъ ты намъ всю правдоцьку:.

Чы ты краю далекаго,
Чы ты роду багатаго?

И важе имъ Катря всю правду про себе:

Та я села Подольскаго,
А роду я Дубынскаго;
Жыла вдова на Подоли,
Та не мала соби доли.
Мала вона тай тры сыны,
Тай тры сыны и тры дочки.
Сыны зрослы—въ розбій пішлы;
Дочки зрослы—у лисъ пішлы:
Сама старша утопылась,
Середушу звири йзнылы.
Я жъ—найменша, Катерына,—
Въ темнімъ лиси заблудыла.

III.

Якъ громомъ прыбыти, стоялы розбійныкы въ тажымъ зворушенню мовчкы. Ихъ души запеклы, що жаль загубылы до людскаго страты и горя, й вони издригнулыся, зважывшы тую подію, що мало було не счынылась.

Сказавъ тоди старшый мнѣжъ вымы:

Слава Богу, що спыталы,—
Булы бь сестру зарубалы!
Помолимся, браты, Богу
Й ведимъ сестру на дорогу.

У-разъ розбихакы шапки издїянылы и вперше за довгы часы розбихацтва хреста вси повклалы на сдби. Въ облыччяхъ ихъ знову свитылось щось людскае, прыемне та тепле: то спогады мыли, то сумъ бувъ та жаль за жыттемъ, що загублене зь власной воли. Серця розбихавивъ спалáхнулы въ мыть порываннемъ однимъ—въ товариство до чесныхъ людей та до чесной праці.

Та въ хвилю—цилѣ ихъ жытте передь очи имъ стало; згадалысь колышны й недавній вси ихъ кривави подіи, що плямоу души ихъ вскрылы, й почувлы, безшасни, що имъ товариство людськее—чуже, що вони вже не здатни до чесной людської праці.

И знову схмылыся головы буйни и въ грудяхъ, немовъ бы у пустци, повіяло холодомъ знову.

Не мовлячы й слова, одынъ розбишака сестру взявъ за руку й повивъ потайною тропою, а друга тежъ мовчки пода-лысь за ими.

И вышли на пляхъ вони бытій.

— Браты мои мыли!—тавъ Катря до нихъ промовляла зъ рыданнемъ,—вернимось вси разомъ до-дому!

Та братъ обережно розвивъ іи руки:

— Йды, сестро! А памъ вже не можна...

— Ни, можна!—рыдаючи Катря благала,—простыть вамъ Господь Милосердый, а люде забудуть, и зновъ усе буде, ажь перше!

— Та мы вже не тіи, що перше!...

Илы, сестро, ты до-дому,
Та не кажы ты никоу,
Що ты братчыкивъ выдала,
Що ты въ лиси ночувала.

И Катря шляхомъ подалася, гирки проливаючи слезы. Розбійныкы жъ довго стоялы и довго у слидъ ій дывылысь, ажь помы не зныкла вона изъ очей ихъ, немовъ бы остапна ясная надія...

О. Белоусенно.

По Днипру.

Зъ записной книжки молодого туриста.

Самый забитый, послѣдній
человѣкъ есть тоже человѣкъ
и называется „братъ мой“.

Достоевскій.

На прыкинци мисяця квітня року 189... я о годни
сьомій у-ранци поспивався на пристань до паро-
ходивъ, що провадять рейсы міжъ Кывомъ и Кате-
рынославомъ.

О пивъ до восьмой я вже бувъ на рубци одного паро-
хода, що незабаромъ мавъ вирушити внызъ Днипромъ ажъ
до самисинького Катерынослава, и зацываєными очыма ды-
вився на те метушинне та биганыну, що у мене передъ очыма
коилась.

„Пушкинъ“—такъ звався той парохидъ—пыхтивъ, сы-
чавъ и потроху лагодывся въ далеку дорогу. Що-хвылыны
до пристани пидйиздылы люде, поввално сходылы зъ дрожокъ,
хапалы, яєъ попало, свои пакункы, биглы до кассы браты
билеты, метушылысь, штовхалы одынь одного; невыразный

галасть, гамъ росходывся навкругы; матросы переносылы на парохидъ якись важки, выдко, речи, загорнути й зашты въ рогожу. Иноди до ушей моихъ доносилось голосне змаганна, або навить лайка... Діялося, словомъ, усе те, що звычайно буває, воли парохидъ мае одійты видъ пристани. Нарешти вагу попереносылы, мандривци вси перейшы зъ пристани на парохидъ, що от-отъ мавъ рушаты въ дорогу. По мистку, що бувъ перекрынутый зъ парохода на присталь, перебигъ ще одынъ мандривецъ, що мало бувъ не запизыввся, мистокъ прынято и парохидъ, килька разивъ свыснувшы голосно, почавъ збываты хвлю, важко рушаючы видъ берега та лышаючы по соби довгу смугу зъ хвиль та билон пины, що шыроко росходывлась по води й потроху зывалася зъ тыхою, спокійною на той часъ водою Днипровою. Мы прудко поплывли поузь Кывивськи горы, укрити зелеными садами та блискучыми банямы церковь.... Парохидъ нашъ бувъ „конкурентный *), тымъ то на йому повно було „сирои публикы“, пайбильпу частыну якои складалы головнымъ чыномъ робочи,—люде, що выбрались на заробиткы въ степову Украину. Робочого люду вже тутъ, у Кывиви, на „Пушкин'и“ набралась така сыла, що парохидъ бувъ нобы якоюсь сущильною масою жывыхъ тиль людськыхъ: усюды одъ стерна до носа, не выключаячы навить мисця коло машинного виддлу та парохидного дымара,—стоялы, сыдили й лежалы у самыхъ ризноманитныхъ поставахъ стари диды, бабуси, парубкы, хлопци, дивчата та молодыци... Сумно й тяжко було зъ боку дывытись на сю масу голодныхъ, вымучепыхъ людей, що на блидыхъ, зив'ялыхъ облыччяхъ у себе носылы выразне тавро

---

*) Пароходы на Днипри належать не до одной особы чы компаніи, а до килькохъ, и черезъ те межъ ними буває велика конкуренція, що доводить до не знать якыхъ малыхъ цинъ за перейздъ.

усякихъ злыднівъ, лыха та недостачъ. Злыдни, голодь, безземелле, невыплачени податкы, пеустойкы й таке инше безъ винця—погналы всю цю масу людей въ степы на заробиткы; економична руина—наслідокъ тыхъ важныхъ обставинъ, середь якихъ живе нашъ народъ, примусыла сыхъ людей побынуты свои хаты, ридни хutory й села, щобъ тамъ дали, на пивдни, „шукаты щастя“. Сумпо й тяжко, кажу, було дывтысь на сю сыду велику голодныхъ людей; тужно ставало на серци видъ самой думкы, скільки зъ сїен масы, „чающихъ движенія воды“, що сподиваються за лито заробыть соби грошей и тымъ хочъ трохы выратуваты себе видъ злыднівъ та полагодыты свое прыкре становыще, залатавшы хочъ сами найдошкоульниши диркы,—скільки дійсне допаде до своей меты и скільки загине видъ голоду, хворобъ та усякого иншого лыха, що назырци ходыть за сымъ нужденнымъ людомъ?... На рубци парохода, куды робочымъ було заборонено доступаты, сыдила бильшь-меншь „чыста“ публика: одывъ молодесенькый офицерыкъ, дидычъ-полякъ зъ жинкою й дочкою—молодою, вродливою панною зъ чудовыми задумаными очыма, зъ п'ять або зъ шість прыстаркуватыхъ пань, два студенты, два молодыхъ чоловика у цывильній одежи й двитры панночки-гимназисткы—отсе й уся „чыста“ публика. Окريمъ того на рубци було ще чоловика, мабуть, зъ десять жыдивъ-грамаривъ та килька жыдивокъ.

Повагомъ, тыхо проплывъ „Пушкинъ“ била „старого“ Кывва. Передь очыма мандривчивъ промайнула швидко, пеначе зъ очей тивала, чудова панорама. Ось „Царський садъ“, що прынадно зеленіе на высокій, прыкрій гори; ось Аскольдова могыла зъ хрестамы та надгробкыма, що такъ выразно билиють середь зеленого лыста деревъ; ось и Лавра зъ своими золотыми макивкыма, що такъ и сяють-выграють проты ясного сонця; ось и Выдубецкый манастырь, повытый гус-

тими садами, неначе вквитчаний расно величезными квітками; а ондечкы сынїе оддали старезный листь. Ще два-тры чудовыхъ краевыда, „и матирь городивъ руськыхъ“—Кыивъ сховався видъ очей зачарованыхъ красою місцевосты мандривцивъ.

Потяглыся зъ обохъ бокивъ зелени берегы; ливоручъ видъ парохода—одлога нызвна, що заросла геть чысто высокымъ очеретомъ та гнучкою лозою, праворучъ—гай, нывы, а иноди крути горы, верыти густымъ lystвянымъ лисомъ.

Ледве тилькы сонечко стало прыгривать дужче, якъ мандривци одинъ по одному почалы сходыты въ каюты; пишовъ дидычъ-полякъ cum familia, пишлы трохы не вси дамы, окримъ одной пидстаркуватой панїи; пишлы вси жыды й жыдивкы. То булы, мабутъ, люде зъ твердымъ, байдужымъ до вроды та красы Днипровой серцемъ. Зосталась на рубци сама за себе молодь, въ якїй ще не згасло живе почутте й прыхыльнисть до матери-природы...

Тымъ часомъ „Пушкинъ“ наблыжався вже до першой прыстани за Кыивомъ—мистечка Трыпилля.—„Нюся,—звернула ся дама, що зосталась на рубци, до одной зъ панночокъ-гимназистокъ,—ходимъ у каюту, бо тутъ стае душно!“

— Ахъ, мамуню, за мене не влопочыся! Мени й такъ дуже добре... Йды, волю хочъ, сама, а я тутъ ще трохы побуду; до того жъ и Трыпилля вже недалеко,—цикаво подывыгысь, якъ парохидъ до прыстани пидходытыме!—видказала матери гарнесенька чорноова Нюся, перекидыаючысь дуже выразнымъ поглядомъ зъ безвусымъ корнетомъ.

— Ну, то якъ знаешь!—каже незадоволенымъ топомъ шапан, скося поглядаючы на молодого кавалерысту, що такъ и уп'явся очыма въ їа пустотлыву вродлывыцю-доньку; охкаючы та покректуючы, здіймається стара зъ мисця и йде у каюту сама. Мынае ще зъ пивъ-годыны. На правому берези

забовванилы сільськи будивли, по горахъ замаячили витрякы, стало видно церкву, и не пробигло й десяти хвильнъ, якъ парохидъ вже стоявъ коло мистечка Трыпиля.

Почалося звычайне парохидне метушинне. Пассажиры заворушылись. Передъ очыма видерылась чудова украинська идиллія. По спаду гирь та крутыхъ горбивъ, якъ на малюнку, розскыдани невеликы селянськы хаткы; на одній зъ гирь стоить била, якъ крейда, церква, а коло неи, мовъ козаки на варты, высокы тополи. А тамъ далеко-далеко, на самыхъ верхив'яхъ гирь въ поетичному нелади розскыданн за селыд-бамы витрякы, мовъ стережуть село видъ якогось несподиваного нападу... На самому берези, коло пристани, якъ ти бджолы на пасици, гуде-шумуе людське море: люде у святкахъ, шыроченныхъ шароварахъ и брыляхъ, зъ довгымы ву-самы й засмаленымы на сонци облыччямы; бабы й дивчата въ червонныхъ чоботяхъ и въ мальовничому украинському вбранни... У п'яты одной зъ гирь, на зеленій луци пасется отара; хлопча-пастухъ у брыли сыдыть на възгир'и пидъ деревомъ, выграючы на сопилци якусь простеньку тужлыву мелодію. „Пиджачна“ цывилизація, мабутъ, ще мало зачепыла безошаднымъ крыломъ своимъ сей тихый старосвітський закутокъ... Але отъ парохидъ знову засычавъ, залунали тры голосны посвысты, и „Пушкинъ“ рушывъ видъ Трыпильської пристани.

Пробигло де-вилька годынъ. Мы промынули вже и Ржищивъ, и Переяславъ—миста все исторычни, видоми давными подіями, що видбувалыся въ нихъ. Сонце вже зовсімъ було на вечерньому пружи, колы парохидъ, простоявши хвильнъ зъ п'ятнадцять била Канивської пристани й набравшы знову сыду робочого люду, рушывъ дали на Черкасы. Зъ пассажи-ривъ, що силы на „Пушкина“ въ Кыви, де-хто по дорози посходывъ; замисть ихъ з'явылыся нови. Теперь, колы спека

та духота давно вже стухлы й на землю спадавъ тихий, погожий вечиръ весняный, уси ти пассажиры, що цилісепький день высижували або вылежували въ душныхъ каютахъ, по-выходили на-верхъ, на рубку, подыхаты свижемъ повитремъ та подывытысь на околици Днипрови. А й справди—було на що дывтысь: кругомъ було такъ чудово гарно, краса сього мисця такъ дуже вражала чутливу душу, що, мабуть, навий западала въ неї. Тихо, поважно плывъ „Пушенинъ“ била вродливо прибранныхъ канівськихъ гирь. Высоки, крути горы, одна другої вища, одна другої мальовнищъ, насунулись геть ажъ до самого Днипра. Верхи й прыкри снады ихъ були крыйма вскрыты густымъ листвянымъ лисомъ. Зелени поросли лищыны, грушъ-дычоєъ, шепшыны то-що жывымъ непрывклымъ саваномъ укутали гребни та спады крутыхъ горбивъ. Щильно прысунулись-прытыснулись одна до одной высоки горы, лишень невелички, вузеньки щилыны та яры подиляли одну видъ другої. По сухъ гирськихъ щилынахъ та ярахъ мальовничо роскынулись хutory. По самому берегу Днипра, по пидгир'ю, довгою-предовгою смугою тяглыся рыбальськи хаты, тонучы въ традиційныхъ вышневыхъ садкахъ.

Сонце вже сило за Днипромъ. Червоно-жовта заграва осяяла увесь захидный обрій, що наче ажъ палавъ червонымъ полум'ямъ. Полум'я, розгораючысь, яскраво видкыдалось якимсь фантастичнымъ сльвомъ у спокійному блакитти Днипровыхъ водъ: здавалося, нибы тамъ пидъ водою горыть-палає велика пожежа. Зъ берегивъ гучно розносилось рокотысте тьохканне соловейка й выразно вчувалось пахощи видъ травы та деревъ, що-саме на той часъ стоялы въ цвиту. Я такъ и впився очыма у канівськи горы. Якимсь жывающимъ пестошамъ та чаривнымъ мылуваннемъ віяло видъ сього чу-

дового закутка... Якъ хороше тутъ, яка роскошь, воля кругомъ!..

Але що то за хрестъ середъ зелени мріа на одній изъ гирь? Вже здалека ясно вирізується вінъ на зеленому тли деревъ и впадає въ око кожному мандривцеві. Хто спить пидъ тымъ высокымъ хрестомъ, спить вично, безъ просыну, на лони пышнимъ риднои Украинны?

То спить великый поетъ, слава їи й гордоци, незабутній украинський геній—Тарасъ Шевченко.

То—могила Шевченкова.

Скоро парохидъ наблизвся до сіеи святои для кожного щырого Украинця горы, интеллигентна публика заворушылась. Уси, у кого були бинокли, навели ихъ на одну крапку—на простый чавунный хрестъ, що стоявъ непорушно на могыли поета. Пассажирывъ, выдымо, узала жыва цикавистъ, але саме тильвы цикавистъ, не бильше!...

Я жадбно, пыльно прыдывлявся до нимого, мовчазного хреста, але вінъ у самій безмовности свой казавъ мени такъ багато...

Багато-багато навівъ вінъ мени думъ, правда—тяжыхъ, невеселыхъ!...

Такъ отъ вона, тамогила великого украинського поета,— „печальника горя народнаго,“ спивця свободы и братерськон любви, справжнього „страстотерпца правды и истины“!... И я, кажу ще разъ, зъ якоюсь жадобю впывався очыма у высокый хрестъ, що выразно выступавъ из-за зеленыхъ деревъ та такъ и тягнувъ, и вабывъ очи до себе. Незабутна могила!

Могила варта народнаго генія!

Хто инший зъ великихъ небыжчыкывъ мае таку просту, але й разомъ величню могилу?!

И згадавъ я мывоволи, дывлячысь на сю дорогумогилу,
поетычнй „заповить“ Тарасивъ:

Якъ умру, то поховайте
Мене на могыли,
Середь степу шырокаго,
На Вкраини мылій.
Щобъ лавы шырокополи,
И Днипро, я кручи
Булы выдни, було чуты,
Якъ реве ревучый...

Волю поэта вволено!

И ще згадавъ я, тежъ мывоволи, гирке, страдныцьке
жытте Тарасове, його идеи высоки, його заповить намъ ве-
лыкый...

Чы справдылыся воны, чы увійшлы въ жытте? Чы виль-
ни теперь браты поетови, що за ихъ винъ усе жытте страж-
давъ, боливъ, боровся зъ лыхомъ, и имъ отдавъ уся свои ге-
ніяльны сылы?...

Святи мріі!...

Правда, найбильше, пайперше сердечне бажанне поэта—
вызволенне бративъ зъ кривацькои неволи—справдылося—зла
иронія!—за килька день писля того, якъ останне зитханне
вылетило зъ його хворыхъ, намученыхъ грудей, але—чы виль-
пымы жъ стали потόму браты його?

Замість кривацькыхъ вайданивъ—экономични, заместь
панивъ—глытан та п'явки народни, що высысають зъ його
останню сылу... Си отъ, напрыкладъ, сотни його землякивъ,
що лежать тамъ, у-низу, въ бруды та чаду, голодни й трохи
не голи,—невже воны вильни?!... И чы люблять же ихъ люде,
чы любымо мы, освичени люде, свого „найменшого брата“,
свій народъ такъ, якъ любывъ його нашъ поеть—жывою ду-
шею, чыстымъ сердцемъ, болизно, тяжко?

Що зробили мы народови одь першого дня його „вильного“ жыття, видь його вызволення зъ неволи, и чымъ видячуе коженъ зъ насъ народови за його виковичну працю-кривавыцю?...

Зъ смуткомъ та невымовною тугою на серци дывввся я на могильный хрестъ велького страдчыка народнього, и мимохитъ все выразишь та выразишь стававъ передь мене його шыропрыхильный до „найменшого брата“ свитлый образъ; здавалося мени, що Тарасъ стоявъ на своїй могыли, и задумани глыбоки очи його зъ жалемъ та нимымъ договоромъ позыралы за пароходомъ, а губы поетови тыхо шепотили:

Обнимите, братья мои,
Найменшого брата...
.....
Схаменитесь, будьте люди!..
.....
Свою Украину любить...

А хрестъ потроху зныкавъ въ далечыни, середь вечирного прысмерку, що нибы дымомъ затыгавъ далеки мисця...

Гучный голось надь самымъ моимъ вухомъ примусывъ мене раптомъ отямытвся видь думокъ своихъ.

— А скажить-но, будьте ласкави,—звернувся одынь старый батюшка, по мови выдно—кревный „великороссъ“, до молодого студента, що сидивъ зъ нымъ поручъ на лавци,—у яюму роци померъ Шевченко?

— У 80-хъ рокахъ, батюшка... такъ, здається, у 82-му чы 83-му...

— О, ни!—ажъ скрыгнувъ батюшка,—ни!

— Ахъ да, да, да,—выправывся юнакъ—у семьдесятыхъ!

— Н-н-ни, н-ни,—процидивъ кризь зубы священныкъ,—мени пам'ятається—далеко ранишь. Я, колы не помыляюсь часомъ,

тільки-тільки свинчывъ семинарію, якъ померъ Шевченко, а се було... винъ померъ... винъ померъ...

— У 61-му році,—додавъ я.—Шевченко померъ у той самый рікъ, воли вызволено крепакивъ, хоча самъ трохи не диждавъ до тієї щасливої хвилыны...—И я росновивъ батьшци про смерть та похоронъ Шевченка.

— Во-во-во!—зовсимъ оживъ, ажъ зрадивъ неначе, батьшца.—Такъ, такъ,—саме у 61-му році, напевно такъ... Я якъ разъ у 60-му свинчывъ семинарію... такъ, такъ...

Студентъ якъсь соромливо и наче бъ то у чомусь винный, скинувъ на мене очыма. Я одійшовъ на другый кинецъ рубки. За столомъ, заставленымъ пляшкамы зъ пыва, сидивъ товстый, зъ чысто выголеннымъ облыччемъ нимецъ,—тыпъ опасыстого старого бурша,—а поплычъ його—маленькый, худенькый та ще й до того рудоватый жыдочокъ.

— Се такі хамы,—крычавъ у якомусь запали бранецъ стародавнього Вавылону, махаючы рукамы та перекручуючы на свій ладъ мову,—се такі хамы, що я й сказаты не можу!... Якъ прийшлы, вазуть—давайте вамъ впередь хочъ па тыждень гроши, а то мы не станемо робыть, та ще, стерво, почалы домагаться, щобъ имъ даваты шо-дня вулишу та хлиба, щобъ хазайськи харчи булы, та ще й добри...

— Небось—дома у хамивъ жрать ничого, а тутъ—хлиба та вулишу та ще зъ не абы-якымъ саломъ!.. Може ще, стерво, схотять, щобъ ихъ кожного дня варевыкамы годувалы!... Пхе!...

И жыдъ, скрывывшы якъсь комедно свою негарну тварь, плюнувъ кривъ зубы прямо на порожній сталець, що стоявъ коло столу...

— Хе-хе-хе,—засміявся нимецъ, надпываючы зъ вухлыка пыво,—ви ето правду скасали, mein Lieber Гольцманъ, што

такихъ хамовъ, какъ здешній паротъ, нетъ на всемъ свѣтѣ. Работайть не хотять, а деньги любятъ, любятъ, хе-хе-хе, хамы. У меня и въ Полкаріи, па Тунай есть тоже кирпичній заводъ; тамъ тоже хамы... хамы, aber, mein Lieber, не такіе: тамъ скасаль роби —и робить, mein Gott, какъ плохо робить, глюпъ паротъ, но робить и почитайть хазяина умѣйть, а тутъ и глюпи, и тураки, и лѣнтяи, и робить зовсѣмъ не хотять... Das Volk ist dumm und faul. А деньги любятъ, у—любятъ, хе-хе-хе!—засміявся винъ, допываючы свое пиво.

— Правда, правда! — прыставъ до розмовы пидрядчыкъ-велькороссъ зъ негарнымъ облыччемъ та зъ довгою русавою бородою, —хахлы—жилисты, деньгу любятъ... Это, могу доложитъ, самый что ни на есть, прапаціи народъ!... Когда я держаль подрядъ въ...

Але винъ не довинчывъ и обирвавъ свое оповиданне.

Уси несподивано мусилы звернуть свою увагу на ише.

По вузенькихъ схидахъ пидіймався на рубку билый-билый, якъ снигъ, дидусъ—выдыме, зовсимъ хворый. Облычче його, облямоване сывымы вучерямы, було жовте, якъ висель, сухи старечи руки тремтили, а усе тило якосъ нервово здригалося.

Ледве дидусъ на превельку сылу допавъ до своей меты—війшовъ на рубку, якъ його побачывъ матросъ, що порався била стерна.

— Ты вуды лизешъ, такой-сякой!... злизай назадъ... чого тобі тутъ треба, хахлюга провлятый!—загукавъ винъ сердыто на днда, мишаючы украинськи слова зъ російськымы.

— Дозвольте мени, ваша мылость, я хочъ трохи тутъ постою... Тамъ, у-низу, зовсимъ стояты не можна—така сила народу, а я хворый: душыть мене...

— Тебѣ говорятъ—иди, ну и иди!—додавъ видъ себе ще самъ вапытанъ парохода, якъ більшисть вапытанивъ на Днипровськихъ пароходахъ—людьна чваньковьта, лайльва й малоосвичена,—тутъ вамъ пѣтъ мѣста. Вѣдь если васъ всѣхъ, мужиковъ, сюда понапустить—„пассажирамъ“ мѣста не будетъ.

Але дидусъ стоявъ нерухомо, переступаючы зъ ноги на ногу, й благаючымъ поглядомъ глыбокихъ карыхъ очей своихъ позыравъ на публику, наче бъ то шукаючы середъ неи захысту и спивчуття. Але марно—ни захысту, а ни спивчуття винъ не знаходывъ: на його звидусиль дывылся холодни, байдужи чужи лыця.

— Ось вамъ,—почавъ жыдочокъ, зновъ обертаючысь до нимця,—ось вамъ: сказано йому не лизь, а випъ преться, якъ, выбачайте, свиня... Хыба жъ се не хамъ—подывитесь лышень!—и винъ ткнувъ пальцемъ на дида.

— Хе-хе-хе,—засміявся нимецъ, васыпаючы у кухлыкъ пыва—alt Reiler!...

— Ну жъ, иды геть видсила, холера проклятая, иды колы честю кажуть!—закрычавъ знову матросъ на бидного дидуса и, вхопывши його за комиръ дыривои свытыны, зволикъ на схидци и ледве не звалывъ зъ вигъ. Публика байдужымы очыма дывылася на сю гыдеу сцену. Нимецъ ще гиршъ, якъ перше, зареготавъ; жыдочокъ захыхотивъ и соби въ унисопъ нимцеви; на облыччи бородатого пидрядчыва загравъ задоволеный веселый усмихъ. Сцена безперечно вчывыла йому несподивано велыку втиху.

— Такъ ево, хахла. мазницу,—бурмотивъ винъ кризь зубы,—ня лѣзь, ежели няльзя; пл лѣзь, старая мазница!

— Ахъ, какіе упорные эти мужики, та chere tante,—голосно сказала одна зъ молодыхъ интеллигентныхъ дамъ до своей пидстаркуватой сусидкы.

— О, мой amie, еще хуже бываетъ!—одмовыла та тономъ оракула.

Я не выдержавъ. Пидійшовшы до капытана, я почавъ допымыватися видъ його, щобъ дида заразы же вернулы на рубку, страхаючи його „жалобной книгой“ и протоколомъ; студентъ, що не знавъ, якого року померъ Шевченко, мени пидсоблявъ. Пострахъ, для мене самого несподивано, зробывъ на капытана бажаный впливъ, або, якъ характерно кажутъ по-россійськи, „возымѣлъ подлежащее дѣйствіе“ и дида ту жъ мыть вернулы на рубку, на дыво, а може навить—хто знае?—и на обуренне де-кого зъ пассажирывъ. Усе це сильно зворушыло мене... Тяжко-тяжко стало на серци, наче бъ то я выпывъ якоись гирвон отруты... Якыйсь страшный жаль раптомъ запавъ мени въ душу... И соромъ, и сумъ, и пекуче обуренне—усе це разомъ заворушылось у мене въ грудяхъ. Страшно стало мени за „выщого брата“, що чыныть „наименшому“ таку велику наругу. А за що? за що, панове?!...

Мени стало сумно. Ажъ плавать хотилось тоди, бачучы сю зневагу, заподіянну старій, немощній людныи, що никому ничого злого не зробыла.

Я поглянувъ на канивськы горы.

Воны ледве чорнили оддаликъ. Полум'я давно вже згасло на заходи. Вечирня мла укрыла Днипро и горы. На темному неби замыготили цили миріяды зирокъ... Зъ лиса, що ледве сынивъ на Полтавському боци, выплывавъ мисяць, кыдаючи свое холодне блыскуче проминне въ Днипрови воды... Черезъ весь Днипро простягалася срибна смуга; паче жыва, вона вся колывалася, тремтила, дрижала пидъ легесенькымъ потягомъ ночного витреця... Днипро паче заснувъ. Тыхо,

тихо... Де-де тилькы вчувається тривожливе курлюканне журавля та звидкысь доходить до вуха и лється въ душу ридна украинська пiсня...

Але я не спроможенъ бувъ у той часъ мылуватися тымы чудовыми чарами природы, а споглянувши ще разъ в-останне на канивськы горы, смутный та невеселый пишовъ у каюту...

1900.

Р. Л—но.

Олександрови Кониському

на той свитъ.

Рано ты вийшовъ—ище не свитало,
Зори мыгтили вгори;
Въ ридному край все покотомъ спало,
Темно було на двори.

Въ яснимъ проминни весняного сонця
Не воруввся ще гай;
Божа пташына въ садку з-за виконця
Не щebetала: „вставай!“

Не прокыдались згуртовани сылы,
Наризно коженъ брелы;
Ти, що вставаты видъ сну насъ будылы,
Сыламы ще не зрослы.

Вищий Боянъ нашъ лежавъ въ домовини,
Нашъ соловейко замовкъ;
Сльозы лылыся по всій Украини
Видъ нерозважныхъ думокъ.

Гирко рыдали по батькови диты,
Плакавъ сумуючы й ты,—
Зъ того плачу на степу у насъ квити
Сталы чудово росты.

Въ сердце горяче прынявъ ты на-вики
Слово поета живе,
Щиро прынявъ,—и розкрылысь повикы
Въ тебе на все свитове.

За Кобзаремъ, нашимъ геніемъ славнымъ,
Жваво пишовъ ты слидомъ,
Славы прыдбавъ не жыттемъ марнотравнымъ,
А невсыпущымъ трудомъ.

Струнъ доторкнувшысь, про вбогу сирому
Ты намъ зъ журбы заспивавъ;
Людямъ у гори—малому й старому—
Всимъ наче братъ спочувавъ.

Краю служыты взявъ кобзу ты въ руки:
Взявши, почавъ заклькаты
Насъ до братерства, до воли й науки,
Правды святой шукать.

Шляхомъ освиты, еднання й любви
Ставъ ты громаду весты;
Зерна облуды у чулому слови
Творивъ твоихъ не знайты.

Доля краины, таланъ гречкосія
Въ думку тоби заляглы;
Въ серци твоимъ не вмирала надія,
Мри до праці тяглы.

Скилькы борцивъ, покыдаючы дило,
Впало чы зрадно втикло!
Ты жъ пидъ громамы стоявъ непохыло,
Вгору пиднявшы чоло.

Духъ твій завзяття не тратывъ николы,
Сылою все перемигъ;
Паль молодечий въ кайданахъ недоли
Ты до могылы зберигъ.

Бури й негоды тебе не хыталы,
Ты не погнувся видъ литъ,
Втомы не знавъ, ажъ погы пересталы
Очи дывытысь на свить.

Навить на лижку, въ смертельнй хвороби,
Не выпускавъ ты пера,
Все клопотався, бажаючы проби
Вбогй краини добра.

Звага палка; безупынна работа
Насъ дывувалы усихъ:
Въ серци черствимъ прокыдалась турбота,
Чувся и соромъ, и грихъ—

Соромъ и грихъ, що шырока дорога
Насъ до мамоны веде,
Що зароста наша ныва розлога,
Марно робитныкывъ жде;

Що продалы мы за гроши братъ брата,
Кажучы смилло: „дарма!“
Бо намъ на думци своя тилькы хата,
Дила до другыхъ нема.

Ты навертавъ насъ на думання инши,
Вказувавъ добри стежки,—
И покыдалы мы зъ радистю шырши
Та веселиши шляхы.

Славно и чесно прожывъ ты на свити;
Хай же навчаються йты
Вслидъ за тобою и внуку—такъ жыты
И працюваты, якъ ты!

1901.

Павло Грабовський.

М е д а л ь.

Оповіданне.

I.

Старый Вышнопильський дякъ Юхымъ Сташевський вернувся ввечери зъ мѣста й пидйхавшы до ганку своєї хаты, злизъ поввапно зъ визка, покынувши коня нероспряженимъ.

— Хрестысь стара!—мовывъ винъ, увиходячы до хаты.

„Стара“ дывуючысь глянула на його и зъ несподиванкы вилькы часу мовчала.

— Та чого тамъ—„хрестысь?“ Що зъ тобою сталося?—замисть видповиди запытала нарешти, а тымъ часомъ на думци соби мовыла:—Ни, здається—тверезый! А я вже гадала, чы не выпывъ де... Давно зъ нымъ сього не було.

— Я тобі кажу—хрестысь! Дякуй Господа мылосердного за його вельеу до насъ ласку!—промовывъ старый Юхымъ и, обернувшысь до образивъ, трычи поважно перехрестывся, нызьею вланияючысь та дистаючы пальцями до долу и разомъ проказуючы стыха якусь молитву.

Дячыха дывылася на се и не знала, що й подуматы. Першою думкою ии було—чы не напывся де Юхымъ, та вона

заразъ же спостерегла. що помылылася, та й Юхымъ давно вже не то не запывається, а й у ротъ їи не бере, тієї горилки. Що жъ таке сталося? Вона мовчки дывылася на Юхымови повильни рухы й не могла прыбраты способу, щобъ дійты правды самотужкы.

— Та що тамъ за ласка така?—не втерпила вже вона.— Чого жъ ты мовчышь, нібы наважывся мене драгуваты? Говоры швыдче, що таке трапылося?

— А те и трапылося, що вельку мылость намъ Богъ посылае... Сподобывъ свого дару... Та й видъ начальства вельмы я взысканый!...—Си слова старый Юхымъ проказувавъ помалу, поважно, зъ якимсь невиданымъ ще въ йому доси выразомъ гордощивъ. Але такий спосибъ опсвидання вже зовсимъ розлютывъ стару дячку.

— Та чого ты мнешъ, наче тры дни не йивъ? Який тамъ даръ? И не люблю я страхъ, колы отавъ-о почнешъ заклады!... Даръ... взысканый!...—перекрывыла вона Юхыма.— Говоры по-людськы, що сталося?

— А те и стался, що не забуло про мене начальство.. Згадало воно, дакуваты Бога мылосердного, що е у Вышнополи старый Юхымъ, що п'ять десяткывъ лить служыть престолови Божому... Та хочъ воно, може, колы правду казаты, й не престолови,—похопывся винъ, помитывши, що узавъ черезъ ладъ багато,—та все-жъ такы й мы, дякы, передъ Богомъ предстоимъ на служби Йому...

— Тьху!—ажъ плюнула „стара“.—Чы довго ще ты душу зъ мене мотатымешъ?... Отже жъ ничогисенько не розберу зъ того, що винъ меле!

Юхымъ все ще вагався говорыты про ту „ласку та мылость Божу“, нібы йому шкода було розлучытыся зъ своею тайною та выявыты їи другій, хочъ и близькій людныи; винъ наче в-останне хотывъ натишытыся нею до-схочу, выносыты,

выпестыты іи въ своимъ серци, немовъ боявся, що вона стратить свою прынадність, колы винъ подилыться тією тайною зъ своєю Мартою...

— Вельва мылость!—ще разъ проказавъ винъ помалу, нибы тишывся тымъ словомъ.—Медаль мени начальство дае—отъ що!

— Меда-аль?—розчаровано протягнула дячыха.—Я думала, що й справди що путне, а воно—медаль!...

— Еть, баба! Що ты тамышь!—ажъ скыпивъ Юхымъ, выдымо не сподиваючысь видъ дружыны такой байдужосты до того, що такъ потишало його самого й таку радистъ вельку зробыло йому середъ звычайныхъ, буденныхъ обставынь та нудного самотного жыття.

— Та що жъ тамъ тамыты?... Отъ не бачыла тыхъ медаливъ! Велика цяця—жуды жъ павъ!... Я гадала, що може видъ Сани яву звистку добру прывизъ, а винъ—медаль якусь выгадавъ!

— Мовчы вже краще! Не говори, чога не тамышь. Твое дило—онъ рогачи та горщыкы, а не про медали говорыты!... Наказаніе Господне, а не баба!—говорывъ до жывыхъ печынокъ уражений Юхымъ.

— Ну, годи тоби зъ тією медалею,—кажы краще, де такъ забарывся? У мисти бувъ?

— Та бувъ же, бувъ!... И забарывся черезъ неи, черезъ медаль... У мисти зустривъ батюшку свого, отця Харлампія, а винъ мени й каже, що бувъ отсе, мовлявъ, у отця благочынного, а той, отець благочынный то-бъ то, йому й росказывавъ, кому мають нагороды сього року выйты. „А вашому Юхымови, мовывъ благочынный, золоту медаль прысужено за довголитню та безпорочну службу... бачъ—за довголитню, безпорочну службу!—ще разъ проказавъ Юхымъ, немовъ смакуючы ти слова.—Такъ ото, повертаючы зъ миста, й надумавъ я соби—збочыты трохи та зайыхаты въ Довгеньке до благочынного, щобъ самому роспытаты його. Все жъ якось пев-

нише, якъ самъ про все почувешъ. Кругу, думаю соби, трохи надамъ, та таѣхъ безпечнише буде про все самому довидатися.

— Чы ты маешъ Бога въ серци?—ажъ у долони сплеснула Марта.—Чы ты пры розуми? Адже жъ до Довгенького зъ миста мало не тридцять верстовъ кругу!... Тутъ жду, не диждуся, а винъ по Довгенькихъ йиздыть, наче забувъ, що дома робота стоить. А побыла бъ тебе лыха година та нещаслива, якъ маешъ отаке робыты! Звайшовъ, чога йиздыты!

— Не те беда, що кругу давъ, а те беда, що отця благочынного дома не заставъ. Але пани-матка благочынна тежъ казалы,—дай Боже имъ здоровачка,—що й справди мени мають медаль надилыты за довголитню та безпорочну службу.

— Ну, зновъ свою службу прытульвъ!... Ты мени скажы краще, чы все купывъ, що наказала?

— Купывъ усе. Отамъ на вози,—треба поносыты.

Марта глянула въ виєно й заголосыла:

— Чы ты зовсимъ вже зъ глузду зсунувся? Дывы—кониакъ нероспряжена онъ блукае по подвир'и, ще воза поламае. Бижы мерщій, роспрягай; та понось мени все зъ воза, а то й се забудешъ зробыты за медалями своїмы, бодай тому добра не було, хто ихъ и выгадавъ!

— А й справди винъ нероспряжений! — засоромывся Юхымъ.—И якъ се я забувъ про його?

Винъ надивъ брыля й потыхесеньку подыбавъ на двирь.

Роспрягшы коня та поносывши покупы зъ воза, Юхымъ сказавъ подаваты йому обидъ, що мавъ буты разомъ и вечерю. Несподивана новына вразыла його въ саме серце й налыла його и гордошамы, и повагою до себе самого, и ще якимсь почуваннемъ, якого розважыты винъ и самъ не мигъ до ладу. Йому було радисно, але разомъ якось и тужно. Ся медаль, що таѣхъ зненацька, несподивано, неначе гримъ зъ ясного неба, злетила на Юхыма, опанувала всею душею

Його, примусила його перелетити думкою через п'ятдесят років своєї „безпорочної служби“, ти довги-предовги п'ятдесят років, що його—молодого, дужого й здорового юнака—обернули в старого, похилого діда; що надіяли його слабистями й зламали його силу молоді. Тихий сум, недовидома туга за пережитим оповила його душу видь усіх тих споминив... Багато пережито; все вже лишилося позаду, все вже минулося... Попереду тильки старість, хвороби та смерть,—жорстока, неблаганна смерть, що становить природний, немынучий кінець усюму живому...

Юхимови не йшла йнжа на думку; винь поклавь ложку й, спершысь рукою на стіль, загадавсь. Прыгадалося йому, якь його, висимнадцятилітнього хлопця, „выключылы“ зь бурси „за неуспіхи вь наукахь и великовозрастїе“ и сымь самымь „посадылы на шыю“ й такь обтяженому численною родиною та недостачамь и злыднямь батькови... Вельке бидуванне перетерпивь винь тоди, бодай не верталося!... Прыгадується йому зновь, якь батько його йздывь у консысторїю, щобь выблагаты своему Юхимцеви хочь яку-небудь посаду—и выблагавь, збувшы останню худибчыну зь обійстя на хабарри консысторсьвымь „крючкамь“. Потимь Юхимь перейшовь на власный хлибь, одружывсь... Пишлы диты, але все якись невдахы: одни повмиралы, други бидуючы тягнуть життьове ярмо. Оть Сани и доси тяжко поневирається за чоловикомь-п'яницею, що просвітлои годины їй не дае... Але винь, Юхимь, усе за-для дитей своихь зробивь, що мигь,—выгудывавь, до розуму ихь довивь, а теперь пехай вже самы на себе дбають, своимь розумомь та хыстомь жыуть. Досыть зь його! Натомывсь винь, напрацювавсь за свое жытте довге, за свій видь немалый... Але разомь дожывсь и велькою чести: теперь уси бачытумуть, що винь, старый Юхимь, не абы-який соби чоловикь, що винь прежывь свій довгий видь чесно, „безпо-

рочно"... Ниже единой плямы ніхто не знайде на йому,—и оть теперъ ще й начальство „взыскало“ його своєю ласкою, ушановало його найвыщою ознакою чести, якои тильки може досягты простый, сильськый дякъ.

— Юхyme! Старый!—перепынивъ його думы голосъ Марты.—Ото якъ загадався! Вже й трава задубила, а винъ все сыдыть надъ нею! Часъ вже й коня напоиты, та й спаты лягатымемо.... Не рано вже...

Юхымъ зитхнувъ, видигнавъ видъ себе думы про мынуле й сучасне, пидвися важко зъ лавы й пишовъ на двирь—коня наповаты. За пивъ-годыны въ дяковій хати було вже темно,—выдко, стари „повоилыся сномъ праведныхъ“...

Ни, не спали вони: обоє тильки поверталыся зъ одного боку на другый; обомъ имъ невпынни думкы не давали спаты, хочъ думы си byly не однакови у старыхъ. Юхымъ, що Богъ-зна чы й думавъ колы про яки-будь видзнакы та нагороды, теперъ зовсимъ инакше глянувъ на сю справу, немовъ якась полуда спала йому зъ очей и винъ побачывъ краечокъ не того свита, якый раз-у-разъ черезъ циле жытте бачывъ кругомъ себе, а якогось иншого—блыскучого, прынадного та ясного. Його цилеомъ опанувала радисна звиства про медаль, даровану „за довголитню безпорочну службу“ видъ начальства, и вси його думы звернули зъ звычайного шляху, якымъ вони йшли протягомъ цилого вику його... Вси теперъ знатымуть, що за людына винъ, Юхымъ, колы почеплять на шыю йому ту вельку блыскучу медаль на шырокой червоній стричци! Куды не пиде винъ теперъ, де не повернется—скрызъ даватымуть йому дорогу, розступатымуться передъ нымъ зъ пошаную; скрызъ теперъ поважатымуть його, якъ поважуютъ старого соборного дяка Мельчынського... Та що Мельчынський! У його тильки й славы, що медаль, а самъ винъ маленький, сухорлавый, непоказный,—одно слово—кошеня: ни на що й

глянуты гараздъ. Таковыи и медали не до лица, хочъ и всего його обвиняй имя. Инша ричъ винъ, Юхымъ: якъ припадатыме и блискуча золота медаль, и червона стричка до його высокои, огрядной, не зигнутой ще литамы постати; якъ вабытыме вона погляды людей, що бувають въ ихъ убогий, сильскій цервовци! Та не въ такой церкви теперъ йому служыты бь: хочъ бы и въ собори йому покрасуватысь, то й то не встыдъ... И Юхымъ уявляе соби, якъ архыйрей за його „службу безпорочну“ не тилькы медаль йому присудивъ, а ще й призначывъ дякуваты въ соборъ. Отъ иде служба Бога, литургия. Винъ стоить на правому крыласи и правыть чытцями, а зъ хоривъ гучно розноситься гарный, голосный сливъ пивчыхъ... Надходять часъ „чытаты апостола“; Юхымъ, держучи въ рукахъ вельку, важку кыгу въ шеуратяныхъ палитуркахъ, зъ сылою „забладокъ“—стричокъ усякыхъ кольоривъ,—певною, поважною ходою выходить на середну цервыи. Уси передъ нимъ розступаються; отъ винъ ставъ просто „царскыхъ вратъ“ и, вклонившысь поважно на вси боки та розгорнувши свою густу, шыроку бороду, голосно й зъ протягомъ выводитъ: „Къ Коринфяномъ посланіе“... а його здорова медаль выдыскуе на шыи, прытягуе очи присутныхъ у церкви. „Хто се чытае такой?“—нибы вчувається йому голосъ. „Та хйба жъ вы не знаете? Та се жъ Юхымъ Сташевскый, на всю губернію дякъ!“—видповидае другой голосъ... А винъ чытае, а вси дывляться на його, слухають сливъ, що летять видъ його й розходяться-роскочуються по всій церкви... Одно лышь середъ такого трийумфу смутыть зрадилу душу Юхымову та завдае йому велького жалю: адже жъ його густа, шырока борода—його дотеперишня пыха й гордоци—теперъ закрыватыме красу його видъ очей людскыхъ!... „И на вищо вона вырсла така густа та довга?“—нетерпляче говорытъ винъ соби

на думци, забуваючы, що до сього часу винъ любовъ свою бороду й ни за яку цину и не видавъ бы.

— Марто, ты спышь?—середъ тихои темравы обизвався несмильво Юхымъ.

— Ни, не сплю... Все про Саню нашу думаю... Очей звесты не могу...

— А знаешъ, що? Чы не поголытыся мени?... Адаже жъ та борода тилькы заважае... та й не гарно воно якосъ...

— Чы ты здуривъ, чы ты знависнивъ, що на старосты-литяхъ отаке въ голову соби забираешъ!—ажъ скрыкнула въ голось стара дячыха.—Та соромъ тоби й подуматы отаке—не то, що голосно вымовыты... Зовсимъ, выдео, ты розуму позбувся черезъ оту медаль навижену... Тутъ про Саню якъ згадаю, то сердце такъ мовъ обценьками й здавить, а винъ—що выгадавъ!... Якъ тоби не соромъ, якъ тоби не грихъ!

Але Юхымъ теперь и самъ вже бачыть, що замыслывъ винъ недобре дило. Думка, вымовлена словамы, и його самого злякала своею надзвычайнистю. Тымъ то винъ заговорывъ тихымъ, лагіднымъ голосомъ, обертаючы слова свои на жарть:

— Та то я тилькы такъ... пожартувавъ... Хто жъ выдавъ, щобъ... Ни, ни...

— И жартуваты отакъ грихъ! Часъ вже про домовыну та про Бога пам'ятаты, а винъ якусь тамъ, просты Господы, бороду згадуе... Тутъ и безъ бороды твоєї не солодко стане, якъ про Саню надумашъ,—просто й розуму не прыберешъ, що його въ свити Божому зъ нею чыныты, а винъ...

— Та я такъ... пожартувавъ... Охъ, спаты бъ уже, та ниякъ не засну,—качаюся та й годи, а щобъ про сонъ—то й гадкы немає. Що то старисть!...

Юхымъ ще довго качався на своему лижву, очей не зводючы, и не старисть одна тому була прычыною.

II.

Мынуло вже килька місяців, як Юхимъ живе якымсь напруженымъ, надзвычайнымъ, не-буденнымъ жыттемъ; той щоденный, дрибный клопоть, що перше раз-у-разъ бувъ на думци у його й затягувавъ, немовъ драговыпа та, въ себе,—теперь зненацька разомъ одступывъ одъ його, одбигъ десь далеко, и Юхимъ згадуе про його, якъ про щось вельмы чуже йому, далеке, ни на що йому не потрібне. И якъ винъ протягомъ усього жыття свого мигъ жыты етавъ, думаючи лышень про хлибъ та врожай, про доходы та диты?... Якъ йому й гады не було про те, що е щось выще въ жытти, за-для чого тилькы й вартъ жыты и змагатыся зъ жыттьовыми прыгодамы та злыднямы?... Немовъ заслипыло було йому и ажъ теперь тилькы полуда спала зъ очей, и винъ ставъ выдющый, а не слипедь никчемный, якъ перше, що не бачывъ свита, не розумивъ прынадъ його. Ажъ теперь йому блыснула мета въ жытти. Навить зверху винъ одминывся,—ставъ далеко поважнишыи, гордовытый, неначе бъ переродывся цилкомъ, на-ново на свить народывся. Винъ почавъ частенько заходыты до своего „отця настоятеля“, ныбы то за якымсь диломъ, а справди для того тилькы, щобъ довидатыся, чы не чутно чого нового про медаль, чы швыдко прыбуде та сподивана нагорода. Отець Харлампій помитывъ одмину въ своему старому „псалмопывцеви“ й не мигъ иноди вдержатыся видъ того, щобъ трохы зъ його не поглузуваты,—звычайно жартомъ.

— Та се дурныця, а ты отъ що скажы мени—чы скоро могорычъ запыватымемо, Юхyme?—запытувавъ о. Харлампій, лукаво прыщуренымы очыма поглядаючи на Юхима, колы той вымовыть, було, те дило, за якымъ прыйшовъ, и воно по-

кажется сущою дурныцю, за-для якои не вартъ було й нигъ быты.

— Зъ якои речи, батюшко?—удававъ нетямущего Юхымъ.

— Якъ то—зъ якои речи!... Адаже жъ ты незабаромъ будешъ не просто панъ-дякъ, а прото-дякъ, може й—„беры выще“!—выгадувавъ о. Харлампій нечувану іерархичну степень.—Та ну-бо, Юхyme, признавайся—кортыть тебе медаль?—дрочывся винъ.

— Яка медаль?—все такы нибы не розумивъ Юхымъ.

— Яка?... Та ота сама, що на червоній стричци,—не знаешъ, яка?... Тагъ кортыть, кажу?...

— Отсе выгадалы!—соромлыво одмагався Юхымъ, а потимъ ще соромлывише, зовсимъ тыхо додававъ:—то ще не чуты, выходыть, ничего?

— Ни, не чуты... Та чого ты клопочешся та бигашъ, не-наче та квочка, що курчать розгубыла?... Отъ стрывай—вычытаемо такы болысь въ „Епархіальныхъ Вѣдомостяхъ“ та й дизнаемося напевне, и нема чого тобі що-дня бигаты та клопоту мени завдаваты усякою дурныцею... А тымъ часомъ готуй, готуй могорыча!

Юхымъ видходывъ видъ о. Харлампія трохи ображений,—дежъ такы: винъ, Юхымъ—квочка, що курчать розгубыла!... Таке простацьке поривнанне, хочъ вымовлене й звычайнымъ жартовлывымъ, не образлывымъ тономъ о. Харлампія, теперь найбільше його ображало. Не разъ Юхымъ навить гнивався въ думвахъ на выгадлывого о. настоятеля й зарикався бильшь до його ходыты; але за килька день знову надумувавъ явесь „дило“ и зновъ тыхою ходою дыбавъ до о. Харлампія, го-ноблючы въ серци таемну надію почуты сподивану звистеу, що въ „Епархіальныхъ Вѣдомостяхъ“—„пропечатано вже“; а ничего певного не довидавшысь, знову выслухувавъ видъ о. Харлампія на здогадъ бурякывъ про могорычъ, або явесь

невидповідне поривнанне своєї особи, й образений та знепокоєний вертався до-дому.

Але найгірше допикала Юхимови його дружина вирна, Марта, що поділяла з ним усі радощі й смутки довгого життя подружнього. Ся проста жінка, що зроду ніколи не гадала ни про які медалі в світі й не надавала їм жадної ваги, ані трохы не розуміла того настрою, в якому перебував тепер її чоловік. Та повага, яку напустив на себе Юхим, та байдужність до самих найпотрибніших на її думку справ, що видь часу першої чуткы про медаль огорнула Юхима, здавались їй якоюсь старечюю примхою, або—ще гірше—чимсь „насланим“, що на згубу їм „поробылы лыхы люде“. Вона іноді мало не до плачу доводила Юхима своїми докорами та глузуванням, або іншим разом—жалями та спочуттем до його „хворобы“, що наслала на його ти фантастичні, з головы выгадани „ыхы люде“.

— Отже й зновь повівся до батьошкы!—говорила вона, побачившы, що Юхим, одягнувшысь в найкращий свій „каптан“ та взявши патерця, тихою ходою йшов до о. Харлампія.—Нема того, щоб у господарстві що зробити,—сама коло всього падьбайся. И вступити же таке в голову неподобне, як ота медаль осоружна!... Ох, и пороблено жь йому, пороблено, бо де жь пакь—цільый видь свій бувь чоловік якь чоловік, а се одразу наче не той ставь, наче стерявся зовсімь. Ой, наслано жь на його, наслано: позаздрыла якась лыха душа на жытте наше тыхе та спокійне, напустила на його оту медаль, бодай вона скрутылася, щобь ніхто не диждав через неї отакь звестыся!... И що його роботы в світі Божому?...

А воли Юхим вертався видь батьошкы и таке вже роздрочений, образений та знепокоєний, Марта ще додавала перцю.

— И што ты соби думаешь, стара ты голово необачна? Зовсимъ уже зъ розуму звився, чы што?... Онъ худоба зранку не поена, реве на циле село, а його за медалями розносыло... И чого ты волочышся, чомъ дѳма не сыдышь, дила не робышь та не статкуешь?... Затого онъ старцями поробымося, господарство въ нивецъ пиде! Побыла мене лыха годына та нещаслыва на старистъ литъ отымъ старымъ дурнемъ...

— Ну, й чого ты лашся та галасуешь, якъ навижена?— на-сылу знаходывъ слово Юхымъ, переслухавшы мовчкы першый, найбильшь енергичный выбухъ докоривъ та жаливъ.— Аджэ жъ я не дурно до батюшкы ходывъ, а за диломъ, дурна ты ява, Господы просты!

— За диломъ, кажешь?... Знаю я, за якымъ ты диломъ ходышь, мовъ непрыкаянный, яке дило тоби въ голови!... Медаль тоби засила, што й цвяшкѳмъ не выбьешь...—И де вона взялася, влята, на мою головоньку бидну та нещаслыву!

Отсього вже не мигъ стерпиты Юхымъ, воны хто про медаль зневажлыво говорывъ.

— Видчепысь ты видъ мене, сважена! Чого вйилася, мовъ та оса?—гукавъ винъ розлютованый и до жывыхъ печиноекъ зачеплений, а потимъ хапавъ шапеу, грюкавъ у розпали дверыма й тикавъ свить за очи, абы не чуты докоривъ, што сыпала йому на-здогинци роздрочена дружнына.

А разъ Марта довела його до того, што винъ ии мало не вдарывъ,—мабутъ, чы не вперше за довгый подружный вивъ свйй. Одного дня вона спыныла його, якъ винъ лагодывся йты до о. Харлампя.

— Ты ниеуды сьогодни зъ дому не йды: прыйде баба Драныха...

— Чого? Дило яке, чы што?

— Та ягъ же не дило? Прохала я ии, щобъ прыйшла та видшентала тебе видъ твоєи медали. Вона казала, що то певне, тоби пороблено лыхымы...

Юхымъ ажъ не стямывсь видъ досады та гниву, схопився зъ лавкы й гукнувъ, кыдаючысь до Марты зъ кулаками:

— Пропады ты пропадомъ зъ своею Драныхою! Отъ насинне!... Тилькы сорому мени на циле село завдаешъ... О, Господы! чы довго ще мени терпitys отаку напасть?

Марта й сама не сподивалась, що таке зъ ии замиру выйде,—прынышла, наче воды въ ротъ набрала, й швиденько выйшла соби, а Юхымъ довго ще ходывъ по хати й зитхавъ тяжко, промовляючи: „О, Господы, Господы!“...

III.

Мынувъ ще мисяць и зновъ не потишивъ ничымъ старого Юхыма. Винъ ходывъ уже самъ не свій, наче якусь найдорожчу ричъ загубывъ, и ажъ скудъ та зблidy на выду. Незаспокоєне сподиванне та мало не щоденна волотнеча въ хати зовсимъ прыгнобылы й до краю прыголомшылы його; винъ, ягъ манны зъ неба, ждавъ тиєи медали, сподиваючысь, що тилькы вона одна може внести полєкшу въ його сердце трудне, розвiяты ту напружену атмосферу, повну якыхсь несвидомыхъ йому самому тривогъ та непорозуминь, що все оповыла кругомъ його. Йому здавалося, що й люде до його не такы стали; скрызъ вбачавъ винъ глузуванне надъ собою, вбси, глумлывы погляды, зневажлывы усмишкы... Що дали, то гирше ставало и вже до того нарешти дiйшло, що люде почалы здаватыся йому важкымы; винъ тигавъ одъ усихъ, а въ сердце на самоти закрадалося зневирре й вогнемъ пекло та

мучыло його; блыскучи надіи одступылысь десь далеко й по-кынулы його самого середь чужого йому теперь жыття. Та якъ же зрадивъ Юхымъ, колы одного разу о. Харлампій прылюдно въ церкви сказавъ йому, що бачывся зъ благочын-нымъ и той мае до Юхыма якесь дило.

— Слава жъ тобі, Господы! Слава тобі, Царыце Небесна!— мовывъ по-тыху Юхымъ и трычи вдарывъ поклона передъ велькымъ „намістнымъ“ образомъ. — Прыйшла вона сподивана!... — И ще николы мабуць такъ не спывавъ старый Юхымъ, якъ того разу: його вже трохы розбитый голось наче видмолодивъ, набрався якоись новой смылы та щыросты й голосно розносывся по невеличкій церковци, заходывъ у саме сердце до простыхъ слухачывъ и имъ передававъ той радисный настрій, що панувавъ и выльывався у його зъ сердца, надаючи давно знайомымъ мотивамъ, якись нови ноты щырого чуття. Люде, котри булы тоди въ церкви, казалы дывуючысь, що давно имъ не доводилось чуты таково „прстойного“ спиву та чытання, якъ того разу, й нышкюмъ одно одного распытувалы—що се зъ дякомъ сталоса?... Заразъ писля службы Юхымъ прыбрався въ нову, „парадну“ одежу, въ якій тилькы архыйрея зустричавъ, запригъ конячыну й, сказавшы Марти, що його „чогось благочынный вкывавъ“, выйхавъ зъ двору.

Конячка по-тыху трюхала соби шляхомъ до благочынного, а Юхымъ, попустывшы вижы, увесь порынувъ у свои втишни думкы й тилькы тоди прыходывъ до пам'яты, колы конячына, не чуючы голосу за собою, переставала бигты и йшла ступою, зрываючи траву край дороги. Тоди Юхымъ озыврався навкругы, трипавъ вижкы й, пидигнавшы конячыну, знову думавъ про свое вельке щасте... Непомитно середь думокъ збигъ часъ; ось уже й Довгеньке, парафія о. благочынного. Юхымъ пидйхавъ до ворить, прыв'язавъ конячыну

до стовпа й пишовъ до пекарни ждаты, покы выйде благо-
чынний. Теперь, колы ось-ось незабаромъ мусило статись те,
чымъ винъ живъ увесь останній часъ, на його напавъ якыйсь
острахъ; сердце былося помалу, важко, немовъ у лещетахъ
стыснуте, и Юхымъ наче чувъ, якъ холодна явась хвѣля
росходиться по всьому його тили все шырше та шырше, прой-
мае морозомъ и наводитъ якусь несвидому тривогу...

О. благочынний не хапався выходити до „якогось дяка“,
якъ йому було про Юхима доложено, тымъ то сьому дове-
лося довгенько такы посидити въ пекарни, дывлячыся на
метушинне, що стояло тамъ; але винъ дывввся и ничего слыве
не помичавъ. Килька разивъ выходила до пекарни пани-
матка благочынна, щобъ дати ладъ наймычкамъ; Юхымъ пры-
витався до неи, поцилувавшы въ руку, и стоявъ на ногахъ
увесь той часъ, покы вона була въ пекарни. Нарешти зго-
домъ-перегодомъ выйшовъ, позихаючы на цѣлый ротъ, и о.
благочынний—саме тоди, колы Юхимови ставало вже зовсимъ
недобре, колы втома видъ жданья, несвидома тривога та
острахъ до краю знесмылы його старе, пидтоптале вже тило.
Юхымъ схопывся зъ мисця, якъ опареный, и цмовнувъ го-
лосно благочынного въ руку.

— Се ты, Юхyme? — роблячы въ повитри якыйсь невы-
разный двыжокъ рукою, себто „благословляючы“, запытавъ
о. благочынний.—Що доброго скажешъ?

Не того сподивався Юхымъ,—винъ гадавъ, що благо-
чынний заразы же вынесе зъ „поковивъ“ велику блискучу
медаль на червоній стричци и зъ триумфомъ почепыть йому
власнымы руками на шыю. Звычайне пытанне благочынного
здалося йому чогось недоброю прыметою; неясне передчутте
якогось лыха огорнуло Юхима.

15

— О. Харлампій казав, що явесь дило е до мене,—не-
смиливо озвався винь, боячысь чомусь отверто и выразно вы-
мовыты слово „медаль“

— Ди-ило?—протягъ благочынный.—Дило... Ага... Погане
твое дило... Черезъ тебе й мени влетило видь консысторіи...

— Якъ то?—на-сылу одвивъ голосъ Юхымъ.

— А такъ, що якъ „представлявъ“ я тебе до медали, то й
не глянувъ у твій формуляръ, а тамъ, у консысторіи, й до-
дивылся, що ты штрафований.

Мовъ громомъ ударило Юхыма. Ноги йому затремтили,
и винь спершу тилькы нетамущымы, широко расплющенымы
очыма дывывся на о. благочынного, а дали згадавъ... Такъ,
винь штрафований!... И якъ згадка про ту давню подію могла
вылетиты йому зъ головы?

— Еге жь, штрафований!... Правда, то не за мене було,—
давно вельмы, й забыты десять разивъ можна, а все жь у
формуляри запысано. Такъ ото жь зъ консысторіи мени й од-
пысали, що „въ представленіи псаломщика Евфимія Ста-
шевскаго къ награжденію золотою медалью отказать“...
Та ще пышуть, чомъ я попереду у формуляръ у твій не
глянувъ...

Юхымъ стоявъ и мовчкы, нимо дывывся на о. благочын-
ного... Такъ, теперь винь добре пам'ятае ту подію, що спля-
мыла циле його чесне жытте и азъ ось колы нагадала про
себе. Мовъ отсе заразъ діялось—такъ ясно, выразно стоять
у його все те передъ очыма. Якъ живый—воскресъ передъ
нымъ його давній настоятель, о. Юрій Лищынськый, сувора,
гнивлыва людныа... Давно се діялось,—Юхымъ тоди ще моло-
дый бувъ, тилькы що одружывся й прыйихавъ на парафію,
на власне господарство. Батюшка не давъ Юхымови города й
прогнавъ його плугатаривъ, що винь выславъ ораты; потимъ

прылюдно, въ церквы, напався на його, а колы окрывдженный, зневаженный Юхымъ сказавъ и проты його гостре слово, то батюшка заразь вдарывся до благочынного та й поскаржывся, що Юхымъ зганьбывъ його середь службы Божой, колы винъ „стоявъ у рязяхъ передь престоломъ“. Юхымъ видпокутовавъ свои слова,— його штрафовано. Винъ потимъ перепросывъ батюшку, и той „простывъ“ його; довгий часъ мынувъ, усе прыпало пыломъ забуття, але та увага въ формуляри лышылася, немовъ для того лышь, щобъ на старосты-лѣтахъ прыгадать Юхымови мынуле й на-выкы заплямыты його—„штрафованнаго псаломщика Евфимія Сташевскаго“.

Юхымъ стоявъ мовчки, помы отся давня прыгода, уся до останнього слова, до найменшой дрибныци—блыскаввою вырынала зъ непам'яты, зъ вичного, здавалось, забуття; въ очахъ у його ходылы якысь жовты кругы та плямы, помы о. благочынный казавъ дали:

— Що жъ, я ничымъ тутъ не можу помогты тоби, Юхыме! Давня то ричъ—правда, але жъ напысаного перомъ не выволикты й воломъ... Смырысь, Юхыме, та тыхо вже доживай выку...

„Смырысь“!?... А хыба жъ винъ цилый выкъ свій не „смырився“, не гнувся передь усима, хто хочъ на дрибку стоявъ выще його? Хыба винъ циле жытте свое не ставывъ себе найныжче, на самому дни громадського ладу; хыба винъ не корывсь усимъ наказамъ, не сміючы розбираты, чы справедливы воны чы ни, чы добры для його чы злы?... Хыба жъ не поневирався винъ, якъ собака, щобъ догодыты усимъ; хыба не бувъ винъ втиленою помирлывистою,—хыба жъ винъ не „смырився“?... Одынъ разъ, тилькы одинъ, може, едныи разъ на выку въ йому прокынулася людына, винъ посмывъ домагатыся свого права, и той нещаслывыи „одынъ разъ“ поклавъ довичну пляму на циле його „смыренне“ жытта...

Здавлене, заглушене старече рыданне перебыло мову о. благочыннаго. То плававъ Юхымъ надъ цилымъ своимъ нужденнымъ жыттемъ,—жыттемъ забытой, загнаной собаки, що гнулась и лашчылась до кожного, хто стоявъ хочъ трохи выще, та заместь теплого привиту й ласкы шчырой, одбирала тилькы байдужнаго, може й самому тому выщому несвидомога, штовхана ногою... Страшно було дывытыся на сю стару, сыву людыну, що, типаючыся усымъ тиломъ, зъ важкымы спазматычнымы заводамы голосыла видъ заподіянои й колмыс крывды, плакала надъ цилымъ своимъ заналащенымъ жыттемъ...

Благочынному стало зовсимъ ніяково дывытыся на Юхыма; винъ не знавъ, що робыты, куды свои очи подыты, щобъ не бачыты тіен сцены, що передъ нымъ видбувалася.

— Ось на, выпый воды... полекшае тоби,—казавъ винъ, самъ хапаючы кухоль зъ водою та пидносячы Юхымови.— Чого жъ ты?... Не плачь... Богъ дасть, усе мынется...

— Штрафо-ованый!... За що?... Що я кому зробывъ?—голосывъ Юхымъ, не помичаючы заходивъ о. благочыннаго та загальнаго переполоху, що повставъ тымъ часомъ у пекарни...

Мынуло досыть часу отаеъ; Юхымъ на око нібы трохи заспокоився, тилькы прыкрыый соромъ видъ недавнои сцены, яеъ винъ плававъ, важкымъ гнитомъ лежавъ на серци, пикъ його, неначе распечене зализо. Винъ мовчкы поцилувавъ о. благочыннаго въ руку; мовчкы, одразу яеъ зигнувшы свою стару спыну, выйшовъ на двиръ; мовчкы сывъ на свою тряску повозчыну, похылывшы голову, и вже сама вирна конячына довезла його до-дому.

— Матинко моя! Що тоби таеъ?—аеъ въ долони плеснула Марта, побачывшы, яеъ винъ ледве почовгавъ до хаты.

— Штрафованый!—глухо видповывъ Юхымъ и сывъ коло столу, схылывшы на руки свою важку голову. Довго отаеъ сывидывъ

винь, не повертаючыся. Марта не сміла до його забалакаты, роспытатыся, хочь и не могла соби въ тямь взяти, щò бь таке зь нымь подіялось. Вона тилькы одно бачыла й розуміла—щò якась велыка туга, якась стражданне надмирне гнитыть його,—и тыхо, нечуйно вешталась по хати.

Юхымъ сыдивь, похылывшы на стиль голову... Все, чымъ жывь винь останній чась, чымъ тишывся, язь дытына, щò ставывь нагородою за циле свое нужденне, „смыренне“ жытте—все розбыто, зруйновано однимъ росчеркомъ пера, однимъ словомъ „штрафованый“... Невымовна, люта злысть—проты кого, винь и самь не знавь,—обхопыла його; винь разомъ свочывь однимъ енергичнымъ рухомъ зь мисця, ударывь зь усіей сылы кулакомъ по столу й гувнувъ такымъ страшнымъ голосомъ, щò у Марты ажъ въ души похололо:

— Штрафованый?!... Ни, не буде по вашему!... Не бу-уде!...

— Юхyme!... Голубе мій!... Щò тоби таке? Заспovойся!—зь плачемъ прыпадала до його Марта.

Але жь почутте власной повагы до себе самого, цилый вивь прыголомшуване, скуте непереможнымы, здавалось, кайданамы „страха начальственнаго“, теперь вырвалось на волю й годи було його спыныты... Се бувь не той Юхымъ, якого знала Марта,—тыхий та смырный, на все покирлывий; се була майже велычна въ праведному гниви своему постать,—се бувь чоловікь. Гнивь преобразывь його, зробывь зь його людыну...

— Не буде по вашему!—гукавь Юхымъ, гризно махаючы до когось у просторинь кулакомъ.—Я покажу, щò вы штрафовани, людойиды ненажерлыви, а не я... Вы мене до того довели, а теперь караете, знущаетесь,—„штрафованый“!... Я дійду правды... я всимъ покажу...

Але выбухъ енергии та роздрочення бувь занадто велыкий для старого, знесыленого тила,—воны такъ само раптово

И несподивано пропады, якъ и надійшы. Юхымъ не довивъ до краю своей погрозы: ноги йому пидигнулыся й винъ поволи, мовъ неживый, веначе повный мишокъ, посунувся на лаву... Сылы не стало, старе тило не знесло надмирного напруженна...

Старый Юхымъ доставъ апоплексію й за тры дни померъ.

1900 р.

У Сыткивцякъ.

Сергій Ефремовъ.

Иванъ Поповичъ.

(1663)

I.

Уридному краи
Пануе руина,
Не день и не тыждень
Бидуе Вкраина.

На боци ливѣму
Иванецъ пануе,
Правый же Тетеря
Для лядства руйнуе.

Тоби, Украинно,
Въ жытти сами муки
Здавенъ готувалы
Дитей твоихъ руки.

Для панської ласкы,
Велькая Маты,
Тебе почынають
Свои роздыраты.

II

И Паволочъ-мисто
Того не мынуло:
Тетерыне військо
Його обгорнуло;

Посыпалась кули,
Ревнули гарматы...
Та наше козацтво
Уміє стояты!

У мисти полковникъ
Не дасть у наругу:
Взявъ хрестъ въ одну руку,
А шаблю у другу,—

Зъ хрестомъ та зъ мушкетомъ
Не страшно ничого!...
Попомъ винъ бувъ спершу
И въ Бога святого

И щастя, и воли
Благавъ України,
И зновъ у часъ лютий
Страшнои руины,

Щобъ край бороныты
Узявсь винъ до зброн:
Уміє молытысь
И выстоять въ бои.

III.

Ой крыкне Тетеря:
„Руйнуйте й палите!“
Встають тетерянци
На Паволочъ быты.

Та мицно Поповычъ
Замкнувъ уси брамы,
Не хылыть винъ зброи
Передъ ворогамы,

А самъ до гетьмана
Лысты посылае,
Потугы винъ просыть,
Бо сылы не мае.

Але жъ Бруховецькый
Не дба про те дуже:
Чы згыне, то й згыне,—
Йому те байдуже!

IV.

Ой щё день мынае,
Мынае и другый—
Несыла боротысь,
Немае потугы.

Тетеря лютуе:
„Не кыну никого:
Всихъ вырижу въ мисти,
Старого й малого!“

То бачыть Поповычъ,
Що згынуть вси люде,
И каже до себе:
„Ой ни, такъ не буде!“

И винъ до Тетери
Гинця посылае:
„Не всихъ нехай кара,
Гетьмане, спиткае:

Бо самъ воювавъ я,—
Не вынни си люде,—

Нехай же и кара
Мени тилькы буде!

„Карай мене люто,
Але жь—я благаю—
Але жь не руйнуй ты
Коханого краю!“

V.

Чого жь то зибралысь
Ти люде край брамы?
Ой то жь то Поповычъ
Прощавсь зъ козакамы.

Чого жь то козацтво
Й мищане рыдають?
Въ останню дорогу
Його выряжають.

Помисть уже збыто
Край муру миськôго;
Спокійно зиходять
Поповычъ на його.

Ой глянувъ Поповычъ
По ридній краини:
„Мій краю коханий,
Мій краю єдыный!

Ще довго кайданы
Ты будешъ носыты,
Вмыватымуть кров'ю
Тебе твои диты;

Та инша година,—
Я вирю,—устане:
Загоються люти
Кривави раны,

Впадуть зъ насъ ганебни
Кайданы тяжкі,—
Боритесь жъ, браття,
И вирьте надіи!“

Схылывь на колоду...
Сокрыра звелася,
Упала—и кров'ю
Земля напылася.

Умеръ винъ безщасный,
Та повный надіи
На инші, кращи
Годыны ясні!...

1886.

Б. Гринчѣнко.

„БОЖИЙ ЧОЛОВИКЪ.“

Пам'яти дорогого учителя О. Я. Кониського.

Нарысь.

I.

Була люта зима. Дни стоялы ясни, соняшни, але проминня того зимового холодного сонця не давали й крапли тепла. Въ холодному повітрі леталы блискучи снижинькы, срибнымъ пухомъ облиплюючи вуса, бороды й бровы у людей, инеемъ сйдаючи на спитныхъ коняхъ, що выдыхалы разъ-по-разъ густы влубы пару зъ ноздривъ. Полозкы саней, вризуючысь у глыбокый снигъ, голосно рыпили, немовъ татарська гарба на немазаныхъ дерновыхъ осяхъ. Люде куталысь въ найтеплишу одежу, а хто їи не мавъ, той и не потыгався выходити зъ хаты, хіба вже конче мусивъ, и тоди бигъ швиденько вулицею, зигнувшысь, якъ-то кажуть, у тры погыбели, та обминаючи прохожыхъ. Дывлючысь зъ боку на прохожыхъ, здавалося, нібы якась невидома, але могутна сила, гнала ихъ ззаду; здавалося, нібы у всіхъ разомъ з'явилося пыльне дило, що

не дозволяло навіть знайомимъ, якъ слідь и якъ то звичайно робитися, поздоровкатысь, постояти, перекинутысь словомъ-другимъ: „Здорови були! А якъ поживаєте? а будь се, мовъ, такъ поспиваєтеся? и т. ин. Знайоми, зустрившысь, выдали одно одному „здрасуйте!“ й, не здіймаючи навіть шапокъ, щобъ не выймати зъ кышень чы зъ рукавивъ рукъ, биглы дали.

Була неділя. По великихъ церквахъ та монастиряхъ Книвськыхъ пизня служба ще не почыналася; до неї тилькы склыбалы народъ, бьючи у великы, гучны дзвоны. Дзвоны велично гудилы, немовъ у доброму великому хори басы, пускаючи, якъ важуть пивчакы, октаву; гудинне те далеко розлягалося въ свижому, морозному повітри зимового ранку й нибы хвильмы росходилося навкругы. На тли того величного, поважного й гордого гудиння дзвонивъ багатыхъ церковъ та монастиривъ на тонши голосы спивалы свій закликъ дзвоны церковъ меншыхъ и вже зовсимъ тоненькѣ й жалибно бевкалы дзвоны церковокъ малыхъ. Гудинне дзвонивъ змишувалося зъ людськымъ гомономъ, що знявся вже на „точку“, проты Братського монастиря, и зъ голосиннемъ старцивъ, котрыхъ морозъ прымушувавъ проказуваты своє: „подайте Христа рады!“—дужче, ніжъ звичайно.

Въ лави людей, що сунулася по тротуару и яку я швиденькѣ мынавъ, бо й мене пидганявъ морозъ, мени раптомъ запавъ въ око старенькый, невеличкый чоловiekъ, що швидче видъ мене бигъ попереду. Тыхъ, що йшли попередъ його, винъ обминавъ; ти жъ, що попадалися йому на зустрічь, бокувалы сами, даючи йому дорогу. Де-хто на хвильну зупынявся и зъ задкываннемъ дывывся старому вслідъ.

Мы були вже недалеко Братства. Вразъ дидовъ зупынявся, ставъ била брамы великой братської дзвоници, що веде просто до церкви й почавъ хрестытисъ та нызенькѣ

вклонятысь спершу до образивъ, намальованыхъ на стинахъ дзвиници, а потимъ—на обыдва боки до людей, що встыгли вже всима сторонамы його оточыты. Наблизывся й я. Передъ мене лицемъ до плацу стоявъ невысокій на зрисьть чоловікъ у картузи, у салдацькій шенели, застебнутій на одынъ вгудзыкъ вгори, зъ высокымъ, тонкымъ ципкомъ у рукахъ и—босый. Невельки ноги, червони явъ бурякъ, перевязани булы коло висточовъ тоненькымъ мотузкомъ та й годи. Кругле й повне облычче його було червоне; велька сыва борода густо поросла на щобахъ та пидбориддю; надъ очыма стрихою высылы таки жъ сыви бровы; з-пидъ бривъ дывылыся невелики, кругли, блакытни очи—боси и зъ скалкою въ однымъ очи. Насуплюючи бровы, старый умисне надававъ своему взагали прывитному облыччу досыть суворый выгядъ. Винъ стоявъ и дывывся якымъсь непрытомнымъ очыма кудысь въ далечинь и нибы не бачывъ людей, що збиралися кругомъ и задывлялися на його цикаво й дывуючысь. Губы його ворущылыся, але не тилькы мовы, а й навить шепотинна не було чутно.

Старый не жебрачывъ, не просывъ „православныхъ хрыстыянъ, благодителывъ Божыхъ, податы Хрыста рады за упокой своихъ родытелывъ, за спасенна ихъ душечовъ“,—ни, винъ стоявъ мовчкы й зупынывся нибы зовсимъ не для того, щобъ люде, даючи иншымъ старцямъ, що стоялы пидъ дзвыницею, не мыналы й його. Дывлючысь на старого, швыдче можна було гадаты, що винъ зупынывся й ставъ у такому людному мисци для того тилькы, щобъ выкликаты здывованне въ людяхъ.

Ба воно такъ справди й було. Кто не йшовъ, всяке хочъ на хвылыну ставало, дывылося на старого, що въ такий лютый морозъ босбнижъ спокійно стоявъ на одному

мисци, дывлючысь кудысь въ далечинь и ворущу тыхо губамы.

Де-хто зитхавъ, де-хто зитхаючы побожно хрестився, выявляючы словамы свое задывованне—особливо жиноцтво.

— Господы милосердый! Въ таку стужу—и босонижь! И якъ то воно вытерпытъ на такому морози безъ чобить? Такий же пече, що у повстанкахъ холодно, а воно босонижь, якъ есты!... Охо-хо-хо!...

— Та воно, мабуть, йому не холодно!

— И, де вже воно, въ свити Божому, не холодно? И чо-го бъ то воно йому було не холодно? Адже жъ намъ зъ вами холодно!

— А пачемъ знать! Можегъ самъ-отъ Гасподь, аль ангель ево согрѣваетъ ему ножки-то! Онъ, батюшка, то-ись, умудряетъ свово вѣрнаво раба! Вотъ оно то-ись яму и не товб...— доводягъ докторальнымъ тономъ якыйсь довгообразный, зъ до-вогю, але ридкою бородою, чоловікъ.

— Що воно за людина и хто винъ такий?—опытавъ я еогось изъ тыхъ, що стоялы пбручъ зо мною.

— А Богъ його знае, зъ якихъ винъ буде! Въ Къиви винъ зъ давнихъ давенъ, Филипушкою зветься, а хто винъ—Богъ його знае... Божый чоловікъ—одно слово, та й годи!

Тымъ часомъ „божый чоловікъ“ подався дали. Не вва-жаючы на свои лита, винъ не йшовъ, а бигъ пидтѣпцемъ, пидскаваючы.

То була моя перша зустрічь зъ Филипушкою. Буде тому не меньше п'ятнадцаты литъ. Бувъ я тоди ще зовсимъ малымъ хлопцемъ и тилькы що распочавъ свою науку въ Къиви. Зустрічь ся полышыла въ мойй души й пам'яти глы-бокий слидъ. Постать „божого чоловіка“ увесь той день стояла въ мене передъ очыма. Я выразно бачывъ передъ собою ти невеликы, тоненькою мотузочкою перевязани, якъ

квашеный бурякъ сыни його боси ноги; пам'ятавъ навить, якъ пидогнуто мезынци на тыхъ ногахъ.

Жывучы въ Кьиви, мени й потимъ не разъ доводьлося бачыты (Филипушку переважно на Подоли, а найчастийшъ у Братстви або коло Братства. И литомъ, и зимою—завжде босый, иноди въ одній довгій, ажъ за колина, полотняній сорочци, выпущеній поверхъ тавныхъ само полотняныхъ штанивъ, зъ довгымъ ципкомъ у рукахъ, тыхо, нибы самъ до себе щось шепочучы, швидкою ходбю, ажъ пидскагуючы, Филипушка бигъ помижъ прохожымы, немовъ поспипаючы кудысь за пыльнымъ диломъ. Станешъ було й стежышь очыма за „божымъ чоловикомъ“ и бачышь, якъ хто-небудь зъ прохожыхъ спыныты його и щось йому скаже; „божий чоловикъ“ на хвыльну зупынытыся, осмихнеться. Иншый разъ, бачышь, винь бере те, що йому дають и знову тиею самою прыскороною, хапливою ходбю бижыты дали; а якъ колы—навпакы Филипушка нибы не чуе, що його вьлчуть и, надавши тилькы бильше ходу, бижыты дали, не зупыняючыся. Легко було спостерегты, що таке чы инше повождение Филипушкы робыло свое вражинне на того, хто його окьывавъ. По облычю можна було впизнать, колы Филипушка сказавъ щось прыемне и колы навпакы—непрыемне; колы бравъ те, що йому давали й колы не хотивъ узаты. „Своро „божий чоловикъ“ и не обизывався, якъ його вьывано, то вже щось воно та значыты: спроста такой чоловикъ того не зробыты!“—миреуе побожна людына й тыхенько зитхае, прыгадуючы свои вильни й невильни прегришеня. Та ще бильше вражае Филипушка, колы видповисть акымсь незрозумилымъ словомъ. „Що жъ бы та воно значыло й до чого прыходьлося?“—сущыты соби голову инше.

Въ початку лита, колы и въ Лаври, и въ Михайловському манастыри, й коло „Лева“, й по иншыхъ церьвахъ

повно прочанъ,—Филипушка раз-у-разъ на людяхъ. Стоить винъ, щось потыху говорыть, насуплючы сердыто бровы й пидіймаючы плечи, а люде стиною обступылы його й пыльно слухають. Бабы хытають головами, довго стоять замыслени, а потимъ выймають изъ пазухы ганчирочки й обережно ихъ розвирчуютъ. Ось черезъ головы простягається рука, торкає Филипушку за плече й тыкає йому щось. Але Филипушка не бере, а починає щось знову говорыты. Що властыво говорыть винъ, того ниhto не розбирає, якъ и я николи не розбиравъ, але кожде сердцемъ чує, що „божий чоловікъ“ говорыть щось спасевне,—про Спасытеля, про грихы наши,—а сього прочанамъ досыть: вони ловлять окреми, незрозумили для ихъ мизку, але прыступивши до сердца слова, зитхають, хытають головами, хрыстаться, цилують „божого чоловіка“ у руки, въ полы його одежи...

Нарешти я дизнався, що Филипушка „пророкує“ и „знає чытати по кныжци,—хочъ самъ и неграмотный, але все чысто по кныжци скаже, якъ въ око влипыть“, и отъ черезъ що до його вдаються люде за порадою: въ непевній якій прыгодѣ, чы буває, якъ задумають зробыты щось та вагаються,—отъ тоди йдуть до Филипушкы, и якъ винъ скаже—такъ и роблять.

II.

Мынуло не меншь п'ятнадцаты лить видъ моеи першой зустрічи зъ „божымъ чоловікомъ“; за сей часъ я бувъ покынувъ Кывъ и забувъ про Филипушку. Але торивъ, жывучы у Кыви, мени знову довелося його побачыты.

Якъ и тоди, колы я вперше зустрівъ Филипушку, була неділя; якъ и тоди, розносылося оксамытне гудинне дзвонивъ

у повітрі—тільки вже не зимового, а весняного ранку. Дерева коло будиноків і в садах стояли в пишному весняному вбранні. Ранишній легесенький витерець ворухив листом на деревах, несучи в своїх хвлях разом з гудипнем дзвонив пахоци бужку й черемху, що ясно цвили по садах і по-пидь вишнями невеликих, на один поверх побудованих хат, з усих боків увитчаних гиллемь високих акацій, каштанів та кленів.

Упиваючыся красою весняного ранку, я йшов до почтової контори, що стояла аж на краю великого міста, майже там, де починаються „дачі“.

Увійшовши в контору, я несподівано побачив там Филипушку. Винь ни крапли не одминувся з того часу, як я його бачив у-перше: такий само повновидий, круглий, з тою самою довгою, сывою бородою, з такими жь мотузочками на червоних босих ногах. Тильки одежа на йому була инша. Замість билон, довгои полотняной сорочки й штанив, на йому була вже сорочка з сытцю, а поверх неи хочь и не новий, але чыстенький „пиджачок“ з чорной матеріи; вь кутку, коло дверей, стояла ковинька з надитым на неи м'якым пансьымь брылемь.

Филипушка стояв, часто хрыстучыся та выкрыкуючы щось тонкым, вересклымь голосомь, чергуючы свои слова зь голоснымь, дрибнымь смихомь та выдувами.

— А чы такь, дядьку, я кажу, га? чы такь? А ты думав якь? Га? Якь бы то ска-а-зать, дай Богь память, и якь то по-спасытельськы то слово говорытсья и пышетсья... Гм.. гм... чы чуешь, дядьку, га? Не чуешь, бо ты вертій, дядьку, я жь кау, що ты вертій! Хи-хи-хи!—смівся винь тоненько й дрибно якось.

Було рано, а до того й свято, тымъ то въ контори; окримъ знайомого мени добре начальныка та двохъ чыновныкывъ, никого бильше не було и голосъ старого зъ выляскомъ лунавъ у порожній великій кимнати. Начальныкъ и чыновныкы сміючысь слухалы розмову й выгукуванна старого.

Я несказано здравивъ видъ такои несподиванои зустрічи й заразъ поклавъ собі—небезпреминно скорыстуватися зъ сією нагоды й познайомытися зъ цикавымъ дидекомъ.

Насампередъ я здывувався не мало, зустрившы „божого чоловіка“ на почти. Правда, що до сього часу я николи не спынявся думками надъ пытаннемъ про те, чы можуть быты якисъ видносныны взагали мижъ „божымы чоловічкыма“ й такымы публичнымы институціями, якъ отъ, примиромъ, почта чы що. Тымъ часомъ, уздравшы тутъ Филипушку, я дуже, кажу, здывувався; се такъ для мене було несподивано, нибы я давно дійшовъ до думкы, що мижъ почтою й „божымъ чоловікомъ“ не може быты ніякыхъ зносынь. Такой поглядъ, самъ по собі безпидставный, въ даннимъ рази бувъ и дуже хыбный: мижъ сією институцією, що мае всесвітню вагу, й Филипушкою, истнують стали зносныны: винъ часто вдається до іи послугъ.

— Отсей отъ дядько плутається тутъ, то ты, диду, й попросы його...—сказавъ начальныкъ, показуючы Филипушци, котрый мене не бачывъ, у мій биекъ рукою.—Отъ винъ за тебе роспышется, а ты йому за се поворожышь по кныжци, що тамъ кныжка твоя покаже, чы довго ще сей вертій плутатиметься,—додавъ винъ сміючысь.

Засміявся тоненько та пысклыво й Филипушка. Засміявсь и я, хочъ мене дуже здывувавъ той жартовлывыи и вильный спосибъ розмовы зъ „божымъ чоловікомъ“; до того жъ я боявсь, що такой тонъ розмовы зопсуе все дило й розвіе

мои надії: старий образиться, думаю, розсердиться, не захоче розмовляти и втече. Але вінъ видповидавъ на всі оти жартовливи розмови голоснымъ пыскливымъ смихомъ, хочъ иноди й починавъ пеначе сердитись и дужче крычати.

Бачучы, що жартовливый тонъ не тилькы не стає на перешкоди мени краще обзнайомытысь зъ сією цикавою для мене постатю досыть незвычайной людны, я навить вдячний бувъ випадкови, що вінъ звивъ мене зъ Филипушкою въ товаристви такихъ смилывыхъ бесидывкивъ, бо я самъ не насмивъ бы отакъ нахрапомъ зненацька наскочыты на чоловіка й вышпорыты десь тамъ у його въ души, завдаючи усяки пытання. Розмови тилькы заважало ось що: зъ першого слова я побачывъ, що Филипушка—украинець; тымъ часомъ начальныкъ по-украинськы розмовляты не вмивъ, ще й до того говорыты зрозумило для простой людны бувъ, выдко, нездатный, бо въ свои пытання вплитавъ таки слова й выразы, що ихъ не зрозумивъ бы и звычайный простой чоловікъ, а Филипушка й полготивъ.

— Чыста потиха зъ тобою, диду, та й годи! Ты отамъ чортъ знає що людямъ розкажуєшь, а вони тебе, дурни, слухають та гроши тоби шлють,—сказавъ начальныкъ.

— Мовчы ты, дядьку, Бога рады! Бо ты беззубый, ты зубивъ не маєшь и отыхъ дилъ не тамышь, яви то бувають таки дила! То дила вляти, времена люти, полиція ехыдна, а чортъ гадарынськый нергычеськый!—заверещавъ старий, махаючи руками й тупаючи ногами. Останню фразу: „дила вляти, времена люти“ вінъ выкрыкувавъ мало не за кожnymъ словомъ.

— Ну, на що тоби, Филипушка, гроши? Куды ты ихъ диваєшь?—провадивъ свое начальныкъ, знайшовшы въ своїй скрынци павета зъ гришмы для Филипушки й обдывляючысь

Його зъ усихъ боживъ.—Та й яеъ ты, диду, тыхъ кореспондентивъ вышукуюшь по такыхъ далекихъ сторонахъ?—додавъ винъ, подаючи старому пакета.

— Отсей мени дядько... Бога рады зъ нымъ! Винъ все вертыть та й вертыть, та ничего не по-о-нима, а тутъ, я жъ кау, тутъ вляти дила! То такъ не можна ка-за-ть,—заверещавъ регочучьсь старый и зразу змовкъ.—Дакъ отсей бы-то дядько тамъ напише за мене?—связавъ винъ уже спойнымъ голосомъ, взявши пакета й показуючы на мене.

— Напишу!—обизвався я.

— Ну, то й добре! Пышы, дядьку, пышы, яеъ отой дядько тамъ тоби скаже,—мовывъ Филипушка до мене, показуючы на начальныка, и самъ почавъ щось про себе шепотиты й мугываты.

Роспысуючысь у княжци, я доvidaвся, що „божий чоловікъ“ прозывается Пылыпомъ Галайдоу.

— А чытай, дядьку Грыньку, про що тамъ пышуть, про яки бъ то тамъ дила пышеться? Еге... мм... про дила яки пышеться? Який тамъ бувае Грынько чы Иванъ, чы Марынка яка, чы Йорынка, чы хто тамъ... Яеъ то слово говорыться... Еге... гм... чытай, чытай!—забалакавъ старый до мене, даючи мени до рукъ нероспечатаного лыста зъ гришмы.

Я давъ пакета начальныкови. Той узавъ його, розривавъ и вынявъ звидты два аркушыкы паперу зъ трьома рублями грошей бумажкою. Побачывшы бумажку, Галайда попросывъ начальныка розминять ии на срибни.

— Бо такъ бы то ввазѣть и такъ касаеться, що треба отуды бъ то вынуть,—сказаваъ старый, показуючы на карнавку „Краснаго Креста“, що прыбыта була до стины.

Начальныкъ давъ йому срибнымы карбованцями.

Галайда вынуть одного карбованця у карнавку, тречи перехрыстывшысь, а два словавъ у вышню.

Тутъ я дивався, що Галайда що-разу, зъ кожної полочки, певну частку видає въ карнавку „Краснаго Креста“.

— Чытай, дядьку Грыньку, чытай, яки тамъ дила, та й отвить бы то туды напысать про ти дила треба!—закрычавъ до мене Галайда.

Глянувшы на конверта, я побачывъ, що лыста прыслано ажъ зъ Царыцына. На конверти бувъ напысь: „Батюшкѣ о. Филиппу Калайдо“, а въ середини ажъ два лысты, обидва видъ жинокъ. „Дорогой батюшка о. Филиппъ!“—такъ почынала перша кореспондентка, просючы „молитвъ батюшкиныхъ о здравіи и спасеніи душъ рабовъ божыихъ“ (ишлы имена чоловічи й жиночи), а дали хочъ довго, але досыть незрозумило й безграмотно росповидала про свою нещасливу долю жиночу,—про те, що въ ихъ сим'и нема ладу, бо чоловікъ п'ячыть, а напывшысь тяжко б'є ии й лає. Отже вона вдається до батюшки о. Филиппа, просючы молютовъ його праведныхъ, а на молютвы посыла йому два рубли.

Друга жинка, выдео близька родычка першой, тежъ просючы батюшку помолытыся й посылаючы йому на молютвы рубля, нарикала на свое вбожество, на свои торговельни справы, що въ ихъ ій не щастыло, й просыла порады, чы благословыть батюшка перейхаты до Кыива, щобъ спробувать щастя, завившы крамнычку ще тутъ.

Чытаючы лысты, я постеригъ, що Галайда зовсимъ не слухавъ мене й не розумивъ того, про що пысалося у лыстахъ, а помаленьку розвирчувавъ краменьку, добре зайлозену хусточку, у яку щось було загорнуто, й тыхо самъ до себе щось шепотивъ. Зъ хусточки выпала невеличка кныжечка у чорныхъ палитурвахъ. Коли Галайда розигнувъ ии, то я побачывъ, що то була Евангелія въ переклади на російску мову. Помивъ пошовельмы, зайлозеными карткамы кныжки було сыла закладочокъ зъ шматочкывъ паперу та стричечокъ усякыхъ

вольоривъ: червоныхъ, блавытныхъ, жовтогарячыхъ, чорныхъ и всякихъ иншыхъ; на карткахъ пороблено олівцемъ багато всякихъ хрестыкивъ та значивъ.

Галайда, тыхо прышиптуючы, то розгынавъ, то стулювавъ кныжку. Пышы, дядьку Грынью, пышы!—звелывъ на-решти Галайда й почавъ проказуваты мени такє: „Благодарю про вашу хлибъ-соль. Кладить що-суботы у церковный ящыкъ по трыдцять копійовъ по случаю, если болисть малая; по случаю ббольшой болисти, то владить що-суботы у кружку и по висимдесять копійовъ; по случаю, якъ буває большаа болисть, то треба й по тры рубли на недилю власты“.... Такъ бы то воно выхо-о-дыть по квыжци,—додавъ нибы то вже до мене Галайда.

— Де жъ тымъ биднимъ людямъ таку сылу грошей набрать, щобъ выдать по стилькы въ карнавку що-суботы?—не вытерпывъ я.

— Мовчы, Грынью, мо-о-вчы! Не мишай мени, Бо-о-га рады, кау тоби, бо ты ще беззубый, дурый ты крутий! Ты не понимаешъ, яки то бувають дила таки: то вляти дила, люти времена!—заверещавъ Галайда, гризно наступаючы на мене.

Я постановывъ не перебиваты Галайды й одикласты свои увагы на дали.

— Двичи на тыждень,—провадывъ Галайда дали проказуванне свое,—пийте воду юрданську и сритенську; двичи на мисяць, по случаю болисти, умывайтесь святою водою, умывайте и голову, й лице. Нехай такъ роблять и Ягынка и Марынка, и Иванъ и Степанъ, чы хто тамъ...

Выдко було, що про ймення старому взагали байдуже: жинокъ усихъ винъ zove Марынками та Ярынками, а чоловікивъ—Грыньками, Иванами та Степанамы.

— До схи́д сонця кропить святою водою скотинку, яка єсть, и кропить у доми уси зауточкы.

Не втерпівъ я зновъ, щобъ не завважыты, що для такого частого вмывання та кроплення багато дуже воды треба, а таку силу и наврядъ чы прыпасе хто.

Моя увага на сей разъ вытывкала справжню лайку вже чысто соромыцькымы словами (до речи—Галайда дуже ласться; часто вжываючы соромыцькою лайкою, винъ прикрыває и аллегорією и для того має певный лексыконъ своихъ власныхъ термынівъ зъ видповіднымы значинямы). Проте моя увага мала вагу й зробыла свое дило, дарма, що „божий чоловікъ“ за неї вылаявъ мене такъ, якъ ще зроду мене ни́хто не лаявъ: заспокоившысь трохи й знову поворожывши по вныжци, Галайда звеливъ мени писаты дали такъ:

— По случаю, такъ якъ нужно воды много, а де будетъ ии мало, то нехай прынесуть свижої воды, нальють у самоваръ, перекрестать ту воду и пьють; и буде имъ та вода за воду святу...

— Отаки-то дила показано въ сій вныжци,—мовивъ Галайда до мене потому.—Такъ бы-то имъ напысать и той отвить выннуть...

— А чому жъ вы, диду, не дали людя́мъ ніякои видповіди на те, про що вони пытають? Адже жъ вони просять у васъ порады, якъ имъ жыть; пытають, чы перейздыть имъ до Кыива, чы ни? Про се жъ треба бъ имъ щось напысать!

На сей разъ „божий чоловікъ“ выслушавъ мене спокійно, безъ лайкы; не знаю вже тилькы, черезъ що се такъ выйшло: може винъ и самъ побачывъ, що я до-ладу завважывъ. Поворожывши по вныжци, винъ черезъ вилька хвылынъ проказавъ мени допысаты ось що:

— По случаю, такъ якъ треба много воды, то нехай держать ту воду, що на св. Маковія, потому—якъ та вода дуже

багата и внимательна. А якъ вони будуть вмываться святою водою й выдать що-суботы у ящыкъ, то дила ихніи будуть мырши.

На сьому Галайда звеливъ мени закинчыты свою видповидь.

Бильшого я вже видъ його й не добывався, бо видъ начальныка конторы дизнався, що иншыхъ порады винъ никому й николи не дае; на вси жъ лысты, що одбирае,—а одбирае винъ ихъ чымало звидусиль,—въ його одна видповидь и порада: вмывайтесь й окропляйтесь святою водою, й кыдайте „въ ящыкъ“ що-суботы, чы що-недили. Рижныця бувае тилькы въ сумми вклякы-жертвы: одному звелыть винъ пропысать двадцать, другому—пятьдесятъ копійокъ, третьому—карбованця або й тры; одному—окропляться и вмываться що-дня, другому—на тыждень разъ, третьому—на мисяць. А отже, не вважаючы на очевыдну безглуздисть такыхъ порады, Филипушка мае чымало кореспондентивъ!...

Напысавшы, що проказувавъ Филипушка, я подумавъ, чы варто посылать отакого лыста тымъ биднымъ, темнымъ людямъ, що, жывучы за килька тысячь верстовъ, вдаються до „батьошы о. Филиппа“, якого, може, и въ вичи зроду ниволы не бачылы, а тилькы начулыся про його видъ такыхъ же темныхъ людей, якъ и сами? Адже жъ вони удаються до його зъ повною, непохытною, твердою вирую въ сылу його молитовъ и ладни без'апеляційно пидлягты тій поради, що винъ имъ дасть, яка бъ вона, та порада, не була. Але зъ другого боку, що жъ поможеться, якъ я тилькы сього одного лыста не пошлю? Чы не выйде такъ, що си жинкы, не одбираючы видповиди, знову вдадуться зъ лыстами до Филипушки й знову прышлють йому по останньому карбованцю зъ своєї кривавыци, зъ своихъ злыднивъ? „Можливо, але ни, такы не пошлю я сього лыста“,—подумавъ я.

— А ну лишъ,—перебивъ мои думкы начальныкъ,—годи тобі, диду, дурыты людей, пропысуючы имъ свои дороги рецепты, а краще ты подивысь у книжку та скажи, чы не часъ бы отсьому дядькови оженытсы, а то винъ плутається и толку зъ його нема ніякого?

Галайда голосно й тоненько зареготався, але вразъ стыхъ, наморщывъ бровы, оддувъ губы, взявъ свою Євангелію въ руки, разивъ зо тры то розгортавъ іи, то знову згортавъ; нарешти, пидійшовшы блызенько до мене, давъ мени Євангелію въ руки й звеливъ чытаты. Я глянувъ на Євангелію. Вона була розгорнута на VII глави „посланія“ Павлового до Коринтянъ, въ якій апостоль трактуетъ про тайну шлюбу. Я пробигъ очыма перши рядкы.

— Чытай, Грыньюку, голосно, щобъ и той дядько знавъ Спасительське слово,—крыкнувъ Галайда, показуючы на начальныка,—бо якъ я бачу, то вы вдвохъ зъ нымъ добри вертій!

Я прочытавъ голосно майже усю сторинку и чекавъ, що казатыме Галайда.

— То дило выходитъ такъ, що скоро весилле одгуляемо въ сього дядька?—запытавъ сміючысь начальныкъ.

— А-а-а! Що ты, Бо-о-га рады, говорыш? Мовчы, мовчы, беззубый ты вертій, кажу тобі мовчы! Ты ничого не понимаеш!

— А якъ же, не выходитъ, значыть, дило? Нехай ще плутається, чы якъ?

— Мовчы, кажу тобі, Бога рады! Отсей мени дядько! Тутъ слово Спасительське кажутся, а винъ вертыть. Оттого бъ дядька треба бъ пальцею, пальцею, щобъ не вертивъ!—закрычавъ и затупотивъ ногами Галайда, обхопывши мене за поперекъ обома руками й трясучы мною.

Въ сей ментъ мени вдарыло въ нисъ духомъ горилкы. Галайда, обхопывши мене, прыхыливъ свою голову до са-

мыхъ моихъ грудей. Такъ!... безперечно одъ його тхнуло горилкою. Я не хотивъ тому йняты виры, але то була правда. Я пыльно подывывсь йому въ лице, заглянувъ у вичи. Лице йому було червоне, ажъ пашило, отъ-отъ якъ не займеться, трохы коси очи були мутни, посоловили... Винъ мени спротывьвся. Я видступився видъ його геть. Охота до розмовы зъ нимъ пропала, а вразъ зъ тымъ въ голови блискавкою майнула цилкомъ вже рিশуча думка: „лыста того, що проказавъ мени Галайда, я такы не пошлю, а напишу другого“.

— А все жъ такы, що таке Филипушка?—думавъ я.

Мени хотилося знать, якъ то тлумачытыме Галайда одну зъ найзнаменытшыхъ головъ апостольськыхъ лыстивъ.

— Ростолкуйте жъ мени, про яки дила отамъ говорытсья, що я отсе заразы чытавъ, бо я не тямлю добре,—спытавъ я Галайду, ажываючы въ розмови свой улюблени його выразы.

— Ге! не понимаешъ, дядьку? бо мы верти, крути беззуби, а ты вчений, видно, крути! Ты думаешъ, якъ? Щобъ пипъ винци тоби въ цереви на головы наложывъ, а ты тры рубли, або й бильше йому давъ, та й вже!... А ты не знаешъ, що пипъ винци на головы въ цереви положить, а Берко обриваніе зробыть, то то дила пльованіе? А ты думавъ, дядьку, якъ? Га? Бо якъ Иванъ, або Грыцько, чы Степанъ Марывку чы Ярынку яку тамъ бере та до попа веде, а пипъ тры рубли або й бильше визьме та винци на голову наложыть, а Берко обриваніе зробыть, то я жъ кажу, то дила пльованіе! А яки-таки истынни дила, такъ отъ въ сій вныжци показано!

Таке суто-раціоналыстычне тлумаченне апостольского слова було для мене несподыванымъ. До сього часу Галайда не выявлявъ що-найменшой здатности до высловення своихъ думокъ, а сами його думкы здавалсья мени биднымы, неяснымы, а тутъ зразу Галайда пиднявся на самый верше-

чокъ раціоналізму. Я наготовывся почуты видъ його ще щось, але винъ въ ту жъ мыть замовкь, взявъ свою книжечку, перехрестывся трьчи, вызенько велонывся, швиденько кынувся у кутокъ, де стояла його ковинька, й метнувся до дверей.

— Куды жъ ты, Филипушка? Постій, ще що-небудь намъ розкажи!...—крыгнувъ йому наздогинци начальныкъ, але винъ, ничого на те не видповившы, велонывся ще разъ и швиденько выйшовъ.

Бувае иноди, що сыдышь у глыбокій задуми, миркуючы про якусь важну ричъ. Думы швиденько снуються въ голови, але не в'яжуться добре одна зъ одною, а йдуть якось безъ ладу, ныбы знаомый шляхъ загубылы. Напружуешь уси свои сылы, абы з-помижъ того рою думокъ знайти провидну думку, щобъ пры ии свитли згуртоваты, звесты до купы й ладу иныи думы и дїиты до якогось высновку; чуешь, якъ стукае тоби у выскахъ одъ напруження. Нарешти—думка та блискавыцею пронеслася у голови и въ ту жъ мыть, перше ніжъ ты вспивъ ии пїйматы, вона щезла, якъ щезае блискавка середъ густои темрявы темной ночи, не зоставывшы й слиду по соби, а тилькы зробывшы ту темряву ще густышою, ще темнышою...

Те жъ саме почувавъ и я, колы Галайда выбигъ зъ хаты псля тлумачення наведеного мисця зъ св. Псыма. Мени спершу було здалося, що я, нарешти, можу видповисты соби на пытанне, що таке Филипушка, а теперъ я й не счувся, якъ заплутався ще бильшь въ своихъ думкахъ про його, ніжъ попередю. Чы винъ справди „божый чоловікъ“, людына, якъ кажуть, „святой жизни“, чы маньякъ, психично-хворый чоловікъ, чы просто свидомый дурысвить та й годи?...

III.

Другого дня, ранкомъ, я тилькы що вставъ, якъ до мене щось постукало у двери. Я видчынивъ. Передъ мене стоявъ Галайда.

— Здрастуйте,—вымовывъ винъ, швидче прошепотившы його! нижъ промовывшы, разомъ ще зъ якимиь словами, якихъ я не розибравъ.

— Здрастуйте, диду, заходьте! А що скажете?—спытавъ я, колы винъ, переступывшы поригъ, перехрестывся на иконы и, вызенъко вклонывшысь, пидійшовъ и простягнувъ мени руку.

— Ото жъ учора отой отвить дядько напысавъ... Та треба ото отвить бы той трохы не та-акъ... щобъ тамъ бува отой тамъ Грынъко зъ Ярынкою... Еге-е... бо воны, дурни, не тамлять, а я вчора бувъ трохы...

Тутъ Галайда ужывъ явесь таке незвычайне слово, щсбъ сказаты, що випъ бувъ учора п'янепъкый, що я не розибравъ зразу. Колы жъ я перепытавъ його, який винъ бувъ учора, то Филипушка, тоненько, але коротко засмівывшысь, не сказавъ у-друге того слова; а нибы скаменувшысь, вразъ нахмурывъ бровы, й дывлючысь з-пидъ лоба, щось почавъ казаты таке, зъ чого бъ я мусивъ вывести, що вчорашня його видповидъ була дурна не тому, що винъ бувъ „тамъ якийсь трохы“, а зовсимъ черезъ щось инше. Выходило, одно слово, такъ, що йому „велено кымсь“ иншый отвить напысать.

Я глянувъ на Галайду. Облычче його було рум'яне, але не червоне, якъ учора; коси очи булы не мутни, а дывылысь доводи привитлыво, колы винъ не хмурывъ умысне бривъ, въ рукахъ його не було вчорашньої нервовосты; теперь винъ не верещавъ, а говорывъ спокійно, тыхо й помалу, явось

ростягуючы слова, плямваючы языкомъ у беззубимъ роти й що-хвилыны зъ голоснымъ сопаннемъ втягуючы въ себе повітре носомъ, сыльно оддуваючы пры тому губы й наморщуючы носа.

— Воно такъ бы сказать, що—отъ якъ ся книжка Спасительська есть и якъ по сій книжци выходить, то треба бь имъ отвить знову напысать... Еге... Бо якъ Грынько отой дурный тамъ зъ Ярынькою шумить, а чортъ чоловічеськый не спить, то воно выходить, що ти дилышкы кляти... О, тамъ бувають кляти дила!... Такъ ото треба имъ отвить знову напысать... Еге... м... Чы не такъ, дядьку, я кау? га? а вже жь такъ?—несподивано пиднявъ голосъ Галайда, бо попереду винъ все говорывъ не тилькы потыху й помалу, а павить вызькымъ басовымъ голосомъ, цидючы якось слова черезъ свои ридки зубы й мало одкрываючы рота.

— А такъ! бо й справди слидъ у-друге напысаты отвить, колы книжка ввазуе неначе бь то на инши дила,—прытакнувъ и я, щобъ не перечыты старому, бо дуже бувъ радый, що зустрився зъ нимъ знову та ще коло такого цывагого дила—выправляння вчорашньої видповиди! „Що жь то нового проказуватыме Филипушка?“—думавъ соби я.

Щобъ скорьше дивзатысь, я безъ довгихъ розмовъ швиденько взявъ усе, що треба до пысання, й сивъ до столу.

— Ну, диду, що жь скажете пысаты?—нетерпляче сынтавъ я.

Поворожывшы своимъ звычаемъ по книжци, Галайда почавъ проказуваты.

— Благодарю про вашу хлибъ-силъ. По девать копійокъ що-суботы у церковный ящыкъ владить, якъ одна, такъ и друга. По случаю, де болисть буде продовжатыся, то пятьдесятъ копійокъ у недилку треба влады; на счетъ болисти, де

вона будеть, то по двадцать пять копійокъ власти; по случаю, де болисть буде продовжаться, то нада и пятьдесятъ копійокъ положить у ящмъ на недилю. По случаю болисти треба, щобъ пылы воду святу; по случаю, якъ хто будеть вертить—бо есть така проклята бисовська сыла, якъ бы то й по слову спасительському выходыть,—додавъ Галайда нибы-то вже для мене поясненне таке,—то два разы на недилю щобъ пылы воду святу. Серафима жъ (такъ звалась одна зъ учорашнихъ жинокъ) по случаю болисти, щобъ копійокъ и по сорокъ клала въ ящмъ на недилю. По случаю, якъ то будеть пыть, то и цилу недилю пыть ий треба рано й вечерь.

Проказавшы таку видповидь, Галайда звеливъ прочытаты, що я напысавъ. Перечытуючы, я постеригъ, що винъ добре пыльнуе за тымъ, якъ я перевозжу очи одъ рядка до рядка, й колы йому здавалося, що я не все прочытувавъ йому, що въ мене напысано, то винъ, вказуючы пальцемъ на той чы иншый рядокъ, заставлявъ мене перечытувать його вдруге.

Подлубавшысь у себе въ кышеняхъ, звидкы по черзи добувалося на свить божый чымало запысочокъ, лыстивъ, почтовыхъ роспысокъ, винъ знайшовъ злотого й давъ мени „за труда“. Я не взявъ.

— Вы краще, диду, розкажить мени що-небудь,—сказавъ я Галайди, сподиваючысь, що винъ по-тверезу скаже щось инше й розумнише, нижь учора пидъ чаркою.

Винъ сразу и, якъ выдео було, зъ охотою згодився на те. Взагали я помитывъ, що Галайда, мабуть черезъ мое лагідне зъ нымъ поводженне та серіозне облычче, зъ якимъ я выслухувавъ уся нисенитныци, що винъ пливъ, почавъ видносыться до мене зъ довір'емъ.

— Добре, дядьку,—сказавъ винъ, беручы въ руки Євангелію.—То отой дядько,—додавъ винъ, вказуючы въ той бикъ, де була контора,—то-то добрый крутій! Винъ й слушать не хоче про Спасительськи дила, бо винъ все—абы йому вертить,—а про дилышы свои винъ и не думает. А тутъ, пай Богъ сохраныть, яви бувають ди-и-ля!... То вляти дила, люти времена, полиція ехидна, а чортъ гадарынськый нергычеськый!

Свій монологъ Галайда почавъ говорыты спокійно, потыху й гудючы низькымъ голосомъ, а пры кинци голосъ його вже верещавъ на всю хату; очамъ же своимъ винъ выдымо надававъ якъ пайсуворишый выразъ. Остапни слова його монологу, якими винъ кипчавъ и вчера вси свои розмовы, здывувалы мене. Якимъ то способомъ въ систему Галайдиной науки увійшовъ пунктъ про „ехидність полиції?“ Що чортъ гадарынськый мусить буты „нергычеськый“—се ще я трохи розумивъ, бо про „нергычність“ гадарынськыхъ бисивъ и въ Євангеліи згадується, а Галайда все на ней по-клькується... Ну, але якъ зъ „нергычністю“ гадарынського чорта в'яжеться „ехидність полиції“—се було для мене темною, хочъ и дуже цікавою загадкою. Проте я видиклавъ розгадку сіей загадки трохи на дали, щобъ не перебувати Галайди, що, тыхо шепочучы щось до себе самого, сидивъ и то розгынавъ, то складавъ вныжку.

— По случаю болисти, якъ есть така больсть, треба власты що-суботы у кружку по рублю; по случаю жъ большой болисти, то такъ воно выходить, що треба власты що-недильи й по два рубли; по случаю, якъ случыться яка большая больсть, якъ то вона буваеьт така проклята больсть мареванськая, то й по тры рубли треба що-недильи власты у ащыкъ... Такъ воно касається, що треба такъ робить, якъ вныжка ся вказуеьт.

Очевидно Галайда зрозумивъ мои слова такъ, що я його прохавъ поворожыть по кныжци.

— Немае въ мене, диду, стилькы грошей, щобъ власты що-суботы побагато у ящмы!—сказавъ я.

— А на отсе въ тебе е? е на отсе?—спалахнувши вразъ, вынувся до мене Галайда й схопивъ мене за полу пиджака,— то треба, щобъ було й на те!—верещавъ винъ, тупаючи ногамы. Ты думаешъ, що отся одежынка, що на тоби, то вона тоби тилькы тутъ? Е, ни! И тамъ треба мать сю одежынку! А ты думавъ, дядьку, якъ? Тутъ по-Спасытельськы треба, якъ отъ у отсй кныжци про дила пышется: „не собирайте соби сокровыща на земли, а собирайте на небесы“... То воно выходыть, що треба й тамъ мать одежынку отаку або ще й вращу... А ты кажешъ—„нема“. Треба, щобъ було, треба!...

— Добре выдать вамъ, якъ у васъ е зъ чого выдать! Люде вамъ шлють, то вы й выдаете...

— А-а-а! Бога рады, не можна такъ, дядьку, казаты! Но ты хочъ и вченый, але беззубый, щобъ пониматы оти дила! То кляти дила, люти времена! Чортъ чоловѣчеськый не спыть, винъ ажъ пашыть, ажъ пашыть, и душа бисовськая не спыть, и чоловѣчеськая душа... То такъ, я жъ тоби кажу, якъ ото и въ сй кныжци пышется Спасытельське то слово, що душа бисовська пиде у землю, а душа чоловѣчеська такъ же само пиде... Огаки то дила-дылшыкы бувають. Кляти дила! И болисти бы то вслякы бувають кляти бисовськыи, бо есть всякыи болисти: есть больсть костяная, есть больсть грудная, есть больсть телесна, а есть больсть и душевна, есть больсть головная и глазная, есть больсть мужеськая и женськая, есть больсть мареканська, бо й така ще есть клята больсть,— якымсь таемнымъ голосомъ выяснявъ мени Галайда.

— Одъ чого жъ то воны, диду, ти болисти бувають?

— А ты, дядьку, не знаешь одъ чого? А то треба знать одъ чого, та треба бѣ и те знать, якъ одъ тѣи болисти избавытсья. Отъ якъ воно тутъ и въ сій кнѣжци показуе.

Тутъ Галайда звеливъ мени прочытаты XVI главу зъ Апокалипсиса, у якій евангелистъ росповидае про те, якъ симъ ангеливъ выльвали симъ чашъ гниву Божого на землю, й видъ сього на людяхъ тило взялося страшнымъ струпомъ й смердючымы видъ гною ранами.

— Отаки то бувають кляти дила й болисти кляти! Душа бисовська, а жѣ кау, такъ и снуе скривъ, такъ и снуе, и чортъ чоловѣчеськый е скривъ: и въ води и въ воздуси, и въ доми и въ церкви, и въ м'яси и въ хлиби, и въ трапези и въ чаи, и въ печеному и въ вареному, и въ твердому и въ м'явому, бо та, а жѣ кау, душа бисовська и сыла бисовська—то вона скривъ е!...

— А що жѣ, диду, треба робыты, щобъ спѣватсья тѣи бисовськои сылы? Яки дила треба робыть, щобъ проганять того чорта звидусиль?

— Водю бѣ то треба святою... Та въ кружку треба кыдать, щобъ ту бисовську сылу прогнать,—повчаючымыъ голосомъ промовывъ Галайда.

— Та й годи?

— Та отъ ще, якъ намъ ся Спасытельська кнѣжка показуе...

Галайда розгорнувъ кнѣжку, не прыгадаю вже на чому саме.

— До чого жѣ то воно стосується,—ростолкуйте, диду, щобъ я знавъ?

— Отакъ бы то сказа-а-ть, да-ай Богъ па-амать... Якъ то бувають бесѣды божеськи, бувають бесѣды чоловѣчеськи, а бувають бесѣды и бисовськи.—Такъ, якъ ото бувають, по случаю, таки вертѣи, якъ ото, а жѣ кау, сыла така бисовська, буваєть, вертыть... то то треба ии берегтыся,—выдымо

почавъ уже плутаты Галайда, спасувавши передъ абстрактністю темы про тры категоріи бесидь.

Не знаю вже, чы то для того, щобъ выйты йому зт того трудного становыща, чы може й справди по якійсь невидомій асоціаціи идей, Галайда розгорнувъ книжку на XVII главы Апокалипсыса й звеливъ мени чытаты про всесвітню блудныцю, що зъ нею мавъ грихъ, хто тилькы хотивъ.

Потимъ Галайда ще не разъ розгортавъ книжку й веливъ мени чытаты цили уступы або жъ и главы, яеыхъ я теперь вже й не прыгадаю. Але ихъ легко подилыты на дви категорыи: перша—суто-раціоналістычнаго змысту; друга—про нечысту сылу. Взагали жъ треба сказаты, що демонологія займае перше мисце въ системи Галайдыного вчення. Винъ найчастіше говорыть про чорта й найдовладнише росповидае про його. Наука його про чорта й бисовську сылу—орыгинальна, хочъ и дуже темна й незрозуміла: мпшанына народныхъ поглядивъ и вирувань въ нечысту сылу зъ библійнымы оповиданнямы про те жъ саме. Нарешти Галайда зупыняється часто на пытанні про кинецъ свита. Есхатологична частына його вчення—то ще більша, ще незрозумілиша плутанына думокъ автора Апокалипсыса зъ думкыма самого Галайды. Тутъ вже ніякымъ способомъ не можна його зрозуміты, та наврядъ, чы й самъ винъ добре розуміе те, що говорыть.

— А чы ты, дядьку, знаешъ, де отся книжка взялася?—спытавъ мене згодомъ Галайда, надаючи й облыччу своему й постати такыи выразъ, що зарани выразно говорывъ: „де тамъ, мовлявъ, тоби знаты про таку мудру ричъ; свилькы не думай, то не прыдумаешъ, а хочъ и скажешъ, то збрешешъ, бо не знаешъ“.

— Ба ни, не знаю,—видказавъ я, бо инакше й не можна було видповысты, дывлячысь на побиденну постать Галайды.

— А то, дядьку, треба знати, бо воно тутъ про все пишеться: де ся книжка взялася, то й про се въ книжци пишеться! Чытай, дядьку, отутъ,—показавъ Галайда, подаючи мени книжку, розгорнуту на V глави Апокалипсыса, де говорыться, що евангелистъ бачывъ книгу въ десныци Того, що сидивъ на престоли, й книга та, списана и въ середыни и зверху, була запечатана сьомâ печатами й якъ ништо, на неби ни на земли, ни пидъ землею, не мигъ розгорнуты книгу ту.

— Ось де взялася ся Спасительська книга! А ты вчений вертій, та й не знаешъ, що то и Спаситель зъ неба вынувъ, а то воно такъ... а ты, дядьку, думавъ хіба якъ?

Нашу розмову зъ Галайдою зъ самого початку слухала одна дама, моя родычка. Се була жинка невеликою освіты, богомильна й релігійна, хочъ и не зъ тыхъ, що, якъ то кажуть, „присвятылись“ або, ще краще, „приматкобожились“.

Вона прыйхала до Кыва на прощу, щобъ „поклонитися угодныкамъ печерськымъ“, бо трохи нездужала, даеъ думала, чы не одужае видъ того. Дума въ неи була зробыть ище подорожъ и до Черныгова вклонитися мощамъ св. Теодосія, та вона вагалася, не знаючы, чы йхать ий туды, чы вже не йхать.

Знаючы добре сю жинку, знаючы, що вона належить до того вельмы численого гурту людей, яви жыуть по кодексу виковыхъ традицій и роблять багато де-чого тилькы черезъ те, що „такъ же, мовлявъ, уси роблять“; знаючы, що вона не видъ того, щобъ иншымъ разомъ не вдатся у якійсь прыгоди й до ворожы, бо „ворожы, мовлявъ, хочъ и брешуть, а тымъ часомъ—хто його знае, иншый разъ, якъ отъ, примиромъ скажемо, Маріи Ивановни—и правду суцу сказала“;—знаючы, кажу, се все, а добре пантрувавъ за своєю родычкою, розмовляючы зъ Галайдою. Мене цикавыло, яке

вразинне зробыть на ней Галайда, щобъ маты, сказать бы такъ, певну мирку для того, щобы зважыты сылу Галайдыного впливу на своихъ слушачивъ и з'ясуваты соби прычыну його.

Спочатку дама ничогисинько не розбирала въ тому, що пливъ Галайда. Про де-що вона тилькы догадувалася, слухачы мои питанья и взагали усю розмову зъ Галайдою. Нарешти, колы Галайда почавъ менше говорыты, а бильше й частише одкрывавъ Евангелію й заставлявъ мене голосно чытаты ризня уступы зъ вышкы, дама почала бильшъ розумиты Галайдыну науку; та й самъ винъ, все бильше й бильше захоплючысь, надававъ свой постати, облыччю й тонови выразу проповидныка. Спочатку винъ сидивъ и говорывъ потыху, мымрывъ якось, а то вже пидвисся зъ стільця, ставъ, уперся руками объ стіль, наморщувавъ бровы, часто й раптово здйймавъ руки зъ столу; голось його зъ гудиння на вызькыхъ нотахъ переходывъ зразу на тонкый и голосный верескъ и крыкъ. По очахъ и по облыччю родычкы я бачывъ, що Галайда та його розмовы зробылы на ней вразинне. Я напевне вгадувавъ, що якъ бы мене тутъ не було, то дама неодминно спробувала бъ запытать Галайду про багато дечого, а може бъ и исповидалася передъ нымъ, чы про якесь горе росповила бъ и спытала порады. Оначе я й выду не подавъ, що вгадую настрій и думкы ія, щобъ враще провирыты свои спостережиння и, якъ попереду, провадывъ розмову зъ Галайдою въ дуже серіозному тони, слухавъ його уважно, прытавуючы. Выдыма щырнсть моя пидкупыла мою родычку.

— Якъ вы, диду, мене порадыте,—чы йихаты мени до Черныгова, чы ни? Я хотила поклонытысь мощамъ св. Теодосія,—запытала дама тономъ, у якому пробывалася не просто цыкависть, „що, мовъ, свеже старый,“ а щось зовсимъ друге.

— Чого то ты повієшся туды?—не довго думуючы й не ворожучы по кнѣжци, заверещавъ гризно „божый чоловѣкъ“.— А чы ты вже Богу молилася? Ты й тутъ ще не молилася! Ты тутъ помолися попереду, а ты хочешъ віатыся тамъ вудысь!—

Дама засоромылася, ажъ почервонила, бо згадала, що вставшы, вона й справди ще не помолилася Богу доладу. Я про се знавъ, а черезъ те й піймавъ іи на тому, якъ вона повела очыма на образы. Той поглядъ я зрозумивъ добре.

— А якъ же треба, диду, молються?—спытала вона.

— Ты думаешъ, якъ ты дасы попови, щобъ винъ помолювся, то то вже ты й помолилася? Га?—присикався Галайда до дамы.—То дурна молитва! А отъ ты такъ молися и ты, дядьку,—звернувся Галайда до мене,—тежъ такъ молися!... Тутъ Галайда зразу якось выпростався, выпнувъ упередъ груди, схыливъ на груди бороду, зигнувшы дугою шыю, насупивъ бровы, оддувъ губы й проказавъ намъ зразокъ своєї молитвы. Проказувавъ винъ намъ іи, не верещучы, а товстимъ голосомъ, ростягуючы слова, нибы импровизуючы молитву.

— Го-осподы, просты гришныка-а, покажь дѣло, какъ тотъ городъ пы-ышетъся и какъ онъ называется... Такъ на одну ночь городъ об'явѣться. А на другу ночь треба такъ казать:—Господы, просты гришныка-а, услышь молитву-у, покажь, какъ то дѣло пышетъся и называется... Такъ на другу ночь дило то об'явѣться. На третю ночь тако-о вже молись:—Господы, услыши гришныка, покажь, какъ тотъ домъ пышетъся и называется. То й той домъ покажетъся... Такъ отъ бы то якъ въ отсій Спасытельськѣй кнѣжци про дила пышетъся!

Закинчывшы свою розмову зразкомъ молитвы, Галайда почавъ скоренько завирчуваты у хусточку свою Євангелію, похрестывся на образы й, нызенько вклонывшыся, выйшовъ

зъ хаты, помышывшы мене въ глыбокій задуми про те, що жъ власне таке Филипушва?

Розмова наша тяглася дуже довго. Галайда встыгъ вы-власты мени мало не всю систему свого світогляду. Тымъ часомъ я почувавъ ще якесь невдоволенне, бо не мигъ паневно сказаты, що зрозумивъ до-ладу типъ Галайды.

Галайда говоривъ багато, але страшенно незрозумило й темно; доводилося часто тилькы догадуватись, про що саме винъ говорити,—се разъ; друге те, що винъ—чы вымысле, чы невмысне, а просто черезъ те, що не годенъ зрозумити ясно питання, — часто не видповидає прямо, а, замість того, розгортає кныжку й дає чытаты, або жъ почына говорыты зовсымъ про щось инше. Але найважче було видповисты на пытавнє, що таке Филипушка, черезъ страшенно чудну й дывну плутаныну въ його світогляди, де переплуталыся крайній раціоналізмъ зъ завзятою проповіддю абсолютной виры въ забобоны усяеи. Такъ, напрыкладъ, тайны шлюбу Галайда, выдымо, не визнає, бо отверто-щиро йменує обрядъ винчання „диломъ пльованымъ“ нарівни зъ обриваннемъ, а тымъ часомъ велыть выдать у церковну кружку, велыть кропыты вси зауточкы водою сритенською, іорданською, маювіевською, бо визнає ту воду „за дуже багату и внимательну“; велыть чытаты XIV гл. зъ „посланія“ апостола Павла до Римлянъ, де пышеться про те, що „не ядый ядушого да не осуждаєтъ“, а почне проповідуваты щось самъ, то каже, що треба постыты у Петриву; мощамъ не велыть вланяться, а проказує якусь дывну молитву, що нагадує бабсьеи шептанья. Нарешти, більшысть уступивъ, що винъ мени казавъ чытаты зъ Євангелія, була именно зъ тыхъ, на яки такъ часто по-влькуются раціоналісты взагали, а першъ за все штундови. А якъ почне Галайда тлумачыты той уступъ по своему, то добре ще, якъ перетлумачыты його въ ультра-православному

напрямови, а то просто зведе на таке, що й купы не держаться, якъ кажуть.

Зважаючи се все, я прийшовъ бувъ до думкы, чы не доводилося Галайди побувати, часомъ, въ рукахъ у штундовыхъ. Може вони хотили його навчыты свои виры, проказали видповідни мисця зъ Євангеліи,—а що йому хтось проказувавъ и проказуе ихъ, то безперечно, бо чытаты самъ Галайда не вміе,—попидкреслювали йому ихъ, повкладали закладочки, але у Галайдыній голови не вмистылася наука штундова. Уступы то винъ запам'ятавъ, але въ його не выстачыло снагы зрозумиты й скомбинуваты ихъ якъ слидъ, отъ винъ и плутае таке, що й не розберешъ ничого. Але допытаться у його чогось не можна було ніякымъ способомъ, якъ взагали дизнатыся, звидкиля винъ и хто,—на се винъ не видповидае. Такъ, напрыкладъ, не вважаючи на вси свои заходы, я не мигъ добытыся одъ нього видповіди на пытанне про „ехыдність“ поліціи. Тилькы тоди, якъ я прычепывся до його въ одну душу—скажить та скажить, чого то поліція ехыдна,—винъ выйнявъ зъ кышени разомъ зъ иншымы запысочкамы та квыточкамы, квытокъ зъ телеграфной станціи—здається, Карачева—и тыкнувъ мени його въ руки.

— Що жъ отсе таке?—запытавъ я.

— Та одчепысь ты, дядьку, Бо-ога рады видъ мене!—завещавъ Галайда.—Яжъ тоби кау, Бога рады, що вона ехыдна, бо вони мене взяли... а я той... то-то хйба жъ я знаю... Бога рады зъ нымы!...

Не добывшысь ничого видъ самого Галайды, я вже видъ иншыхъ дизнався, що його кылька днйвъ, якъ выпустылы зъ турмы, продержавшы тамъ тыжнйвъ зо два чы зо тры.

За вищо запроваджено його туды—не знаты, бо винъ чы не вмйвъ, чы просто не хотйвъ розказаты, тилькы жъ усе

лыхо складавъ на полицію, застерегаючи видъ неи людей на-
ривни зъ бисовсьбою сылю.

IV.

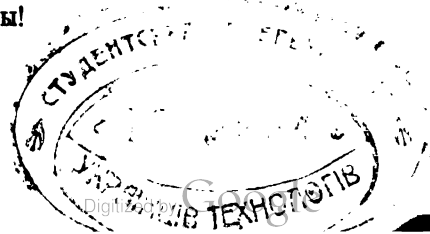
Черезъ два-тры дни пнсля розмовы зъ Галайдою я зай-
шовъ въ ту жъ контору купыты марокъ. Вже йдучы по схо-
дахъ у-гору, я здалека зачувъ верескучый голось Галайды.
„Знову комусь пропысуе дорогого рецепта“,—подумавъ я, всту-
паючи до конторы.

— То дилышы вляти и гроши вляти, дурни гроши! То
якась кля-я-ята бисовсьва Ярынка тамъ чы Марынка якась
прислала бъ то ихъ; то вона сама одъ чорта, та Марынка, и
гроши одъ чорта!... Тутъ бы по дилахъ Спасытельськыхъ таеъ
выхо-одыть, що ихъ не треба браты, а ты, дядьку, кажешъ—
„беры“. Е... ты дурный, дядьку, ще... я жъ кау... Я не вись-
му тыхъ грошей! Отави то дила бувають!

— Ха, ха, ха! А бодай тебе, старый, тай годи!—сміався
начальныкъ.—То жъ якась Марынка тоби на молитвы при-
слала, щобъ ты помолывся за неи та рецепта доброго про-
пысавъ йй, а ты не хочешъ братъ грошей. Що жъ я зъ ными
робытуму? Беры, диду, бо дурный будешъ, якъ не висьмешъ:
вона комусь иншому ихъ одишле, знайде другого такого, якъ
ты, дурысвита, тилькы розумнишого за тебе,—висьме та й
одишле йому. Ты жъ бачышъ, що въ бабы, мабуть, грошей
до сто-биса, що вона тоби по стилькы присылае!

— Иды ты, кау я тоби, дядьку, иды соби... Що бо ты го-
ворышъ, Бога рады? Самъ висьмы ихъ, бо то дурни, то вляти
гроши!—крычавъ Галайда.

— Я не маю права взять ихъ. Взявъ бы, диду, та вкынувъ
у карнавку, воы не хочешъ соби браты!

— Здрастуйте, Филипушка! А що тутъ за дила у васъ таки?—промовывъ я.

Галайда глянувъ на мене, впизнавъ и привитався.

— Та отой дядько, я жъ кау, Бога рады зъ нимъ.... Тутъ таки кляти дила, що хто бы то те й знавъ, якъ бы то його, дай Богъ пам'ять, такъ и сказать, таке слово Спасительське сказать... и щобъ дило то бисовське сказать, а винъ ничого не тямить, та й вертыть, та й вертыть!...—верещавъ Галайда.—А то треба знать, яки бувають дила,—тыхмь, таемнымъ голосомъ, удаючысь до мене, додавъ винъ.

Роспытавшысь, я дизнався, що Галайди прыйшовъ лысть зъ 20 карбованцями грошей одъ явоисъ, здається, вупчыхы, але винъ затывся въ одну душу: „не визму, та й край! Де хочте ихъ диньте, а я не визму, бо Марышка чортяча й гроши и кляти бисовськи“. Тымъ часомъ, якъ по другого лыста зъ гришмы винъ саме й прыйшовъ отсе.

— Тутъ бы, Грынью, треба у того дядька пидпысать... еге... та прочтать, про яки дила пишуть, та й отвить послать, що тамъ буде за отвить, якъ Спаситель покаже,—промовывъ Галайда тихо до мене.

— Добре, добре! Роспышусь, прочитаемо, що пишуть, та й отвить напышемо. Тилькы ходимъ до мене въ хату!

— Егежъ... егежъ... и я ото жъ кажу, щобъ отвить бы той про дила спысать... Та треба попередю отуды-о вынуть.

Я распечатавъ лыста й вынявъ карбованца бумажкою. Галайда розминявъ його на пивкарбованци й одного вынуть у карнавку „Краснаго Креста.“

— Чытай, Грынью, про яки тамъ дила пишуть!—промовывъ Галайда, якъ мы увійшли до мене у кимнату.

Лысть бувъ зъ явогось далекого мѣста зъ-по-надъ Волгы. Колы я вычытувавъ його, передъ моймы очыма встала картина дуже тяжкои, хочъ такои звычайной, буденной драмы.

Пысала, звычайно, жинка, замужня; чоловік іі, що служыць якимсь невеличкым „чыном“ на зализныці, страшный п’яныця, про сем’ю не дбае а ни трохы, ще й до того вдався забіяка: напывшысь, счыняе колотнечу въ хати, розганяе дитей, знушаецца надъ нещасною жинкою. Вона—хочь ще зовсімъ молода, але тяжко хора людына: слабiе на груды. И отъ передъ нещасною жинкою—страшна диллема: жыть такъ хочеться,—вона жъ бо ще й не жыла зовсімъ, не нажылася въ свити, не бачыла його прынадъ, не закоштувала шастя; але... для чого жъ *отакъ* жыть? Чого варто *таке* жытте? Чы не краще жъ умерты? А якъ смерть сама не йде,—хочь нещасна жинка певна, що вона не забарыцца, бо ливари ій сказаны, що въ неи сухоты,—то чы не питы ій вазустричъ, чы не прыскорыты страшного, але й немывучого кинца?... Коны жъ бо—й гриха страшно, й дитей швода, та й... зновъ такы жыты, жыты хочеться! Одже вона вдаецца до „батьшкы о. Филиппа,“ просючы його молютовъ та порады, що ій робыты, щобъ одигнаты видъ себе страшны думкы—„черныя мыслы,“ якъ называе вона думкы про самострату,—що такъ часто прыходять ій у голову. Ти думкы жахають іі саму, але тымъ часомъ вони не дають ій спокою, невидступно мучать и спокуюшають смерть соби заподіаты, щобъ швыдче покынчыть дило зъ жыттемъ безъ просвiткы *тутъ* и перейты до иншого, може, все жъ кращого жытця *тамъ*.

Такий бувъ змість сього лыста.

Я ледве дочытавъ його. Въ кожному рядку, въ кожнымъ слови, въ кожній буквi видбывалася повна, цiлековыта щырысть. Се не бувъ лысть „разочарованнаго жытнемъ интеллигента—лишняго челоувѣка“, або „барышни“, що мучацца часто не справжннымы, а выгаданымы мукамы та стражданнямы видъ того, що „не находятъ себѣ дѣла по душѣ.“ Ни, тутъ мукамы

справжни й сердце налыто нмы вщертъ. Спекатыся ихъ—не можна, бо выходу немає ніякого.

Ледве, кажу я, дочытавъ того листа. Сыла вражиння його була тымъ бильша, що його пысала жинка, выдно, розумна й трохы освичена, прынаймни добре грамотна, бо листъ бувъ напысанный добре навить и зъ чысто литературного боку.

Я нетерпляче ждавъ, що скаже Галайда. „Невже, думавъ я, винъ и на сей разъ пропыше сій нещасній жинци своего звычайного рецепта?“

Спочатку мени здалося, що винъ на сей разъ дасть якусь нову видповидь, бо винъ спытавъ, якъ на им'я його кореспондентку,—сього винъ звычайно попередю не робывъ.

— Агнія!—сказавъ я, подывывшысь на пидпысь.

— Агнанія, Агнанія, — нибы самъ до себе промовывъ старый.

— Не Агнанія, а Агпія!—поправывъ я.

— Агнанія, Агнанія! — крычучы уперто повторявъ Галайда.—Воно бъ-то означае, неначе вона изгнанная,—знову нибы про себе додавъ винъ.

Перетдумачывшы такъ им'я своей кореспонденткы, Галайда почавъ проказуваты видповидь.

— Пышы, дядьку: „Благодарю про вашу хлѣбъ-соль. Агнанія, вона якъ бы изгнанная, якъ показуетъ ин им'я, щобъ клала по пятьдесятъ коп. на недилю по случаю болисти. По случаю болизни бѣльшой, то нада и рубъ въ недилю положить, або й того бильше; такъ касаеться, що нада й рубъ пятьдесятъ копійокъ положить, якъ де есть яка болисть марагансьва. Якъ Грынъко шуметь, то нада, щобъ водою простою до сходъ сонця помывъ руки и вымвся и святою водою отакъ (тутъ Галайда показавъ якъ, склавшы дви прыгоршни), щобъ на голову лывъ; щобъ вожень-то мисяць отой Грынъко вымывався водою; щобъ тїею святою во-

дою покропыть и крышу й разни закамарочки. У биди обидва раненько щобъ встали й покропылы. Все ти дилышки до сходъ сонця щобъ булы. Щобъ такы такъ обидва святою водою на лице й на голову поливали, бо чортъ чоловѣчський не спыть“.

Отъ що, слово въ слово, проказавъ мени напысаты Галайда людны, що вдалася до його за словомъ порады въ свой лыхій доли, що вирыла въ його молитву й ждала того слова, якъ манны небесной, якъ сцлющого лику одъ тяжкой хворобы, якъ спасення одъ „чорныхъ страшныхъ думокъ“, якыхъ вона сама жахалася!...

Одислать таку видповидь—се значыло безсоромно, ње по-людськы наглумыться надъ людною, надъ ии тяжкымъ горемъ—глыбокымъ якъ море, несходымымъ якъ свить... А скылькы такого глumu на своему вику заподіавъ Галайда! Згодомъ, напрыкладъ, а довидався, що винъ на телеграму помолыться за тяжко хору людну видповивъ: „тысячу рубливъ у кружку“.

* * *

Писля сыхъ зустрічъ и розмовъ зъ Галайдою цикависть я свою почасты вдовольнивъ.

Надзвычайна популярнисть Галайды, що далеко перейшла по-за межы Кыива й Кыившыны, цилкомъ зрозумила. Кыивъ зъ своими мощама, чудотворными образами, зъ печерами та манастырями—се одынь зъ найстаришыхъ, одынь зъ найзначнишыхъ осередкивъ религійого жыття въ Россіи. Винъ що-року бачыть у себе десяткы, сотни тысячъ народу, що приходить зъ самыхъ далекихъ краинъ царства. Прочанамъ, що приходить до Кыива, доводыться бачыты „божого чоловика“ й слухаты незрозумли речи и пророкування його,

бачыты, якъ його цилують въ руки, въ край одежи. Повернувшись до-дому, прочане розносять по самыхъ далекихъ краинахъ Россіи славу про „божого чоловіка“, збільшуючы такимъ робомъ гурть поклонныивъ його. Такожъ цилкомъ зрозумимымъ являється й той вгрунтъ, на якому можливи таки явыща, якъ Галайда. Вгрунтъ сей—темнота народня...

V.

Щобъ цилкомъ познайомытыся зъ Галайдою, мени зоставалось ще тилькы одне—провидать його, питы до його въ гостыну, побачыть його въ себе дома, въ обстави щоденного жыття. Та й винъ самъ не разъ запрошувавъ мене до себе.

Сонце стояло на вечерньому пружи, якъ мы одного лятнього дня зибрались зъ родычемъ провидать Галайду. Не швидко мы добрались до його. Жыве винъ на одному зъ далекихъ передмистъ велького миста, тамъ, де купляться въ невеличкыхъ, бидневныхъ хаткахъ бидни ремисныкы, врамари, визныкы та всякый иншый робочый людъ.

Знайшовшы вулицю, мы легко допыталыся, де жыве Галайда. Се була невеличка хата, що стояла у кутку пры кинци улыци.

Мы увійшли въ двиръ. На чымалому, чысто выметеному подвири, пидъ невысокымъ парканомъ, що одгорожувавъ невеличкый садочокъ одъ подвир'я, въ затинку, просто хвирты, стоявъ велькый стиль на низькихъ нижкахъ, покритый доволи чыстою грубою скатертю. На столи стоявъ велькый самоваръ, чымало чашокъ и каламаръ зъ чорнымъ. Кругъ столу було килька низенькихъ стильчыивъ. Выдео було, що недавно тутъ сядило немало гостей.

Коло столу, бокомъ до хвирты, сядивъ самъ Галайда въ якоюсь жинкою, що, сядючы поручъ його, щось пысала.

Занятый розмовою зъ жинкою, Галайда не помичавъ, що мы увійшли й наблизались до столу.

— Вотъ гаспада еъ вамъ пришли, батюшка, какіе-то,—промовыла по-московськы жинка.

— Здрастуйте, диду!—поздоровкались мы.

Галайда вклонився, але очеvyдчкы не впизнавъ насъ.

— Прийшли на розмову до васъ, диду,—обизвався я.

— Нибы-то яви дила будуть таки, чы що?—запытавъ Галайда, все жъ таки не пизнаючы насъ.

— Вы просылы до себе, отъ мы й прийшли до васъ у гости!

Галайда пидійшовъ до насъ близесенько, прыдывввся и, впизнавшы насъ нарешти, выдымо зрадивъ.

— А-а! Бога рады... Се дядькы знакоми...—заверещавъ винъ такъ, якъ верещавъ тоди, якъ я вперше зустрився зъ нымъ. Винъ зашамотався, почавъ бигаты, прысовуваты стильци, садовыты насъ, все щось прыговорюючы й сміючысь.

— Сидайте, сидайте!—впадавъ винъ коло насъ, беручы то одного, то другого за плечи й садовлючы,—та сьдайте, дядькы, одержынку зъ себе, бо воно жъ тепло, хвалыты Господа, на двори стоить.—И Галайда почавъ стягаты зъ насъ литни чесучови пиджавы. Мы тому, певна ричъ, опынались, поскыдавши тилькы картузы. Помитывшы на нашихъ лобахъ питъ, Галайда метнувся до хаты й черезъ хвылыну выскочывъ звидты, зъ велыкымъ чыстымъ рушныкомъ у рукахъ.

— Утертысь треба,—почавъ винъ знову бигаты коло насъ,—а то Бога рады... На, утрысь, дядьку! Та сьдайте одержынку зъ себе та чай пытымемо. Де се Марынка моя? Треба самоваръ, щобъ отсыхъ дядькывъ чаемъ напоиты, бо се таки дядькы, Бога рады!.. Де Марынка? Бо тутъ въ мене Марынка така есть...

— Гдѣсь паплуталась ваша Маринка, батюшка!—промовля сміючысь жинка, що сядила коло столу зъ перомъ у руцѣ.

— Ну, давъ ты... щобъ отсыхъ дядькивъ чаемъ напоить!

— Ишь, какъ вамъ батюшка радъ!—завважыла жинка встаючы.

Я прыдывввся до неи. Була се досыть ще молодого вику жинка зъ лицемъ, подзьобанымъ вислою, й дуже характернымъ кырпатымъ носомъ, гострымъ и задертымъ на кинчыку вгору; винъ далеко стырчавъ у повітри, якъ дывытыся на його зъ боку. Одне око въ неи було менше, вона його сыльно скалыла й черезъ се на першый поглядъ здавалося, що вона на одне око зорсимъ слипа. Сміючысь вона морщыла носа, прыскалювала око й показувала два ряды білыхъ великыхъ зубивъ. Щось надзвычайно хытре, лысяче було въ тому облыччу, колы я добре до його прыдывввся.

Взявшы зъ столу самовара, вона пишла зъ нымъ у хату.

— Нехай тамъ ся Маринка покы тамъ самоваръ, а мы выпьемъ,—зашамотався знову Галайда.

Мы почалы одмовлятыся, але Филипушка насъ не послухавъ и пидтюпцемъ побигъ у хату. Черезъ хвылынъ килъка винъ выбигъ зъ хаты, несучы въ рукахъ булку, цытрыну й селяну банку, у якихъ останними часами почалы продаваты чай.

— Выпыть треба! Еге жъ выпыть? Чы не такъ я кау?—промовивъ сміючысь Галайда, владучы те все на стиль.

Мы рিশуче одмовылыся пыты.

— Мовчить вы, Бога рады! Треба выпыты!—знову почавъ Галайда, обнимаючы то одного то другого, по черзи.

— А хйба по кыжди такъ выходыть, що треба выпыть?—сміючысь спытавъ мій родычъ.

— А воно бѣ то й по книжци можна,—цѣлкомъ серіозно сказавъ Галайда, и взявъ у руки Евангелію, що лежала тутъ такы жѣ, на столи.

— Выпить, выпить, выпить,—трычи розгорнувши и зновъ згорнувши книжечку, пошепекы промовывъ старій.

— Выходыть бы то такъ, якъ книжка важе, такъ касається, що выпить треба,—насуплюючы бровы й оддымаючы губы, зовсимъ серіозно сказавъ Галайда.

— Ни, диду, ся книжка николи въ свити такого не скаже, бо въ ій написано стоять: „не упывайтеся выномъ“,—закынувъ я.

— Бога рады, мовчы ты, дядьку ты вчений! Ты ничего не понимаешъ! Выпить можна, треба выпить! Се не грихъ, бо вона зъ пшеницы, а пшеница—то хлибъ.

— То такъ, диду, що вона зъ пшеницы... Але книжка важе: „не упывайтеся выномъ, бо въ йому есть блудъ“, а блудъ—грихъ.

— А-а-а!—поставившы на стилъ банку, яку винъ вже взявъ бувъ у руки и въ акій, на мое здивованне, була справди горилка, заверещавъ Галайда й обхопивъ мене обома рукамы за поперекъ.—То не про те слово то пышется! То такъ касається, якъ отъ буває така болисть бисовська влята, женська болисть, така клята мареканська... а то такъ касається, що треба выпить... Ото та-а-аеъ, дядьку!...

Филипушка зновъ узявъ банку, одерутывъ бляшану покрышку й ковтнувъ разивъ зо два самъ, а потимъ почавъ частуваты й насъ.

Мы такы одмовлялися, а старій насъ сылувавъ, пидносючы банку до нашихъ ротивъ.

— Да выпейте уже хочъ па-трошку! Батюшка любятъ, коли съ ними выпить,—промовыла, каличучы мову, скалоока, що выйшла якъ-разъ на той часъ зъ хаты.

Я прыгубивъ, щобъ повоштуваты, щд п'е Галайда.

Въ сую хвыльну въ садочку коло хвиртки, що вела у двирь до хаты, показала ся досыть огрядна, не стара ще жинка, чепурно одягнена въ сытцеву спидныцю й кохту, въ одному зборныку на голови, безъ хусты. Вона повела на насъ из-пидь лоба великымы недобрымы очыма й, не сказавшы навить „зрастуйте“, пишла до хаты.

— Вотъ уже и Марынка ваша, батюшка, пришла,—завважыла скалоока.

— Марынка, кажешъ? Такъ нехай тамъ самовара, щобъ отсымъ дядькамъ чаю швыдче,—звеливъ Галайда.

Трохы згодомъ зъ хаты выйшла „Марынка“ зъ самоваромъ у рукахъ и почала порядкуваты коло столу.

— Отсе жъ моя Марынка, що я базавъ дядькамъ,—одрекомендувавъ Галайда жинку.

— Жинка ваша, чы якъ?—запытавъ мій родычъ.

Галайда тоненько й голосно зареготався. Осмихнулася злегка й „Марынка“, глянувши на насъ острымы, пронывуватымы, варымы очыма. Показала свои велики зубы й скалоока.

— Яка жинка? Бога рады, дядьку, зъ тобою! Се—Марынка така соби... Вона тутъ плуталася... А ты думаешъ, дядьку, що воно жинка? Ни-и!

Въ сую жъ мыть Галайда, наморщывшы чоло, видерывъ Євангелію й звеливъ мени голосно чытаты. Я прочытавъ роздиль, здається, зъ ІХ главы „посланія“ ап. Павла до Коринтянъ, де винъ говорить про себе, що „чому жъ я не маю права жену сестру водыты?“

— Нужно жъ камусь доглядѣть батюшку, а безъ женщины какъ же сдѣлаешъ ета?—похопылася вставыты свое сливце скалоока, выдымо для того, щобъ упередыты и усунуть усяке пидозринне...

Тымъ часомъ „Марынка“, пональвавшы чаю, пишла нібы у хату, але я постеригъ, що вона стоить у синешному вутку й прислуховується до напыхъ розмовъ: хвалда спидныци, що трохы вытыкалася з-за стины, выявляла іи.

Галайда жъ, що вже не разъ прыгублювавъ зъ свои банки, почервонивъ и ставъ балавучый. Говорывъ винъ багато, але щбъ саме, трудно оповисты. Прислухаючысь до його нескладной мовы, я все жъ де-що розибравъ и впевнывся, що винъ ничего нового проты того, що й попереду казавъ, не говорыть. И що дали, то все частишь и частишь, щоразу здоровкаючысь, прыгублювавъ зъ банки й неодступнише частувавъ насъ.

Хмилъ його швидко розбировавъ. Выдно було, що йому не багато треба выпыты, щобъ зробытысь п'янымъ.

Бачучы, що прыгублюванню кінца не буде, я почавъ про де-що распытувать Галайду, але винъ ни разу не видповивъ мени просто, а все або жъ дававъ чытаты Євангелію, або видповидавъ прыказкы та прислів'ямы.

— Моя хата зъ краю, я ничего не знаю. А отъ треба, якъ ото говорыться: „робы дило, ходы било, ляжешъ не бытый, встанешъ не ладный.“

Постеригъ я такожъ, що кожного разу, якъ я про щось пытався Галайду прямо, то нібы невмысне з'являлася „Марынка“ вдаючы, що ій треба щось попоходыть волю столу. Пры ій Галайда трохы прытыхавъ и поглядавъ на неи.

— Звидкыля вы, диду, будете? Чы здалека?—спытавъ я.

Галайда видповивъ, що винъ „здешній“, а звидкыля—не сказавъ.

— Да они отсюда недалеко: версть съ пятьдесятъ будетъ—сказала скалоока.

— А для чого то вы, диду, ходыте завжде босый?

— Ты самъ босый, а я не босый!—затупотивъ на мене старый.

Нарешти я спытавъ його, чы давно винъ почавъ пророчуваты и зъ чого ставъ „божымъ чоловикою?“

Замість видповиди на се Галайда розгорнувъ кныжку на IX глави евангелиста Луки й звеливъ мени прочытаты перши десять роздѣливъ про те, якъ Хрыстось выражавъ апостоливъ на проповідь, наказавшы имъ не брати ничего зъ собою въ дорогу зайвого: ни клункивъ, ни одежи, ни чобить.

— Що жъ, диду, то выходить—се вамъ такъ самъ Богъ наказавъ, чы у-ви сни вамъ було сказано, щобъ вы йшли помижъ людей, якъ ото пишли апостоли?

Галайда пидійшовъ до мене близесенько, обнявъ мене, навальвшысь усимъ важкымъ тиломъ на мене, й почавъ щось видповидаты, якъ звычайно, не просто, а всякымъ выгадбамы...

— Ты, дядьку, плутаешся свризъ, то може чувъ тамъ десь есть Карачовъ. Кажы—чувъ, чы ни? Ты жъ плутаешся, то знаешъ!...

— Знаю,—видповивъ я.

— Дакъ ото е тамъ така, нибы вона зъ знатныхъ, Марынка... Та ты, дядьку, може й ии знаешъ, бо я жъ кау, що ты віешся свризъ, а вона знатна, багата та Марынка... Може й чувъ, якъ вона прозывается?

Тутъ Галайда назвавъ прызвище „знатной Марынки“; воно було й справди досыть видоме.

— Такъ я кодысь тамъ плутався зъ тією Марынкою...

На сьому слови черезъ поригъ хвиртки переступыла у двиръ середнього росту, вся въ чорному, бидно зодагнута, але у капелюшыку, дама. Побачывшы насъ, вона одкынулася навадь и стала неришуче. Мени здалося, що вона хотила

навить вернутыся назадъ: выдымо іѣ стало ніяково. Але постоявши зъ хвыльну, вона наблызылась до чоловіка, що увесь той часъ сидивъ на стільци підъ хатою й слухавъ, иноди осмихаючысь до себе, нашу розмову, й несмыльво спыталась:—Здѣсь живеть Филипушка?

Чоловникъ, може пожылець другон половыны хаты, а може й самъ хазяинъ, замисть видповисты, хытнувъ головою у нашъ биекъ.

Дама несмыльво почала наблыжатыся до насъ, дывлючысь соромлыво у землю.

— Батюшка, вотъ къ вамъ пришли!—обизвалась скалоока до Галайды, котрый не помичавъ дамы. Разомъ зъ тымъ зъ синей высунулась на двирь и стала підъ дверыма й „Марынка“.

Я бувъ дуже лыхый на сю даму, бо вона на самому цикавому місци перебыла оповиданне Филипушки про те, якъ винъ „плутався зъ знатною Марынкою“. Се оповиданне мало буты для мене тымъ цикавище, що пры слови „Карачовъ“ я прыгадавъ собі, якъ разъ Филипушка показувавъ мени вытокъ телеграфной станціи зъ Карачова, колы я допытувавсь його, чого то полиція ахыдна. Може бъ те оповиданне розвіяло мою непевнисть що до Филипушки й хочъ трохи выясныло мени, хто такыи бувъ сей загадковый чоловікъ. И отъ саме тоди, колы загадка, може, могла бъ буты розвязана—на тоби, така несподиванка! Та ничого було вже робыты...

Галайда, що й доси не помичавъ дамы, пры словахъ скалооки, облышывъ мене и выйшовъ з-за столу, простуючы до дамы, що зупынылась проты насъ передъ столомъ.

— Я къ вамъ, Филипушка... посовѣтываться съ вами,—промовыла пив-голосно дама, знеможено прысидаючы на стілець, що іѣ підсунувъ Галайда, и дывлючысь якимсь чуд-

нымъ поглядомъ у нашъ бивъ. Вона сылеувалась осмихнуться, але въ очахъ у неи було повно слизъ, а зъ усього облыччя проступало явесь тяжке горе.

— Я самъ ничего, а якъ Спасытель; тавъ, якъ отъ въ сій кныжци покажется,—промовывъ Галайда, беручы зъ столу Евангелію й сйдаючи проты дамы.

— Мы пидемоть соби въ садочокъ, помы вы тутъ поговорыте,—сказавъ я, помитывши, що дама кынула килька благальныхъ поглядивъ у нашъ бивъ.

— Ахъ, я вамъ буду такъ благодарна, такъ благодарна!—Мнѣ нужно наединѣ... что-то сказать,—промовыла дама чутымъ голосомъ, вдячно поглянувши на мене.

— Вы въ комнату пажалуйте, тамъ и пагаворите съ батушкой, что вамъ нужно,—заговорила скалоока разомъ зъ „Марынюкою“.

— Не треба нигуды йты! Чого вудысь йты?—запротестувавъ рипуче Галайда.—Нехай каже, яки дила, нехай каже отся Ярынка про дила, а тутъ ось е люде, то тутъ ій буде судъ чоловѣчеськый и судъ Спасытельскый,—заврычавъ винь тоненько и вже навить трохи сердыто.

Дама пидвелася зъ стильця й попросыла Галайду питы хочъ въ садочокъ.

— Чого я зъ тобою повіюся туды?... Кажы тутъ, яки таки дила. Тутъ немае дилъ тайныхъ, тутъ вси дила явни, тутъ буде и судъ явный, Спасытельскый судъ и судъ чоловѣчеськый!

Дама, бачучы, що зъ „божымъ чоловікомъ“ ничего не вдіешъ, подалася килька ступнивъ назадъ до хвирточкы въ садокъ, щобъ хочъ трохи одійты видъ насъ, а Галайда, наступаючи на неи, не помичавъ тыхъ хытрощивъ.

Заспокоюившысь трохи, Галайда, прыступивъ близько до дамы й почавъ выкладаты ій свою систему. Винь говорывъ

про „спасительськи дила“, про „бисовсьби“ и про „чоловичеськи“; про „чорта чоловѣчьского“, що „такъ ажъ пашыть, ажъ пашыть“; про те, що „треба дбать про одержинку ту, що на небеси“, про „болезни всяки“, нарешти про те, що „треба выдать у вужку“.

Дійшовшы до сієї, здається, найважнишої частини своєї системи практичного характеру, Галайда, бачу я, розигнувъ и згорнувъ килька разивъ книжку.

— Воно такъ выходить, що й по тры рубли що-суботы треба выдать у ящыкъ по случаю болезни, такъ воно кається по книжци...

— Все се знаю я, знаю,—хытаючы сумно головою, тыхо промовыла, переходячы на украинську мову, дама,—а кому жъ скажете помолыться?—ще тыхше запытала вона.

— Якъ кому молыться?—заверещавъ Галайда.—Ты думаешъ, що якъ до попа идешъ, то пипъ помолыться? Не найдітєся ни на князи, ни на сыны чоловѣчьскіи! Отъ якъ у сій книжци пишеться!... А ты думала до попа, що пипъ помолыться. Ни, треба до Спасителя... Ото Спаситель, та Божая Матиръ, та въ вужку кыдать треба...

— Та воно якъ бы було зъ чого, то чому й не вынуты?—сказала дама.

— А на отсе въ тебе е?—спытавъ Галайда, беручы даму за край мантилькы,—то нехай буде й на те!

— Дакъ вы вже дуже багато наказавы имъ кыдать, а у нихъ може ни на що дитямъ й хлеба купыть,—сказавъ я, глянувши на убогу одижъ дамы, на іи худе, помучене облычче. Таки буваютьъ звычайно постати й облыччя у живокъ бидныхъ урядовцивъ.

— А якъ нема за що купыть хлеба, то нехай купыть салдацького за дванадцять копійокъ, то й буде!

— А якъ нема за що й салдацького купыть?

— Брешешъ ты, дядьку! Мовчы ты, Бога рады, бо я тоби!...
Ще зъ голоду никто не вмиравъ!

— Ого, скільки вмирає зъ голоду людей!

— Де? де вони вмирають?

— Ось и заразъ хлїбъ не вродивъ и по селахъ люде мрутъ зъ голоду; а диты—якъ ти мухы в-осены конають.

— А-а! га-га-ги-и! сей дядько... сей дядько...—несподиванно чомусь зареготався тоненько Галайда, обхопившы мене щильно за поперекъ и трясучы мною зъ усїей сылы,—сей дядько зъ тыхъ торохтїивъ, що, мовлявъ, „за деревенського мужичка нада постоять!“ Га-га-га! Знаю я тавыхъ, бачывъ!...

Ся фраза въ устахъ Галайды була такою несподиваною, що я подався видъ його й глянувъ йому пыльно у вичи. Але очи у його были мутни, посоловили видъ горилкы; щокы были червони, ажъ пашили.

Сказавшы се, Галайда побигъ чогось швыденько до хаты.

— Вы садитесь да отдохните немного,—сказала „Марышка“ до дамы, що стояла теперь коло столу й переводыла сїй поглядъ, повный смутку, то на насъ, то на жиновъ.

— Чего жъ сидѣть?—сказала вона, безнадїйно явось хятаючи головою, але все такы опускаючысь на стилецъ.—Я думала... я думала, что... нѣтъ не то, совсѣмъ не то...—додала вона, нибы розмовляючи сама до себе.

— Ета нужна панимать, какъ батюшка гаворить. Его трудно панимать, кагда онъ гаворить, а онъ можетъ харашо сказать. Онъ правду гаворить, что мы беззубыи...

Пры сихъ словахъ Филипушка вернувся. Дама поклала руку на стилъ и зъ жмени у неи высунулся на скатерть мидный пятакъ чы гривня, але сей рухъ ии помитывъ Галайда й вернувъ ий гроши.

Взявшы ихъ зъ велькою неохотою назадъ, дама помаленьку, нога за ногою, схылывшы нызько голову, пишла до

хвиртки, витхаючи й знову промовляючи сама до себе:
„нѣтъ, не то, совсѣмъ не то... Я думала...

Жинка—„Марынка“ й скалоока—увесь часъ той булы тутъ, стоячы коло хатныхъ дверей. Коли дама поривнялась зъ нѣмы, то скалоока приступыла й пишла поручъ зъ нею до хвиртки.

— Вы бы, госпожа, пришли въ другое время къ батюшкѣ. Онъ можетъ хорошо все сказать, только нужно въ такой часъ прійти,—почувъ я.

Дали не було чутно, що говорила скалоока дами, але вони ще довго стояли коло хвиртки. Нарешти дама пишла, а скалоока вернулаь до насъ.

— Ну, чтожъ, батюшка, адпустите вы меня, чи нѣтъ, бо и мнѣ пора домой, а я ужъ завтра зайду—напишу.

— На що завтра? Ты заразъ напишы, а то десь повѣшся тамъ...

— Ну, такъ какже, пойдѣмъ у хату чи што?

— Чого у хату? Тутъ пишы!

— Да можна й тутъ, бо я вже все напысала, какъ вы, батюшка, гаварили, только конвертъ надписать надо.

Сказавшы се, скалоока пишла у хату и вынесла каламара, перо й аркушь спысаного паперу.

— Прочитай, якъ ты тамъ напысала,—звеливъ Галайда.

— Да я ужъ вамъ, батюшка, читала,—видмовлялась жинка, очевыдчыкы соромлючысь пры насъ чытать лыста, але мы не выявляли ни найменшою охоты йты соби.

— Чытай, важу тоби!—сердыто крыкнувъ Галайда.

Жинка почала чытаты лыста. Годи було дѣйты якогось розуму въ тѣй пысанни, выложенѣй безъ усякого глуду, неграмотно, ще й до того страшенною мишанною сливъ украинськыхъ зъ словами московськымы. Я тилькы й зрозумивъ, що Галайда радывъ якымсь Кырылови й Мыкыти Дмы-

тренкамъ продаты вгрунты й хаты, а гроши вынуть у кружку, а якъ родычи ихъ хотять пыть, то нехай за свои пьютъ.

— А вуды жъ, диду, ти люде динуться, по-пидъ тынню, чы шо, пидуть зъ дитьмы, якъ продадутъ вгрунты й хаты, а гроши вынуть у „ящмь“?

Галайда затупотивъ и закрычавъ, щобъ я мовчавъ.

— Адже жъ вы сами, диду, не велыте до попивъ ходыть, службы наймать, а ти жъ гроши, що выдають у кружку, то воны жъ вуды йдутъ?

— На церкву йдутъ, якъ треба щось зробить, отъ чы хреста, чы корогву; на „пивчеську“ треба,—отъ якъ... Бога рады, ты, дядьку, мовчы... А ты пышы отамъ,—звернувся винъ до скалоовой.

— Вуды жъ писать?

— Та ты жъ знаешь, бо ты жъ тамъ, сволочь, плуталася, то ты знаешь, якъ то треба напысать.

— Вы знайдить лыста одъ тыхъ людей: може тамъ е адреса,—сказавъ я.

— Да какой тамъ адресъ? Все равно!—заскалюючи око й морщучы носа, промовыла жинка.

— Та ты жъ пышы, сволочь! Чого ты тамъ вертышь? Пышы, вуды тамъ треба напысать!

Жинка почала пысать адресу. Лыста треба було адресуваты у якась село въ Черныгивщину, але якого повиту—ни Галайда, ни жинка не знали. Жинка прыскалыла ово, показала зубы й, моргнувши до мене, махнула рукою,—„та байдуже“, мовлявъ.

Почалоса пысанне прызвица. Жинка, пышучы им'я, тагнула помаленьку голосомъ: „Ни-ви-тѣ Ди-мит...“

— Не табъ, не табъ! Якъ-то ты, сволочь, пышешъ?... Не табъ, кажуть тоби...

— А какъ же, батюшка?—дывучысь спытала жинка.

— Ты тамъ пынешь: Ди-ми-трен...—почавъ перекривляты ии Галайда,—на що то: Ди-ми-трен... Треба такъ—Дмытрен-ко. Отъ якъ!

На двори вже смервало. Я глянувъ на годинника,—було пивъ до девятой годины вечора. Мы почалы збираться до-дому. Галайда насъ ще хотивъ почастуваты горилкою, але й на сей разъ мы видмовылысь рiшуче.

Мы попрощалысь. Галайда подавъ намъ руку, низенько вклонывся й швидко пишовъ у хату.

— Да, старикъ правду гаворить, што мы беззуби. Если бы намъ да ево зубы! Онъ все можетъ рассказать, тольки какъ кто ево понимаетъ, а не всякiй ево почитать можетъ,—сол-лодко заспивала до насъ скалооба.

Мы попрощалысь и выйшли зъ двору.

„Дила вляти, времена люти“—стояло у мене въ голови...

2 лыця, 1901 р.

Ф. Матушевський.

Переспивы.

I. Зъ Гьоте.

Горы, сномъ повыти,
Тыша облягла,
Верхы гордовыти
Сповывае мла.

* *
*

Стыхлы пташкы въ бори...
Тыхо—й не дынешъ.
Почекай-но—скоро
Може й ты заснешъ...

II. Зъ Платона.

Духу безсмертный! Ты прагнешъ до зирокъ ясныхъ
та высокыхъ...
Хтивъ бы я буты тымъ небомъ блакытнымъ, стоокымъ,
Щобъ вично дывытысь на тебе.

O. Доорохольсьный.

Образки зъ жыття.

I. Забувь.

Любомырци пишла дытяча пошестъ, саме видъ зимнихъ м'ясныць. Бабы казалы: „егули, ба красуха“, а фершалъ, що прыйиздывъ зъ Рудни, казавъ: „шкарлятына“;—одначе диты помиралы дуже, хочъ баба Люльчыха пидбурювала ихъ перейдомъ зъ жолоба, хочъ фершалъ наповавъ ихъ якымысь своїмы ликамы.

Соцькому Петрови Головатому бувъ прыказъ ставытыся до станового що-трыдни зъ докладомъ: скыльки душъ зновъ заслабло та скыльки померло.

Становой бувъ лютый; звычайно по суботахъ, якъ ставылыся до нього вси соцьки, винъ тяжко бурхотавъ, влявъ ихъ на вси вырвы; чы-разъ, бывало, й стусанивъ надае, й воду наставыть носыты за кару, й дрова рубаты... А теперь Головатому ся лыха годна прыдалася ажъ двичи у тыждень!

Тяжва служба соцького. Усякъ, хто звиды не вырветься—начальство: и старшына зъ писаремъ ганяють позвы, повистыкы розносыты, й суддя, й слидователь судебный—арештантивъ водыты, пидводы даваты... люде вленуть, нарикають;

й акцызному—понятыхъ шукаты... а дошукай охочого, щобъ по́тимъ по судахъ йнздыты, свидкуваты; навить ликареви зъ фершаломъ—слабыхъ показуваты, зганаты жинокъ зъ дитымы для виспы. Все соцькый та соцькый!...

Ну, а якъ що вже, крый Боже, надзвычайне трапыться: мертве тило, або пожежа, або, якъ теперь, пошесть,—нехай вже ворогамъ така служба!

Головатый вже третій ципокъ позначывъ на карбы, бо винъ бувъ неписьменный: слабыхъ винъ значывъ однимъ карбомъ, а помершымъ влавъ ще карбокъ навхрестъ.

Крый Боже було забыты становому хочъ про одну дытну, хочъ найменшу яку, непотрибну!... Бо становый самъ доносывъ вудысь до більшого начальства.

А Головатому ще й свій клопить вдома. Тилькы йому й дитей Богъ давъ, що одынъ хлопчына, Ивась,—на п'ятий ризъ йому йшло—та й того не мынула лыха болюсть: майже въ першыхъ винъ заслабъ, якось на пуцанне, та й доси ще не выйшовъ. У людей диты або повмиралы, або давно вже повычунювалы, а винъ чогось хыривъ, марнивъ, выцвивъ на выду, якъ вискъ, а ноженята та черевце зигнало пухлятыною. Орудовала Люльчыха, якъ знала, довидувався фершалъ чыразъ, дававъ ликы, у матушкы добулы майського бальзаму—терлы: ничогисенько, а ни кришкы не легчало...

* *
* *

У степу бушувавъ витерь—гострый, холодный; имжывъ дрибненькый дощыкъ. Було вже надъ вечирь. По грузкый дорози пара маленькыхъ, мыршавыхъ коненятъ ледве тягнула пидводу. Головатый зъ жинкою та зъ недужымъ Ивасемъ верталыся до-дому зъ мистечка, видъ ливаря. Мовчкы, сумно йихалы обое. Ликарь раывъ лышыты малого въ больныци, бо

дуже трудна й тяжка слабисть. Такъ якъ же його таке мале покынуты?... Казалы—хай маты лышається зъ нымъ. Ну, а якъ бы, врый Боже, померъ тамъ? Що жъ вона, бидна головонька, робытыме зъ нымъ сама, на чужыни? ще й дорога тава—грихъ. Нехай вже браце до-дому—якъ Богъ дастъ...

Головатыха сыдила бокомъ, за витромъ и тулыла до себе хлопца, обгорнувшы його кожухомъ. Чоловиекъ йшовъ по-рядъ зъ возомъ, бо на гору було важко: коненята натягались пидъ усю силу, ажъ имъ горбы поставалы, а постромкы мулялы по голій, чорній шкурі на ихъ вытертыхъ бокахъ. Дали сталы, щобъ кони видсапалыся.

— Ой, Петре, глянь-но!—скрыкнула жинка, видтулывшы трохы дытynu. Лыбонь винъ вже доходить...

Ивась лежавъ навзнакы; широко видерыти оченята чудно дывылись у-гору; винъ важко й хрыпло дыхавъ, якось незвычайно порухуючы устами й низдрями.

— Доходить, голубчыкъ, доходить...—тремтячимъ голосомъ озвався Головатый, схылывшыся надъ хлопцемъ.—Ивасю!... Дытывно!...—Але Ивась не чувъ, або не тямывъ.

— Матинко Божа!—плакала жинка,—на що було його взыты! Нехай бы вже дома, по-людськы вмеръ... Свичечку титка далы,—достаць-но, засвitys якъ... тамъ, у хустци...

Головатуму стыснуло въ горлі. Жаль, сердешный жаль, якось поплутавъ йому думкы. Наче бъ се все не справи... Винъ думавъ: Криво кони зморылись, ажъ пара зъ нихъ иде... свичка у двохъ мисцяхъ зламалася, бо винъ, не бачывшы, сивъ бувъ на жинчынъ клуночовъ... змерзъ у руки, пальцы заляялы, ніякъ свичку не справышь, бо вискъ затужавивъ на холоди... А жинка прыспинала.

— Ой, швыдче, Петре, швыдче...

Винъ присивъ, завывувъ на плечи помы свытыны, щобъ закрытыся видъ витру; вытеръ сирныка—погасъ... Другий, третій...

— Швыдче, швыдче, бо дійде безъ свичкы...

Свичечка нарешти засвтылася.

Обое схыллысь надъ дытною, обтулючы ии видъ витру, выпросталы пальчыкы, застромылы у жменьку свичку. Полум'я ии мыгтило, вискъ капавъ на блиду дытячу ручку...

Ивась вже не дыхавъ.

* * *

На сходахъ вганку становой кватыри сядивъ, дожыдаючыся, соцькый Головатый. Становый ище не выходывъ у канцелярію.

Весняный поранокъ бувъ погожий, теплый. На вулицы гралыся диты. Ихъ веселый галасъ нагнавъ сумныхъ думокъ Головатому.

Такъ и його Ивась грався, бувало, галасувавъ, вовтузывся; така жъ сама бялявенька головка, замурзаний, замашчена, задрыпана сорочечка, высоко пидперезана жичкою...

Кара Божа!...

Згадавъ соби Головатый проповідь Любомырського батюшки. За тмы клопотамы й до церкви николы було питы, дарма що пистъ; ажъ на Благовищенне выбрався.

Дуже жалисни проповіди вмивъ говорыты Любомырський батюшка, а сей разъ утявъ таку, що де-яки ажъ поплакалыся. Колысь Богъ покаравъ народъ за грихы десятыма карами: и муху на хлибъ наславъ, голодъ и тьма булы, жабы и ще якись лыха, а найгирше—що диты почалы мерты. Може теперь и на насъ Божа кара найшла, ся пошеть дытяча, за те, що почалы мы спасеніе забуваты. До монополіи у-духъ

стежку протоптали болотомъ, а до церкви не дуже то поквапылись,—загрузнешь идучы... Правда, правда...

Кара Божа...

— Соцький!—гукнувъ хтось зъ канцеляріи... Головатый зирвавсь и вынудся туды.

У понурій кимнати, зъ трьома невеличкими вкнами, пры довгимъ столи сидило двое канцелярыстивъ надъ паперами; а паперивъ сыхъ була тьма: и на столи, й у двоухъ поставцяхъ, и такъ, купамы, подекуды на доливци, ба навить на стинькахъ, на цвяшкахъ висили папери. Було нечепурно, холодно; якыйсь невыразный духъ писной стравы, огиривъ та поганого тютюну выдавався невидомо звидкль и видъ кого.

Становый, здоровенный, гладкий, стоявъ середь кимнаты й куривъ грубу цыгареу, пидеручуючы довгого рудого вуса.

— Ну, що скажешъ доброго?—спытавъ винъ.

— Трое вмерло, одынадцатеро слабыхъ,—видповивъ соцький.

— Гм... Васыливсьый, дайте-но мени рапортъ фершала, що присламы зъ волосты.

Одынъ зъ канцелярыстивъ, худый, цыбатый, застромившы перо за вухо, скочывъ до поставця, добувъ якогось папера й подавъ становому. Той глянувъ у рапортъ.

— Брешешъ, сучый сыну!—гримнувъ винъ на соцького.

— Ни, ваше благородіе, справедливо...

— Справедливо?! Называй усихъ!

— Цыганчука Корній... Бучацького двое—Ганна й Каленыкъ.

— Ну?!

— Слабыхъ одынадцатеро...

Гучно ляснуло у канцеляріи: становый на-розмашъ затопивъ соцького по лицу?

— А Головатый Ивань, сучый ты сыну?—грымнувъ винь гучно.

Соцькому свить закрутвся, въ очахъ стемнило.

— Се мій... Ивась... Выбачайте, забудь...

II. Злочынныця.

В Мар'янивку прыйхавъ становой на следство.

Підпаскы-вивчарымы знайшли закопаний дытячий трупъ у рови, що видмежуе крайню хату Мазурыхы видъ царыны. Вони постерегли, що собаба чогось шпортае землю у рови, одигналы іи—ажъ зъ ямки щось биліе; дывляться—шматына, а въ ній дытына загорнута и вже позеленила, смердыть. Свырыдко побигъ у село до старосты, а Кузь лышывся стерегты, щобъ собака зновъ не шпортала.

Зійшлыся люде, побалакалы, помиркувалы, чья бъ се могла буты справа; соцькый настановывъ варту биля трупка, а самъ побигъ верхы до станового. Ямку закрылы соломою, щобъ муха не сидала. И хочъ з-пидъ соломы ничего не було выдео, проте юрба народу, переважно жинокъ та дитей, стояла на царыни ажъ до вечора. Староста чы-разъ довидувався, розганявъ народъ, але цикави зновъ збиралыся трохи виддала и зновъ мижъ бабамамы почыналася балачка, а диты пустувалы.

Биля кривыхъ шербатыхъ ворить Мазурышыной садыбкы стояла громада жинокъ. На двори, що зарисъ повсюды

спорышемъ, не було никого и хатка стояла зачынена, сыротливо. Выказувалыся всяляки догады.

— Никому иншому, якъ тій Васьци Мазурышній,—говорила пидстаркувата ряба жинка, скоса поглядаючи на зачынену хату.—Я давно вже бачыла, що вона ходыла дуже гладка, що-дня по воду ходыла по-пидъ нашъ двирь, а отсе вже трохи не тыждень, якъ я ии не бачу.

— Еге, еге!—озвалася друга, пидпершы журливо одну щоку рукою,—вона, не хто. Стара бабуе, дурной Васьбы никому до розуму довесты... догулялася, мабуть теперъ довелося старій бабуваты въ дивкы-дочки... Таке то!

— А може ще не вона, хто його знае,—озвалася третя.

— Говорить, не вона! А вому бильше? Мы вже всихъ дивокъ перебралы... Вона, Васька дурна, се вже певне...

— Чого пащекуете?—грымнувъ надійшовшы староста.—Мало гриха видъ вашихъ языкивъ? Тьху, бодай вамъ зацпыло! Кортыть, щобъ таскалы по судахъ та следствахъ? Забирайтесь мени звидсиль геть, бодай вамъ дидько набалакавъ!...

— Не можна й слова промовыты,—осварылысь жинкы,—дывиться, яке начальство!...

— Ну, ну, роспускай мени губу, роспускай!—гувнувъ староста,—роспустышь, якъ я тебе видправлю зъ десятицькымы до станового, набалакае винъ тобі!

Свырыдео й Кузь одразу стали важнымы людмы у сели. Мабуть зо тридцять разъ вони на-выпереды росказувалы всю прыгоду. Нихто й николы не слухавъ ихъ такъ уважно, якъ теперъ, и вони чулы, що теперъ и вони чымало значать въ сій справи. Хлопци й дивчата, перевесныкы, заздро дывылыся на ихъ славу.

— Я кажу,—росказувавъ Кузь,—бижы, Свырыдеу, до старосты: об'явы, а я тутъ побуду, щобъ часомъ чого не ста-

лося: знаете—собаки—звирьна, пошарпають, а ты після од-
вичай, якъ начальство прийде...

Становый прийхавъ тилькы на другый день після знайды.
Винъ оглядивъ навколо все мисце, де бувъ трупыкъ, шукавъ
слидивъ, але ихъ натопталы такого багато, що годи було
розглядитися у нихъ. Налаавшы добре старосту й соцького
за те, що допустилы затоптаты слиды, становый пойхавъ
у росправу писать протокола. Кузь и Свырыдко розказалы
зновъ усе чысто, якъ було. Становый запысавъ и пустывъ
хлопцивъ.

— А на кого ты думаешъ?—спытавъ винъ соцького, що
стоявъ била порога.

— Ніякъ не звистно, ваще высовоблагородіе, — озвався
соцькый.

— Одначе жъ ты чувъ може, на кого тамъ говорятъ? див-
ка може яка?... Га?

— Та... плетуть бабы,—звычайно видповивъ соцькый.

— На кого жъ, пытаю? Чого мнешся?!—вже сердыто гук-
нувъ становый.

— Мало чого не набрешуть вонны... На Ваську Мазуригну,
значыть—вдовы Мазурыхы, що бабуе...

— Приведы мени Ваську.

* * *

Мазурыха зъ дочкою, прочувшы, що знайдено дытячий
трупъ, зачынылысь у хати, наче бъ ихъ и вдома не було.
Навить печи не палылы. Васька була негожа, мизерна дивка,
кырпата та ряба, мала на зрисьть, а на вдачу залакана та
заптовхана. Зроду не чула вона слова ласкавого, хоча була
тыха та працьовыта. Жылы дуже бидно.

Ваську здурывъ двирський наймытъ, гультай та пройды-
свить, обцявъ, що свататыме ии у зимни м'ясныци. Вона
дурна й повирыла, а наймытъ потимъ ще й насміявся зъ
неи. В-осены винъ пишовъ у москали, а Васька таеъ и лы-
шлася зъ своимъ соромомъ.

Писля велыкодня вона знайшла нежыву дытynu.

Маты закопала знайду у рови, щобъ не було сорому
та поговору.

Та не таеъ судылось.

Плачучы сѣдили теперь обыдvi, не знаючы, що дали
буде.

— Мовчы мени та не признавайсь!—казала маты Васьци,—
бо пидемъ обыдvi у Сибирь. Хто його повирытъ, що воно
нежыве було? Скажуть—задушылы... Гирка моя доле!... Ди-
ждалася честы на старисть... О, зилле чортове, бодай ты
була нежыва вродылась!...

Васька ажъ запухла була видъ плачу.

Втимъ загрыкавъ хтось у двери.

— Хазяйко! Аговъ! Видчынить!

— Цытъ!—сыкнула Мазурыха.

Загрыкало зновъ дужче. У виено зазырнувъ соцькый.

— Та ну бо, видчынить! Чого закуталысь у бильй день? Га?

Стара пишла видчынать.

— Здорови булы!—сказавъ увиходячы соцькый.—А йды бо,
Васько, зо мною.

— Куды?—спытала стара.

— До станового.

Мазурыха пополотнила; Васька завела у голосъ.

— Та чого?—спытала маты.

— Чого? Се вы, мабуть, краще знаете—чого. Гайда, иды.

— Не пиду!—завела Васька.—Мамцю, мамо! Не давай-
те... О-о-о!

Соцькый мицною рукою ухопывъ Ваську за плече й поволикъ зъ хаты. Мазурыха, заломывшы руки, впала на лаву, мовъ нежыва.

Била ворить зибралась цывава юрба жиноекъ та дитворы. Де-вотри повывлазлы на плить.

Васька на двори голосыла ще дужче, пручаючысь видъ соцького.

— Цыть бо, проклята!—гукнуувъ винъ на неи,—не рижуть тебе. Наревешся ще у тюрми та у Сибири, ваторжна!...

Становый и одного слова не допытався у дивекъ: ревла та заходылася слизмы, хочъ ии вбий.

Ваську завезлы у волость та й посадылы у зборню.

Черезъ два дни прыйхавъ слидователь зъ ликаремъ. Патралы трупыкъ, освидуваы Ваську.

Ликарь сказавъ, що дытына вродылася нежыва, а про дивку—що вона дуже недавно породыла.

Слидователь тежъ допытывавъ ии. Винъ не грывавъ, якъ становый, балакавъ тыхо, ласкаво. Васька плакала, зарикалась, що се не ии дытына, але ништо ии не йнявъ виры, бо не могла довазаты, вуды вона подила ту дытыну, що породыла недавно.

Слидователь звеливъ пустыть ии до-дому.

— Ще буде судъ,—сказавъ винъ.—Одумайся. Колы прызнаешся по всій правди менша кара буде.

* *
* *

Теперь Васьци стало жыты ще гирше, нижъ доси жылося. Маты кляла ии раз-у-разъ, дорываючы за соромъ та неславу, а на вулицю тилькы выйде було вона—покрытка, ништо не мыне, не зачепывшы прыкрымъ словомъ.

Найгирше диты: ти, за привладомъ старшихъ, юрбою биглы за нею, выкрыкуючы: „Васька каторжна, каторжна“...

Выйде було вона по воду вдосвита, щобъ никого не здыбаты, та дарма: сусидва, уздрившы їи ще здалеку, пидійде до ворить та й привитае:

— Добры-день, пани-матво! А що жъ такъ рано по воду зибралыся? Хазинь, мабуть, спить ще?

Вона мынае мовчки, закусывши губу, щобъ не плакаты; а назадъ иде—вже певне з-по-за плоту озветься яе мале: „каторжна, Васька каторжна“—та й дали, мовъ ти пивзи, озываються у другихъ дворахъ диты: „каторжна“... Не треба було й Сибиру: тутъ у Мар’янивци справжня каторга була для бидной покрты.

Вона чула колысь—жинкы розказувалы про Сибирь, про каторгу: тамъ каторжныхъ прыковують ланцюгамы пидъ землею, йисты не дають по тры дни, лышь одну воду, а ббють, катують що-дня... Краще вже смерть...

Мынуло такъ трохи не два мисяци. Васька думала, що вже, мабуть, забулы про неи, що тилькы лякалы їи, мовъ бы судъ буде. Колы одного дня староста зайшовъ до ныхъ у хату й видавъ якусь бумагу видъ суду. Зновъ зажурылась маты, заклала, зновъ заплакала Васька.

Выплакавшысь узяла маты десятоъ яецъ та й пишла зъ бумагою до даяа, щобъ вычитавъ.

Васька осталась у хати. Свить їй затуманывся, голова болила, а въ думкахъ все одно було: темни ямы пидъ землею, ланцюгы, холодъ, голодь...

— Буде судъ,—сказала маты, повернувшысь.—Не стоить тамъ, що вбыла дытну, а що заховала трупъ; се ще гиршыи грихъ, нижъ вбыты, казавъ даяъ. Пропала вже твоя голова!...

Маты плакала. Вона видразу стала добра, мылосердна до дочкы, а се ще бильшь жалю завдало Васьци.

— Пидешъ, высповидаешся на дорогу,—сказала маты.— Тамъ, мабутъ, и церквы нема...

„Тамъ“ значыло: Сибирь, каторга. А сама почала перебираты де-яке дранте, щобъ справыты дочки на дорогу.

* *
* *

Васька сыдила на окремі лавци у великій зали суда.

Зъ той поры, якъ десяцьки забрали іи зъ дому, якъ вона в-останне плакала, прощаючысь зъ матир'ю, вона не-наче зкам'янила: и думкы якось чудно поплуталысь, и слізъ вже не було—мабутъ выплакала вси. Вона сыдила, дывлячысь по-передъ себе на довжезный стиль, покритый червонымъ сукномъ зъ золотою мережею та золотымы кытыцями. Ливоручъ, наче кризь туманъ, бачыла велыку сылу панивъ, що стыха гомонилы панською мовою, котрой вона не тамыла. Чы довго вона такъ просыдила на лавци,—вона й сама не знала. Щось іи ссало пидъ серцемъ и пидступало до горла, ажъ мусила раз-у-разъ ковтаты слыну.

В-тимъ вси ворухнулись. Хтось голосно сказавъ:

— Судъ идѣть, прошу встать!

Якась рука штовхнула іи въ биеъ; надъ вухомъ гукну-лы: „встань!“

Вона встала. За червонымъ столомъ стояло п'ятеро панивъ—мабутъ становыхъ, перебираючы папери на столи. Зновъ щось сипнуло Ваську за плече та й почула вона: „сядь!“

Одынъ за столомъ, сывий, почавъ щось чытаты, а дали Ваську зновъ штовхнули з-заду та й сказали: „встань!“ Вона вже й не тамыла, чого видъ неи хочуть та чого, мовъ граючысь, важуть вставать та сидать.

А той, старий, за столомъ щось балакавъ голосно, а що саме—хто його розбере?!

— Вручили вамъ копію обвинительнаго акта?

— Васьва мовчала, бо й не знала, до кого се балакають, та й ничогисенько не тямла зъ тіен промовы, ни одного слова. Ба навить „вамъ“ було не до неї, мабуть, бо зроду ни хто їй не выкавъ.

Старый гукнувъ гнивно:

— Копія обвинительнаго акта была вамъ вручена?

Васьва мовчала, лышь ноги почалы їй тремтиты.

— Подсудимая, я васъ спрашиваю, вручили-ли вамъ копію обвинительнаго акта?

Зновъ щось штовхнуло їй з-заду та й прошепотило надъ вухомъ: „отвѣчай!“

Вона, мовъ загнане звирятко, озырнулася на одынъ биеъ, на другий, незнаючы, що його въ свити робыть та чого ти люде видъ неї хочуть.

Праворучъ, недалечко видъ неї, на окремиѣ лавци сядивъ паноеъ, веначе знайомый Васьци. Глянувши на його ще разъ, вона впизнала ливаря, що свидувавъ їй у Мар'янивци та патравъ їй дытну.

Винъ дывывся на неї ласаво, мовъ бы жаліючы, а дали їй спытавъ:

— Давъ тобі староста бумагу видъ суда? кажы!

— Тажъ давъ!—видповила вона.

А те, що пидступало їй до горла, теперъ стыснуло ще дужче; слезы лынулы...

Ридна мова зновъ нагадала їй Мар'янивеу, ихъ убогу хыжку, матирь... Теперъ вона ничего не бачыла, не тямла.

Штовхалы їй, пыталы, грымалы—вона не могла ничего промовыты.

— Каторжная!—заклявъ хтось позаду.

И вона згадала дитей, що драгувалы їи на вулицы. Та тутъ вже не драгують, не кепкують, мабуть,—тутъ судъ:

Засудылы, значыть, у каторгу за те, що не призналася...

Вона й не чула, й не тямыла, якъ той самыи старый, що пытавъ їи, прочытавъ зъ бумагы, що присудылы їи на два тыжни арешту пры полицїи „за сокрытіе трупа“.

Вси заворухнулись, загомонилы, почалы выходыты.

Ваську хтось вывиль темнымы переходамы на двиръ. Вона сила у кутву, пидъ якимысь сходамы. Вже вечерило.

* * *

Сторожъ, що вранци замитавъ подвире, зазырнувшы у той кутокъ, виджахнувся переляканныи та й перехрестывся. Васька высила пидъ сходамы на пояси видъ своей спидныци.

Модестъ Левицькый.

КВИТЕНЬ.

Що мыслишь, якъ квитень віє?
Винь старому смерть несе,
Вся природа молодіє,
Оживає зразу все.

Я не хочу супокою,
Нудить свитомъ не люблю;
Передъ долею важкою
Головы не похылю.

Я люблю, щобъ сонце грило,
Щобъ гукалы скризь громы,
Щобъ нове жытте будыло
Рухъ и гоминъ мижъ людьмы.

Ясный квитень гарно сяє,
Наче генія чоло;
Квитень стежку виробляє,
Щобъ за нымъ и лито йшло.

Павло Грабовський.

Пропащи.

Повість.

I.

Була весна. Сонце обливало золотымъ свитомъ мистечко Степанци. Мистечко тяглося на кильца верстовъ по-надъ ричкою Росавою. Горы за горами, крути та стремки, нибы побравшысь за рувы, тяглыся далеко-далеко до Канева по-надъ ричкою й тонулы въ тумани. Пидъ горами зеленила широка смуга молодого очерету, неначе розстеленый, довгый та широкый шматовъ зеленого сукна. Въ очерети билила срибною стричвою Росава. За очеретами, на розлогій долини, тяглыся два ряды билыхъ здоровыхъ хатъ зъ садками, городами та левадами. Середъ села лиснивъ широкий ставокъ, чорнила довга гребля. Надъ ставкомъ пидъ самими горами билила церква зъ п'ятьма банями. Хресты на церквѣ горили, неначе вылыты зъ щырого золота.

Була неділя. На двори було тихо. Небо подыхало веснянымъ тепломъ. Золоте мариво дрижало по-надъ горами, надъ очеретами, надъ зеленымъ выгономъ. Коло церквы, на

выгони, дивчата гралы въ перепилкы, побравшысь за руки та спиваючы веснянокъ. Парубкы стоялы осторонь купамы та дывылысь на дивчатъ. Пидь вербамы сидилы та балакалы молодыци, вешталысь диты.

До дивчатъ наблизався Иванъ Радывыловскый. Винъ бувъ невеликый на зристь парубокъ, въ сыньому жупани, въ чорному картузи. Кругле лице осмихалось и було таке веселе, неначе воно николы на вику журбы не зазнало. Чорни блискучи очи неначе бигалы на билкахъ. Иванъ служивъ у благочынного за розсылного чы за „возного“ й разомъ за погоньча. Винъ бувъ сынъ паламаря, вчывся тилькы одинъ риеъ у бурси його несподивано звидты выгнали за те, що винъ разъ утнувъ штуку въ класи: насыпавъ кыслыць на помости, смотрыгель увийшовъ у класъ, ступывъ на кыслыци, посковзнувся й давъ сторчава. Ивана выгнали. Винъ ставъ на службу въ Степанцахъ у благочынного. На сели мижъ молодою челядю на його вважалы не то якъ на паныча, не то якъ на парубка. Дивчата малы його за парубка, бо вчнь поводывсь зъ вымы, якъ парубокъ. Веселый та штукаръ, винъ зачипавъ дивчатъ, жартувавъ зъ молодыцями, зъ чоловіками, никого не мынавъ, надъ усима смиявся. На його вже никто й не сердывся за його, часомъ дуже ущиплыви, жарты. Все въ Степанцахъ зналы його добре. Дивчатъ винъ забавлявъ своимы выгадкамы та жартамы; роны черезъ те й горвулысь до його.

Иванъ пидбигъ до дивчатъ. Дивчата розбылысь на дви купы, посидалы въ два ряды й гралы въ жельмана. Иванъ пидступывъ до ихъ и крькнувъ н увесь выгинъ:—ципъ, ципъ, ципъ, мои курчаточка! Цюррр, цюру, цюру, цюррр! скуды до проса!

Винъ пиднявъ пучку вгору и нобы сыпавъ просо, якъ сыплють його курчатамъ.

Дивчата зареготалысь. Иванъ приступывъ ближе, зновъ зацюркавъ хымерно й показывавъ, нобы розсыпавъ по земли передъ нмы жменю проса. Дивчата ажъ за боки брались. Парубкы тилькы осмихалысь, граючи въ гылы.

— Дивчата! Онъ скаженный Иванъ прыйшовъ!... Иване! а йды лышень граты зъ нами въ хрещыка!—гукнувъ хтось зъ дивчачого гурту.

— Когы жъ я боюся дивчатъ! Ще покусають!—крыкнувъ Иванъ.

— Отсе! хйба жъ мы такы зубаты?—обизвалась одна негарна дивка Олена.

— Все дивчата зубаты, тилькы ты вже стала беззуба. Ой, серденько, моя лебидонько, перепилочко, горлычко, моя гусочко, моя качечко! якъ я тебе люблю!—крыкнувъ Иванъ и, згорнувши руки навхрестъ, гупнувъ себе въ груди тагъ, що ажъ загуло. Його голова задерлася вгору; били зубы блыснули проты сонця. Винъ тагъ трясъ головою передъ самымъ Оленынымъ лыцемъ, що картузь спавъ зъ головы.

Негарна Олена зареготалась и вдарыла Ивана по плечи.

Иванъ присивъ, засычавъ, а дали давай реваты тагъ вдатно та хымерно, що все ажъ лягали одъ смыху.

— Ну—та й люблять мене дивчата! За дивчачымы кулаками й свита не бачу. Потривай же ты, Олено! ты егыпецъка корова та райська птаха, що курчать хапае!...

— Хто жъ ты такый?—крыкнулы дивчата гуртомъ.

— Я?...—Иванъ прыставывъ пальця до лоба.—Я одставнои мазныци квачъ! А вобра зъ васъ, дивчата, пиде за мене замийъ?—крыкнувъ Иванъ и заспывавъ:

Симъ день конопель,
А ячминю тры дни;
Хто за мене пиде,
То готови злыдни.

— Се погана! Заспивай другои, кращои!—крыкнули дивчата.

— Ну то сів:

Омелга, макогинь, кобылячи клубы;
Поцилуймось въ губы.

Иванъ жартувавъ, спивавъ, дражнѣвся зъ дивчатами.

Дивчата перестали граты въ весняновъ и слухали його та реготались.

На выгинъ выбигла Лукына Качуривна, висока, билава дивчына, зъ повными рум'яными щоками, зъ темными, блестячими варыми очыма. Вона стала міжъ дивчатами, мовчѣ дузала насинне й навить не глянула на Ивана.

— Чомъ же ты, Лукыно, не поздоровкалась зо мною и не глянешь отсе на мене?—гуэнувъ до неи Иванъ.

— Бо я тебе й не прымитыла,—обизвалась Лукына, такы не дывлючысь на його та поглядаючи на парубкѣвъ.

— Дивчата!—крыкнувъ Иванъ,—вотра на мене не дывыть-ся, та мене любыть!

Лукына осмихнулась и знехота глянула на Ивана.

— А ба! отъ и подывылась на мене! Уласе! добрыдень тоби! А ходы сюды та обороны мене одъ сього гайворонна, бо колы бъ часомъ воно мене на смерть не закловало!—обернувся Иванъ до одного смуглявого, высокого парубка въ сывій шапци.

Уласъ Прохоренко, Иванивъ прытель, наблѣзъвся до дичать. Лукына спяхнула. Уласъ бувъ смуглявий, ажъ чорный, але за його довги, ривни чорни бровы, вари очи та темно-червони уста дивчата лыплы до його, якъ бджолы до меду. Иванъ говорывъ до Лукыны, а та скоса поглядала на Уласа.

— Уласе! а котра дивка найкраща? Правда: *Наш-аз-на, слово-твердо-я?*

— Ни,—обизвався Уласъ.—Найкраща: *Люды-ук-лу, како-еры-ны, наш-аз-на.*

Уласъ учывся въ школи у дѣа й бувъ пысьменный; зъ Ивановъ пры дивчатахъ винъ все говорывъ по складахъ, щобъ дивчата не зналы, про що воны балакають.

Се дуже дражыло дивчать, а ще бильшь цывавыло: воны булы певни, що прытели гаворать доконче за ихъ, та ще й щось дуже цываве.

— Уласе! а котру ты найбильше любышь? Чы *Наш-аз-на*, чы *Он-юде-естъ-ле?* чы яку иншу?

— *Люды-ук-лу!*—кыкнувъ Уласъ.

Иванъ прыкусывъ языка, бо та „Люды-ук-лу“ сподобалась и йому бильшь одъ усихъ дивчать. Дивчать брала цывавысть довидатысь, котра то зъ ихъ та „Люды-ук-лу.“

Тымъ часомъ одъ церквы йшлы на выгынъ два чоловuky, спынылысь и почалы дывытысь, якъ дивчата гралы въ играшы. Одынъ бувъ удивецъ, Клымъ Хаврусъ, вже сывуватый чоловиекъ, высокый, сухорлявый та трохы блидый; другый тежъ высокый, сухорлявый въ тили, та носатый и вже немолодый—бывъ шляхтычъ православной виры, Иванъ Зануда. На йому бувъ крамный дешевый сюртукъ та засмальцованный суконовый картузь.

— Пана Занудо!—сказавъ удовецъ.

— А, куме!—цмокнувъ Зануда,—Занудовъ бо, а не Зануда: мій отецъ, царство йому небесне, служывъ за царя Павла бригадыромъ и пысався Занудовъ.

— Та про мене, нехай уже буде Занудовъ. Пана Занудовъ, а станьмо та подывнмося трохы на дивчать!

— А що? може до удивца прыступае?—обизвався Зануда.— Та ще жъ ты, Клыме, не старый чоловиекъ: можна й на кари

очи задывытысь. Ой, коли бь скоріше вмерла моя Санька, то я бь отсе выбравъ соби такі карі очи, що й ну!

Зануда не любывъ свои окатои, замлиои та слабовытон Сани й бувъ бы радый ии швыдче позбутысь.

— А ну, пане Занудовъ, котру бь вы соби вподобали... якъ бы такъ, бороны Боже, сатана до васъ прыступывъ та спокушавъ, якъ отсе до мене прыступае?—промовывъ Клымъ.

— А хіба до васъ прыступае?...—спытавъ Зануда. Якъ бы на мене, я бь уподобавъ соби Лукыну; якъ гляну на оту червоновыду дивчыну... ту, що заквитчала голову барвинкомъ...

— Ого, пане Занудо! якъ бачу, знаете, де раки зимують!—крыкнувъ Клымъ.

— Та не „Занудо“ бо! Отсе жь бо якый ты, куме, не пам'ятливый! Сто разъ казавъ, але ты пеначе паморовы на ярмарку въ Корсуци загубывъ. Нехай бы вже мени на сахарни паморовы забыло, то й не дыво, бо въ мене роботы—николы и вгору глянуты: отсе привезуть до сахарни десять сажнивъ дровъ, а ты личы, та й запысуи, та й запысуи. А тутъ тилькы що запышышь, зновъ везуть двадцять сажнивъ, а ты зновъ личы та й личы, та й запысуи, та й запысуи... Такъ не дыво, що мени часомъ свить замакитрыться. Се возсимъ не те, що мужыкъ ципомъ махае! Тутъ треба багато миркування, треба добре головою крутыты!

— Та вже що й казаты! Може воно й такъ, але якъ бы на мене, то я бь лучче прыставъ на те, щобъ головою крутыты надъ паперомъ, нижъ ципомъ махаты та скрыпиты рыпыцею та каныцею раз-у-разъ,—сказавъ кумъ Хаврусъ и показавъ, якъ то люде махають ципомъ.

Хаврусъ бувъ проворный, жвавый, говорывъ швыдео та дрибно, неваче горохомъ сыпавъ и, оповидаючи про щось, махавъ та показувавъ рукамы, кружывъ головою на вси боки,

крутивъ очыма й навить моргавъ бровамы та усамы. По його лоби та по щокахъ въ розмови бигалы зморшкы, не наче хвыля по води тоди, якъ на неи наблжыть витерь.

Дивчата почалы граты въ ящуре. Воны побралысь за руки, крутылысь кружкомъ. А середъ кружка сыдила Лукына: вона була за ящуре. Дивчата спивалы:

Сыды, сыды, ящуре, въ горохлявимъ винку,
Май соби живку, якъ перепилку!
Завтра вврешъ, пропадешъ,
Кого впіймешъ—обдерешъ!

Лукына хапала дивчатъ одну по другій за свыту. Дивчата скидали свыты и ящуръ складавъ одежу пидъ себе. Обибравшы всихъ дивчатъ, звязавшы ихъ свыты та егорсеты поясомъ, Лукына кынулась тиваты. Дивчата побиглы доганаты. Прозъ Хавруся та Зануду не наче шугнулы ластивкы, а попередь усихъ бигла Лукына, червона якъ калына.

— Дывысь бо, дывысь, куме Клыме! дивчына якъ пысанка! Я бъ на твою мисци й часу не гаявъ, бо якыйсь парубокъ такъ й вхопытъ ии, якъ шулика курчя, що й не зоглядышся,—сказавъ Зануда.

— Правду вы кажете, куме. Але чы пиде жъ пакъ вона за мене?—промовывъ Клымъ.

— Ого-го-го! За тебе та не пиде! Друга наврядъ чы пиде на готову сим'ю, бо тебе Богъ благословывъ ажъ чотырма хлопцямы. А Лукына пиде, бо маты ии вбога, поля не мае, а зъ шматка огорода не прожыве.

— Що правда, то правда. Стара ажъ вгору пидскочыла бъ, якъ бы я сватавъ Лукыну.

Хаврусъ пиднявъ обыдвн руки вгору ще й колина зигнувъ, не наче бувъ ладенъ пидскочыты.

— Та й молода не довго сперечатыметься,—сказавъ Зануда: зъ тебе, куме, козакъ, хочъ куды! Въ тебе слово якъ

свердель; языкъ якъ бритва и заморгашь и бровами, заговоришь и, якъ ворожка. Та ще й лига твои не Богъ зна якъ.

— О, ще хвалить Бога, держусь мицно на огахъ: якъ бы добри музыки, то й козачка бь утнувь,—сказавъ Хаврусъ.—Знаете що, пане Занудо?...

— Ова... ова, куме! нѣкь не привычшя!

— Чы то, бачте, пане Занудовъ! вы спытайте стару, такъ ненарокомъ, а я прыступлю прыступцемъ до молодой, такъ, знаете, по-парубоцькому, гм... скокомъ та бокомъ, нѣбы выпадкомъ та ненарокомъ...

Клымъ моргнувь вусомъ; бровы його пойхалы по лоби вгору, одна губа й щока зйихала на бикъ.

— Се-бъ-то за свата, чы що? То й добре! Ого-го-го! Ще до осени свативъ зашлемо,—сказавъ Зануда.—Якъ панъ Занудовъ поворожыть, то й заворожыть.—До сього маемо доволы хысту.

— Треба, бачте, переднише пошукаты броду, а потимъ лизты вь воду. Не лизь, вуды голова не влизе,—сказавъ Клымъ.

— А вже жь! Треба про все розвидаты, та тоди й за रुपныками зь старостами. А то выйде не до ладу, якъ часомъ тее то, якъ його, гм... прыйдеться потягты гарбуза,—обизвався Зануда.

— Та вже жь буде не до ладу тягты гарбуза, та ще Хаврусени!

— Чы зап'емо могорыча на почынь справы?—пытавь Зануда.

— То й зап'емо. Алежь дивчына! Цц... Цц... Цц! Ажь очи бере вь себе,—цмокнувь Хаврусъ и повивъ Зануду до шынку.

Тымъ часомъ Иванъ расходывся й дуривъ на вси заставки зь дивчатами: винъ пймавь ящура, однявь одъ його в'язку свытокъ та вгорсетивъ и побигъ до шынку.

— Спасыби вамъ, дивчата!—крыкнувъ утиваючи,—отсе побіжу до шынку та пропью зъ Уласомъ усе ваше добро до решты.

Дивчата кынулись бигцемъ за Ивановъ доганягы його.. Иванъ впавъ, трычи перекинувся. Дивчата—за одѣжу и росхапалы свиткы та кгорсеты. Лукына майнула прозь Уласа. Уласъ вхопывъ ии за руку. Його рука була гаряча якъ жарь.

— А що, попалась! пропаде твій кгорсетъ.

— Геть! одчепысь!—крыкнула Лукына й глянула Уласови просто въ вичи. Въ його блискучыхъ очахъ вона прымытла искру и вгадала, що та потаємна дивчына „Люды-ук-лу“, про котру часто балакавъ Уласъ зъ Ивановъ, була не Олена й не Настя, а вона—Лукына.

Ще довго гулялы та спивалы дивчата. Довго стоялы парубкы пидъ вербами, довго гралы въ гылки хлопци-пидлиткы. А Лукына все поглядала на Уласа й прымытла, що винъ дывывся тилькы на неи, слидеомъ водывъ за нею очыма, де тилькы ступала ии нога. Щокы ии зацвилы на весняному вонци, якъ калына въ зеленому лузи.

Незабаромъ Клымъ та Зануда, выпывши въ коршми по чарци, выйшлы на двирь. Зануда выйнавъ зъ кышени хусточку. Драна, нвыбы подиравлена хустына свитылась наскрызъ, якъ решето. Папъ Зануда поважно обтеръ нею губы й чорни вуса. Иванъ прыскачывъ до його, впавъ хымерно на одво колино, прытулывъ два пальци до козырка й крыкнувъ по-солдацькому:—Здравія желаю, ваше благородіе!—Зануда осмихпувся.

— Вамъ усе смишкы та жарты, а намъ нема часу жаргусаты, бо въ сахарни дило жде: треба запысуваты; намъ нема ни празныка, ни ведилы.

Иванъ схопився, засміявся й промовивъ:—Такъ напрацювались, запысуючы, що одъ праці ажъ штаны на колінахъ попродырались!

Въ Запуды й справди на колінахъ було знать такы добри латкы.

— Вы вже, Иване, жартуйте тамъ соби зъ дивчатамы, але не зовсима: жартуйте, але й миру знайте!—гордо обизвався Клымъ.

— А хіба що? може твою зачепивъ?—спытавъ Иванъ.

— Хто зна, може котра й моею буде,—сказавъ Клымъ.

— И вже! Якъ бы тебе, Клыме, завертиты въ намитку, то зъ тебе выйшла бъ багато краща баба, ніжъ Хивря Качурыха. Господы, яка була бъ гарна баба! Хочъ пидъ винецъ. А на жениха... нема вже хысту.

Клымъ образывсь и погнався за Иваномъ. Иванъ не побигъ, а покотывся, явъ колесо, хапаючысь за землю руеама й погама, и сховався мижъ парубкама.

— Глекъ Макитровычъ! вберысь въ плахту та запаску, то може покращашь!—крыкнувъ Иванъ з-за купы парубкивъ.

Клымъ показавъ Иванови кулака й крыкнувъ:—Постривай же ты, одставной мазныци квачъ! скручу такы я колысь тоби в'язы!

Цанъ Зануда тымъ часомъ побигъ до сахарни. Тамъ важылы барыла зъ сахаромъ и накладалы на хуры. Винъ позапысувавъ въ канцеляріи, скилькы пудъ сахару було выражено въ дорогу, и його взяла нетерпячка заразы побигты до старон Качурыхы та розвидаты, що то скаже стара.

Стара Маруся Качурыха сыдила на прызьби на прычилку въ холодку. Подримавшы трохи, вона сила на прызьби й задумалась, пидпершы щоку долонею. Качурышына хата була малесенька, стара, ще й на бикъ перехпябылась. На подвір'и стремилы тилькы два маленьки хливци. Въ бабы

було на хазайстви четверо овецъ, тры куркы та пивень. Кругомъ хаты рись зеленый та густый, якъ руно, спорышъ. Маруся дывилась на городъ, що розстелявся довгою смужкою въ берегъ до ричкы. Одна половина города зеленила городыною, друга половина була засяна жытомъ. Надъ ричкою зеленивъ рядокъ вербъ.

Зануда прыйшовъ до дверей, двери были засунути засувомъ. Винъ пишовъ за хату и вглядивъ на прызьби Марусю.

— Добры-вечирь, Марусе! зъ недилею будьте здорови!— промовивъ Зануда, знявшы старого засмальцованого картуза.

— Доброго здоров'я! Спасыби, будьте й вы здорови!— тыхо обизвалась Маруся и встала зъ прызьбы. Вона поглядала на Зануду своими темнокарымы очыма й очевыдячки здывувалась, що до неи зайшовъ панъ Зануда.

Маруся була невеличка на зристь, сухорлява та тоненька. Лице въ неи зморщилось, неначе сухой опеньокъ, руки были чорни, неначе прыпалы землею, тоненьки, якъ палычкы. Довга, тонка шыя була нибы складена зъ самыхъ сухыхъ жылъ. Лице прыпало нибы землею. Тяльки блискучи жвави очи свитылись розумомъ. Маруся выснажылась, высохла, якъ скипка, одначе була проворна, жвава, навить весела й трохы насмишкувата. Ходыла вона швыдко, поралась проворно, не вважаючы на свою старисть. Одынь Богъ знае, де въ тыхъ сухыхъ жылахъ, въ выснаженому тили бралось жывотте й ворущлывисть.

— Ой, якъ же я втомився, ледве одсапую. Ажъ питъ вступывъ на лоби; нема тоби ни празныка, ни недилы за тиею службою,—сказавъ панъ Зануда, сившы на прызьби та обтираючы питъ зъ лоба замазаною долонею.

— Чого жъ се вы втомылись? Чы здалека йшлы, чы що? Дорога втомыла? Ще жъ вы, хвалыть Бога, не стари.

— Та отсе выржавав хуры та въ канцеляріи запысував барыла зъ сахаромъ. Ажъ тысячу пудивъ запысавъ!

— Невже тысячу пудивъ? Ой, лышечко!—ажъ крикнула Маруся, бо й чогось здалося, що Зануда перенись своими руками тысячу пудивъ сахару на хуры.

— Чого жъ се вы сами носылы сахаръ? Чы людей не було въ сахарни, чы що?—обизвалась Маруся.

— Та де тамъ носывъ! Ще бъ пакъ самъ такы носывъ. Хиба жъ се мени лычыть? Запысувавъ въ кныгы,—сказавъ Зануда.

— Запысувалы,—ростягала голосъ Маруся.

— А я отсе до васъ и въ гости, по дилу,—сказавъ Зануда.

— Коны въ гости, то прошу до хаты,—сказала Маруся и пры тому легенько влонылась Зануди.

Зануда вставъ и пишовъ зъ Марусею въ хату.

Марусына хата була малесенька, що й повернутысь було трудно. Зануда, высовый на зристь, трохи не черкався объ сволокъ головою.

Маруся попросыла Зануду систы за стиль на покути. Въ кутку, на покути, одъ малесенькыхъ виконецъ зъ непрозорымы шыбкы было слыве поночи.

— Отсе я до васъ по дилу. У васъ дочка, ще й гарненька, а я маю жениха на прыкмети.

— А кого жъ се вы, пане Занудо, масте на прыкмети?

— Та Клымъ же Хаврусъ... Бачывъ винъ отсе недавно вашу Лукыну та вона йому въ очи впала... Гарна дивчына! Нема що й казаты.

— Клымъ Хаврусъ? Се удивецъ,—той, що за ставкомъ жыве, ажъ на край села?—спыталась баба въ Зануды.

— Та винъ же... Хаврусъ хочъ и удивецъ, але мае десять десятывъ свого поля, мае тры цари воливъ, дви корови, двадцатеро овечать. Про свыни, выбачай, Марусе, я вже не го-

ворю... Мае винъ и не одну такы сотню карбованцивъ. Та що й казаты: Клымъ—багатырь на всю губу.

— Въ його одъ першой жинкы zostалося трое чы четверо дитей, чы, здається, п'ятеро... щось мени невтямки,—тыхо обизвалася Маруся.

— Тилькы четверо... Але се ничого. Швидко подроствуть то й порозлазяться, якъ руди мыши. Клымъ чоловікъ не абы-який. За його кожна дивка пиде зъ выбрыкомъ та выскокомъ—ропадався Зануда.

— Та про се ничого казаты. Що багатый, то правда,—обизвалася Маруся.

— А вже жъ! Вашій Лукыни буде за нимъ, якъ вареныкови въ сметани. Буде носыты шовкови хусткы та юбки, взуватысь въ жовти або червони сап'янци. Чы вы не будете сперечатысь?—спытавъ Зануда.

— А чого мени сперечатысь? Ось бачыте, яке наше убожество. Абы тилькы Лукына схотила, а я зъ дорогою душею.

— А до Лукыны ще нихто зъ парубкивъ не чепляється?—спытавъ панъ Зануда.

— Ни, та вона ще й молода. Тилькы одъ Риздва висимнадцятий рикъ пишовъ.

— Отъ и добре, стара. Але се мижъ памы ричъ, а Лукыну самъ Клымъ спытае. Винъ уміе балаваты и зъ дивчатамы, врагъ його не взявъ. А ты, стара, такы й своихъ сливъ доклады, якъ часомъ Лукына носа вгору задере. Ты жъ такы маты для своей дочки.

— За Клыма я бъ ладна й сьогодня ии оддаты. Вона, бачте, мене часомъ й слушае. А колы заковерзуе, то я й прыслую,—веселенько промовыла Маруся.—Правда, часомъ буває, що до неи нибы прыстунае, але й я ий де въ чому то й не дуже потураю.

— Отъ и добре! Прощай, стара! Попросивъ бы могорыча, та знаю, що въ тебе й кишкы нема чымъ годуваты,—сказавъ Зануда й вийшовъ зъ хаты.

Маруся провела Зануду ажъ за ворота й низенько вклонилась йому, потимъ, причынувшы малесеньки воритечка, пишла зновъ на прычидоць, сила на прызьби й задумалась.

— Отъ лже щасте несподивано трапляється мойй Лукыни!— думала Маруся.—А я жъ прожила свій виць за панщыны, въ убожестви...—и давне ии безталанне жытте розгорнулось передъ нею, якъ сувий полотно. Отъ вона поневирається зъ своимъ старымъ въ убогій хатыни, не дойдае й не досыпае, працюе зъ ранку до вечора—не розгынається, а въ хати нужда, бидність. Старый Васыль тче на верстати полотна, а вона бидбається, зъ малымъ сыномъ Захаркомъ та дочкою Лукыною на рукахъ. Ще Захарко ии не вырись, а старый Васыль ослипъ. Коны бъ хочъ сына бувъ вычывъ полотна тваты. Все-такы мавъ бы ягыйсь заробитоць... Васыль ослипъ ще до воли и вже не робывъ панщыны. Выйшла воля. Панъ не паризавъ Васылеви поля. Зосталась вона зъ сиротамы безъ поля, на одному городи, де стае всего-навсього одна копа жыта та десять горстоць конопель... Настала воля. Люде булы ради, а вона плакала та сумувала. Заробляла на дитей въ жыдивъ: носыла воду, прала сорочки. Люде продражнылы ии жыдивською наймычкою... Жала въ пана на лану за снипъ, годувала дитей картоплею... часомъ и картопли не ставало...

Задумалась баба, сядячы на прызьби. Тыхый витрець повивавъ одъ ричкы. Маруся очи заплющыла, ажъ голозу похылыла. Неначе дримае вона. Отъ вона неначе баче уявки передъ собою зелени ныны, высоки жыта та пшеници. Вона йде межею помижъ жытамы. Жыто колосомъ ажъ объ плечи черкається. И те поле, та пшениця та жыто ныбы то все ии.

Отъ вона нибы жне його въ жыва на одной займани зъ Лукыною, складае въ здорови полукышпы. Захарко возе въ свій тикъ снопы круторогымы воламы. Возы рыплять. Стижки въ току вѣщають, все нибы ростуть, явъ горы. И те все добро ия, Лукыныне та Захаркове...

Маруся нибы прокынулася одъ думокъ та мрїй, якъ одъ сна... Вона згадала про Клыма Хавруса й осмихнулася сама до себе...

— Боже жъ мій мылостывый! Може ты мени отсе дашь таланъ хочъ на старости лить! Нехай хочъ Лукына не буде бидуваты та поневирятись, якъ я бидувала цилый вить. Може й я прыгорнуса до неи на старисть та одпочыну.

Маруся перехрыстылася и почала молытись. Чуе вона, що синешни двери стукнулы: Лукына прыбигла зъ гулянкы. Маруся встала й пишла въ хату.

— Чого се ты, дочко, такъ забарылася?—пытала стара Бачурыха въ дочкы.

— Хиба жъ у насъ дила багато? Адже жъ сьогодни не будемо варыты вечери, обизвалася Лукына.

— Не будемо, бо й нема зъ чого варыты. Побижы, дочко, вырвы цыбули та й повечеряемо хлибомъ зъ цыбулею... А въ насъ отсе недавнечко бувъ панъ Зануда,—сказала Маруся трохи згодомъ.

— Чого жъ се винъ приходывъ до насъ?—спытала Лукына.

— Та...—Маруся замовкла й думала, чы связаты дочци, чого приходывъ Зануда, чы не казаты. А сказаты, Господы, якъ хотилось; баба ледви вдержала слова на кинчыку языка.

— Хто його зна, що зъ того ще выйде... Чы буде свататы Хаврусъ Лукыну чы й ни. Може Зануда такъ соби выгадавъ. А люде обговорять, скривдять сыроту. Хаврусъ мене недавно бачывъ, я зъ нимъ стрилася коло ставка. Винъ навить на мене не глянувъ. Чы сказаты Лукыни, чы ни?—все

думала Маруся, сядячы на лаві. Думка ходыла ў голівы, слова ўжо вертыліся на языцы.

— А я отсе пасыдзіла на прычылку зь паномъ Занудою та мы балакалы вдвохъ про се то про те...—зноў почала Маруся та й зноў замовкла.

II.

Другого дня надъ вечірѣ Лукына пішла ў берагъ по воду. Вона набрала воды ў відра, поставыла на травы, а сама почала мыты ногы. Тількы що вона нагнулась, з-за зеленыхъ вербъ, що нагнулись надъ водою, несподывано выплыў човенъ. У човні сядивъ Уласъ ў брылі, ў адній сорочці. Вдовжъ човна лежалы довгі удкы. Уласъ угладивъ Лукыну й повернуў човна до берага. Лукына розигнулась и чогось трохы нібы злякалась.

— Добры-вечірѣ, Лукыно!—тыхо загомивъ Уласъ, якъ гомоняць рыбалкы, щобъ не сполохаты рыбы.

— Доброго здоров'я!—и соби тыхо обизвалась Лукына.

— Чы можна прыстаты човномъ до твого берага?—спытавъ Уласъ ще тыхше.

— Пристань онъ тамъ трохы дали... коло Настыного горада,—трохы сердыто одказала Лукына и взяла боромысло ў руки.

Всі дивчата сміліся Уласови Настею. Винъ залыцявся до Насти ў той часъ.

— Потрывавай бо трохы! Чого се ты такъ хапаешся? Дуже заніколылась, чы що? Я не пам'ятлывы: про Настю ўже й забудуся. Не пам'ятаю навить, яка вона на выдъ. А тебе якъ угладивъ учора на гуляндзі, то й доси ніякъ не забуду. Твои очи не давалы мени спаты цілу ничъ.

Легенькый човныкъ черкнувся объ зеленый берагъ. Уласъ схопывся зъ човныка й прыгнуў на берагъ такъ

зручно, що хысткий човныкъ ледви захытався на води. Лукына почервонила й одступылась за вуцъ калыны, щобъ часомъ маты не вглядила.

— Не тикай бо! потрывай! отсе яка недоторкана! Дай хочъ слово до себе промовыты!—сказавъ Уласъ трохы голоснише и зъ тымы словами вхопывъ Лукыну за руку, неначе хотивъ прыдержаты и.

Лукына не одняла своєї руки й трохы зблidlа, а потимъ почервонила. Рум'янець на иі щокахъ неначе грався: то ховався, то зновъ выступавъ. Лукына трохы боялась Уласа, палкого, часомъ не въ миру сердытого, часомъ не въ миру ласкавого, але взагали гарячого, якъ огонь.

— Постій, поговорымо трохы!—сказавъ Уласъ.—Хотивъ помпынуты твій городъ, та самъ човенъ наче знавъ, де дивчына гарна: повернувъ до твого города.

Смугляви його щокы верылись темнымъ рум'янцемъ. Гостри очи блыснулы искрамы з-пидъ солом'яного брыля.

— Цилый вечиръ вчора думавъ я про тебе. Ничъ спавъ, якъ не спавъ. Выйшовъ на улыцю, все неначе бачывъ тебе на неби мижъ зиркамы. Сьогодни сивъ обидаты—не обядавъ. Неначе чары яки дала ты мени, Лукыно! Чы ты любышь мене, Лукыно?

Лукына простягла руку до калыны и иі рука несамохитъ общипувала листь и кыдала його на траву. Вона мовчала й дывылась на калыну. Але пры останнихъ Уласовыхъ словахъ вона не втерпила, пидвела довги вии й глянула Уласови просто въ вичи. Уласъ по очахъ вгадавъ, що вона його любыть, раптомъ обнявъ и поцилувавъ иі. Вони стоялы та тыхо розмовлялы й не зоглядылись, якъ сонце село за зеленымы горами, якъ на-двори почало сутениты й смеркаты, якъ вода зачервонила въ Росави, якъ очереты по-пидъ горами потонулы въ чорній тини. Небо, обсыпане ныбы рожами, тыхо гасло.

Вербы дрималы, загладаючы въ воду, нибы въ дзеркало. Очереты заснулы. И небо, й земля неначе слухалы соловейкнвѣ, що спивалы въ вербахъ та въ садкахъ.

Колы щось за ровомъ зашелестило, нибы чыись ногы ступалы по сухыхъ вербовыхъ оскомелкахъ та гыльвахъ. Лукына й Уласъ нибы прокынулысь одъ сна. З-за вербъ высунувся Иванъ Радывыловскый й вглядывъ щаслыву пару мижъ куццамы калыны...

— Ховавъ!—крыкнувъ винъ, неначе пугачъ въ лиси.

Лукына кынулася якъ зпросоння й затрусилася. Уласъ спяхнувъ якъ прысокъ.

— А ты, Иване, чого сюды прыйшовъ?—крыкнувъ Уласъ сердыто,—може до Луыны стежку топчешъ?

— А хочъ бы й до Лукыны? яке тоби дило?—крыкнувъ и соби Иванъ.

— Якъ до Лукыны, то мыцай Лукынынъ садоу, бо не для тебе ся калыпа саджена, не для тебе цвитуць си черешши та вышпи,—сказавъ Уласъ.

— А може й для мене? Почимъ знаты?—крыкнувъ Иванъ.

— Брешешъ, вражый сыну, не для тебе! Хочъ ты мени й прыятель, але колы ты отсе смеркомъ прытеревысь до Лукыны, то ты мій ворогъ,—сказавъ Уласъ и пры тыхъ словахъ кынувся на Ивана, неначе звирь, однимъ скокомъ и вхопывъ його за баркы.

— Чого ты чепляешся до мене? Я шукаю попови кони,—сказавъ Иванъ.

— Не дурни жъ твои кони, колы забрелы въ Лукынынъ садоу,—сказавъ Уласъ и сипнувъ Ивана такъ, що той ледви вдержався на ногахъ.

Иванъ вырвався зъ руку Уласа й скочывъ черезъ ривъ. Лукына кыпулася до видерь.

— Глежъ Мавитровычъ! смердячый одудъ! египецкый цыганъ!—репетувавъ Иванъ за ровомъ.

Все трое не бачылы, що стара Маруся вже довгенько стояла коло конопель и все те бачыла. Уласъ сивъ на човенъ и швыденько поплывъ унызъ по Росави по-пидъ очеретами. Иванъ втикъ у лозы, а бидна Лукына стояла ни въ сыхъ ни въ тыхъ зъ видрамы на плечахъ и не знала, чы йти до хаты, чы й соби тикаты въ вербы.

— Гарно, дочко, ййй-Богу, гарно! Стій, дивко, зъ видрамы до пивночи, покы за тебе хлопци побьются. Геть мени звидись заравъ до-дому. Отсе гарно! Понаклькала въ садокъ якыхсь волоцюгъ, приходьквивъ та зайдыголовъ! Нехай Уласъ та Иванъ до тебе не чепляються, бо для тебе маемо на прыкмети когось кращого одъ тыхъ двоухъ лобуривъ. Заравъ мени йды до-дому та лягай спаты!—сказала Маруся сердтымъ голосомъ.

Лукына кинула видра на плечи й тихо попрямувала стежкою до хаты. Вона въ той часъ не почувала сорому передъ матир'ю, ледви пам'ятала, якъ за нею быльсь хлопци въ бѣрези. Коханне обняло й палку душу нибы полум'ямъ. Ще довго маты гримала на Лукыну, а вона поралась въ хаты й неначе кривъ сонъ слухала материну сварку. Въ нею сердце и щемило, и нибы палахотило.

Черезъ вилька днивъ Лукына выбигла ввечери за село проты череды. Вона вырвала бадмыгну нехворощи й гнала до-дому худесеньки овечата по-пидъ густыми вербами причъ Хаврусивъ двиръ. Климъ Хаврусъ вглядивъ ии, выйшовъ до нею на зустричъ и заступивъ стежку.

— Добры-вечиръ, Лукыно!—промовивъ Климъ до Лукыны та й ставъ пидъ вербою.

— Доброго здоров'я!—обизвалась Лукына и соби спиньлась.

— Отъ я тоби, дивчыно, й стежку заступывъ. Твои овечата й сами знайдуть шляхъ и втраплять до-дому.

Лукина трохи здывувалась одъ такои несподиванкы и глянула Клымови просто въ вичи. Жъвави кари очи його такъ и замыготили, якъ живе срибло. Лукина засоромылась, глянувши на Клымови ворущи очи.

— А що тамъ поробляе твоя стара маты? Чому до мене николи не прыйде въ гости?—спытавъ Клымъ, а Лукина зновъ лыпнула на його здывованымы очыма: ии маты николи не ходыла въ гости до Клыма.

— А твій братъ выбувъ вже ривъ у пана чы ще й доси служыть?—зновъ спытавъ Клымъ и прыступывъ блыжче до Лукыны.

— Захарко ще й доси въ наймахъ у пана,—одказала Лукына й трохи одступылась, подалась назадъ до вербы.

— Чого ты, Лукыно, оступаешся одъ мене? Не бійся? Я не вовкъ: не зйимъ тебе. Не бійсь, одъ парубкывъ певно не оступавшся, а одъ мене то й подалась назадъ на ступинь,—сказавъ Клымъ и показавъ плечыма й головою, якъ Лукына одхлылылась и подалась назадъ одъ його на ступинь.

— Чы то правда, Лукыно, що за тебе хлопци б'ються?—спытавъ Клымъ и засмівся, а його ридки довги зубкы въ мицныхъ щелепахъ блыснулы з-пидъ шырокихъ губывъ.

— Може за кого й б'ються, тилькы, надись, не за мене,—обизвалась Лукына.

Вона спустыла очи до-долу й почала пальцями общипуваты гыльочкы нехворощи; вона догадалась, що Клымъ замыпяється до неи.

— А тоби маты ничого не казала за мене? — спытавъ Клымъ.

— Ни, не казала ничого,—обизвалась Лукына такъ тыхо, веначе лыстокъ десь зашелестивъ на тыхому витри.

— А пань Зануда бувъ у васъ?—спытавъ Клымъ.

— Казалы маты, що бувъ, але мене тоди дома не було,— промовыла Лукына.

— Шкода, шкода!—сказавъ Клымъ прыцмокуючы. А мы тыхъ парубкивъ заберемо та й замкнемо въ холодну, якъ провышыкивъ, щобъ не былысь за тебе... Гм... не казала... Шкода, шкода!—говорывъ Клымъ, прыцмокуючы й хытаючы на обидва боки головою.

— Де въ тебе, Лукыно, взялысь такі рум'яни щокы, колы ты выгодувалась на хлиби та на цыбули? Де въ тебе набрався той рум'янець червоный, якъ калына въ лузи?—сказавъ Клымъ и простягъ обидви долони, неначе хотивъ вхопыты Лукыну за щокы.

Лукына одхылыла лице, почервонила й усе обрывала лыста та выдала до-долу.

— А хйба жъ я знаю? Тагъ мени Богъ давъ!—сказала Лукына.

Клымъ говорывъ, махавъ руками, крутивъ головою, розхваляювавъ Лукыну, а Лукына слухала усе нйбы черезъ сонъ.

— Ой, Боже мій! Не дурно маты казалы, що вони мають на прыкмети для мене когось кращого одъ Уласа,—думала Лукына.

Вона прыгадала теперечкы, що колысь приходывъ до матери Зануда, догадалась, чого то винъ тоди приходывъ, и зрозумила усе... „Се жъ певно той кращый, про котрого на-тякала маты. Се винъ... Се винъ... Се той багатырь-удивецъ, що мае вже четверо дитей“,—думала Лукына, не слухаючы дали, що говорывъ Клымъ. А той балакавъ, пидморгувавъ, сміаяся. Лукына дывылась на його пыльно. Червоный про-минь сонця вправъ на Клымове лице. Сыви волосыны залыснилы по чорному волосси, неначе срибни ниткы; выскы позапа-

дали, негарни зубы блищали й выступали впередь, неначе у вовка. И зразу передь ии очыма чогось нибы выныкъ зъ темрявы теплый вечерь въ бѣрези. З-за густыхъ вербъ на води вылынувъ човныкъ, а на човныку сидивъ Уласъ, чорнявий та гарный, якъ чорнобрывецъ, зъ темнымъ рум'янцемъ на щокахъ, зъ густыми та ривными бровами...

Лукина вже дали й не чула, що говоривъ Клымъ. Лысточы нехворощи сыпалысь на стежку, а Лукина тилькы й бачыла нибы намальованого Уласа въ човни проты зеленои стины зъ очерету...

Клымъ попрощався зъ Лукиною й пишовъ до-дому. Лукина ажъ тоди нибы прокынулася. Вона примытлыла, що держала въ рукахъ тилькы деркачыкъ нехворощи й засміялася.

— Говоривъ зо мною парубокъ—я щипала зелене листе калыпы; говоривъ удивецъ—въ мене въ рукахъ зыстався общипавый деркачыкъ нехворощи,—подумала Лукина, простуючы до-дому й сумуючы.

— Де се ты ходышь, де волочышся?—закрычала маты на Лукину,—се гапасть, а не дивка! Самы овечата прыбиглы до-дому, а ты мабуть отсе зновъ стояла зъ тымъ лобуремъ.

— Мамо, чого приходивъ до насъ Зануда?—спытала Лукина въ матери, ростоплюючы въ печи.

— Де ты бродышь? Чого ты волочышся зъ тымъ Уласомъ?—зновъ гримала маты.

— Мамо, чого бо до насъ Зануда приходивъ?—свое пытала Лукина.

— Отсе, чого та чого! По дилу! Тебе хотять свататы ба-яатыри, а не таки жэбракы, якъ мы самы. Обходь лышень ты Уласа десятою вулицею й не говори до його!

Въ Лукины неначе вмерло сердце. Вона почула, що ии жде вельке горе, що воно вже встае, пиднимається, нибы

велька чорна хмара въ ясный, весняный, погожий дсь на сыньому неби выступае з-за дибровы та все потроху наблѣжається...

— Може, мамо, ти багатыри тилькы жартують або сміються зъ насъ,—тыхо обивзалась Лукына й іи голосъ затрусивсь, неначе одкручена й опала струна.

Лукына мала надію, що маты не буде бильшь говорыты про тыхъ багатыривъ.—А може то матери такъ здалося, що мене хотять свататы ти багатыри; може Зануда такъ соби наговорывъ, може винъ самъ и выгадавъ про се сватанне, а може, може... може воно перетреться, перемнеться та й такъ мынеться,—снувалась дума въ Лукыны.

Мовчки повечерала маты зъ дочкою; мовчезы полагалы воны спаты. Лукына довго не спала, довго думала, а дали задримала и ій прыснылось, нобы вона бильть полотно на берези, розстеляе його коло червонои калыны. Десь узався бильй голубъ въ сыньому неби, трычи перекрутывся та й сивъ на калыни. Колы се надъ вербамы шугнувъ шулика, впавъ на голуба, вхопывъ його въ пазури; биле пир'е посыпалось по червоныхъ ягодахъ и впало ій на плечи, на траву, на полотно.

Лукына затрусилась и прокынулась. Вже благословилось на свить. Небо червонило й жовтило, нобы облыте золотомъ, обсыпане жаромъ. Лукына схопылась зъ лавкы дуже тревожна.

— Буде мени лыхо, буде мени клопить! Який недобрый сонъ,—подумала Лукына.

Мынувъ тыждень, мынувъ другый. Весна цвила та пышалась. Лукына ходыла на вулицю й до пивночи спивала та говорыла зъ Уласомъ. Соловейкы щебеталы, ажъ сады розлягалысь. Лукына почала забуваты про свою тревогу. И маты ій ничого про багатыривъ не нагадувала. Жытте въ хатыни,

хочь убоге, тыхе, плыло спокійно, якъ вода въ Росави по-мижь очеретами.

Але Лукыныне лыхо не забуло про неи. Разъ писла зеленыхъ Святъ Клымъ Хаврусъ стривъ на вулицы стару Марусю, знявъ шапку й поздоровкався дуже привитно.

— Добры-день, Марусе! — промовивъ гордый багатырь и вклонився трохи ныжче й промовлявъ привитлывише, нижь звичайно.

Маруся заразъ се постерегла й привитно осмихнулась одказуючы:—доброго здоров'ячка, Клыме!

— Якъ живете зъ Лукыною? Якъ васъ Богъ мылуе?—сказавъ Клымъ и ставъ проты Маруси.

— Спасыбн, живемо та бидуемо. Однъ день пивъ лыха, другый день—циле лыхо, а про третій вже й казать нема чого.

— Погано, стара, недобре!—сказавъ Клымъ, выгнувши головою на одне плече, ще й у бикъ узався.

— Що жъ маемо робыты!—Така вже наша доля. Отъ и сього року посіяла жыта на городи, а воно риденько вйшло и вйшло обридне,—сказала Маруся.

— Шкода, шкода. А може, стара, мы породычаемось, то й лучченько будемо жыты. Я удивець та ще й не старый, а въ тебе гарна дочка. Га? Що скажете на се зъ дочкою?—гордовыто сказавъ Клымъ.

— А що жъ скажемо? Я ладна зъ дорогсю душею!—видповила Маруся, и ии очи стали весели-весели, вибы Клымъ дарувавъ ий ланы, й воли, й коровы.

— А дочци не казала? Не пытала?

— Не казала, бо Запуда на языкъ лепетливый, а мы люде убоги: боимось поговору. Поголоска заразъ пишла бъ помижь людмы.

— Погано, що не казала. Спытай въ дочкы, що дочка скаже, щобъ и па мене поговору не було... Якъ Лукына скаже,

то й прышлемо старостивъ писля Петра, бо настають жныва, а въ мене господини нема въ хати. Наймычка въ мене—не господиня; въ мене четверо дитей, якъ сама знаешъ. А може ппдождаы до осены? Роспытай тамъ гараздъ Лукыну, бо ты жъ маты. Дочка мусыть послухаты матери.

— Та вона мене любить й слухав. Вона въ мене тыхенька й помиренька, але часомъ якъ чого ий замандюрыться, та стане гопкы, то хочъ и не пидступай до неи,—сказала Маруса,—до неи часомъ нибы прыступае.

— Ото погано, якъ прыступае. Ты, Марусе, вговори ип такы, щобъ мени, бачъ, не дурно старостивъ слаты. Я не якыйсь тамъ задрпаний парубокъ, шельхвистъ,—гордо сказавъ Клымъ, задершы голову, ажъ шапка йому зйихала на потылицю.

— Добре, добре, Клыме! Я вже наможусь та прыступлю до неи. Та и въ неи жъ въ голови е не абы-яка тама. Хиба жъ вона не знае, якъ трудно убогому жыты на свити?

— Що правда, то правда. А въ мене свое поле, свои волы й коровы. Хата моя на помости. Йймо що-недиди курятыну та поросатыну. На пожывокъ въ мене буде добре. Въ мене вона не буде голодна,—хвалывся Клымъ, узывшысь руками въ обыдва боки.—А стану обравый за волосного, то й твоему сынови выверутымо та вымовымо частеу поля.

— Спасыби й простыби тоби за твою добристь!—промо-выла бидна Маруса ще й уклонывась Клымови.

— Якъ вговорышь Лукыну, то куплю тоби жовти сап'янци й веслыму тебе попидъ руы черезъ усе село зъ музыкамы. Будешъ въ мене танцюваты въ зятевыхъ чоботяхъ не на рядни, а на кылыми. Прощай, Марусе, та поговори въ Лукыною, та ще й добре поговори, бо коло твого города ажъ тыны трицать одъ парубкывъ,—сказавъ на останци Клымъ и роз-прощався зъ Марусею.

Маруся не пішла, а підтюпцемъ побігла до-дому. Вѣ неї неваче прырослы крыла до рукъ и неслы ії улыцею. Убогіі Маруси здавалось, що вже наставъ кинецъ ії бидуванню. Вона увійшла вѣ хату, Лукыны тамъ не було. Маруся побігла на городъ; Лукына порплялась на грядкахъ зѣ полоттемъ.

— Лукыно!—крыкнула Маруся,—а ходы, серце, сюды! Я щось маю тобі казаты.

Лукына прыкмытла, що маты вчыче ії такымъ солодыкымъ та ласкавымъ голосомъ, неваче вона хоче ії гостынца даты, якъ малій дытыви.

Лукына прыйшла й сила на прызѣби на прычылку. Маты сила коло неї поплычъ, прысунулась дуже близьенько.

— Отсе я, дочко, стрилася зѣ Клымомъ Хаврусемъ. Вывъ скынувъ передо мною шапку та й уклонывся мени вчычливо, трохы не до пояса, та й ставъ зо мною й почавъ балакаты любенько;—маты замовѣла, а помовчавшы, трохы згодомъ сказала:—Ото побалакавшы трохы зо мною, вынъ и пытаецься вѣ мене, колы до тебе, Лукыно, старостывъ слаты: чы заразъ псыля Петра передъ жывамъ...

Вѣ Лукыны закыдалось, затрыпалось серце вѣ грудяхъ, якъ пташка вѣ клітци. Вона прыкмытла, що верховитта вербъ ныбы затрусылцься вѣ очахъ... десь на хвылыну зныкылы, ныбы сховалысь вѣ сызый туманъ и зновъ выныкылы ныбы зѣ имлы й блыснулы зеленымъ лыстомъ проты сонця. Вона довгенько мовчала, а потымъ сказала: „Нехай, мамо, Хаврусъ не шле до мене старостывъ вы псыля Петра, вы псыля жывѣ“... и пры тыхъ словахъ ії щокы ныбы зайнялысь огнемъ. Вѣ очахъ выступылы слѣзы. Вона одразу почула, що якась горе вже йде до неї, вже ныбы заглядае вѣ двиръ черезъ вир'я.

— А то чомъ такъ?—ажъ крыкнула маты.

— А тымъ, що я за Хавруса не пиду замижъ!—сказала Лукына твердымъ голосомъ.

Маты знала той твердый голосъ своей дочки й трохы тревожилась: то бувъ знакъ, що Лукына зроду не послухае матери и постановыть такы на своему.

— Та чомъ же не пидешъ? Хаврусъ, правда, удовецъ, але чоловікъ заможній: мае багато поля, держыть дви корови, тры пары воливъ. Винъ самъ мени казавъ, що йистъ трохы не що-дня куратыну та поросатыну.

— Про його поживокъ мени байдуже. Про мене, нехай йистъ що-дня й гусатыну, а я за його замижъ не пиду,—промовыла Лукына твердымъ, спокойнымъ голосомъ, ледви вдержуючы слезы въ очахъ.

Стара несподивалась сього видъ дочы. Вона думала, що дочка заразъ згодыться зъ велькою охотою выйти замижъ за заможного удивця, що не буде для сього жадной одмовы й прытычны. Вона задумалась. Убогий Маруси здалося, що одъ неи однимають подаровани ланы, воли та коровы, що вона неначе була на якыйсь часъ забагатила, а се зновъ несподивано з'убожила.

— Може до тебе хто инший думает старостивъ слаты?—спытала Маруса,—чы не Уласъ Прохоренко думает тебе сватыты? Ты про Уласа й не думай. Уласъ такый злыденный, якъ и мы: не мае поля, зарабатает хлѣбъ. Та въ його жъ у двори нема чымъ й кишкы годуваты!

— Та що зъ того, що винъ убогий? Я, хвалыть Бога, здорова, буду працюваты та й на хлѣбъ зарабататы,—якось несамохитъ прохопылась Лукына й самы словами, сказанымы спохвату та з'опалу, выявила, що вона ладна выйти замижъ за Уласа хочъ и до Петра, не тилькы пѣсля Петра та Полу-петра.

— Чы винъ же казавъ тоби, що буде тебе свататы?—спыталась маты.

— Ни, не казавъ,—обизвалась Лукына.

— Ой, Боже мій, мылостывый та мылосердний!—врыкнула стара. Вона схопылась зъ прызьбы, плеснула въ долони й стала просто проты Лукыны.—Колы Уласъ тоби ничего про сватанне не казавъ, то й не скаже. Ты не перша, котру винъ дурить зъ своимъ прышелепуватымъ прытелемъ Радывыловсьбымъ.

— Хто жъ його зна!—неначе кризь сонъ обизвалась Лукына, спустывшы очи до-долу.—Хаврусъ, мамо, не шанувавъ й не жалувавъ свои першой жинкы, не буде й мене шануваты та жалуваты...

— Чоловикъ звычайно першу жинку б'е, а другу вже жалуете кожний тоби скаже. А ты на Уласа надіи не повладай. Уласъ злыдень та ледащо; його маты трохи прышелепувата, дурновата, плаксыва та ливыва, и маты, й сынъ—обоє ледачи, а сынъ ще й не статковыта людыва. Якъ померъ старый Прохоръ, то все його добро пишло марно черезъ ии нетамеу голову: пишлы марно волю, десь дилысь коровы; вовкы овечата пойилы, продравшы хворостыны въ хливы, бо стара Прохорыха нетама, ничого гараздъ не розмиркуе своимъ овечымъ розумомъ, тилькы кляне свою долю, плаче та ничого не робить, до жадной праці нездатна та все спить, ажъ лице опухло. Будешъ маты таку свекруху, що й сама гараздъ не тямить, колы й верхъ въ кагли заткнуты. До неи колы въ зимку не прыйдешъ, то все въ хати цыганське тепло; бо вопа поштурхае коцюбою въ печи та й затыкае каглу заткаломъ зъ головешкы въ попели. А прыйдешъ будли колы въ литьу пилса дощу, въ неи въ синяхъ по колина, а въ хати по висточки воды; швыдко буде и въ печи вода, бо хата не вшыта добре. Плаче та ничого не робить, все домуе, не йде

па роботу: ты за нею все дило мусытымешь роботы. А ты ще молода, нерозсудлива. И де той Уласъ въ гаспыда взявся на наше безталанне?...

Стара Маруся ажъ заплакала и втерла слезы рукавомъ. Лукына вже не чула, що маты говорила. Въ нею саме тоди сердце розгорилось за Уласомъ, розгорилось одъ коханья, якъ розгоривалось весняне сонце на небу, якъ теплишала земля, завитчана зеленымъ листомъ та квитками. Лукына сидила, похмыльшы голову: вона нибы бачыла передъ собою Уласа, чула його прыемный голосъ, чула його духъ на свойщюци. Йй здавалось, що його незабаромъ однимуть въ нею на выкывични.

— То що жъ отсе я мушу свазаты Клымови?—спытала маты въ Лукыны.

— Скажить, що я за його не пиду замижъ,—обизвалася Лукына.

Маруся тилькы важко зитхнула. Вже сонце повернуло на вечирный пругъ, а маты й дочка сидылы на прызьби, неначе прыбыты горлыци. Маты втерла очи рукавомъ, схопылась, забигла въ хату, навынула халкомъ свытку й не пышла, а слыве побигла до старои Прохорыхы. Вона хотыла и выпытаты, й вислидкуваты; йй такы заманулось зъ пересердя вылааты Прохоренка й Прохорыху.

Прохорышына хата була недалечко, стояла въ зеленому городи надъ ричкою. Чорна покрывля на хати поросла зеленымъ мохомъ; виконця скрывылысь, неначе сыроты. Коло хаты стоявъ однимы-одныъ обидраный хливецъ зъ загаткою одъ улыци. Стари высоки груши вкрывалы гиллемъ убогу переняблену хатыну.

Стара Прохорыха зысталась удовою ще за панщыны. Ии чоловикъ бувъ заможний, добрый хазяинъ, але дуже насьмишкыватый та вйидлывый, любывъ прыкладаты смышны

призвища сусидамъ, дражнився зъ усима й зачипавъ своимъ гострымъ ущипывымъ языкомъ. Винъ таеъ роздратувавъ сусидь, таеъ остогыдъ усимъ, що воны, выпывшы разъ у шынку, змовылись и заслы въ садку вночи, яеъ Прохоръ вертався зъ корчмы, пидстереглы його, напалысь и таеъ побылы, що одбылы йому хрыпы; кровь полылась носомъ й ротомъ. Прохоръ одъ того часу кашлявъ, хыривъ та й умеръ передъ самою волею. Його единакови—хлопцеви Уласови дали трохы поля, але Олена Прохорыха не змогла оплачуваты його. Громада одибрала одъ неи поле и Уласъ вистався зъ самымъ огородомъ.

Маруся перескочыла черезъ маленький перелазъ, одчыныла сивешни двери й трохы не впала въ яму. Зъ ямы посыпалась на Марусыни ноги земля та писокъ, а потимъ выгульвнула Прохорышына голова, зав'язана темною хустыною, выглянули сири, каламутни очи и змарнили, нужденне—ныбы запухле лице.

Маруся вглядила Прохорыху въ ямы й поздоровкалась.

— Отсе, трохы не шубовснула въ яму!—крыкнула Маруся.— Що се ты, Олено, робышь? копаешъ пидъ собою яму, чы що?

— Та се погрибъ копаю,—обизвалась зъ ямы Олена, ледви одсапуючы.

— Та, здається, ты на минулому тыжни вже копала погрибъ за хатою,—сказала Маруся.

— Та еге жъ! та копала жъ, але роздумалась, що буде далеко ходыты до погриба, то я й засыпала та була почала копаты передъ хатою, та...

— Та зновъ засыпала, щобъ далеко не ходыты?—спытала насмишкувато Маруся.

— Та еге жъ! та зновъ засыпала, бо Уласъ сердывся, що по дощеви прыйдеться тьопатысь до погриба; та я отсе по-

миркувала вдвохъ зъ Уласомъ та й копаю въ синяхъ,—обизвалась зъ ямы Олена.

— А чомъ же Уласъ не копае самъ?

— Бо не хоче,—обизвалась Олена.

— Уласови не погрибъ въ думци,—сказала Маруся, нагнаючысь надъ ямою.

— Хто його зна, що въ його въ думвахъ!—сказала Олена десь нибы зъ крнынци.

— Вылазь, Олено, зъ погреба, бо маю до тебе дило.

— Та говоры звидтилъ, бо не хочу вылазты,—обизвалась Олена.

— Та вылазь бо! Нема мени часу,—сказала сердыто Маруся.

— Не вылізу, бо важко вылазты,—сказала Олена,—а потимъ зновъ треба влязты. Я не кышка, щобъ дертысь по десять разъ на день по драбни.

Маруся розсердылась и сплахнула.

— Отсе дидько його й выдавъ! Сынъ зъ розуму зводитъ мою Лукыну, а матиръ не вытягнешъ зъ погреба!...

— Хиба жъ винъ зводитъ зъ розуму твою Лукыну?—спытала Олена.

— А тожъ! Черезъ твого Уласа до моеи Лукыны неначе прыступыло. Не слухае мене та й годя! Трапляється намъ добрый чоловікъ, а вона певно жъ черезъ твого Уласа й слухаты ничого не хоче, неначе блекоты найилась!

— Хиба жъ я въ тому винна?—обизвалась Олена якось нибы по-дытячы.

— Може й винна! Хто васъ знае, чы вы хочете браты мою дочку за невестку чы ни, а я своеи Лукыны за Уласа не оддамъ, бо винъ не дуже берый до работы. Тильмы за дивчатамы ганяється та зъ парубками казытыся по вулицяхъ.

— Я не набываюсь Уласомъ; хочъ не знаю, що думав за се дило винъ. Та й Уласъ мій, хвалыть Бога, не ста-

рець. Хочь не мае поля, але мае хату, городь, мае клуню й комору.

— А де жь та клуня та комора? Адже жь у тебе на под-
вирири тилькы драный хливець,—сказала Маруся.

— Є й клуня, й комора! ще зисталась одь повійного Про-
хора. Я ии для Уласа на горыще сховала,—сказала Прохо-
рыха.

— На горыще сховала клуню та комору? Отсе такь навды-
вовыжу дыво!—сказала Маруся й глянула на горыще; зь го-
рыща выглядалы вь сины дви сохы, высунувшы винци вь
сины.

— Оть бачу дви сохы,—сказала Маруся; а де жь латы та
кровкы, та стовпы, та ворота?

— Та попалыла вь зимку потроху, бо опалу не було,—ска-
зала Олена.

— Оть туды кь нечыстому! А ты, Олено, скажы сынови,
щобь винь не чеплявся надаремно до моеи дивкы, бо зь того
ничого не выйде. Мы маемо не такого на прымети, язь твій
Улась.

— Отсе лышенько! не дурно мени сїни ночи снывся такый
страшый сонь,—сказала Олена.

— Бо спышъ и вдень, и вночи, то тоби й верзеться пе
знать що,—почала вже докораты Маруся.

— Потрывай, Марусе, я вылізу та роскажу тоби за той
сонь; може ты знаешъ, проты чого воно мени таке страшне
снылось.—Олена вже хотила лизты по драбыни.

— И вже! годи! рады сього дыва не вартъ и по драбыни
дряпаться. Прощай, Олено! А про сонь роскажы своему Ула-
сови!

Маруся хрьопнула дверыма зь пересердя й побигла до
сына Захареа на економію. Захарео надь вечерь прыйшовъ
до-дому и воны вдвохъ узялысь до Лукыны. Лукына мовчала,

не обзвчалась и тилькы плакала. Маты й соби заплакала; Захарко сердывся, вмовлявъ сестру, але, ни до чого не договорывшысь, пишовъ зъ хаты, промовывшы: „колы ты, Лукыно, не хочешъ йты замижъ за Хавруся, то мы тебе й прысылуемо“.

— Не диждешъ сього, колы я сама себе не прысылаю,— сказала Лукына сердыто.

Стара маты зварыла вечерю, поставыла на стиль; Лукына й ложки не взяла въ руки. Вона пишла на городъ, сила на прызби пидъ прычилкомъ и набы вся отерпла.

Сонце сидало за горами, за высокымы топелямы, що стоялы на гори. Вечиръ бувъ пышный та веселый и неначе сміявся надъ Лукынынымъ горемъ. Вербы стоялы, нибы облыты червонястымъ огнемъ. Небо нибы палало и по йому, неначе птыци зъ рожевымы крыламы, литалы били хмаркы.

Лукына дывылась на рожеве небо й не прымичала його. Уже на двори почало сутениты. Одъ ричкы, одъ очерету, потягло холодомъ. Лукына нибы провинулась одъ сна й почувла, що въ вербахъ спивають соловейкы. Вона згадала про милого.

— Соловейкы мои! не щечечить въ лузи, не завдавайте моему серденьку жалю та тугы, бо я жъ смутна, бо я безталанна...

Лукына схопылась за груды рукамы й заплакала.

Колы се въ вербахъ хтось свыснувъ разъ, свыснувъ другой... Свысть заглушывъ голосъ соловейкывъ, гострою стрилою пролетивъ черезъ густы вербы. Лукына здригнулась й одразу перестала плаваты, якъ перестаютъ часомъ хлыпаты маленькы диты. Холодъ пройнявъ ии тило. Вона зналася зъ мисця й побигла сумежкомъ черезъ городъ, а дали звернула на сукупни городы й трохи збочыла зъ стежки. Важкы конопляны были ии по рукахъ. Трава плуталась пидъ ногамы й обсыпала горячы ногы холодною росою.

Лукина вбигла мижь вербы. На самому берези, коло човна вона вгляділа жовтый брыль на Уласови, впала йому на плечи й зарыдала.

— Рятуй мене, Уласе, мій місяцю повный, мій лебедуку, бо я пропаду... Здається, умру не сьогодні-завтра. Маты та брать хотять сылюю мене оддаты за старого удивця.

— Не плачъ, Лукыно, не плачъ, сердце! Твоя маты була въ насъ и все росказала мойй матери,—промовывъ Уласъ, обнимаючи Лукыну. Я Хаврусеви скручу в'язы, а тебе такы визьму. В-осены я зашлю до тебе старостивъ,—сказавъ Уласъ.

Лукина неначе вдруге на свить народылася, зъ іи сердца одразу спала туга, неначе кам'япа гора. Въ грудяхъ у неи стало легко-легко. Вона повеслишала.

— Уласе, сызый голубе! Якъ мени стало на серци легко! Здається, полетила бъ зъ тобою за сыне море. Не выдай мене, любви мене, бо якъ мене покинешъ, я сама соби смерть заподію,—тихо, тихо прошепотила Лукина, неначе калына зашелестила лыстомъ.

— Не покину тебе пиколы й другои не свататыму; ты въ мене одна, якъ вечирня ясна зоря, въ моему серци свитышъ, одказавъ Уласъ.

— Забожысь, запрысягнысь передъ небомъ,—сказала Лукына.

Уласъ забожывся й перехрестывся до схидъ-сонця.

Лукина втерла крапли слезъ на щокахъ и полынула поподъ вербамы. Въ неи нибы вырослы ластовыни крыла й неслы іи по зеленій трави.

Вона прыбигла въ хату, впала на постиль и одгазу й не чулася, якъ заснула миднымъ сномъ напрацьованом, але спокійнои й сердцемъ щасливои людыны.

Другого дня вранци Клымъ Хаврусъ вставъ и пишовъ оглядаты свою оселю, свою загороду, клуню, усе свое добро.

Дывытсья винь, на воротяхъ стовпы обмазани дьогтемъ, а на дошкахъ ворить щось напысана здоровыми славянськыми словами. Винь покликавъ своего старшого хлопця, котрый ходывъ до школы и вмивь чытаты.

— А ходы сюды, Петрусю, та прочытай, що се напысано на воротахъ!

Петрусь прочытавъ голосно: „Стара собако, смердячый одуде, мурмыло, Тяхтію Ивановычу, солом'яне опудало! не ходы на нашу улыцю, не дуры дивчатъ, бо буде тоби смерть“.

— Овва, врагъ його матери!—цмокнувъ Хаврусь.

— Се, тату, надись, хтось хоче вбыты нашего старого Сирка,—домыслывсь Петрусь.

— Еге жъ, сыну,—сказавъ Хаврусь.—Шобижы та запрлышень його въ хливъ, щобъ не бигавъ за ворота, ягъ попочіе на двори, бо се певно хтось заповзявсь даты йому отруты.

Петрусь впіймавъ Сирка, повивъ його за вуха въ хливъ и зачынивъ, а Хаврусь полою постеравъ крейду зъ ворить.

Одъ того дня Хаврусь не лягавъ спаты ни пидъ хатою, ни въ клуни, а спавъ у хати, ще й спускавъ двоухъ собакъ зъ ланцюгивъ. Винь усе кмитывъ у викпо и разъ прыкмитывъ, що хтось вночи блукавъ попидъ його городомъ та поза клунею, а собаки брехалы, ажъ вылы, неначе за поли когось водылы. Ввечери смеркомъ Хаврусь боявся навить выходыты за двиръ безъ сокыры: винь добре знавъ Уласови поровы, догадувавсь, що ти слова на воротахъ напысалы Уласъ та Иванъ Радывыловськый.

Другого дня Лукына прокынулася раненько-раненько, тилькы що почало на свить Божый благословытсья. Радисть ище лунала въ іи сердца, неначе темна ничва та мицный сонъ не заспалы іи щастя. Маты ще спала.

Лукина схопылась зъ постели й побигла въ берегъ умы-
ватись. Й заманулось подывытысь на те мисце въ берего-
выни пидь калыною, де Уласъ божывся та прысгагвся ии лю-
быты на выкы-вични. Вмывшысь въ берези, вона нибы набра-
лась новои сылы. Втераючы рум'яни щокы рукавомъ, вона
йшла помижъ вербами, помижъ соняшныкамы. Назустрічъ ий
блыснуло з-за лиса сонце. Ще николы свить не здаввся для
неи такымъ гарнымъ та пышнымъ,—сонце стало нибы ясни-
шымъ, небо блакытнышымъ; ще няколы, здавалось ий, пташкы
не спивалы въ лузи такъ голосно, такъ весело.

— Свите мій ясний! якый ты мени гарный та мылий! Яка
я весела, яка я щаслива!—подумала Лукина и, якъ пташка,
не счулась, якъ заспивала псню:

Ты въ мене одна,
Якъ ясна зоря
Вечирвая, свитышь...

Маты прокынулась и зрадила, почувшы дочыну псню.
Йй здалося, що дочка передумала за ничъ и такы вволыть
ии волю, и зновъ почала вговорюваты свою дочку, запалючы
въ печи. Лукина слухала й тилькы веселенько осмихалась.

— Мамо моя! я бъ вась и послухала, та серце мое й мене
чомусь не слушае. Скажить Хаврусеви, що я за його не пиду
замижъ, та й годи.

Стара маты заплакала й почала просыты дочку: „Дочко
моя! ты жъ хиба не знаешъ, якъ я цилый выгъ свій биду-
вала та поневирялась зъ вами, скилькы я наирацювалась! Въ
мене одъ роботы болять уси кисткы, неваче ломакою побыти.
Мы цилый выгъ йимо слыве самый хлибъ та писый борщъ.
Я вже одвыкла и одъ м'яса й навить не можу його йисти,
бо чогось гыдую. Хочъ бы на старистъ я одпочыла, прыту-
льшысь до тебе въ богатого Хавруса.

Маруся плакала, а Лукыни стало шкода матери: вона й соби заплакала, але то були не гирки слёзы безталанна, колы людына плаче й надїи не мае. Ти слёзы швидко высохлы, якъ роса на сонци. Й видъ того часу маты то просыла й плакала, то лаяла й грызла Лукыну що-дня, що-вечора... Вона сказала Клымови Хаврусеви, щобъ подождавъ до осени.

III.

Настало лито, пидійшли жныва. Уласъ ставъ у пана жаты за снопъ. Стара Маруся послала Лукыну жаты хлибъ за снопъ на панському лану, а сама хапала те жыто, що посїяла въ городи.

Лукына знала, що буде що-дня бачытысь зъ Уласомъ на поли. Вона заквитчалась оргынею та настурціями, вбралась въ нову спидныцю й побигла зъ серпомъ на поле. Уласъ зайнявъ постать поручъ зъ Лукыною, балакавъ зъ нею цилый день и пеначе не мигъ наговорытысь и надывытысь на неї. Вси женци вертались въ село гуртомъ. Уласъ вертався вдвохъ зъ Лукыною й доводывъ їи що-дня до самой хаты. Ти жныва здавались Лукыни нібы святкамы або гулянкою.

Черезъ тыждень Лукына прыемитыла, що Уласъ чогось зайнявъ постать далеченько одъ неї; вона цилый день бачыла його жовтый брыль, слидкувала за нымъ очыма: Уласъ вже зайнявъ постать поручъ зъ якоюсь дивчыною. Наставъ вечеръ; Лукына все сподивалась, що Уласъ прыйде до неї й пиде разомъ въ село, але Уласъ десь счезъ, неначе сховався въ високому жыти. Лукына почала тревожытысь и наглядаты за Уласомъ.

— Чомъ се Уласъ вже не стae зо мною на постати жаты? Чого се винъ неначе одныкуе та тикае одъ мене? Може я

сказала йому щось непрямне, протывне? Може я вразыла його якымсь докирливимъ словомъ? — думала Лукына, хапаючи серпомъ густу пшеницю й передумувала все, що говорила зъ нимъ въ ти дни: вона не забула ни одного словечка зъ розмовы.

И свои думкы, и його солодки слова склалась въ її серци, якъ сплетени квиткы въ виночку. Вона розвыгала той пахучый винокъ въ своій пам'яти квітка за квіткою. „Въ понедиловъ винъ говоривъ, якъ мы будемо вкупи жыты, якъ будемо хазайнуваты. Позавчора я розказувала йому, якъ я злякалась тоди, якъ винъ прыплывъ човномъ въ бережыни до вашого города... Винъ сміався-сміався зъ Ивана. Потимъ мы мовчали... Винъ тилькы дывився на мои очи... Я говорила йому за свою матирь, якъ вона та братъ сылували мене йты замижъ за Клыма“... Лукына все передумала й тилькы важео зитхнула. И душа була ясна, якъ вода въ Роваси въ тыху годыпу.

Одного дня вона цилый день назырала за Уласомъ.

Ввечери вона не пишла вкупи зъ жевцями въ село й сила за копою. Уласъ zostався у-двохъ зъ якоюсь дивчыною й пишовъ зъ нею поручъ межею. Лукына побигла слидкомъ за ними помижъ высокымы жытамы. Уласъ ишовъ, балакаючи зъ дивчыною. За жытамы на низу почався лугъ. Уласъ пишовъ стежкою помижъ старымы дубама та вильшыною. Стежка вылась дали все на низъ до течіи. З-за дубивъ пиднимався дымъ сынимъ пасмомъ. Дивчына спывылась. Уласъ и соби ставъ, побалакавъ ще зъ дивчыною, а дали обнявъ її, поцилувавъ и вернувся назадъ. Дивчына пишла стежечкою дали. Лукына стояла пидъ грушею й не могла рушыты зъ мисця. И ноги нобы прырослы до земли. Уласъ наблизився и вглядивъ Лукыну.

— Чого се ты, Лукыно, вертаешся до-дому манивцем?—спытався Уласъ, спынывшысь коло Лукыны.

— А тымъ вертаюсь манивцемъ, щобъ побачытысь зъ тобою, бо мы вже давно бачылысь,—обизвалась Лукына.

— Отъ и добре! Ходимъ же лугомъ до-дому однією стежечкою,—сказавъ Уласъ осмихаючысь.

— Смійся, смійся зъ сироты, бодай зъ тебе ворогъ на-сміявся!... Йды самъ до-дому сією стежкою, а я пиду иншою, бо вже наши стежки надись розійшысь на-выкы, якъ туманъ по лиси. Я все бачыла,—сказала Лукына зъ гнивомъ.

— Та що жъ, що бачыла? Любывъ доси билавыхъ, а теперь чорнява чогось нависла на очи,—промовывъ Уласъ и нахабно подывывся Лукыни просто въ вичи.

— А ты жъ божывся, а ты жъ прысягався мене любыты и бильше никого! Одъ тыхъ слизъ, що я вылыла за тобою въ берези пидъ калыною, и трава посохла бъ,—сказала гирко Лукына.

— Отсе жъ пакъ! Якъ посохла, то й зновъ вырасте,—сказавъ Уласъ и почавъ крутыты цыгарку, насыпаючы тютюну, а потимъ додавъ:—а колы не хочешъ иты зо мною, то бувай здорова, чорноока, але не чорноброва!

— Не дурно жъ дивчата казалы, що въ твого сердца симъ п'ятницъ на тыждень!—гукнула Лукына паздогинъ Уласови.

Уласъ, не обертаючысь, пишовъ стежкою. Въ Лукыны запаморочылася голова: вона все стояла на одному мисци й забула, куды йты стежкою до села.

— Боже мій! Пропаца я, пропаца на-выкы!—крывнула Лукына, пиднявшы руки до неба, й сами ноги понесли ии вузькою стежечкою.

Стежечка повылася мижъ лозамы та вербамы, дали пишла по-пидъ коноплямы та пидъ вильхамы й довела до кры-

ныци. Проты крыныци на горби стояла била, здорова хата въ старому садку. То почынався прысиловъ. Лукына не сила, а впала на цямрыны крыныци й схлыла голову. Сльозы закрапалы зъ іи очей и котылысь по щокахъ.

Вечиръ наступавъ. Верхы вильхъ та вербъ у лузи горилы червонымъ свитомъ, а куци верболозу та лищыны верыла вже густа тивъ. Лукына нибы скам'янила й отерпла, сыдячы на цямрыни. Вона нибы кризь сонъ чула, якъ десь въ лузи жалибно туркотала горлыця, якъ кругомъ билон хаты литалы й щебеталы ластивкы, а несподиване горе здавло молоду дивчыну въ грудяхъ, выплося гадыною въ самисиньке сердце...

Колы се зъ хаты выйшла дивчына зъ видрамы на плечахъ и попрямувала вохкою стежечкою до крыныци. На дивчыни червовила спидныця зъ лапатымы чорнымы квиткамы. Лукына по одежи одразу впизнала ту дивчыну, зъ котроу йшовъ зъ поля Уласъ, и впизнавшы опам'ятувалась.

Дивчына прыйшла до крыныци, сказала добры-вечиръ и почала набираты воду. Лукына глянула зблызка на іи лице и трохы не кривнула. Дивка була чорнява, але стара, погана, кырпата. Пидъ щелепамы па шыи позападады глыбоки ямки; було знать, що въ неи булы задавнени здорови жовна. На шырокому, жовтому лоби чорнили товсти чорни бровы.

— Такъ отъ для кого покынувъ мене Уласъ! Я думала, що винъ покохавъ якусь красуню чорноброву й покынувъ мене для пышныхъ бривъ!—заворушылася думка въ Лукыны. Вона несподивано спытала въ дивчыны:

— Чы въ твого батька е поле?

— Є, ще й доводи. Мій батько заможній,—обизвалась дивчына. Вона на сылу пидняла на плечи важки видра, ажъ трохы застогнала.

Лукина все зрозуміла: для неї наче сонцем освітлась темна Уласова душа, його змінна вдача, що була спанула коханнем, та швидко й прохолола.

— Через поле, через землю повигнув мене Улась. В моєї матери нема поля... Коханне моє було за-для його тильки играшкою. Та хіба жь не через поле моя мати хоче мене видати за нелюба, за отого Хавруся старого?— промайнула в Лукини думка.

Лукина встала зь цямрыны, зитхнула важко и побрела стежкою до села. Вона перейшла поле, дійшла до села и спынылась на гори. Сонце стояло пызько надь самисинькою долиною и обливало червонымъ свитомъ очереты, що цвилы, повиыдавшы свои пухки кучеряви волоты—легеньки, якъ пухъ. Здавалось, що по долини пльвля шырока ричка зь легкого червонуватого пуху. Роскыдани подекуды вь очеретахъ кучеряви вильхы та верболозы неначе пльвлы вь пуху, потопалы до самого верху; де-котри нибы вырыналы, показуючы проты сонця свои круглы, якъ м'ячы, верховиття. Росава лыснила проты сонця, розлывшысь вь очеретахъ нибы срибнымы стричкамы. Подекуды лыснилы плеса, неначе скляны пороскыданы тахлы. Лукина вгляділа свій огородъ та вербы, де Уласъ божывся передь нею й запрысягався любыты, и несподывано зарыдала голосно, якъ рыдають тилькы мали диты. Горе такъ здавыло їи коло серця, що вона вхопылась за груди обома рукамы.

— Теперь же я пропаца, пропаца на-выкы!—брынула вона голосно,—що мени теперь робыты, що початы? Вь кого порады пытаты? Ой Боже мій, Боже мій! На що мени на симъ свити жыты, колы и вь мылого нема правды! Нема правды и вь моєї ридной матери! И вона хоче мене занапастыты, на-выкы втопыты,—голосыла Лукина, стоячы на гори.

Внызу передь нею блящавъ и гравъ на сонци ставокъ. Въ ней майнула думка питы до ставка и втопытысь: ій чогось страшно було вертатысь до-дому, до матери. Вона вже передпочувала, що іи жде велике горе тамъ, за кучерявымы вербамы, де сынїй дымокъ гнався въ небо ривною, тоненькою смужкою.

Сонце закотылось за лисъ. Ставокъ зачорнивъ проты заходу, неначе полытый кров'ю. Лукына збигла зъ горы до ставка й стала пидъ вербою надъ кручею; слезы ій лылысь зъ очей ричкою. Явась сыла неначе направляла іи кынутысь у-нызъ и скочыты зъ кручи. Колы се несподивано хтось затуркотивъ у ней надъ самисинькымъ вухомъ: Турр! Турр!

Лукына злякалась, ажъ затрусилась, и озырнула. Позады ней стоявъ Иванъ Радывыловськый и реготався. Винъ вже за все знавъ, бо тилькы що стрився зъ Уласомъ.

— А що перелякалась! А знаешъ, чого се я прийшовъ на си бурты? Га? Не любышь мене, а я визьму зъ горя та й утоплюся въ отсимъ багныщи,—сказавъ Иванъ и такъ хымерно одійшовъ, а потимъ розигнався, щобъ плыгнуты зъ буртивъ, що Лукына знехотя вдержала слезы и несамохитъ подывылась на його.

— Уласъ вже знайшовъ соби якусь петербурську корову, якусь Мелегерію Султановну. Ты мене не хочешъ любыты. Давай разомъ плыгнемо въ се болото до жабъ на вечерю! Що жъ намъ бильше робыты?—сказавъ Иванъ и зновъ розигнався й такъ хымерно скочывъ, але не зъ кручи, а пидъ вербу, що Лукыну взяла злисть и вона крывнула:

— Одчепысь ты одъ моеи души! Мени й такъ важко на серци!

— Ой, и мени важко! Люблять мене дивчата такъ, що я слыве що вечера прихожу до ставка топытысь, та й доси ніякъ не втоплюсь; тилькы скупаюсь, полякаю жабъ, та й

до-дому вернусь. Пхны мене сердце, Лукыно, зъ кручи, то може я якось и втоплюсь, а самохить ніякъ не спроможусь.

Иванъ забигъ попередь Лукыны й хымерно пидставывъ плечи до неѣ; вона його зпересердя и справи штовхнула и пхнула въ спыну.

— Ходимо лучче, Лукыно, та повечеряемо та ляжемо спаты, бо люде затого й ничъ розберуть. Дывысь, вже зовсимъ смергло. Бачъ, не схотила мене любыты, а теперъ горе тоби!

Лукына пишла черезъ греблю зъ Иваномъ, якъ поєирыва овечка. Вже пизно вона дисталась до-дому. Маты вже повечеряла й сыдила на прызби куняючы.

— Чого се ты, дочко, такъ забарылась та загаялась въ поли?—ажъ крывнула вона.

Лукына заголосыла. Маты стурбовалась.

— Кто тебе обыдывъ? Що зъ тобою? Чого се ты плачешъ?—пытала вона въ Лукыны.

— Ой мамо моя! Пропаца я на-вике!—кывнула Лукына й замовкла, тилькы хлыпала одъ велькой сворботы.

— Теперъ, мамо, берить мене та про мене хочъ и втопить. Нехай Хаврусъ хочъ и заразы пле до мене старостивъ, бо Уласъ мае вже другу мылу; вже винъ мене не свататыме,—призналась плачучы Лукына.

— А хйба жъ я тоби не казала? Хйба жъ ты не знала, хтó такый Уласъ; не пересвидчылась, що винъ нестатковыта людына? Въ його правды нема ни на макове зернятко! Ничого тоби не поможеться... йды, дочко, за Хавруса та й годи.

— Мени теперъ байдуже, чы буде Хаврусъ, чы хто инший, чы й сама смерть. Все мени стало осоружне.

Другого дня Маруса побигла до Хавруса й дала звистку, щобъ прысылавъ старостивъ до Лукыны. Стара Маруса ще до Першой Пречыстои вымазала хату зъ середины, побилыла

около и що-вечера застеляла стіль білою скатеркою: вона що-вечера сподивалась старостивъ.

Минула Пречыста. Ще й работа на поли не скінчылась, а Хаврусъ запросивъ пана Зануду до себе за старосту. Зануда зайшовъ до Хавруса, добре выпивъ, взявъ хлѣбъ пидъ пахву и смеркомъ пішовъ зъ Хаврусемъ до старон Маруси. Панъ Зануда гордо увійшовъ въ убогу хатыну. За нимъ вступивъ Хаврусъ. Вони привитались зъ старою Качурыхою та зъ Лукыною. Стара маты зрадила, неначе на Велькедень лагодылась йисты пасху. Лукына стояла коло порога й ни на кого не дывылась. Панъ Зануда прыгладывъ волоссе на выскахъ, помастывъ його масломъ, позакручувавъ на лобъ и воно чорнило, неначе качурыпи кучери позатыкани за вуха.

Зануда взявъ у руки хлѣбъ и повлавъ на столи. Маруся попросила гостей систы. Зануда сивъ на покути. Хаврусъ сивъ поручъ зъ нимъ. Лукына стояла коло печи, коло самисинького порога, згорнувши руки на грудяхъ.

— Лукыно! Не колупай печи, бо до тебе прыйшли таки старосты, що знають инши звычай, а не простацьки. Сидай зъ нами та поважно поговоримо,—сказавъ Зануда зъ покуты.—Трохы злякалась дивчына,—додавъ винъ згодомъ,—та се не диво: лякаються сього дила й наші шляхтянky. Якъ я сватавъ свою жинку, то мій покойный пан-отець, штабсъ-капытанъ, пославъ зо мною за старосту свого товариша, одставного штабсъ-капытана Марчука. А въ його золоти еполеты на плечахъ булы, здорови, завбільшыкы якъ мыскы. Моя жинка якъ углядила старосту та мене, та шустъ у вимнату! На-сылу я выманывъ ін звидить!

— Ой Господы!—сказала стара Маруся и на вищось зитхнула важко, будимъ за тмы еполетамы. Панъ Зануда зновъ поправивъ кучери на выскахъ, закрутившы ихъ пальцями, и

причепурывшысь почавъ бадьорытысь, выпроставшы свою суху спыну.

— А въ мого пан-отця, штабсь-капытана, еполеты на плечахъ булы оттавелецьки! Таки завбильшы, якъ соняшныкы. А на грудяхъ мыгдали одъ плеча до плеча: було, якъ иде, то вони ажъ телипаються...

Хаврусъ мыгнувъ на пана Зануду и якось пидморгнувъ зморшкы на щокахъ: говоры, мовъ, про дило, а не про якись соняшныкы.

— А було якъ увійде мій пан-отець въ церкву, то вси люде такъ и шелеснуть вростичъ: одни на одынъ бивъ, други на другий. А винъ, мовъ той генераль, иде просто до царськыхъ вратъ та у вивтаръ та й стане трохы не рядчкомъ зъ батюшкою коло престола,—оттамъ саме, де й я стою зъ паномъ Тесельськымъ...

— Гм, кахы, кахы! Гм!—зачмыхавъ Хаврусъ, глянувъ на Зануду и вже безъ сорома моргнувъ на його бровамы та зморшкы на лоби. Винъ боявся, що йому самому доведеться свататысь, буты за жениха й за старосту.

— А мій покойный дидъ, бригадыръ його царського величества...

— Пане Занудо! Говорить-бо про дило!—не втерпивъ Хаврусъ,—се все добра ричъ, але на потимъ... нехай на другий часъ.

— Та се бачышъ, куме, такъ до слова прыйшлось... що якъ було мій дидъ, бригадыръ його царського величества Павла 1-го, убереться у вси регали та мыгдали, та було якъ иде черезъ мистечко, то вси жыды за нимъ юрбою такъ и посыплються, якъ изъ мишеа просо, та тилькы гыр-гыр-гыр. Герготать та пальцамы на регали показують. А винъ було йде, выпнувши впередъ груды, гордо-гордо та пышно, мовъ генераль...

— Кахы, кахы!—закашлявъ зновъ Хаврусъ.—Пане Занудо, та се жь...—почавъ винъ.

Панъ Зануда опам'ятався й почавъ говорыты про сватанне.

— А якъ же буде, Марусе, зъ сватаннемъ? Чы заминяете намъ святыи хлебъ, чы ни? Чы виддасте Лукыну за Клыма? Га? чы може ще й ни?—сказавъ насмишкувато Зануда и глянувъ на Клыма.

— И Господы мылостывый! И я виддамъ Лукыну, и Лукына пиде за Клыма,—сказала Маруся и въ неи чорни очы такъ заблыщали, неначе вона сама думала йты замижъ за Хавруся.

Хаврусъ пересивъ зъ лавы на пилъ и сивъ коло Лукыны. Лукына поплить зъ нимъ здавалася його дочкою.

— Що жь, Лукыно, чы пидешъ за мене?—спытавъ Клымъ и моргнувъ на неи бровамы по-молодецькы.

— Пиду,—тыхо обизвалася Лукына и навить не глянула на Клыма. Горе такъ здавило й коло сердца, що вона ничего не думала и неначе ничего й не бачыла. Для неи теперъ ставъ свить немый, немыла своя хата, немыла ридна маты, що сылувала любыты немылого.

— Колы такъ, то намъ винецъ, дилу кинецъ, а Богу слава,—прыказавъ Зануда зъ повутя.—Теперъ можна й рушныкы забраты та й могорычъ запыты, а черезъ тыждень и до винца. Чы правду я кажу?—спытавъ Зануда въ старон.

— Де вже пакъ не правда? Чы то можна, щобъ панъ Зануда казалы неправду!—веселенько промовыла Маруся.

Маруся одчывыла маленьку скрыню и знайшла рушныкы. Вона достала зъ мысняка полумысокъ, застлала його вышываною билю хусточкою, повклала на полумысокъ рушныкы й подала Лукыни.

Лукына глянула на рушныкы, на росеишни вышыты квиты и почувала, що їи стысло коло сердца такъ, що й

духъ зайняло. Вона взяла въ руки рушныкы, а слёзы за-
крапали зъ карыхъ очей и впали на роскишный червоный
хмизь та зирочки.

— Кому жъ отсе довелося васъ даваты, рушныкы мой?...
Чы про таки очи я гадала, якъ васъ пидъ балыною вышыва-
ла?—подумала Лукына, кланяючысь старости та подаючы
йому рушныкъ.

И Лукына згадала про Уласови очи... Винъ ставъ пе-
редь нею, нибы уявки, якъ живый. Лукына почутыла, що въ
їи сердца неначе спажнула искра, спажнула на хвылыну и
зновъ погасла, якъ гасне зирка, падаючы зъ неба; вона по-
чула, що й доси и ненавыдыть, и все такы кохае Уласа...

— Теперенькы можна и по чарци,—сказавъ панъ Зануда.

Выпылы стари по чарци, поклыкали Лукыну до столу
и Зануда подавъ їй чарку въ руки. Лукына взяла чарку. Ру-
ка затрусилась. Горилка хлюпнула на диль.

— Ой, Лукыно! Дывись-бо! Ще вылешь свое щасте на
диль. Лучче выпый чарку до дна, щобъ на слёзы не заста-
валось!—сказавъ Зануда.

Лукына вперве пидвела очи й глянула на Хавруся.

— Я вже й такъ выпыла свое щасте разомъ зъ слёзамаы,—
подумала Лукына и, ледви вмочывши губы, хотила поставыты
чарку на стиль. Рука їи трусилась. Вона знестямку впустила
чарку. Чарка дзенькнула обь землю й розбылась.

— Ой, Боже мій! Ой лышенько! Недобрый знакъ!—крыкнула
Маруся. Хаврусъ ставъ якыйсь збентежений та стурбовавсь
и задумався. Маты заплакала, а Лукына стояла коло стола,
блюда якъ смерть. Уси замовелы.

Хаврусъ та Зануда посыдили ще трохи й попрощалысь
зъ Марусею та Лукыною. Маруся вхопыла маленьку лампоч-
ку, выйшла въ сины, щобъ посвитыты. Колы се синешни
двери видчынылысь. Въ сины вступывъ Иванъ Радывыловський,

а за нимъ старый заштатный дядь Степанъ Яроцькый. Яроцькый державъ пидъ пахвою хлибъ.

Иванъ дивнавсь, що Уласъ вже не буде свататы Лукыны, й падумався питы до неи зъ старостою.

Винъ добре знавъ, що уси дивчата на сели горнутья до його, и думавъ, що й Лукына доконечне пиде за його замнѣть. Въ його була думка взяты за Лукыною шматокъ огороду та поставыты соби тамъ хатыну, щобъ маты соби сякете таке прыстановыще на старисть, та й жыты, якъ Богъ дастъ, въ гарною молоденькою жинкою.

— Опизнылысь, пане Радывыловськый!—гукнувъ панъ Зануда,—прыйшли саме на шапкобранне... хибя для того, щобъ достаты гарбуза. А бачте, не попросылы въ старосты пана Занудова, а теперь будете каятысь, бо де ступыть панъ Занудовъ, то пидъ його ногамы золота трава росте.

Радывыловськый тилькы очи вытрищывъ: Зануда бувъ перев'язаныи навхрестъ рушныкамы.

— Овва! Погано, погано! Гарбузь не дуже смачна страва,—про се нема чого й говорыты,—обизвавсь дядь.

— Хочъ погана страва, та доведеться вамъ ии покоштуваты,—гордо промовывъ Зануда.

— Що доведеться йисты, то нигде правды диты,—сказавъ и Хаврусъ.

— Куды жъ пакъ, яки паны!—крыкнувъ Радывыловськый.—Ще жъ Лукына не випчана.

— Хочъ не винчана, та не буде вашою, бо тутъ я командыръ, а де командуе панъ Занудовъ, тамъ справа йде, якъ горыть. Забулы пидмазаты оси, пане Радывыловськый, то теперь буде тпру!

— Куды жъ пакъ! Мы такыхъ панивъ пидмазуемо квачемъ въ мазныци,—крыкнувъ Радывыловськый.

— Мажте кого иншого, тилькы не мене; говорить та не проговоруйтесь! Не забувайте, що въ мого диды, бригадыра його велычества Павла I, булы на плечахъ еполеты таки завбільшыкы, якъ соняшныкы, колы ще може вашъ дидусь тягавъ хвалу божу за хвистъ. А мій батьво, штабсь-каптанъ... нехай йому земля перомъ...

— Вашъ батьво, штабсь-каптанъ, ходывъ у Степанцахъ въ мужыцкый свыти та кравъ по городахъ капушту й моркву, а його сынъ, панъ Зануда, и теперь ходыть зъ полатанными ликтями,—обизвався Радывыловскый.—Не забувайте, що мій дидъ бувъ трыдцять рокывъ благочыннымъ, мавъ камылавку та золотый хрестъ на грудяхъ, а панъ Занудовъ теперь одставной мазныци квачъ! Отъ що!

— Осъ якъ прожене тебе батюшка, то й ты пидешъ на роботу въ сахарню та й будешъ служыты пидъ рукою въ пана Занудова,—гордо сказавъ Зануда.

— Куды жъ пакъ, ява пысанка! Знаемо мы задрываныхъ панкывъ! Неначе винъ справдишній дыректоръ въ сахарни... Запыше порожни мишкы та лантухы та ще й чваныться...

— Та годи вже вамъ, годи!—почавъ мырыты „панывъ“ Хаврусъ,—що зъ воза впало, то пропало! Ходимъ лучче до мене та на радощахъ выпьемо могорыча. А вже жъ и могорычъ встругну!

— Отсе такъ и справди добра ричъ! Се ричъ смашниша одъ гарбуза,—сказавъ дякъ.—Иване, колы просять, то й ходимо та хочъ выпьемо всмакъ: мы люде помырлывы. Ходимъ!

Хаврусъ такы вговорывъ Ивана, Зануду та дяка й потягъ ихъ до себе въ гости. Радывыловскый не довго сперечався й опынавсь и помырвся такы тутъ у синяхъ зъ паномъ Занудою. Хаврусъ потягъ и ихъ усихъ до себе. Бидни степанецкы панкы булы ради напытысь за мужыцкыи гроши й охоче пышлы до Хавруся.

Того такы тыжня заручывся Уласъ Прохоренко. Винъ взявъ за старосту свого прыятеля, Ивана, та ще одного су-сида й пишовъ свататы Гапку, дочку козака-лисовыка Ду-даренка. Гапка була калікувата, негарна, старша видъ Уласа, але вона була дочка єдиныця въ свого батька. Ии батько мавъ у прысилку свое поле, свій городъ, добру хату, бувъ чоловікъ заможній. Въ прысилку никто не сватавъ Гапки, навить ии маты не раяла ий самій выходыты замизъ, бо знала, що вона слабовыта. Уласъ намылувався Лукыною, натышывся ии покынувъ ии, якъ зирвану квітку. Лукына перечула че-резъ людей, що Уласъ вже заручывся, и втратыла останню надію на свое щасте.

Наставъ день весилля. Лукына зъ дружкы пишла по селу просыты на весилле. Дружки спивалы, а Лукына ледви вдержувала слёзы. Сила вона на посадъ, навить ии писень вже нибы не чула. Для неи здавалось, що не вона йде за-мизъ, що не для неи спивають дружкы, грають музыкы, не для неи зибралась молода челядь танцюваты. Весилле гуло а Лукыни все те неначе прывыджувалось у-ви снп, неначе ии снывся якыйсь довгый, важкый, неперестаючий сонъ. Тилькы якъ почалы дружкы розплитаты ий косу, якъ заспивалы жа-либныхъ писень на розпрощанне зъ чорною косою, якъ на-крылы голову очипкомъ, Лукына нибы опам'яталась, нибы прокынулась. Одъ сердца въ неи трохы одлягло ии вона запла-вала ии заголосыла, прощаючысь зъ матир'ю. „Мамо моя, го-лубко моя! тилькы я зазнала щастя, якъ жыла у васъ“, — сказала Лукына, втыраючы слёзы вышыванымъ рушныкомъ.

— Не плачь, дочко! Твое щасте тилькы теперь почеться, — одказала маты, хрестючы Лукыну.

Одвезлы Лукыну въ багату Хаврусеву хату. Палалы були соломы коло Хаврусевыхъ ворить попидъ вербамы. Лу-кыни здалось, що для неи теперь вже на-выкы вични зав'я-

зано свить... Мынуло дивованне, мынуло коханне, сердце вмерло на-вике. Передъ Лукыною одчынылысь чужи ворота, чужи двери. Вона перестушыла черезъ чужи пороги. Кругомъ неи чужи-чужисиньки та непрямни для неи, немыли люде...

Прощайте на-вике и ридни пороги, и чорни парубоцьки бровы!...

IV.

Разъ по обиди передъ Семеномъ стара Маруся зайшла на одвидыны до дочкы. Лукына сыдила на прызьби проты сонця й шыла сорочки Хаврусевымъ дитямъ. На Лукыни була тонка била сорочка, голова зав'язана новою картатою хусткою. Нова спидныця червонымы квиточкамы ажъ горила проты сонця. Маты сила коло дочкы, взяла голку и почала й соби порплатысь голкою. По двори зеленивъ густый спорышь. Въ току жовтилы здорови стижки хлеба. Зъ загороды выглядали рогати головы сывыхъ здоровыхъ воливъ. Дви корови паслысь на левади въ береговыни. За хатю зеленивъ старый садокъ. На дереви червонилы пизни яблува-цыганкы.

Лукына послала старшого хлопця въ садокъ по яблува. Хлопчыкъ назбиравъ пивъ-решета яблукъ, прынисъ и подавъ бабуни. Маруся взяла яблуво й такъ хымерно грызла йгоо трьома цилымы зубамы въ роти, що дытына ажъ у голосъ зареготалась.

— Господы, ябый велькый засибъ, яки достаткы въ Клыма! Скилькы хлеба! Скилькы садовыны! Тоби, дочко, тилькы жыты та Бога хвалыты.

— Нема мени за що Бога хвалыты... Є що йисты й пыты, е въ чому ходыты, але тута й йижа мени не йде на думку: хлибъ Клымивъ мени не смачный, пибы зъ полынсемъ по-повыни печепый,—обизвалась Лукына.

— Не гнивы, дочко, надаремно Бога! Дай, Господы, щобъ и усимъ людямъ було таке щасте, якъ тобі. Не одна молодця та дивка на сели тобі завидуе: Клымъ надбавъ усякого надбаня. Буде на спожытокъ и тобі, й дитямъ. Твое жытте буде тыхе та безжурне.

— Нема чому завидуваты. Чогось, мамо, я й доси ніякъ не звикну до сіей хаты та осели. Такъ неначе я тута въ наймы найнялася або зайшла на часокъ воды напытысь. Все мени бажається йты нібы до-дому, до васъ. Не звикну я николы жыты въ сій осели... журба мене бере.

Лукина похылла голову й перестала шыты. Сльозы потылысь по іи щокахъ и впалы на полотно.

— Богъ зъ тобою, дочко! Чого се ты плачешъ? Може тебе Клымъ обижае або не любить?—спытала маты.

— Винъ мене любить... Етъ!... Якъ бы винъ мене не любывъ, здається, мени було бъ лекше жыты,—сказала Лукина, втыраючы слезы рукавомъ.

— Богъ зна що ты выгадуешъ! чого тобі журытысь? Жинкы плачуть, якъ ихъ чоловікы не люблять, а ты плачешъ, що тебе чоловікъ любить,—умовляла маты.—Схаменысь, моя дитыно! опам'ятайсь! що се ты верзешъ?

— Коны жъ я його, мамо, не люблю й николы не любытуму. Не люблю його хаты, не люблю його дитей. Навить, що винъ мени купыты на мисти, все мени негарне, протывне, гыдкe,—сказала Лукина.

— Ты ще, дочко, дуже молода. Пожывешъ, оговтаеся въ господы, то й до чоловіка звикнешъ. Тилькы до горя та смутку чоловікъ николы не звикне,—сказала Маруся, помаленьку грызучы червони яблука.

— Я бъ, здається, й до горя звыкла; звыкла бъ до слизъ, звыкла бъ до черствого хляба, коны бъ те горе я терпила зъ мылымъ,—подумала Лукина, втыраючы слезы.

Собаки загавкали й кинулись за ворота. До ворить наблужалась купка чоловививъ. Чоловики йшли за Клымомъ Хаврусемъ, що державъ передъ, розмовляючи зъ писаремъ.

Того саме дня Клыма обирали въ волости за голову. Винъ поставивъ передъ обраннемъ выборцямъ-громадянамъ не одно видро горилки, щобъ пидмогорычыть ихъ. Пидмогорычывшысь добре, теперь Клымъ веселый та безжурный вертався до-дому. Його проводило килькы душъ выборчивъ, десятицький та писарь. Клымъ розпрощався за воритьмы зъ людьмы, а писаря та десятицького запросивъ до себе на вечерю.

Клымъ не полизъ у свій двирь черезъ перелазъ, бо се вже не подобало голови. Винъ одчынивъ ворота, ажъ воритницы захлыталысь, и повагомъ увійшовъ у двирь. За нимъ слидкомъ увійшли й писарь та десятицький.

Гордо пиднявъ Клымъ у-гору голову. Сама Клымова смушева шапка неначе знала, на чый голови вона теперь сыдыть, бо настобурчылася и зйихала ажъ на потылицю.

— Ну, Лукыно, поздоровлай мене, бо я теперь голова въ сели,—гукнувъ Клымъ ще одъ ворить.

Лукына сыдила й не поворохнула, навить головы не пидвела. Стара маты ажъ пидскочыла зъ прызбы.

— Вары, жинко, вареныкы на вечерю та подай намъ пляшку запиканкы,—оту, що стоить у хыжци! — гукнувъ новый голова.

Лукына внесла въ хату пляшку й поставыла на стиль полумысоъ солоныхъ огирививъ. Маты заходылася зъ наймычкою готуваты вареныкы. Лукына поралась, неначе нежива. Сама маты мусила и въ печи розтопыты и поставыла наймычку тисто мисыты. Лукына дывылася на все байдуже, неначе вона ненарокомъ зайшла въ чужу хату и дывылася на чужый клопоть. Йй було байдуже, що Клыма настановылы за волосного. Незабаромъ у хату вступивъ ще одинъ поздоровля-

ныкъ, панъ Зануда. Винъ почоломкався зъ Клымомъ, высоко пиднявши долоню и плеснувши нею зъ розгономъ по Клымовій долони. Зануда чувъ носомъ добрый могорычъ та смачну вечерю.

Заразъ за Занудою въ хату неначе зъ неба впавъ Иванъ Радывыловскый.

— Отсе я недавнечко выйшовъ на двирь, задеръ свою кырпу вгору до неба та й нюхаю, чы не печуть млынцязъ на неби. Колю чую—млынцы печуть на земли, въ нашому сели, въ Клымовій хати. А я шубовсть туды! чую носомъ, де въ хати добра выпывачка!—крькнувъ Иванъ, поздоровывъ Клыма и плеснувъ його зъ розгономъ по долони.

— Колю зайшлы, то й спасыби, що не цураетеса мои хлиба-солы. Сидайте жъ за стилъ та й заьемо могорычъ,—свазавъ Клымъ.

Не встыгли гости систы за стилъ, якъ въ хату всунувся старый дякъ Степанъ, а за нимъ молодой дякъ: и вони неначе носомъ чулы, въ якій хати пьють могорычъ. Обидва вони довго поздоровляли Клыма та приказували. Хаврусъ посадывъ за стилъ и ихъ.

Панъ Зануда сивъ на покути и все приглажувавъ на лобъ свои выскы, неначе той кить, що вмывається лапамы. Иванъ примостывся зъ боку стола на стильчыку. Дякы зъ писаремъ посидали за столомъ.

— Отъ и маемо нового голову, та ще й не абы-якого!—обизвався Зануда.—Новый голова буде добре держаты село въ рукахъ—не такъ, якъ переднишый голова.

— Та вже жъ,—сказавъ писарь,—теперь розвелоса на сели того злодйства стилькы, що вже й не знаемо, що робыты, що дйаты.

— Ого! визьмемо въ руки! Що визьмемо, то визьмемо й не попустымо вижоеъ!—гукнувъ Клымъ чваньвовыто,—Парубкы

дуже вже розибрались, нема имъ впыну. Ось мы приборкаемо ихъ та й тыхъ провынныкывъ, що чеснымъ людямъ пышуть ворота, не забудемо. Мени щобъ улыци на сели не було... Тыхъ, що мажуть дьогтемъ ворота, въ холодну та нагайкою ихъ!—Клымъ лукаво глянувъ на Лукыну. Лукына скоса пидвела очи на Клыма. Ихъ очи вперше стрылыся зъ того часу, якъ Клымъ вступывъ до хаты зъ гистьмы.

— Я ихъ от-такъ, от-такъ! Зитру та зимну, якъ у макитри макъ, колы воны не шануються й другыхъ не шанують,—сказавъ Клымъ и показавъ рукамы, якъ мнуть макъ въ макитри. Винъ скоса зновъ глянувъ на Лукыну. Лукына васупылась и дыбылась на дилъ.

— Такъ ихъ, такъ ихъ, Клыме! та ще й макогономъ зверху,—сказавъ Иванъ и показавъ рукамы, якъ быты макогономъ зверху, передражняючи ворущкого та жвавого Клыма.

Выпылы по чарци. Дійшла чарка й до Ивана. Иванъ ухопывъ чарку, сховавъ ии всю въ ротъ до самого денця, хыльнувъ назадъ головою и такъ швидко высмыкнувъ чарку зъ стуленыхъ губъ, що порожня чарка бахнула на всю хату.

Вси засміялись. Лукына ани осмихнулась. Иванъ стукнувъ чаркою объ стиль, гекнувъ, закретаваъ якомъ хымерно, потимъ схопывся зъ стильця, вхопывъ зъ сыта сырого варенька, выгнувъ у ротъ и почавъ такъ його уплататы, плямкаючи зумысне, що вси реготались, ажъ за боки брались, навить Лукына пидняла голову и трохы осмихнулась.

— А що не злыпла пелька?—спытавъ Зануда.

— О, моя пелька не залыпне! Я люблю и варене, й сыре, не цураюсь и печеного. Чы не можна, пане голову, ще по одній, бо варенкъ до щелепивъ прылыпъ!...

Клымъ наливъ ще чарку. Иванъ зновъ нибы высмоттавъ горилку до крапли, бахнувъ нею въ губахъ, зновъ ухопывъ

сырого варенька зъ сыта. Баба Маруся вынулась до сыта рятуваты варенькы.

— Отсе дыво! пойишь сыри варенькы. Не буде чога и въ окрипъ выдаты,—сказала Маруся, вхопившы сыто въ руку й захыстывшы своимы грудьмы.

— Ще, мамо, налипыте: якосъ то увынетесь вдвохъ зъ Лукыною.

— Отъ хазайка, то й не сердыться,—сказавъ Иванъ, глянувшы на Лукыну, и не вдержавсь: моргнувъ однією бровою на неи.

Клымъ насупывъ бровы и скося глянувъ на Лукыну. Зануди не сподобалысь Иванови жарты. Винъ и соби насупывся, а потимъ не втерпивъ и сказавъ:

— Овва! Погано, пане Радывыловскый! Дворянынови зовсимъ такы не лычыть сыри вареньки хапаты та йисты. Не годыться, й-Богу не годыться: се котяча поведенція. Ажъ мени, якъ дворянынови, соромъ, що...

— Я теперь вже не дворянынъ, а мищанынъ, хочъ мій дидъ ~~осывъ~~ осывъ на грудяхъ золотого хреста. Мени можна й сыри варенькы хапаты й йисты, и горилку питы, а отъ вамъ, дворянамъ, то вже й не лычыло бъ такъ допадатысь до того гирького зела та кружляты по чарци.

Зануда нибы й вухомъ не вивъ, що говорывъ Иванъ, и обернувшысь почавъ стыха розмовляты зъ старымъ дякомъ и вже бильшь не стыдавъ Ивана.

Иванъ бахкавъ чарку за чаркою. Стара Маруся такы догадалась и вынесла сыто зъ вареньками въ сяны, причынившы переднише синешни двери, щобъ тамъ не похапавъ ихъ ласый до сього Сирко.

— Ховайте, ховайте, мамо, варенькы, та далеченько видъ такого торшкодера, якъ я; або краще дайте ихъ мени до схованкы. А я все такы незабаромъ до васъ старостивъ пры-

шлю. Не хотили за мене виддаты дочкы, то теперъ буду вась-самыхъ сватать. А ласкавый панъ Зануда, колы змылосердяться надъ нами, то буде на нашому весилли за музыку: буде намъ прыграваты, а мы будемо тропака выбываты та козачка танцюваты. Панъ Занудовъ заграе оттаеъ-о.

Иванъ вхопывъ рубель та качалку й почавъ прыграваты. Винъ выроблявъ пальцями на качалци пибы на скрипчаныхъ струнахъ дрибушкы, смыкавъ рублемъ, нибы лучкомъ по справдишній скрипци, крутивъ головою, вертивъ очыма, ще й ногамы прытанцювавъ та все дывывся на Зануду.

Зануда втямывъ той жарть та смишкы, розсердывся, одвернувъ голову й чогось дывывся на образы. Винъ гравъ на скрипци, але такъ погано, що въ сели сміялысь зъ Занудыцон скрипкы такы йому въ вичи.

— Ти-ли-ли-ли тром-бом-бомъ!—награвавъ Иванъ, стоячы проты самого Зануды и выщырывшы свои дрибни били зубы.

— Пхе, пхе! Зовсимъ недоладна ричъ отся комедія, та ще въ хати поважного головы,—сказавъ Зануда и зовсимъ надувся, якъ индыкь.

— Отъ я й загравъ вамъ, але симъ не здобрію: вы мене за тее почаствуете въ дяку,—сказавъ Иванъ до хазяина.

Хазяинъ бувъ веселый и вже на пидпытку. Винъ рего-тався, дывлячысь на Иванови штуку, та все наливавъ чаркы гостямъ. Дякы жылылы горилку на вси заставки. Вони слы-ве що-дня булы п'яни, але николы не пылы за свои гроши: якось умудрялысь пидвесты будли-явого мужыка та пидбыты такъ, що винъ имъ ставывъ у шынку могорыча за свои гроши.

— Годи вже, Иване, жартуваты,—сказавъ голова.—Давайте ще прѣ дило говорыты. Прымиромъ сказаты, старый голова розпустывъ село, а найбыльше спрiавъ парубоцтву та дивоц-тву. Парубкы цилу ничъ ганяють по сели наче хорты, скрызъ

швендяють по досвіткахъ, засидають на засидки та чыгають на дивчатъ. Въ мене село щобъ ани телень! Якъ настане вечерь, щобъ мени на сели й собаки не гавкали, щобъ уси заравъ лягали спаты та гасылы скривъ свитло. А то дивкы выщаты, верещаты ажъ до свита на вулицы, а парубкы на-пасть роблять чеснымъ людямъ.

— Въ холодну ихъ та до роботы,—обизвався писарь.

— А вжежь въ холодну на ничъ запроторымо тыхъ про-выпыкывъ, а вдень нехай шляхы скопують,—сказавъ Клымъ.—Отъ старый голова знявъ плату зъ удовыныхъ городивъ. Не-хай и удовы си платять. Нехай платять и стара Прохорыха зъ своимъ дурнымъ Уласомъ.

— А вжежь нехай платять! Чого тамъ дывытись въ зубы Уласови? Взявъ багату жинку, то нехай и платять,—сказавъ Клымъ.

Винъ певно забувся на той часъ, що й його теща Ма-руся ничего не платыла за городъ.

Тымъ часомъ молодыци наварылы вареныкывъ, поставы-лы на стиль, подады полумысовъ сметаны. Клымъ зачасту-вавъ стару Марусю, покыкавъ до столу й Лукыну.

Маруся выпыла чарку й подякувала. Лукына взяла чар-ку въ пучкы, поздоровкалась и поставыла чарку на стиль, навить не доторенувшысь губамы до горилкы. Клымъ насуп-пывся. Винъ примытивъ, що вси въ хаты булы ради й весели, однимъ-одна Лукына ходыла, якъ нежыва, неначе въ хаты й гостей не було.

— Не любыть мене Лукына, навить не рада, що мене оби-брали за голову. Гм! Гм! Ходыть, ныбы тры дни не йила. Надулась, напындючылась, ныбы сердытись,—думавъ Клымъ, скоса поглядаючы на Лукыну.—Вона ще дуже молода: навуплю я для неи дорогыхъ уборивъ. Молодыци се люблять. Якъ угля-дыть червону запаску та добре червоне намысто, то й пры-

горнетъся до мене й полюбыть. А коли вона натурыста якъ се не поможе, то мы й гнущечку знайдемо... О-го-го! Наноровы знайдуться тежъ норovy.

Довго пыли й йили гости. Иванъ хапавъ вареныкы ложкою, задевавъ голову, роззявлявъ рота й кыдавъ вареныкы въ ротъ. Пана Зануду та дяка завѣды бралы: вони поглядали на Ивана та й соби хапалысь думуючы:

— Отже вылуццать псяуха, уси вареныкы и намъ мало що-востанеться.

Иванъ прополискувавъ горло горилкою и зновъ, якъ та качка, шпурлявъ вареныкы въ пельку та глытавъ похапцемъ. Зануда йивъ вареныкы помаленьку, але побоявшысь, що Иванъ выхапае все чысто, почавъ и соби кыдаты въ ротъ по цілому вареныкови. Зачавкалы вареныкы и въ Занудыному роти.

— Та й чавкають же вареныкы, неначе качкы вахкають въ вашому горли, пане Занудовъ! Не хапайтесь-бо! „Комъ-вомъ, було бъ двомъ, а вы й самы поийлы“—якъ прыказують въ прысказци. Богу-прыйому, вже и вареныкывъ обмалъ въ мысци,—сказавъ Иванъ.

Зануда й словомъ не обизвався, тилькы мовчы пиндючывсь.

Вже в-облагы п'яненъкы гостонъкы розійшлысь. Дякы ледви потрапылы въ двери. Иванъ выйшовъ зъ хаты й заразы распережавъ пояса. Панъ Зануда ципкомъ лапавъ стежку, щобъ не натрапыть на тынъ. Стара Маруся й соби попленталась до-дому, повечерявши въ смакъ у багатого зятя. Одна Лукына ще довго не спала, сыдила на прызъби та все важки думы думала. Нищо не весельо ии въ тій багатій хати. На серци лежавъ смутокъ, якъ осинній туманъ на вохкій землі...

— Боже мій мылостывый! уси ради, вси весели. И маты розвеселылась, и Клымъ сміється, й гости чогысь ради, а я бь

раднѣша веселытысь, та не можу. Все щаслыви, вси сміються, тильки мени слезы пидступають въ очи.—И Лукыни чогось схотилось поѣхнути Клымову хату, побигты за матир'ю следкомъ, жыты въ матерній хати въ убожестви, кудысь утиѣты, питы хочь бы въ свиты, абы тильки не бачыты Клыма, десь сховатысь одь його.

— Одній мени неначе судыла доля слезы та смутокъ та журбу,—думала Лукына, сыдячы на прызѣби.

Одначе не одній Лукыни судывся смутокъ. Въ той вечерь Уласъ Прохоренко довго сидывъ на прызѣби. Йому не хотилося йты въ хату, де спала його слабовыта негарна Гапка. Сонъ неначе утикъ одь його. Тестъ поставывъ йому клуню, давъ за Гапкою пару воливъ и корову. Уласъ знайповъ супряжычывъ, спрягався зъ ными и оравъ шматокъ поля на-спыль въ сусида. Багатый тестъ обидывъ писля смерти старои Прохорыкы дати йому поле й прынхати до себе въ прынхы. Але се все не заспокоило його молодой души. Його тягло на улыцю, де спивалы дивчата. Винъ думавъ и про Настю, думавъ и про Лукыну. Серце намагалось зъ коханемъ.

— Що було, то мывуло и вже николи не вернется,—подумавъ Уласъ, махнувшы рукою. Одначе винъ не пишовъ спаты въ хату, лигъ на прызѣби й слухавъ, якъ на улыци десь далеченько выпивувалы дивчата та хлопци.

Черезъ тыждень писля того, въ недилю, въ Каневи бувъ ярмарокъ. Клымъ Хаврусъ пойхавъ на ярмарокъ, поклавшы въ гаманецъ чымало грошей. Надъ вечерь винъ вернувся додому, вже трохи выпывшы. Лукына сидила кинець столу. Диты гралысь въ хати зъ кошенятамы.

— Добры-вечерь, Лукыно! видчынай лышень скрынню та на, ховай гостынци. Ось дывысь, чого я тоби накупывъ!—гукнувъ Клымъ, переступаючы поригъ.

Клымъ выйнявъ з-за пазухы шматовъ червонои вовнянои матеріи зъ чорными квиточками на горсетку й подавъ Лукыпи. Лукына взяла въ рувы матерію, подывылась и навить не розгорнувши поклала на стиль.

— А се тоби червови чоботы-сап'янци!—гукнувъ Клымъ, розвязавъ хустку, взявъ чоботы въ руку й пиднявъ ихъ трохи не пидъ стелю. Дывысь—ажъ горятъ, якъ жаръ!

Лукына пидвела смутни очи и глянула на чоботы. Очевыдячы їй було байдуже про чоботы.

Очи въ неи не повеселишались. Клымъ поставывъ чоботы на лаву.

— Се ще не все! Потрывай!—гукнувъ Клымъ. Винъ закотывъ полу, полизъ въ вышеню й вытягъ щось зав'язане въ хусточки, а Лукына навить не дывылась на Клыма.

Клымъ розв'язавъ хусточку, вытягъ за поворозкы червоно добре товсте намысто и брязнувъ сьома разками трохи не передъ самыма очыма въ Лукыны. Намысто було товсте й засяло, якъ пучокъ червоныхъ квитокъ.

Лукына глянула на намысто й несамохить уп'ялася въ його очыма. На щобахъ въ неи сплахнувъ рум'янець.

— На, сердце, носы на здоров'е та любы мене та шануй, якъ я тебе шаную, та не сумуй.

Клымъ подавъ Лукыпи намысто. Лукына не знала, чы браты намысто, чы ни. Вже сама рука якось була простяглась до червоныхъ разкивъ, вже заворушылись пальци... Одначе Лукына тилькы дывылась и не брала намыста. Клымъ державъ намысто й дывывся Лукыни въ вичи. Його пиднята рука затрусилась.

— На, сердце, намысто та носы на здоров'е,—сказавъ Клымъ.

— Не треба мени твого намыста,—тыхо обизвалась Лукыпа й ии рум'янци несподивано сховались, веначе листочки рожи опали на землю.

— Чомъ же не треба? Визьмы та надинь, а я подывляюся на тебе, чы тоби прыялычае,—сказавъ Клымъ м'ягкымъ, пидлесьнымъ голосомъ и на його щокахъ побиглы вдовжъ и впоперекъ зморшкы.

— Не буду я носыты твого намыста,—зновъ обизвалася Лукына неначе десь за стиною.

— Та надинь-бо!

Лукына мовчала, пидпершы голову долонею.

Проворный Клымъ розвязавъ поворозкы, накынувъ Лукыни намысто на шыю й зав'язавъ. Його пальци залоскотали Лукыну по шыи. Вона ночувала, що гыдота пройняла все и тило. Клымъ зробывъ се такъ швыдко, що Лукына й не стямылася. Винъ одйшовъ и глянувъ здалекы на Лукыну. Лукына почервонила й сыдила гарна та свижа, якъ повна рожя.

Клымъ зареготався, обнявъ Лукыну й гаряче цмовнувъ и въ щову.

Лукына одипхнула його знестямву якось обиручъ долонами. Одъ гыдоты вона издрыгнулася, неначе по ній полизлы жабы та гадюкы.

— Геть, гыдкый! одчепысь одъ мене! И не чеплай мени твого намыста, и не цилуй мене, бо я гыдлыва. Не буду я носыты и твоихъ червоныхъ чобить...

— А то чомъ? Може надумалась въ черныци у Ржыщевськый манастырь?—сказавъ Клымъ.

— Хочъ бы и въ манастырь. Тамъ мени буде лекше,—сказала Лукына и важко-важко зитхнула.

Лукыни хотилося утiekты видъ Клыма кудысь далеко, далеко, чы въ манастырь, чы въ степы,—питы свить за очи, абы тилькы не дывытысь на його. Його гостынци тилькы дратувалы Лукыну.

— Давай же вечераты, бо я йисты хочу!—крыкнувъ Клымъ вже сердыто.

Лукина поставыла на стиль вечерю. Вечеря була не-смачна.

— Йды жъ та сидай зо мною вечеряты!—крьвнувъ Клымъ, вже зобиженный.

Лукина сидила на лави й навить не глянула на Клыма.

— Чого ты скрывылась, якъ середя на пятницю? Куды жъ пакъ, яка пава! Я тебе бравъ въ чорній запасци, а теперь ходышь, якъ та пани, въ вовняныхъ спидныхъ та хусткахъ. Чуешъ?

Лукина дывылась на пичъ и знову не глянула на Клыма.

— Чы тоби позавладало, чы що? якъ розприндылась! Я ий накупывъ таыхъ гостынцевъ, яыхъ и на попадаяхъ не гуртъ, а вона кырпу гне. Йды, сидай вечеряты!—крьвнувъ Клымъ вже несамовыто й пидвися зъ мисця. Вияъ державъ у руци ложку й хотивъ пожбурыты нею на Лукыну.

Лукина схопылась зъ мисця, выйшла на двиръ и сила на прызби. Клымъ повечерявъ зъ дитьмы. Диты полягали спаты на полу. На двори вже попоночило. Клымъ довгенько сидивъ на лави й задумався. Йому вперше прыйшла въ голуу думка, що винъ не буде щаслывыи зъ Лукыною, що Лукина його не любить, навить ненавидыть.

— Отъ тоби й накупывъ гостынцевъ! Теперь хочъ самъ носы червони чоботы та намысто!

Вже въ хати стало поночи. Лукина все сидила на двори: ий не хотилося йты въ хату. Вона сидила й дывылась на той кутокъ, де ричка закручувалась, де въ бережныи мрила проты одлысва на заходи оселя ии матери, де мрилы высоки вербы та тополи, що тонулы въ червонуватий имли. Небо жеврило на заходи, якъ весною. Густы зори высыпалысь на темно-сыньому неби.

— Була одна весна красна на моему выку, та вже другои такои не буде... Весно моя пышна, яка ты красна була для

мене молодой! Ты пввидко мынула, неначе квіткѣ одцвила!— думала Лукына, дывлячысь на тополю та на высокі вербы, що манячили въ матерыному городи.

— Онъ та тополя въ берези, а пидъ тополею калына, де я кохалась, де винъ присягавсь по-викъ мене любыты. Присягавсь и взявъ другу. А я його й теперь люблю... люблю... Боже мій, певже я його й доси люблю? Я його була зненавидила, була ладна задуштыты своими рукамы, якъ гадыну...

Любовъ спазнула въ Лукыныному серци, неначе искра, що жеврила и тлила въ попели.

Лукына пидвелася зъ прызбы и вхопылась рукамы за серце. Вона згадала ту ничъ, якъ вона стояла зъ Уласомъ пидъ калыною.

— Люблю його й теперь и за його оддала бъ усе на свити! И тоди була така тыха ничъ, и тоди такъ ясно силы зори, якъ и теперь. Ничъ моя тыха! Зори мои ясни! Чого жъ моя доля безщасна? Тоди зори не давали мени спаты цилу ничъ. Чомъ та ничъ не тяглася до выку? На що тоди зійшло сонце? А теперь мени на-выкы свить зав'язаний. Вже стежка до мого щастя на-выкы, на-выкы терномъ заросла...

Клымъ довго сидивъ у хати та ждавъ Лукыны. Лукына не йшла. Клымъ выйшовъ на двиръ.

— Лукыно, йды спаты! Чого ты тутъ сидышь на двори? Може сподиваешся якого ледаря до себе?—крыкнувъ Клымъ зъ порога.

— Не сподиваюсь я никого, хибѣ своєї смерты,—обивзалась Лукына.

— Може ты отсе ждешъ свого Уласа? Не жды, бо винъ тамъ прыпадае коло своєї гнылой Гапкы. Йды спаты та прыпадай лышень до мене...

— До тебе гнылого? Не пиду. Не печы мени очей Уласомъ. Я його ненавижу.

— Йды, бо бытиму!—крыкнувъ Клымъ несамовыто.

— А зась тоби, поганый! Мене й маты николы не былы.

— Маты не была, та може бывъ твѣй коханецъ, розбыша-ка Уласъ!

— Я Уласа ненавѣжу. Черезъ його сталося все мое лыхо!

— Йды въ хату, кажю тоби!—крыкнувъ Клымъ, якъ боже-вильный.

Клымъ прыскачывъ до Лукыны и пхувъ и.

Лукына крыкнула й вынулася бигты за ворота. Клымъ погнався за нею, але не догнавъ. Лукына бигла, якъ не-прыкаяна.

— Вороже! Черезъ тебе я терплю й терпиту муку цильный вѣкъ. Ты, Уласе, збавывъ мое щасте!—говорила голосно Лукына й побигла до Уласовой хаты. Вона нибы збожеволила, зовсимъ стратыла розумъ. Вона чула, що позадь неї гнався Клымъ. От-отъ вже мріе матерына хата, а тамъ дали чорніе Уласова хата, чорніе край дороги загорода, хливець. Лукына вбигла въ хату до матери, вхопыла на полицы сирнычкы и, не сказавшы матери „добры-вечирь“, выбигла зъ хаты. Маты постерегла якусь напастъ и кынулася за нею слідкомъ навздогинци. Лукына прыбигла до Уласового двору, высмыкнула зъ хливця зъ загаты жменю потерты та мервы, тернула сирнычоць и запалыла соломѣ. Потертъ спашнула, якъ сухи пачосы, й освитыла усю оселю Прохоренкову. Тилькы що вона кынула огонь въ загату, з-за тыну выскачывъ Уласъ и кынувся гасыты огонь, накрывшы його свытою та наробывши гачасу. Загавкалы собаки. Уласъ пиднявъ гвалтъ. Збиглыся люде зъ вутка. Прыбигъ и Клымъ, прыбигла й стара Маруся. Уласъ впіймавъ Лукыну й мицно державъ за руки. Люде кынулыся гасыты огонь, сыпаты на загату землю. Уласова жинка й стара Прохорыха выбиглы зъ хаты й наро-

были галасу. Одинъ сусида выльвѣ видро воды и въ одну мыть залывѣ огонь.

— Що тутъ діється? Хто підпалывѣ загату?—крыкнувѣ Клымъ.—Се мабуть ти шыбенныкы парубкы? Ось я ихъ! Въ холодну на ничъ!

— Се твоя жинка хотила мене спалыты; дійсно вона, бо я їй впіймавѣ на гарячому вчынку,—обиззався Уласъ.

Клымъ стовпомъ ставѣ зъ дыва. Маруся заголосыла. Лукына стояла блида, якъ смерть, и навить не пручалась зъ цупкыхъ та мицныхъ, якъ обценъы, Уласовыхъ рукъ.

— Ой, Боже мій, Боже мій! Се мабуть саме до неи прыступыло, бо до неи було часомъ прыступае. Що ты, дочко, отсе паробыла?—голосыла стара Маруся.

— Хотила спалыты Уласа, щобъ винъ жывцемъ згорывѣ, вуупи зъ отымы жовнамы,—сказала мицнымъ голосомъ запекла Лукына.

— Навижена, безглузда, непомиркована! схаменысь!—говорывѣ Клымъ, прыступаючы до Лукыны.

— Хотила спалыты мого запеклого ворога, бо й я запекла; а потимъ спалыла бѣ колысь и тебе, щобъ мени не поверятысь та не нудытысь въ твоій хати,—сказала Лукына до Клыма посатанывшы.

Люде тилькы хрестылысь, дывлячысь на Лукыну.

— Вона стратыла розумъ, збожеволила,—загомонила молодыци.—Ой, Боже нашъ мылостывый, що се сталося зъ молодыцею!

— В'яжить їй руки, посадить въ холодну!—крычали чоловікы.

— Беры, голово, та самъ посады свою жинку въ холодну!—насмیشهувато обиззався Уласъ.

Лукыни хотили звязаты руки. Вона пручалась и не давалась.

— Не в'яжить мене. Я й сама пиду въ тюрьму. Мени теперь и смерти не страшно. Свить мени немый. Чомъ вы, мамо, не повели мене до ричкы та не втопылы передъ винчаннемъ?—сказала Лукына до матери.—Уся направа на лыхо пишла одъ васъ, мамо!

Лукыну одвели до волосты й заперлы въ холодну. Другого дня и одвели въ Канивъ и вкынули въ тюрьму.

Тры мисацы просидила Лукына въ тюрьми. Клымъ часто йиздывъ у Канивъ, довидуався до неи. Прыйхавъ судъ. На суди Лукына по щырій правди оповила за все дило, якъ воно було: якъ Уласъ покынувъ ии, якъ маты та братъ прысылувалы ии выйти замижъ за старого багатыря черезъ поле та черезъ його заможність.

Лукыну вызволылы зъ тюрьмы й выпустылы на волю: судъ постаповывъ, що Лукына невинна.

Вже снигъ укывъ землю, якъ Лукына вернулась до Клыма, страшна на выду, змызернила, блида та худа, якъ смерть. Клымъ взявъ до себе въ хату стару Марусю. Маруса доглядала дитей и порядувала въ хати; Лукына ничого не робыла, ни до чого не мыкалась. Вона ходыла, якъ нежыва, Въ неи нибы замерло серце, замерла душа...

Стара Маруса Качурыха оженыла свого Захарка, а сама перейшла назавсиды жыть до Лукыны. Самъ Клымъ просывъ ии жыты въ його, даваты порядовъ въ господарстви та доглядаты Лукыны.

Настала Шылыпивка. Одынъ день зъ дощемъ, другый зъ мокрымъ снигомъ. Густи туманы верылы мокру, чорну землю. якъ важки думы безталанну голову. Ряды гиръ чорнили въ тумани, якъ чорни обсмалени въ дыму хаты писля пожежи. Насталы сумни, довги вечери. Стара Маруса сидала прясты. Лукына брала веретено въ руки, а мычка не прялась, ныгка не велася... Чорни думкы оповывалы молоду Лукыну: одна

думка сумна, а друга сумниша. Лукына вдалася въ журбу, впала въ тугу.

— Якъ сонъ минула весна красна мого вику, й лита мени не було. Неначе вже старість мене поняла, якъ холодный туманъ землю. На що мени багацтво, колы мене нищо не тишыть, колы мою душу давить ныбы важкый каминь?—думала Лукына, то выводячы нитку, то повланшы руку зъ почывкомъ на коліно.

Лukyна передумала увесь свій недовгый вику, уси свои радости, свое залыцяне й коханне, свои гулянкы на улицы, ти зоряни ночи зъ спивамы соловейкывъ,—и усе те не грило ии сердца, не тишыло... Передъ ии очыма все ныбы розстелялась якась чорна ничъ безъ просвитку, довгый шляхъ въ степу; кругомъ тыша, мряка... имла... а тамъ далеко въ чорному неби палае пожежа, дымъ летыть пидъ хмары... Ий вчувається дэвинъ, що дэровыть на гвалть...

Люде бигають, облыти кров'янымъ свитомъ, якъ несамо-выти... А отъ передъ ии очыма одчынылись двери тюрмы, вона увійшла въ тюрму й чорна ничъ обхопыла ии кругомъ, полягла на душу... Скризь чорно та темно та важко, якъ у могли...

Диты послулы. Заснувь ии Клымъ. Въ хати стало тыхо й мертво, а Лукына ще сыдила, повланшы руки на коліна.

— Лукыно, чомъ ты пакъ не прядешъ? Що ты все думаешъ?—пытала маты въ дочкы.

— Еть, мамо! На що мени се все здалося?—тыхо обизвалася Лукына.

— Ты бь лучше моылась Богу та не думала,—говорила маты.

— Мамо моя, колы бь вы знали, якъ важко на сердци, явый сумъ налагае на мою душу... Ать!

Лукына тилькы махнула рукою.

— Молись, дочко, Богу! Може Господь змылується надъ тобою й пошле тобі щасте-долю. Ты ще молода: все забудешь,—говорила маты.

— Вже я, мамо, й молилась, та не спадає важкый каминь зъ моеи души. Пропаща я на-вины!

— Молись вже, дочко, Богу. Часъ лягаты спаты,—говорила маты,—може заспышь свое горе.

— Не засплю й не запью свого горя,—одказала Лукына.

Маты встала, взяла одъ Лукыны гребинь та веретено. Лукына, неначе мала дытына, вставшы зъ дныща, стала передъ образами й молилася вкупи зъ матир'ю, погасывшы свитло. Лукына засыпала важкымъ сномъ, а передъ ин очыма все чорнило страшна ничь, червонило полум'я, бигалы люде, освичени червонимъ свитомъ. И все те щезало, зныкало, неначе тонуло въ темряви, то зновъ выныкало зъ пам'яты.

Писля Риздва Клымъ примитывъ, що Лукына нибы похжавишала: и ходыть якось жвавише, й говорыть нибы веселише, часомъ побижыть до сусидь, побалабає зъ матир'ю залюбки.

— Може вона такы оббудеться въ моїй хати,—подумавъ Клымъ.

Але винъ почавъ примичаты, що зъ пляшокъ хтось потроху выпыває горилку. Переднише винъ думавъ, що стара теща крадькома хылыть соби по чарци. Але разъ винъ несподивано ускочывъ у хыжку. Лукына держала въ рукахъ бутля й дудлыла горилку нахыльци просто зъ бутля. Клымъ взявъ до себе ключи видъ хыжкы.

Одъ того часу Лукына почала бигаты до корчмы та напропалы пыты за чоловикове добро... Що божого дня Лукына сыдила въ корчми, десь бродыла по людяхъ и тилькы надъ вечиръ верталась п'яненька та веселенька до-дому.

Клымъ змовчувавъ и терпывъ. Але за ту одну зиму

винъ посывивъ, якъ старый дидъ. Лукына въ корчми разъ якось здыбалася зъ Уласомъ. Уласъ тикавъ одъ своей жингы й такъ само шукавъ порады въ корчми. Винъ почавъ зновъ приставаты до Лукыны. Лукына довго не говорила до його, не дывылася на його й одныкувала, покы була твереза, але выпывшы пивъ-эварты, почынала зъ нымъ балакаты.

— Вороже мій! чомъ ты не ставъ зо мною до винця? На вищо ты мене такъ скрывдывъ, занастывъ мій виць? Черезъ тебе я теперъ пропаща,—говорила Лукына до Уласа, выпываючи зъ нымъ по чарци.

— Не докорай мени гирькымы словамы. Мое сердце швыдко кохае, швыдко й холоне. Я й самъ теперъ пропащый,—говорывъ Уласъ.—Я бравъ не жинку, а ии поле, бо мы зъ матир'ю люде бидни. А теперъ моя жинка стала каликою: въ неи звело одну руку такъ, що вона не пиднине вгору, щобъ зав'язаты голову хусткою. И бравъ ии—не любывъ, и вмере—не тужыгиму.

Настала весна. Земля вскрылась травою та квітками. Зацвили сады, заспывали въ вербахъ соловейкы. Лукына поповнишала, поглядчала, стала червона на выду; але се вже була не червона калына въ лузи, пе червона рожа въ садочку...

Лукына почала зновъ чепурытыся та прибиратыся. Вбулася въ червони чоботы, надила червоне намысто, пошыла нову горсетку зъ червонной материи. Якъ та пава, выходыла зъ двору, але завсиды однією тилькы стежкой йшла: та стежка вела до корчмы, де пивъ-гулявъ Уласъ, а зъ нымъ пыла-гуляла та мыху долю пропывала Лукына.

Иванъ Радывыловський довго шукавъ соби дивчыны зъ грунтомъ та хатою, але дивчата не хотили йты за його замижъ.

Одного дня винъ стривъ на улыци юрбу молодыць. Молодыци йшли на бурякы зъ сааамы. Иванъ своимъ звычайемъ николи не мынавъ молодыць та дивчатъ, щобъ не зачепыты ихъ та не пожартуваты.

Винъ углядивъ мижъ молодыцями найпоганшу, оградну, таранкувату та мызату, але въ неи были червони щокы та чорни очи. Иванъ зачепывъ ии.

— Добры-день тобі, моя пысанко, мое серденько кохане! Чы ты отсе мене не впизнала?—приставъ Иванъ до неи.

Молодыця жыла на далекому кутку. Иванъ вперше ии бачывъ у вичи. Молодыця не знала й Ивана. Вона вытрищыла на його очи.

— Не впизнала, бо й зроду тебе не знала,—обизвалась молодыця.

— А хйба жъ ты, сердце, забулась, якъ мы кохались, якъ ты ходыла до мене въ садокъ? Бачъ яка? Вже й не дывышся на мене,—пливъ Иванъ, заглядаючи молодыци въ вичи.

Молодыця звалась Хиврею. Вона була удова, московка, вже немолода, навить трохы старша одъ Ивана, але вона дуже любыла хлопцивъ. Йи дуже хотилось выйти замижъ, але ии чомусь никто не сватавъ, бо вона була все трохы задрыпана, нечепурна, хочъ зъ лыця була й не погана.

— Потривай же! не куплю я тобі бильше гостынця, колы ты на мене й не дывышся.—сказавъ Иванъ.—А я тебе й доси люблю. Ой сердце мое, моя лебидочко, моя райская птахо, моя Мелектрысо Кирбитовно, Мелегеріе Султановно... Хочъ ты трохы й задрыпана але я тебе кохаю.

Иванъ гупнувъ себе кулакамы въ груди й выпнувъ свое лыце передъ самымъ носомъ Хиври. Хивря повяла виры, що Иванъ ии й справди любить. Вона задывылась на його проворни темни очи й одъ того часу причепылась до його, лъ реп'яхъ. Що-вечора Иванъ наповавъ кони коло ставка, що-

вечора ждала його коло ставка Хивря въ червоному намисти.

Иванъ довидавъсь, що Хивря мае свою хату й свій городъ и в-осены заславъ до неї старостивъ. Оженився Иванъ зъ Хиврею й перейшовъ жыты до неї въ хату. Винъ ставъ у сахарни на роботу й пишовъ до Зануды въ канцелярію запысуватись на службу.

— А що, пане Радывыловськый, чы не вгадавъ же я, що колысь буду надъ вами дыректоромъ въ сахарни?—сміявся зъ його Зануда.

— Тилькы не помылиться часомъ та не запышитъ мене мижъ сажнами деревни або мижъ барылами зъ сахаромъ,—сказавъ всишкы Иванъ Радывыловськый...

Иванъ Левицьный.

Панъ та ратай.

Романсъ.

Иа гори—послухай, зоре,—
Вбогу ныву ратай оре.
Плугомъ скыбы чорни краѣ,
Зграи крѹкивъ розганяе.

Йиде панъ... ты жъ слухай, зоре!...
До плугатыря говоре:
„Кыдай, хлопе, сывыхъ, плуга—
Въ мене є тоби послуга.

Будешъ ты“—чы чувешъ, зоре?—
„Жыты въ мене“—панъ говоре—
„Будешъ ласо йисты, пыты,
Будешъ въ золоти ходыты“.

Ратай ставъ. Ось слухай, зоре!...
Очи звивъ: скрызъ степъ, мовъ море...
Глянувъ панови винъ въ вичи
И таки говоре ричи:

„Пане мій!...“—чы чувешъ, зоре?—
„И въ степу мени не горе.
Та й кому жъ той степъ ораты,
Хлибомъ-зерномъ засиваты?...

Славень той“—ты жь слухай, зоре,—
„Хто самъ-на-самъ лыхо зборе...
Намъ диды отакъ мовлялы.
Не пиду я въ пидлыпайлы!

Гей, вы, сыви!...“ Чула, зоре?
Зновъ плугатырь землю оре.
Пань стоить... „Яки жь завзяты“—
Каже—„хлопы наши кляти!...“

М. Чернявський.

П о с ѣ д ы н о к ъ .

О б р а з о к ъ .

В оны вже повечерялы—пани Антонина и вчитель иї дочки Иванъ Пиддубный.

Винъ вставъ зъ канапы, одсунувъ злегка круглый стиль зъ останками вечери, а вона подала йому для поцилунка руку. И винъ почавъ цилувати иї не зъ того боку, де звичайно цилують знайоми, а въ долоню й вище. Пани Антонина не боронила, навпаки—вона одкинула назадъ голову и зеленкуватими слезавими очима въ червоныхъ повикахъ, що ставали завжди такими після наливки, дивылась зверху на кучеряву голову хлопця. Вильною рукою вона розщипувала рукавъ и показувала пальцемъ:

— Тутъ... тутъ...

И винъ ишовъ устами по синій жылци вгору до билонй м'ягкои округлости, осяяной матовымъ «свитломъ» столовой лампы.

Раптомъ—г-ррахъ... трахъ-трахъ!...

Виконна ряма затремтила и вси шыбки дыко задеренчали.

Воны стрепенулись и вытрищеними очима уп'ялись у чорни шыбки, въ яки лизлы зъ саду облицплени снігомъ гылячы деревъ.

Хто? Що?!...

Чоловиець... винь все бачивь...

И покы вони стоялы у тыхъ самыхъ позахъ въ безвладному очікуванню чогось лыхого й непоправного, середь мертвой тыши стукнули двери, пробигло щось по сходахъ и въ хату вскочивь господарь дому, въ шуби, въ шапци, въ калыошахъ зъ снігомъ, низькій, зъ злыми очыма й тремтячою бородою.

Винь вже здалеку нись одынену ливу руку й, добигшы до столовой, простягъ іа въ напрямку дверей.

— Геть!... геть зъ хаты!...

Ивань Пиддубный зминывсь на выду, щось хотивь сказаты, на щось хытнувся, простягъ руку и, схлыпшы голову, пишовъ непевною ходою черезъ столову, повзъ господаря, черезъ другу хату—до синей. Винь чувь, якъ позадь його здушенымъ, глухымъ голосомъ вмовляла жинка чоловиеа:

— Опам'ятайся!... Мыколо... ты зъ глузду...

— Геть... геть зъ хаты!—верещавъ тонькымъ, не-своимъ голосомъ пань Мыкола й тупавъ ногами въ калыошахъ.

Покы учитель нахыдавъ на себе бараны, на крывъ выскочыла въ сини його ученыця, десятилитня Людя.

Вона вже була напивъ роздигнена: коротенька била спидничка на билыхъ шлейкахъ, не досягаючы до панчихъ, одкрьгала голи колина. Вона сьлала голи рученята на грудяхъ, зигнулась трохи и звернула блакытни налякани очи зъ благаннемъ до батька:

— Татусю!... татусю... не выганяй пана Вана...

Такъ вона называла свого любымого вчытеля.

Але татусь не зважавъ на неи. Винь тежъ выскочивь у сини, смішно вымахувавъ руками й деклямувавъ:

— Прыйнявъ у хату, якъ сына, якъ чесну людыну... поивъ, годувавъ, плативъ... Га-а-а!

Щось говорила пани Антонина, пыщала Людя, та Иванъ вже не чувъ — знайшовъ шапку, захопивъ машинально зъ кутка парасольку пана Мыколы й вискочивъ на вулицю.

Гострий струминь морозного повітря... осяяни въ домахъ виєна... чийсь голосы... звиненъ звощыка... Стережысь!... и винъ опынывся у глухий безлюдній вулицы. Передь очыма въ нього була простягнена впередь лива рука пана Мыколы й дѣи червони смугы на выду—зъ морозу чы, зъ зворушення,— а въ ухахъ лунало: „геть!... геть зъ дому!“ Скандаль... соромъ... кровъ шумила въ ухахъ, до горла щось котылося... Винъ бигъ непрытомный, въ роццибненому кожуси, зъ чужою парасолькою пидъ пахою...

Мисяць вже зійшовъ. На снигу блыщали зори, немовъ посыпалысь зъ неба. Контуры ризки. Деревы, будынки, тыны—таки тверды, мовъ высичени зъ мармура, дывно спокійни, дывно мицни. Блакытне свитло гостре, колюче, немовъ замерзло.

Учытель ничого не помичавъ—винъ бигъ вулицею й мавъ одно бажанне: швыдче добратысь до-дому, сховатысь одъ людей, одъ сорому.

— Геть!

Те „геть“ бигло за нымъ слідкомъ и гнало впередь.

Стричалысь звощыкы. Винъ хтивъ йихаты та згадавъ, що не стане п'яты копійокъ.

Пиддубный всочывъ у свою кимнатку й, не свитячы свитла, не роздягаючысь, кынувся на лижео.

Цила подія живо стояла передь очыма. Опричь сорому, опричь образы, що горила въ його крови, винъ чувъ, що бувъ смышнымъ. Його выгнано якъ пса, и винъ якъ песъ скорывся й выйшовъ, безпомичвый, безмовный, полохлывый. Вона не выбачыть йому його ганьбы, його мищаньства. Треба було щось сказаты, щось зробыты... Але що? Винъ не знавъ.

Винъ першый разъ мавъ романъ зъ такою значною дамою. Бидный учитель, зъ убогой мищанськой родыны, выгнанный зъ школы, винъ николи не сягавъ гришною думкою выще наймычки або убогой панночкы, що тилькы въ свято надыгае кращу одежу й вично мае червони видъ праці руки. И отъ ся 42-хъ литня дама, багата дидычка, зъ панивъ, выпулась въ його обіймы такъ несподивано и владно, що винъ не смивъ перечыты. Вона його половыла. Винъ їй бувъ потрібный що-годыны, що-хвылыны—и вдень, и вночи. Вона запевняла, що винъ мае добрый смакъ и вміе торгуватись и черезъ те винъ мусивъ купуваты їй вгудзыкы, выткы, полотно й мебли. Вона тягала його по крамныцяхъ. Потому ришыла, що Людя повинна бильше вчытыся й замість одной годыны винъ прысвячувавъ їй тры, а позаякъ обидъ приходывся по середини лекціи, його лышали обидаты. Вона возыла його въ концерты й до театру, колы чоловікъ бувъ занятый и запевняла чоловіка, що въ компаніи зъ учителемъ йому найкраще ловыты рыбу. Винъ мусивъ слухаты їи музыку, багато музыкы, хочъ ничего не розумивъ у ній, а колы засыджувався вечерамы пизно, выходыло такъ, що не тилькы вона, а й чоловікъ їи прохавъ його заночуваты у ныхъ. Його влалы въ окреміи маленькій кимнатци, де жыла колысь ббна, и йдучы вранци на каву винъ здіймавъ зъ одежи сывыи живочый волосъ.

Прыходячы на лекцію, Иванъ вступавъ звычайно у порожной, слыве мертвый димъ. Чоловикъ бувъ на служби, Людя гралась десь въ кинци саду або у знайомахъ, челядь не смила показуватись у горныци, а пани робыла туалетъ. Вона одхыляла двери видъ третьои кимнаты, зъ своей вбиральни, выглядала звидты зъ распущенымъ волоссемъ и зъ голымы рукамы и кыкала його до себе. Вона цилувала його въ очи, щобы, въ уста, палко, безъ краю; лоскотала роспу-

щенимъ волосемъ, що пахло згирклою помадою, завьдала голи руки на шыю—ажъ йому голова паморочылась...

— Ивась... Ивашечко... Йванко... еднныи, маленькый,— стогнала вона мижъ поцилункамы,—ты мій володарь, панъ мій, кровь мого сердца... поезія жыття, ты мій Ромео.

Потому вона наказувала йому цилуваты себе, пидставляла шыю, плечи, высочи и добре законсервовани перса, пиднимала руки, щобъ винъ мигъ цилуваты пидъ пахамы, й нервово сміялась, колы винъ лоскотавъ їи своими вусамы. Вона поверталася на вси боки й дывылась на нього зеленуватымы очыма въ червоныхъ повивахъ, а зморшки на облыччи розглажувалысь въ неи одъ тыхъ пестоцивъ. Дали вона выймала десь з-пидъ подушкы згорнений въ килька-надцятэро папиръ и стромляла йому въ руку сьвапно й таемнычо.

— На! Се тобі!...

По тонкому жиночому пысьму й по сыньому чорныи винъ пизнававъ, що то лысть одъ неи.

Займаючысь зъ Людею, винъ пбтай розгортавъ той лысть и чытавъ. Людэя що хотила, могла робыты.

Лысть бувъ насампередъ довгый, на п'яты-шесты сторинкахъ. Винъ бувъ пысанный трохы старымъ, квитыстымъ стылемъ, зъ алегоріями й довгымы, выробленымы періодамы. До того пахнувъ специфичнымъ духомъ згирелои помады й носывъ плямысти слиды поцилункивъ,—не алегорычныхъ, а дійсныхъ, вытысненыхъ на листовимъ папери й долученыхъ до нижныхъ сливъ, якъ иллюстрація. „Колы бъ ты заглянувъ въ безодню мого почуття й осяяный небеснымъ свитломъ коханна“... „Я хотила бъ вично жыты на твоихъ грудяхъ, оселытысь тамъ и въ невымовному щастии, въ божевильнымъ раюванні пыты росу твоихъ поцилункивъ, цилуваты слиды

твоихъ стипъ и пестыты повитре, якимъ дыхаешъ“... „Ты мій володарь, мій панъ, мое жытте и моя смерть“...

Вона що-найменше двичи на день пысала до нього таки лысты, стромляла йому въ руку, передавала черезъ Людю, веладала въ кешени пальто й посылала по почте. Шухляды його стола выповнени були паперамы зъ синими рядками й насытылы хатне повитре специфичнымъ духомъ. На кожый лысть вона уперто допыналась одповиди,—довгон, палкои, повной неземныхъ почувань и лыцарського духу. Вона такъ хотила. Винъ мавъ обов'язокъ выставляты передъ нею оголену душу—и декорувавъ її театральною шумыхою, мучывся, привъ и ничого не выходило въ нього. Коли винъ не прыносывъ одповиди, або прыносывъ коротку й блиду, вона робыла йому сцену, называла його нездарою, мищанськымъ убожествомъ, а потому падала на груди, пестыла, веладала въ кешени ще довши лысты й одягалась у легку одежу, що давала доступъ до її тила. Въ прыступахъ нижности вона обслыпывала папирасы, яки курыла безъ лику, и втыкала йому въ уста, або вырывала для себе папиросу видъ нього—й тоди її зеленкувати, въ червонныхъ повикахъ, очи оточались коломъ променястыхъ зморшокъ задоволення. Його мучыло таке коханце, хочъ разомъ зъ тымъ лоскотало пыху. Винъ найбильше боявся стати смипнымъ въ її очахъ—и ось теперь:

— Геть!...—и винъ пишовъ, якъ песь...

Пиддубный застогнавъ, мовъ зраненый. Винъ самъ выненъ. Треба було щось зробыты. Але що? Побыты? Ни. Кынуты въ лыце рукавычку? Адже винъ не мавъ її зъ собою. Выелькаты на поедынокъ? Хяба винъ знае!

Очи його неварокомъ упалы на выкно й винъ скорчывся одъ болю. Те *выкно його болмо*. Винъ вставъ зъ постели й спустывъ штору. Потому зновъ лигъ и накрывъ голову

шодушею. У грудяхъ повзла невыразна, безформна невдоволенність. Голова росла й порожнила. Тамъ лышь, якъ литви тини, проносмысь згады, безладни, безсистемни.

Вона приходыла до нього въ боньну вимнатку. Цилуй! И колы винь занадто рিশуче брався до неї, на неї нападавъ страхъ.

— Боюсь... боюсь... мій мылий, я боюся...—шептала вона зъ жахомъ въ очахъ и зъ сьладкою болю въ устахъ—и одпычала його видъ себе, неспокойно озыраючысь по куткахъ.

Винь не мавъ чого боятыся й не слухавъ її. Тоди вона тремтила й пыщала, якъ муха въ павутины, и ся институтська манера въ немолодїй жинци драгувала його.

— Ой, ахъ!... мылий, еднний... боюся... онъ хтось иде!... ой!...

И вона тивала одъ нього, лышывшы въ йому бажанне...

Часомъ вона була просто жорсткою. Вона змушувала його цилымы вечерамы слухаты музыку, переважно влясычну—Баха, Гайдна, Бетховена,—и писля якоись фугы або симфонїи, одиграной зъ розуминнемъ и зъ експресїєю, оберталась до нього разомъ зъ табуреткою й пытала зъ трїумфомъ въ очахъ:

— Подобається тобі?

Винь говорывъ щось невыразне:—такъ... ни... бачыте... Тоди вона миряла його злымы очыма.

— Осель! Вы ничого не розуміете...

Стыскала губы й поверталась до нього бруглою спыною.

Винь сыдивъ прыгноблений и думавъ, що вона каже правду.

Вона була вередлыва, палка, сентыментальна и стара. Своимъ поводженнемъ вона нагадувала йому старый француськый романъ.

— Татусю, не выганяй пана Вана...

Винь бачывъ голи руки й довги ноги пидъ билою спид-
нычкою й той благаючий чыстый поглядъ дытачыхъ очей...

На що вони зробили свидкомъ хатнього болота ту чыс-
ту душу?...

Якъ винь ненавдыняъ того урядовця, зъ його червоны-
мы плямамы на выду, зъ його тремтячою бородою й пысьлы-
вымъ голосомъ,—ненавдыняъ за те, що винь чоловікъ його
коханкы, за свою ганьбу, за свою полохлывисть! Зъ якою бъ
утихою побывъ винь його, згнитывъ своимъ тиломъ, зду-
шывъ за горло!... Та що сказала бъ вона?

— Мищанынъ!... галабурдныкъ!...

Йй треба декорумъ... поедынокъ...

— Ну, що жъ, хай буде поедынокъ!

Се винь говорить у голосъ, сидае на лижко й вытри-
щае въ темряву очи.

И вразъ уявляється йому картина поедынку зъ якогось
романа. Зелена полянка. Секунданты въ цылиндрахъ. Винь
зводить пистоль... сивий дымокъ—и панъ Мыкола хмылься
вынъ, а кризь билу сорочку стивае червоний струмокъ...

Пиддубный заплюще очи, тремтыть и ховае голову въ
подушкы...

Ни, винь сього не може!... не може!...

Винь пидскакуе усимъ тиломъ на лижку й не хоче ду-
маты про кровъ. Врешти його заспокоюе думка, що панъ
Мыкола не схотывъ бы стрилаться зъ нимъ. Винь урядовець,
лояльный урядовець. Винь заразь донисъ бы въ полицію. Се
певне... се зовсимъ певне... А тоди ще гирше. Дбпыты, судъ,
полиція—винь опынывся бъ у смилшнимъ становыщу. Що жъ
буде?

Пиддубный лежыть довго, одынъ у темряви й думае
пидъ стувъ стукачкы ничного сторожа.

— Ну, добре!—каже Иванъ и зновъ сидае на лижко.—Ты зробывъ свынство. Влизъ у сим'ю, взявъ чужу жинку... Май же смилывистъ чесно поквитуватъсь. Возьмы ии. Заберы и звый свое гнзидо... На своихъ десять копійокъ, що лышылысь у кешени, на свое убожество? А дытына?...

Щось встае зъ середины у нього и конвульсійнымъ смихомъ вылитае кризь горло... Стару?... решты?... Ни!...

Його думка все бильше й бильше нахыляець до поедынку. Винъ мусыть змыты кров'ю свій пекучый соромъ.

И зновъ картына.

Стриляються. Щось гостре, гаряче пронизуе його тило въ тому місци, де сыдыть образа, ажъ йому легше стае видъ того—и винъ трупъ, и винъ герой...

Про нього говорятъ, йому спивчувають, за нимъ плачуть и пышуть йому довги й нижни лысты—безконечни сыни рядкы на дорогомупапери,—лысты, якыхъ винъ никола не прочытае...

Свидомистъ його двоиться, и въ той часъ, колы винъ бачыть наслиды поедынку свого—винъ знае, що се фантазія, дурныця, що винъ ни за що—отъ ни за що!—не пидставыть чола пидъ цывку пистолета.

— Мищанство-о!—прогучавъ чужый голосъ въ його ухахъ.

Винъ прысылувавъ свою думку и дали думавъ про поедынокъ. Винъ уявлявъ соби, що станеться зъ нимъ, колы винъ буде мертвымъ. Насампередъ не буде дыхаты—винъ переставъ дыхаты й лежавъ спокійно. Кровъ у жылахъ холодна й густа, якъ драгли; члены вытягнени, дер'вяни й не згынаються, якъ зъ пап'е-маше. Въ голови пуста, въ грудяхъ пуста... Рота не можна закрыты, зъ горла выдобуты згук...

И въ прыстрастнимъ импульси жыття винъ выдавъ горломъ короткый згукъ, помацавъ свое тило й зигнувъ руку.

Х-ху!... винъ протестуе!...

Раптомъ винъ скочывъ на ноги. Блнснула щаслыва идея. Вона ще безъ формы, легка й невловима, якъ етеръ, и помы вона хвильовалась передъ нымъ и тремтила, мовъ ұлитающий газъ, винъ чувъ, якъ зъ самой глыбыны його истоты вставалы ничемность, фальшь, компромисы й сватылы до нього зеленымы очыма, й вылысь, якъ гадюбы, й задурювали голову важкымъ сопухомъ.

Винъ врешти вловывъ ту идею, ось вона!

Винъ поклыче його лыстомъ на поедынокъ, тилькы лысть той мусыть пройты черезъ Антонинны руки—й вона не допустыть до крайности ни въ той, ни въ другой биеъ.

Винъ слыве веселый скочывъ на ноги...

Викно пидъ шторою сирило шистьма яснымы плямамы, блиде зимове свитло входыло въ хату знадвору. Почынало дниты. Вночи выпавъ снигъ.

Пиддубный засвтывъ свичеу.

Въ якій форми напысаты лыста? Винъ не знавъ. Десъ булы якись романы, тамъ певно можна знайты. Винъ почавъ вышпорыты. Чортъ! десъ заподылся,—ну та дарма! Винъ тилькы знае, що пидпышеться „зъ повнымъ прызырствомъ“—йому прыйшла до головы чудова думка: „зъ повнымъ прррызырствомъ!“...

„Шановный добродію!“...

И ставъ. Думы опанувалы голову, формы выганялы ихъ, було трудно.

Нарешти, зачеркуючы й переписыуючы, винъ склавъ лыста:

„Шановный добродію, Вы вчора позволылы соби тяжко образыты мене. Тилькы кровь може змыты ту образу. Прошу Васъ вызначыты часъ и мисце, вуды я могу направыты своихъ сеундантивъ. Зъ повнымъ прызырствомъ Иванъ Пиддубный.“

Потому винь зачеркнувъ „зъ призырствомъ“ и напысавъ „зъ поважаннемъ“, перепысавъ и заадресувавъ: „Высокопов. пани Антонини Цюпа у власни руки для пана Мыколы Цюпы“. Було ще рано, пивъ до восьмой, Цюпы жъ вставали такъ коло дев'ятой.

Пиддубный ходывъ по хати и все поглядавъ на годны-выкъ. Часъ тягся поволи. Врешти винь напынувъ бараны й выйшовъ.

Снигу багатъ, тепло и соняшно. Пухый снегъ засыпавъ землю, будынки, обвіявъ линіи тынивъ, облипывъ стовбуры деревъ и гылячкы. Мижь билою ситкою ихъ яскраво сыніе небо, а на снегу, на золоти сонця, тремтять сыняви тини. Сонце й повитре доскоче щокы, а зелень ялыновыхъ гылохъ выгледае з-пидъ снегу такъ свижо, що, здається, на двори стоять весна, одягнена у били шаты.

Пролетела ворона й сила на тыну.

Якъ передаты лыста, щобъ винь попавъ у Антонини руки? Коны бъ не стриты пана Мыколу, що часомъ выходить зъ дому ранише...

Женуть гурть товару въ ризныци... цила купа рудон шерсты, нигъ, рогатыхъ голивъ.

Якъ гарно дыхається,—п'ешъ повитре, мовъ тепле молоко. Сонце засвityло зирку на снigовій гылячци.

Лысть муляе въ кешени. Треба черезъ когось послаты. Принесуть їй—вона выходить. Лысть? одъ кого? давай сюды! Ага!... Минуться въ лыци й несе до чоловика...

Безлюдна вулиця. Два ряды билыхъ хатъ пидъ билыми дахами, межы ными снigъ. Дымы в'ються до неба. Москаль бижыть зъ кошыкомъ. „Гей! москалю! Гей!“... Пидходять... вытрищывъ очи...

— Однесы лысть... Онъ туды, два выкна выдео. Оддай до рухъ пани. Чуешъ? десять копійокъ дистанешъ...

И винъ помадавъ въ кешени оставни десять копійокъ.

Ходыть по вулицы й чекае.

Москаль повертае, зигнувся.

— Саміѣ пани?

— До рукъ.

— На ..

И повертае назадъ, до себе.

Що то буде, що то буде, чымъ сквичыться?

День довгий, безконечный, тривожный. Въ полудне небо
всмихається, капле въ стрихъ и вся кимната въ золоти...

Винъ ходыть и думае.

Обидъ не йде до горла, въ роти сухо, голова вѣжка.

Що то буде?

По обиди лягае въ лижка, холодный, байдужый, дерев'я-
ный и ничого не чекае. Якось то воно буде.

Сири тини блукають по хати, виевно гасне, розпливається,
вечирній морокъ лягае на серце. Навкругы никого й ничого.

Стуць-стуць...

До кого бъ се?

— Можна?

Чый голосъ? Винъ тремтыть и зрывається зъ лижка.

— Увидить...

Винъ... панъ Мыкола... Голосъ хрыпльвый, дывыться въ
биеъ, шубы не знимае й не подае руки.

Сыдае.

Иванъ тремтачою рукою шукае сирнычкывъ и ниякъ не
може вытерты вогню.

— Не турбуйтеся... не треба...

Иванъ все шаркае сирныкомъ.

— Вы... вы...—хрыптыть панъ Мыкола,—вы не гнивайтесь
на мене—я бувъ вчера п'яный... Просто п'яный и бильшь
ничого... бильшь ничого... Ну, а колы п'яный, вы розуміете...

Ага-а-а!... Ну, звісно, вінъ бувъ п'яний—п'яний, якъ пшець... и бильшь ничего... бильшь ничего... Якъ се вінъ не помитывъ, що той бувъ п'яний, якъ стовидерна куфа зъ горилкы, якъ цила корчма бабъ!... Ха-ха!... якъ се вінъ не помитывъ?...

— Людя скучае за вами... приходьте завтра на лекцію й не пам'ятайте того, що було міжъ нами...

Ха-ха!... Ахъ ты, п'янюго! Вінъ бувъ п'яний якъ... и бильшь ничего... Ну, вінъ прийде, конче прийде... Ха-ха... Все сміється у нього въ середини, все радіе й вінъ мае охоту здушыты хрыпльве горло сього добродія, хочъ старається не показаты ни свои радости, ни своихъ бажань.

Добре, вінъ прийде... и бильшь ничего... Ха-ха-ха!...

А про листъ ни слова!...

Свьяя!...

.....

Пиддубный выпався. Спавъ вінъ цилу ничъ, якъ забытый. Таъ коло дванадцатои вінъ узавъ парасоля пана Микола пидъ паху й побигъ на лекцію. Звайоми почуття вчытеля, що поспиае на лекцію, втыхомырылы його. Тилькы вола вінъ вступывъ у сини й глянувъ на сходы, по якихъ збигавъ позавчора, а надто вола поставывъ у кутокъ парасоля,—згадеы лынули на нього холодною водою й скувалы вильнисть рухивъ.

На дверяхъ зъ хаты стояла вже Людя й пидскакувала на своихъ довгихъ ногахъ и простягала худи рученята до „пана Вана“.

— Панъ Ванъ... панъ Ванъ!...—радиспо пыщала вона й дывылась на нього закоханымы, якъ у мамы, очыма.

Воны заразъ взялысь до работы. Все йшло, якъ и ранисе, навить въ ту жъ саму годыпу, якъ звычайно, перервано лекцію й поклькано ихъ на обидъ.

И ось винъ прѣйшовъ ти хаты, явнымъ недавно выходявъ, и побачывъ столову и круглый стиль, и пана Мыколу, и пани Антонину...

Панъ Мыкола сухо стыснувъ йому руку, пани Антонина выглядала втомленою, але сяла и, користуючысь хвильною, втыснула йому въ руку такий жмутъ паперу, що винъ не знавъ, куды його сховаты.

Обидалы мовчки, хочь намагались говориты. Панъ Мыкола бувъ ввичливый, услужный,—занадто може. Винъ підсувавъ Иванови стравы й припрохувавъ, дивлячысь кудысь по-за нього:

— Йижте... йиж-жете...

И те ж-ж... выходило у нього зъ табымъ прытыскомъ, наче винъ мавъ у роти циле гниздо ось.

Иванъ не прѣйшовъ ще до себе, винъ спустывъ у-нызь очи и йивъ, йивъ безъ кинця, безъ пам'яты, зъ такою завзятистою, зъ такою саможертвою, зъ якымы його прохано.

Пани Антонина часто губыла серветку й, нагынаючысь за нею, щипала Иванови ногу.

Часомъ вона клала його руку собі на колино.

Людя зиткала и здіймала очи до Бога:

— Спасыби тобі, добрый Боже!... теперъ уся щасливи!...

1902.

Михайло Коцюбинський.

Муза.

Замовкла щось Муза... Не чутно іи...
Гучную бандуру розбыто.

И витерь немовъ десь розвіявъ писни,
Лышь одгукъ лышывсь сумовытый...

И одгукъ сей въ серденьку кволимъ жые
И жало тяжкого йому завдае.

А перше жъ, бувало, встають у писняхъ
Вкраины степы неозори...
Могылы темніють, гадюкою шляхъ
Розлигся й погнався до моря;

И давни зъ могылъ тыхъ встають воякы,—
Степамы на коняхъ идуть козакы...

А иноди хмара обляже кругомъ
Розлоги ланы Украины,
И скризъ усе ныкне до долу чоломъ:
Розрыти могылы—святіи руины—

Стоять по степахъ и сумують одни
Й сумни про минуле складають писни.

Той спивъ надъ могыламы смутно гуде,
Неначе хто тяжко голосоуть;
И те голосинне луною иде,
И скризъ його витерь розносыть...

За сердце, бывало, хапавъ отой спивъ—
И видгоминъ въ сердца тыхенько бренивъ.

Бренивъ—и снувались таемно песни
У сердца, и въ чысти перлыны
Нызались одвитніи згуки сумни
Й, неначе блыскучи краплыны,

Легенько збигалы соби въ течіяхъ:—
Такъ сердце кохалось въ журлывыхъ писняхъ!

Теперь вже не чуть ихъ... Мынулыся дни,
Якъ сонце всмихалось зъ блакыти,
И Муза замовкла... пропалы песни...
Лышь одгукъ лышывсь сумовытый...

И одгукъ той въ серденьку кволимъ жые
И жалю тяжкого йому завдае!...

О. Доорохольський.

Мыша.

Цилисеньку ничь не давала мени покою настырна мышва: кругомъ пидъ пидлогою, въ стинахъ, у стели почався гурвить та шелестъ, колы ще й лампа горила. Спаты хотилося дуже: здавалось, упаду—засну. Але тилькы згасыла свитло, заразы гурвить, биганына, пыскотнява та шеработинне зразу подужчало. Тилькы що сплющышь очи и поплынуть передь тобою якисъ картыны, якисъ шматочки картынъ закрутятся, мовъ у валејдоскопи,—зразу: шкрябъ-шкрябъ, пудъ!—и прымовьло. Насторочышся—тыхо... а тамъ и покотыться по пидлози дрибне колотинне мышачыхъ ниженять. Повернешся, стукнешъ, и те колотинне разомъ неначе оджене и потече малымы струмками по норахъ у дальши куткы. Заспокоишся, зновъ стулышь очи, сылвуешся не дослухатысь, яезъ зновъ щось потроху-помалу почынае ворущытысь, крастысь; вдвляешся у ти самоцвитни мрии дримоты, колы одразу—лусь! Зновъ щось упало, зновъ колотыть по пидлози и одбывається глухшымъ колотиннемъ у нори.

Зъ початку я выдала все, що могла: спершу черевыкы, панчохи, дали ясива, дали коробочку зъ сирныками, навить пидсвичныкомъ покотыла по пидлози, и тымъ навела такый жахъ на своихъ ворогивъ, що лышылы мене ажъ на четверть годныны у спокою. Але голодь мышачый зростаъ, зростала й видвага. Уже не пидъ пидлогою, а прямо по кимнати бигалы воны, грызлысь за шафою, шкреблысь пидъ комодою, стрыбалы по стильцахъ; не знайшовшы жадной поживы, подалыся зъ пыскотомъ до-дому. Разъ навить учула я щось на соби: зъ лякомъ трипонула я ковдрою, воно пысенуло й стрилоку пробигло по мени, посыпаючи дрижаками по тилу. Вже дали була невыдержка. Устала я, розшукала пастку, поклада прынаду й постановыла коло мысника. Промынуло тыхо килька хвылынъ. Пастка — трахъ! Пыскотнява, биганына змовкы. Запалюю сирныка—дывлюсь: пастка порожня, прынада зирвана. Ставлю зновъ.

Голодь мышачый усе зростае, и въ ихньому гамори чується вже сварка, борня: кругъ пасткы зъ смачною прынадою, не глядючы на недавній переполохъ, килька мышей товчеться,—сперечаються, кому то вона достанеться. Знову—трахъ! Знову запалюю й бачу, якъ зъ шестеро тоненькыхъ хвостыкивъ майнуло пидъ мысникъ.

Прынада цила, але пастка спущена. Ще ставлю. И зновъ такъ само. Стомылася, та вже сну а-ни въ одному оци; въ голови гуде, очи горять, у вухахъ неначе по снипеу лыхьсь горячыхъ дротивъ дрижыть и дзвеныть; злыть и нудьга розбирае, а до свиту далеко. А мышей ще гиршь розбирае: отъ уже й на столи, де наймычка забула прыбраты писля вечери, цокають выделкы й ножи, брязкотять ложки объ тарилкы, на етажерци шелестять папирци, у мыснику—цилый бенкетъ. Але мени вже все одно: втома, злыть и

линьки уставаты, лінькы боротыся. Колы зразу—трахъ! и страшный галасъ у пастци. Ничого робыты: запалюю свичку, надиваю черевыкы, навьдаю теплу хустку, забираю пастку й несу ажъ до синей.

Холодъ проймае мене, але я не звертаю увагы, бо ось повараю я хочъ одного зъ своихъ ворогивъ на острахъ и науку иншымъ.

У синяхъ видро, якимъ виносятъ попилъ та смитте. Вертаюсь у хату (а мій в'язень тымъ часомъ бигае по пастци у синяхъ), набираю глечыкъ воды, наливаю видро до половыны. Тоди нахыляю пастку, розкываю и бидный в'язень изъ жахомъ тулыться до дротивъ, тыхъ самыхъ тюремныхъ дротивъ, яки за хвылыну несамовыто грызъ. Струшую—усе держыться. Тоди я хапаю в'язня за хвистъ и выдаю у видро.

Бидне створинне, чуже водяному жыттю, мусыть проте добраты видвагы й моторности, щобъ боронытыся одъ выдымой смерты: я навить мылѹюся и ловымы, граціознымы рухамы, дывуюся енергii и пидскокивъ; мени смишна та чепурнисть, зъ якою вона держыть хвостыка зверхъ воды, зберигае вушка й вуса, щобъ не замочыты й не закаляты плаваючою золою и всякымъ смиттемъ. Ябъ вона огыдливо одьыдае те смитте! Зъ якимъ жахомъ кыдається геть одъ ягонсь цыбулыны або недойидея вареного м'яса забуваючы, що нымы жъ можна було бъ заспокоиты свій голодь!... Крутыться, выгрибається, стрыбае, сылкується, а чорни, опукли оченята якъ намыстынны блыщать нерухомо на бидній мордочци, перенятій табымъ жахомъ, табымъ одчаемъ. що мени завдають сорому, и я швыдче тикаю зъ синей у кимнату. Тамъ бенкетъ на вси заставки!

Але мене вже не винъ бентежыть и не до тріумфуючой пыскотнявы дослухаюся я: мени черезъ дви кимнаты чується

плюскить у брудному видри й цоканне обь його зализни боки стрыбаючи мышы. И сонъ не бере мене. Що дали—гирше. Въ мене, мовъ пазурамы, впывається и перелякъ, и пегуча жага жыття, и одчай мышы, неначе се не вона в'язень, а я. И думается: а якъ колысь и мене люта доля въ самыи розпалъ жыття вхопыть и кыне, ще повну силы й охоты до жыття, у безодню бруду, нещастя й беспорядности?!

Не сила терпиту. Зновъ надиваю черевыкы й теплу хустку, зновъ запалюю свичку и йду—на сей разъ не караты, а ратуваты.

Вона вже не такъ енергично бореться, вона вже не такъ чепурно держыться: вже й вусыкы, и вуха обмоклы, и хвистъ не плаває поверхъ, мордочка уся въ бруды, навить одно око запорошене; вона ще ворущыться, але потомлени лапкы мляво працюють. Иноди тилькы выбухъ одчаю пидеыне и до-горы, и зновъ вона ще важче плюхне назадъ изъ головою, вырыне й зачне гребты потомлеными лапкымы. Я схопыла и за хвистъ. Вона слабо здригнулася. Я вгорнула и въ край хусткы, обтерла, хувнула разивъ килька й поблала и доли. Мышка була неначе мертва, хоча й сердце ще въ ний колотылося, и хвистъ здригувавъ. Очеvidячки вона вже не вирыла въ свое спасенне. Але мынула хвылына... друга... Чы блискъ свичкы, чы страхъ, чы надія воскресылы и—и вона зразу кынулася, побигла, свилькы стало ще нерозтраченои силы, и зныкла у нори.

Мынулыся рокы—чымало ихъ сплыло. Якъ мышы, былысь люде, працювалы та боролысь; одни бенкетувалы, якъ мышы у шафи, други тилькы що несмыливо пыщалы та зъ жаху выдалыся на вси боки. Не одного вже доля кынула у пастку та у видро. И ось вона мене вхопыла й кынула въ таке жъ видро: вузьке, глыбоке, гыдке,—въ йому не то що жыты,

а й умерты соромъ. Стрыбаю я—стина висока; я плаваю
мижъ смиттемъ, у помыхъ; попилъ и смитте заслиплють
мене, одчай потроху одбирае енергію зъ надією вкупи; я
плаваю все млявише, тихше... О, доле! Ты жъ жинка! Не-
вже у тебе, въ жиначому твоему серци, не знайдеться й
крыхты мылосердя, щобъ вытягты безъ миру дрибного проты
тебе гришныва, вытягты зъ його грихивъ та покуты на чы-
стый, вильный свить?!...

Днирова Чайна.

„Чомъ, чомъ, чернобровъ, чомъ до мене не прыйшовъ?..“

омъ ты вчора не прыйшовъ?—пыталась вона, добре прыглядуючысь до нього.

— Такъ!—одказавъ винъ, якъ скрызъ, тыхо й мляво.

Воны стоялы обое пидъ вербою, въ сирому затинку, що давала та верба й хата за нею; дали кругомъ лежало срибло одъ мисяця,—воны жъ, наче обризани тымы тиньмы: велыкою, довгою одъ хаты й круглою, малою—одъ вербы.

— Чого „такъ“?—смыпила дивчына. Кругли очи ии розшырылысь, червоне, кругловыде лице зробылось ще червонимъ, червони уста розтягыся зъ серця,—сказала й замовкла, сдипывшы ихъ одразу.

— Такъ, бо голова болила!—одказавъ винъ и, зачепывшы плечемъ по верби, явось осунувсь у-нызъ, наче лысть въ засуху.

— Бидненькый ты, Йване!—промывла вже тыхенько, тилькы зъ усмихомъ, Марта, наче ий трохи соромъ стало и себе, й його пры тыхъ словахъ; та разомъ обняла його за шыю своими сыльными рукамы и прыложила до його щокы свои

уста вохки, якъ квиткы вночи, а тремтаци, якъ метелкы, и вся вона тремтила, якъ лампадка въ церкви передъ Богомъ.

Проте Иванъ не загорився: винъ трохи одсторонився й зитхнувъ: „о-хо!“

Його гарни, довги очи були сумни й дивылись впередъ, наче ничого не бачучы.

— Коли бъ ты знала, якъ болила, Боже ты мій мый!—сказавъ винъ и схопывся руками за свою чорняву голову и похытавъ нею килька разъ.—Колы бъ ты знала! Наче тамъ щось помипалося, якъ въ бовтуни жовтовъ изъ билкомъ, чы...

— Бидный, бидный!—зновъ озвалась, якъ иволга, Марта и ще дужче прытулылася до нього, такъ що кругли, твердовати груди и, тепли й кризь сорочку, прычавылись и розійшысь на обидва боки.

— И колы,—проводавъ винъ дали,—хто—чы маты сунуть брачкою по печи, чы батько молоткомъ по чоботу застукотять, набываючы гвизды, то... такъ и рве, и рве душу... въ голови—стукъ, стукъ, стукъ... безъ перестану... охъ!...

Жахъ видбывся въ його очахъ, якъ огонь у скли.

— Ледви не збожеволивъ... Щось тя-я-ягне, тя-я-ягне та й тя-я-ягне вгору, наче я на шыбеныци вышу, чы що... охъ!—Винъ зовсимъ опавъ и сивъ на земли, склавшысь увесь такъ, якъ косу складають, хочъ бувъ винъ дуже високий.

— Господы, явий ты прехороший!—скрыгнула Марта, сйдаючы радомъ зъ нымъ, гаряче дыхаючы йому въ саме вуха та зновъ оберучуючысь коло нього, якъ хмельна.

Винъ подався й загорився ажъ теперъ, якъ сыре дерево, що довго тліе; вона жъ, якъ сосна суха, живо спалахнула.

* * *

— Чому ты вчора не прийшов?—зновъ пытала Марта у Йвана вночи пидъ вербоу.

— Такъ!—сказавъ винъ и лигъ заразы же, вытягшысь довгою бילוю смугою по скрызъ темній,—бо мисяца не було,—земли.

— Зновъ голова болила?—спытала ще дивчына, сидаючы коло нього, пидобгавшы ноги, й положила йому свою руку на голову й дывылась, очей не одрываючы, на його довгобразе, блиде лице, що й поночи билило, якъ снигъ.

— Ни!—одшовивъ винъ и тягъ слова, наче борону по мокрому полю:—не прийшовъ я... черезъ те... бо... лишъ було...

— Якъ?—здывувалась Марта, не добираючы дила.

— Такъ, що... еге... знаешъ, се на мене часомъ...—винъ зитхнувъ глыбоко й довго,—находыть... Еге... ось ничого не хочу робыты та и вже! А ни-ни!...

— Якъ се?—здыгнула плечыма Марта й не вдержалась—поцилувала його въ гарни очи.

Винъ зновъ зитхнувъ.

— Отсе вчора... лигъ... думаю: питы? Буде выгядаты... Еге... якъ лигъ, то... ни зъ мисця... Не можу встаты, та й годи! Ни рука, ни нога не йде, наче прыкыпили...

Винъ ажъ самъ усмихнувся.

— Що се? що жъ зъ тебе буде, якъ хазяиномъ станешъ? хто робыты буде, колы поберемось?—закыдала його, якъ горохомъ, Марта: вона вже й лякалась, и сердылась на його й на себе.

— Не знаю,—одказавъ винъ зовсимъ просто й прямо и вытягъ руки по-за головою.

— Ну, се дарма, се пройде!—мотнула вона байдуже головою й зновъ нахмылась до його и прытулылась, прыло-

жывшы до його серця свое серденько, щобъ былысь обое разомъ ривненько.

Йому хочъ трохи се нудно було й не хотилось ничего, тилькы винъ пидвивъ руку и почавъ гладыты ии вругленьку, крипку, якъ стебло, шыю й маленьки вуха, що горилы, и груби косы на голови; писля провивъ по лыцю, нижному якъ молоденьке лыстячко на берези.

Вона прытягла його за пазуху сорочки й вони обнялысь и замовкы, дывлячысь на зори...

Ниченька була тепла, тепла, наче хтось палывъ сыродоу, и темна, темна така, що мало-мало що було выдно.

* * *

— Ну, чого жъ ты зновъ учора не прийшовъ?—сердыто стрила Марта свого Йвана.

Винъ, мовчкы й важко ступаючы, пидходывъ до неи.

— Не чуешъ, чы що?—ризанула вона й почула сама, якъ поблидла.

— Не схотивъ!—одризавъ и той, якъ зализомъ.

— Га?—заскрыпила якось чудно дивчына, ажъ зубамы скрыгнула.—Черезъ що?... Другу свататынешъ?... Розлюбывъ?... Поковынешъ?... Радий, що вродливый!...

— Ни!—тыхо, зовсимъ тыхо, якъ очереть шелестыть, сказавъ винъ.—Не клянй, не плачь... не черезъ те... а...—винъ замовкы и спустывъ нызько свою голову.

— Ну?—зновъ спытала вона, повна надїи та цикавости, якъ колось зернять.

— Спротывылось мени все!—глухо обизвався винъ, наче дзвинъ розбитый, и хруснувъ пучкы, далеко забывшы руки за голову, й казавъ дали (винъ ставъ балакылый):—Спротывывся я самъ соби, и люде мени спротывылыся, и бать-

ко, й маты... Ой, грихъ се великый!—застогнавъ самъ, явъ голубъ.—И робота мени спротивылась... На що? Для кого? Для чего?... Спротивылось усе, все чисто... Наче смерть десь коло мене ходыть, хочъ и здужаю я, й сыла есть—винъ зложывъ жылясту руку й сципывъ кричко кулаеъ—а жыты зовсимъ не хочеться... Ось маты бажають мене одружыты зъ Мокрыною, мени жъ наче байдужы: хиба не все одно? Спротывылось...

Губы його спустилысь и винъ похнюпывся.

— Тьху на тебе!—тыльки плюнула Марта, повернулася такъ, що ажъ спидныця обкрутылася кругомъ нигъ, и пишла геть...

Винъ хотивъ кынутысь, хотивъ догнаты, хотивъ вернуты, хотивъ поцилуваты, та... не зробывъ того, тыльки махнувъ рукою й зостався стояты на одному мисци середъ темрявы, чорной, явъ дьоготь, що скрызъ обгортала все, бо сиеи ночи й зирокъ не було: поховалысь по-за хмарами...

15. IV. 1901.

Г. Грыгоренно.

Нам'яти Ол. Як. Кониського-Перебенди.

(29 листопада 1900 року).

Не спивали пташки у зеленыхъ садкахъ,
Наче й сонце въ той день не сыяло,
Якъ на-вики спивця у журби та сльозахъ
Украина въ могили ховала.

Надъ землею лежавъ рядномъ сывий туманъ,
Сіявъ дощъ на степы сумовыти;
Гирко плакались мы на свій вбогий таланъ,
Тяжкымъ горемъ та смуткомъ прыбыти.

И паны изъ хоромъ, и селяне изъ хатъ
Провожалы того въ домовыну,
Хто весь викъ працювавъ, щобъ знедолений братъ
Розигнувъ перетомлену спыну.

Його славному труну, всю въ стьожахъ та квиткахъ,
Що зъ жалемъ нерозважnymъ складалы,
До могилы неслы по черзи на рукахъ
Й несучы и на мыть не спускалы.

Тби шаны тоби, батьку нашъ, здобулы
Твои заходы щыронародни...
Отси сльозы, що мы надъ тобою лылы,
Се одна тилькы крапля въ безодни

Слизъ невпннныхъ отыхъ, що изъ кожныхъ очей
За тобою лылысь на Вкраини,

Якъ недоля лыха узяла видъ людей
Та й поклала тебе въ домовыни!

Важка праця кризь день не лякала тебе;
Не жаливъ ты завзяття та звагы,
А вси сылы виддавъ, не спынявшы себе,
Не боявшысь ни крывдъ, ни зневагы.

Вична пам'ять тоби! Громадянськи думкы
Навертатымутъ насъ и зъ могылы,
Якъ колысь за жыття, на ти чесни стежки,
По якихъ добри люде ходылы.

Не вмирає душа... Спочывай же въ земли,
Що мовъ ненька тебе обгортає;
Нерухомо лежить твоє тило у мли,
Але духъ твій мижъ нами витає.

Винъ намъ свитыть впередъ... Твоя слава не вмере,
На Вкраини тебе не забудуть;
На могылу твою и мале, и старе
Всимъ поважно показувать будуть.

16. XII. 900.

3. Ткаченко.

Оглавъ.

Сторинкы.

Билоусенко Ол.—Неспсидвана зустричъ. За народною писнею.	186
Грабовськый П.—Поезиі:	
I. Кобзарь	101
II. Ол. Кониському на той свить.	208
III. Квитень.	299
Гринченко Б.—Беатриче Ченчи, поема.	75
Иванъ Поповычъ, поема.	231
Грыгоренко Гр.—Чомъ, чомъ, чорнобровъ, чомъ до мене не прыйшовъ.	395
Днипрова Чайка.—Мыша.	390
Доорохольськый О.—Поезиі:	
I. Я виру.	184
II. Переспивы: Зъ Гете и Платона.	284
III. Муза.	388
Ефремовъ С.—Медаль, оповиданне	211
Коцюбинськый М.—Поедынокъ, образокъ.	374
Крымськый А.—До Далекои Царивны, поезія.	111
Левицькый Ив.—Пропаша, повесть.	300
Левицькый М.—Образкы зъ жыття:	
I. Забувъ.	285
II. Злочынныця.	290
Л—ко Р.—По Днипру, зъ запыснои кнжкы молодого турыста	194
Матушевськый Ф.—„Божый чоловикъ“, нарысь	236

Сторинки.

М. К.—Дубенко, нарысь	143
Мырний Панась.—Лыхо давне й сьогочасне, повесть	7
Смутокъ П.—Марійка, нарысь.	113
Старыцький М.—На смерть О. Я. Кониського, поезія	5
Ткаченко З.—Поезіи:	
I. Грило сонце у виконце.	173
II. Пам'яті О. Я. Кониського-Перебенди	400
Тобилевычъ Ив. (Карпенко-Карый).—„Наталка-Полтавка“, сто- ринка зъ споминивъ	102
Франко Ив.—Муляръ, оповиданне	93
Чернявський М.—Козаки, поема	123
Панъ та ратай, романсъ	372
Яновська Л.—Якъ Лепестына карасиру добувала, оповиданне	174

Библиотека
РОС. АКАДЕМИИ НАУК
Славянск

HU 8BXQ +

22

